

Titlul original
DICTIONNAIRE DE SOCIOLOGIE
©Armând Colin Editeur, Paris, 1991, 1995

Copyright © 1998 SC „ȘTIINȚĂ & TEHNICĂ” SA
București, Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, cod 79781

Redactor de carte: ADINA CHELCEA
Traducerea: LIA DECEI și RADU GÂRMACEA
Tehnoredactor: RADU DOBRECI
Consultanți științifici: prof. univ.
dr. SEPTIMIU CHELCEA prof. univ. dr.
ADRIAN NECULAU

Tipar: SC POLI ROM SA Iași,
Calea Chișinăului nr. 32
Telefon/Fax 032-21 41 00
Distribuție: 032 - 21 74 40

Pentru comenzi vă rugăm să contactați:
S.C. „ȘTIINȚĂ & TEHNICĂ” SA
Telefon: 617 58 33
Telefon/Fax: 222 84 94
Editura POLIROM
Iași, Bd Copou nr. 3, et. 3, CP 266
Telefon/Fax 032-21 41 00
Distribuție: 032-21 74 40

Toate drepturile sînt rezervate. Reproducerea sau transmiterea, chiar și fragmentară,
indiferent de formă sau mijloc, este permisă numai cu acordul scris al editorului.

ISBN 973-9236-30-8
ISBN 973-683-054-3

Gilles Ferreol (coordonator)

DICTIONAR , DE SOCIOLOGIE

Gilles Ferreol
Philippe Cauche, Jean-Marie Duprez
Nicole Gadrey, Michel Simon

Prefață la ediția în limba română:
Septimiu Chelcea, Adrian Neculau

PREFAȚA la ediția în limba română

Punem la dispoziția, în primul rând, a studenților de la facultățile cu profil socio-umanist și economic, dar și a tuturor celor care sînt preocupați de înțelegerea și ameliorarea traiului laolaltă al oamenilor, un nou dicționar de sociologie. Este cel de-al patrulea care apare în România după decembrie '89. Anterior au existat proiecte care nu s-au realizat însă, din motive ce au ținut deopotrivă de factori politico-ideologici, ca și de lipsa de cooperare a specialiștilor, pentru a ne exprima eufemistic. Evenimentele din decembrie '89 au antrenat schimbări radicale, inclusiv în modul de a înțelege sociologia ca disciplină academică și ca profesie. Într-un moment de entuziasm creator, 32 de cadre didactice universitare și cercetători științifici din domeniul sociologiei au realizat, sub coordonarea profesorilor Cătălin Zamfir și Lazăr Vlăsceanu, de la Universitatea București, primul dicționar de sociologie din țara noastră (Dicționar de sociologie, Editura Babei, București, 1993, 769 pag.). Rămîne o lucrare de referință în evoluția gândirii sociologice românești, prin pionierat, vastitatea informației, selectivitate și, nu în ultimul rând, prin includerea unor termeni sociologici specifici autorilor români.

La scurt timp, în 1994. prof. univ. dr. Lisette Coandă, de la Academia de Studii Economice, împreună cu asist. cercet. Florin Curta, de la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, propun un alt dicționar de sociologie în care - așa cum se arată în *Cuvînt înainte*: „O mare parte din termeni au fost selectați, traduși și adaptați pe baza lucrărilor reprezentative din bibliografia citată, iar o alta a fost redactată de către autori” (Mic dicționar de sociologie, Editura ALL, București. 1994, 189 pag.). Și acesta, în ciuda faptului că nu se indică de fiecare dată de unde au fost preluați termenii, constituie un „instrument util” pentru „generația aflată astăzi sub semnul Almei Mater” (idem, p. 7). Menționăm că în acest dicționar apar pentru prima dată în literatura de specialitate de la noi articole consacrate marilor sociologi străini și români, precum și un glosar de termeni român-francez-englez.

În 1996 este tradus din limba franceză dicționarul de sociologie coordonat de R. Boudon, P. Besnard, M. Cherkaoui, B.-P. Lecuyer, la care își mobilizează competențele aproximativ 60 de cadre universitare și cercetători. Dr. Măria Larionescu face completări bine venite privind sociologia românească. Această operă colectivă, în care sînt analizați peste 300 de termeni, „încearcă - așa cum se precizează în *Avertisment*- să rezolve două cerințe: pe de o parte, să fie concis, deoarece se adresează studenților și publicului larg, iar pe de altă parte, să propună definiții riguroase, precum și scurte notițe consacrate principalilor sociologi clasici și moderni” (**Dicționar de sociologie Larousse**, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, 336 pag.).

Louvain) și în economie două diplome („Istoria gândirii economice” și „Tehnici cantitative și politici conjuncturale”), la Besancon și Paris I. Doctoratul l-a trecut cu R. Boudon („Procédure d'agrégation et méthodologie des sciences sociales”), obținând unanimitatea juriului și mențiunea *Tres bien*. Și-a început cariera didactică în Algeria (1979-1981), unde a predat metodologia sociologică și tehnici de cercetare, iar din 1982 a venit la Lille I. Aici a ținut cursuri pentru studenții din toate ciclurile, în paralel a predat sociologia la Școala militară de la Saint-Cyr, a ținut conferințe și a condus lucrări la universitățile Lille III și Paris V. A funcționat ca membru al juriului național CAPES (echivalentului definitivatului nostru în învățământ), pentru economie și științe sociale, și ca vicepreședinte al juriului pentru examenul de agregatie. Este membru și în alte comisii naționale de examene și asociații profesionale. Animă grupuri de cercetare și intervenție, colaborează la programe de cercetare. Ține comunicări la colocvii și „zile de studiu” la universități de vară, stagii academice sau susține conferințe, pentru un public larg. Figurează în comitetele de redacție ale revistelor *Espace, population et sociétés*, *Documents pour l'enseignement économique et social*, *Cahiers lillois d'économie et sociologie*, *Sciences humaines*. Este directorul colecției *Cursus Sociologie* la prestigioasa editură Armând Colin.

Domeniile de interes ale lui Gilles Ferreol sînt metodologia științelor sociale, paradigmele sociologiei, economia și sociologia muncii, resurse umane și relații profesionale, integrare și excludere, tehnicizarea societății și mutațiile valorilor, evaluarea violenței în colegii. Lista publicațiilor sale este cu totul impresionantă: articole în reviste de specialitate precum *Revue française de sociologie*, *Recherches sociologiques*, *Education et management*, *Cahiers lillois d'économie et de sociologie*, *Sociétés*: rapoarte de cercetare sau de evaluare către Ministerul Educației Naționale, universități și consilii generale; note critice și recenzii; contribuții la volume colective, manuale și enciclopedii; prefețe; manuale și cărți dirijate; dicționare.

După unele dintre manualele sale universitare se inițiază majoritatea studenților francezi în științe sociale. Au acest statut *Introduction a la sociologie*, scrisă împreună cu J.P. Noreck, care a fost reeditată anul trecut, *Methodologie des sciences sociales* (coautor Philippe Deubel), *Economie du travail* (cu Deubel), *Histoire de la pensée sociologique. Les „grands classiques”* (două ediții), *Dictionnaire des techniques quantitatives appliquées aux sciences économiques et sociales*. În total 17 cărți, scrise integral sau în colaborare, unele cunoscînd deja două-trei ediții. Anul acesta îi va apărea un masiv *Dictionnaire de l'Union européenne*. O carte importantă, dirijată de Gilles Ferreol, este *Integration et exclusion dans la société française contemporaine*, un volum de 450 pagini, abordînd probleme ca: rasismul, imigrarea, viața tinerilor în periferii (banlieux), șomajul și excluderea, sărăcia, analfabetismul, handicapul și stigmatizarea, rolul comunităților. Acest volum stă alături, fără complexe, de bestsellerul lui Pierre Bourdieu, *La misère du monde*. Cea mai recentă lucrare publicată este un volum colectiv editat în România, în 1997, la Editura *Polirom* din Iași: *Minoritari, marginali, excluși* (coordonată împreună cu Adrian Neculau).

Prof. dr. Septimiu Chelcea,
Universitatea București
noiembrie 1997

Prof. dr. Adrian Neculau,
Universitatea „Al. I. Cuza” - Iași

CUVINT ÎNAINTE

Sociologia este o disciplină relativ recentă: recunoașterea oficială și instituționalizarea sa datează de la începutul secolului. Ei îi sînt asociați termeni și expresii specifice: alienare, anomie, birocratie, clasă, comunitate, grup, ideologie, nomenclatorul categoriilor socio-profesionale, normă, putere, sondaj, stratificare, tabele de mobilitate, valori... Unele dintre acestea sînt legate de un cadru conceptual foarte precis: individualism instituțional, interacționism simbolic, determinism, teoriile reproducerii. Altele se referă la probleme de teren, trimit la instrumente de analiză sau necesită o incursiune în domeniul economiei sau psihologiei. Recurgerea la istorie, demografie sau etnologie completează, de asemenea, discuția.

Terminologia are deci o mare importanță. De aceea, dicționarul de față propune aproape cinci sute de intrări (termeni). Este vorba de definirea vocabularului de bază, de examinarea diferitelor accepții și de oferirea punctelor de reper, atît factuale, cît și teoretice. Recenzarea efectuată nu are pretenția de exhaustivitate. Alegerea a fost dificilă și sacrificiile, adesea, dureroase. Ținînd seama de obiectivele lucrării (de a oferi esențialul), nu au fost reținute în final decît noțiunile absolut fundamentale sau cel mai frecvent utilizate.

Fiarec, cititorul își poate pune întrebări (în funcție de propriile preocupări și așteptări); de aceea, selecția efectuată încearcă să îmbine claritatea cu rigoarea. În funcție de necesități sau împrejurări, accentul este pus pe etimologie, pe evoluția semantică, pe tehnicile de investigare sau pe controversile de interpretare. Trimiterile (*) sau corelațiile (► sau i-) operează prin regrupare și permit aprofundarea acestor prime informații.

Articole de sinteză (de cîte zece pagini), însoțite de **indicații de lectură** și de **referințe bibliografice** (*), continuă informațiile precedente. Principalele teme abordate sînt: schimbarea, cultura, comportamentul politic, devianța și criminalitatea, educația, anchetele, familia, metodele cantitative, metodologia explicației și comprehensiunii, mobilitatea, obiectivarea cunoștințelor, organizațiile, paradigmele, procedurile de agregare, religia, munca Alte abordări, mai recente, cum ar fi identitățile, profesiile, viața cotidiană sau reprezentările sînt de asemenea avute în vedere. Fiecare contribuție, de altfel, se înscrie într-o perspectivă didactică: cadru socio-istoric, prezentarea mizelor și problematicilor, studii de caz, reînnoirea problematicii.

Marii clasici (precursori și fondatori) fac obiectul unei anexe, la sfîrșitul lucrării; numeroase note (democrație, pauperizare, protestantism, sinucidere...) le sînt consacrate, sugerînd atît opozițiile, cît și complementaritățile între școli sociologice. Între

structură și eveniment, actor și sistem se desfășoară diverse medieri. De la local la global, căile de trecere sînt deci multiple, nerezumîndu-se la urmarea unui traseu privilegiat. Un **index de nume proprii**, precum și **anexe** referitoare la anuare, instituții și reviste de specialitate încheie acest **Dicționar**, rodul muncii unui colectiv de profesori și cercetători de la Universitatea din Lille*.

Dicționarul este un **instrument de lucru** ce se adresează studenților și, în general, tuturor celor care doresc să se inițieze sau să se specializeze în sociologie.

Semne utilizate:

- articulări
- vezi... (articol tematic) t>
- vezi... (intrare)
- * vezi... (intrare sau articol tematic) •
- bibliografie

* În indicele intrărilor care figurează la sfîrșitul volumului există lista articolelor redactate (fiecare autor fiind desemnat prin inițiale).

Absenteism (Absentisme). Accepție tradițională: obiceiul proprietarilor funciari de a locui în atara terenurilor lor. Desemnează, din anii '50, absența unui salariat de la locul său de muncă. Amploarea fenomenului: în medie, 15 zile lucrătoare pe an. Public avut în vedere: în special mina de lucru puțin calificată și slab remunerată. Comportament „deviant”, putînd corespunde unei „strategii raționale de compensare”. Indicator al insatisfacției sau al lipsei de interes.

Abstentionism (Abstentionnisme). Atitudinea celui care, bucurîndu-se de dreptul de vot, decide să nu participe la o consultare electorală. Fenomen variabil în funcție de tipul de scrutin. Probleme de măsurare (modalitățile reținute diferă în funcție de țară). Diverse interpretări: trebuie pus accentul pe problema depolitizării, subliniate disfuncționalitățile sistemului democratic sau evocată lipsa de integrare* a unei categorii sau a alteia de populație (inactivi, persoane în vîrstă, familii monoparentale)? Altă explicație posibilă: raționalitatea comportamentelor. În acest caz se discută în termeni de alegere strategică, refuzul de a se pronunța fiind determinat de o serie de parametri: partide înscrise, importanța mizelor, personalitatea candidaților...

Aculturație (Acculturation). Provenind din vocabularul antropologilor americani de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, termenul desemnează mecanismele de însușire* și de socializare*, integrarea unui individ într-o cultură* care îi este străină și, mai ales, procesele și schimbările antrenate de contactele și interacțiunile reciproce între grupuri etnice diferite (asimilare, confruntare, crearea de noi identități). ↳ Culturalism ► Cultură ↳ Personalitate de bază

Acțiune (sociologia -) (Action; sociologie de P). Curent sociologic care plasează

actorii în centrul analizei fenomenelor sociale. Conduitele individuale sau comportamentele colective nu sînt, cum susținea istoricismul*, rodul legilor generale ale evoluției. Ansamblul structurat al raporturilor umane nu mai este deci modelat în mod pasiv de către condiționări, ci rezultă din confruntarea dintre raționalități divergente. A se vedea lucrările lui M. Crozier, R. Boudon sau A. Touraine. ► Mișcări sociale ► Paradigme sociologice

Administrație (Administration). La început studiată ca birocrație*, în cadrul sociologiei organizațiilor* (Weber, Crozier), administrația ■ ansamblu de servicii și agenți însărcinați cu gestiunea afacerilor publice - a făcut de asemenea obiectul unor analize specifice: tip de recrutare, relații cu sectorul privat, rețele notabile sau cabinete ministeriale (Birnbau); logica de corp (Thoenig); descentralizare și putere periferică (Gremion). Cf. F. Dupuy și J.-C. Thoenig. *Sociologie de l'administration française*. Paris, A. Colin, 1983. ► Organizații (sociologia ~)

Agregșre (efecte de ~) (Agregation; effets d'). Numite și „efecte de compoziție*”. Orice fapt social nu este altceva decît rezultanta interacțiunii unui ansamblu de comportamente sociale, chiar și atunci cînd acestea sînt supuse influenței normelor* sau valorilor colective. Vezi contribuțiile lui R. Boudon. M. Olson și T. Schelling.

Alianță (Alliance). Relație de schimb matrimonial între două grupuri exogame*.

Alienare (Alienation). ■ La Hegel, conceptul de alienare este polisemantic. Să reținem, simplificînd, două aspecte principale: alienarea are mai întîi sensul de „extraneitate” (*Entausserung*). Expresia evocă negația, prim moment al conștiinței, dar și reconcilierea ființei cu ea însăși. „Travaliul negativ” este o etapă necesară în construcția unei realități raționale.

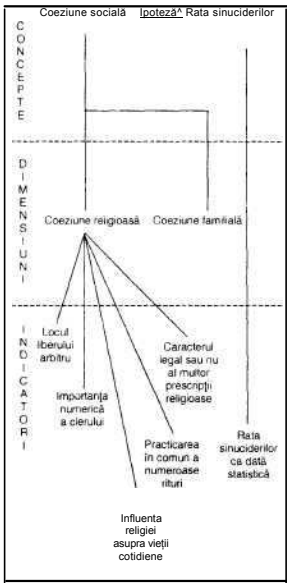
■ Cu toate acestea, alienarea poate fi înțeleasă ca fiind destinul „conștiinței nefericite”. Este „negativul în stare brută”, uitarea de

Să detaliez acum fiecare dintre aceste componente. Şă examinăm mai întâi proiectul de cercetare. Întrebarea inițială trebuie să fie formulată cu claritate, deci în mod precis, ne-ambiguu. Alt imperativ: fezabilitatea. Este vorba, la loc această optică, de a dovedi realism, de respectarea caietului de sarcini și de a nu depăși deci bugetul disponibil. Se va avea în vedere, printre altele, ca tema aleasă să poată da loc acestei investigații aprofundate în termeni de relații de putere*, de strategii* sau de relații sociale. A doua fază: munca exploratoare. Cunoașterea producțiilor anterioare (articole de specialitate, lucrări de referință) trebuie încurajată în măsura în care lectura acestor contribuții permite îmbogățirea reflecției. Conversațiile se dovedesc, de asemenea, foarte importante. Discursul, în fapt, nu este numai o sursă de informare, ci și un „proces de dezvoltare”, cu tot ceea ce acesta comportă ca incoerență, contradicții sau lacune. Confruntarea perspectivelor precedente face obiectul unor discuții, sprijinite pe o problematică. Aceasta se referă la orientări teoretice și pune în joc una sau mai multe paradigme*. În unele cazuri va exista tendința privilegierii interpretărilor de tip holist*; în altele, punctul de vedere adoptat va fi cel al individualismului metodologic* sau cel al interacționismului simbolic*.

Construirea modelului (*modelisation*, echivalentul operaționalizării - n.n.) necesită un efort de abstractizare și de formalizare. Fiecărui concept (religie, de exemplu) îi corespund „dimensiuni” (experiențială, ideologică, ritualistă sau consecvențială) și „atribute” particulare (vedenii, credință în Dumnezeu, participare la oficiile religioase, altruism etc). Să examinăm, drept ilustrare, analiza durkheimiană a sinuciderii*. Variabila fundamentală este gradul de integrare* (sau de coeziune socială). Cu cât legăturile de solidaritate* sînt mai strînse, cu atît indivizii sînt mai apărați; cînd, dimpotrivă, atașamentul față de grup cedează locul unor atitudini de retragere sau de dezangajare, trecerea la act devine mai frecventă (coeficient de agravare): o dovedesc indicatorii referitori la situația matrimonială sau la respectarea preceptelor. De

unde celebra tipologie: egoism/altruism/Vanomie*. Argumentarea poate fi reluată sub o formă mai sintetică (cf. schema de mai jos).

Din momentul în care ipotezele sînt supuse probei faptelor (principiul falsificării), observația* dobîndește o importanță capitală. Să ne gîndim, spre exemplu, la compararea unor date pertinente, la selectarea unor eşantioane* reprezentative sau la alcătuirea chestionarelor*. Informațiile obținute trebuie tratate în mod adecvat. Trebuie deosebită aici

(Sursa: QUIVY R. și VAN CAMPENHOUDT L, op. cit. p. 105.)

adunarea de juxtapunere sau - mai general - operația matematică de culegerea empirică. Pentru rigoare, „nu vom spune despre Margot că a întâlnit trei căpitani. Ea a întâlnit niște căpitani. Ea i-a numărat. Erau trei. Nu există mai multe motive pentru a întâlni trei căpitani decât pentru a întâlni un inel al lui Boole. Singura diferență este aceea că noi știm să numărăm de foarte mult timp și că în ceea ce privește întregii cei mai uzuali, ne imaginăm că îi vedem în produsele sau în realizările pe care le cuprind” (J.-T. Desanti, *La Philosophie silencieuse*, Paris, Seuil, 1975, p. 226).

Inapținutudinea de a concepe realitatea unei mărimi altfel decât prin asimilare cu ceea ce percepem prin intermediul simțurilor conduce astfel la neînțelegerea statutului obiectelor cărora le este asociat un număr. În *Fondements philosophiques de la physique* (trad. fr., Paris, A. Colin, 1973, p. 228), R. Carnap ne pune în gardă în legătură cu asemenea derive: „Ar fi de dorit ca fizicianul să spună clar ce înțelege prin cuvintele: electricitate, magnetism, greutate, moleculă (...). Este însă zadarnic a cere asemenea definiții care, având în vedere natura problemei, nu pot fi date. Unui copil care nu știe ce este un elefant i se poate răspunde că acesta este un animal enorm, cu urechi mari și trompă lungă (...). Prin analogie, este tentant să credem că un om de știință poate fi capabil să explice în termeni familiari noțiunile teoretice pe care le folosește. Dar aceasta nu este posibil. Un fizician nu ne poate arăta o imagine a electricității așa cum i-ar arăta copilului său imaginea elefantului”. Numai teoria* în ansamblul său este capabilă să definească ce este o mărime, situând-o în cadrul sistemului de relații în care proprietățile sale sînt specificate (G. Ferreol și P. Deubel, 1993).

Astfel, realul nu se oferă ca un spectacol; el nu se relevă decât în contextul acțiunii, prin felul în care reacționează la operațiile prin intermediul cărora **este abordat**: „Structurarea sa nu poate viza ceea ce este probat prin experiență decât printr-un imens efort, prin intermediul unor construcții din ce în ce mai abstracte, printr-un efort neîntrerupt al *logos-ului*, al cărui acord cu *physis-ului* rămâne întot-

deauna nesigur și fragmentar” (J. Ladriere, *Vie sociale et destinee*, Gembtoux, Duculot, 1973, p. 48). **Concluziile** la care se ajunge sînt susceptibile să contrazică certitudinile cele mai bine stabilite sau, dimpotrivă, să confirme intuițiile inițiale și chiar să ne reînnoiască abordarea fenomenelor studiate. Să reamintim aici faptul că orice descoperire este și un enunț și că ea trebuie să satisfacă, să convingă și să își atragă adeziunea spiritelor pentru a cîștiga asentimentul comunității și pentru a dobîndi, prin aceasta, statutul invidiat de paradigmă*.

■ **TEHNICILE DE CULEGERE.** Faptele științifice sînt în același timp „dobîndite, construite și constatate”. În centrul dispozitivului se află culegerea informațiilor și selectarea datelor (vezi pagina 16).

În funcție de tipul cercetării, procedeele folosite răspund mai multor exigențe:

Abordare cantitativă	Abordare calitativă
f - internă Validitate / \ - externă	Credibilitate
Fidelitate	Transferabilitate
Obiectivitate	Consistență
	Fiabilitate

Reprezentativitatea eșantionului, precum și „triunghiularizarea” sau încrucișarea surselor și metodelor se înscriu în această perspectivă. În ce privește primul punct, pot fi utilizate diferite tehnici. Unele sînt de ordin probabilistic (estimare punctuală sau prin interval), altele se sprijină pe o bază empirică sau pe planuri experimentale. A se consulta, pentru mai multe precizări, lucrările lui Chauchat (1985) și Stoetzel/Girard (1973).

În caz de nonrăspunsuri sau de erori de observație*, nu trebuie excluse erorile statistice (*bias*). În acest caz, se operează prin „redresări” sau „similitudini”. Adoptarea unui *demers* sau a altuia depinde în realitate de nevoile analizei și de constrîngerile materiale. În

	Observație Informații	Selecție Date	Reducere Fapte
Transformări tehnice	Cuantificare Codificare Descriere	Indicatori Trăsături Fenomene	Variabile Semne Esențe

(Sursa: BRUYNE P. de, HERMAN J., SCHOUTHEETE M. de, *Dynamique de la recherche en sciences sociales. Les poles de la pratique methodologique*, Paris, PUF, 1974, p. 197).

privața modurilor de culegere, trebuie menționate trei dintre acestea: anchetele, observațiile* și analizele documentare.

Să începem cu interviurile* și chestionarele*. Interviul* poate fi mai mult sau mai puțin dirijat, variind în funcție de intenția de a controla, de a verifica, de a aprofunda sau de a explora o situație sau un domeniu dat. Pentru R. Ghiglione și B. Matalon, cea mai bună adecvare ar fi cea prezentată la pagina 17.

Pentru a duce la bun sfârșit acest tip de convorbiri trebuie îndeplinite anumite condiții: stabilirea unui climat de încredere, accesibilitatea limbajului, motivarea respondentului. contextul spațio-temporal... Din timp în timp, se pot dovedi judicioase „relansările” (procedul „oglinzii” sau „ecoului”: repetarea unui cuvânt sau a unei expresii este astfel foarte adesea considerată ca o invitație la continuarea ideii exprimate). Se poate, de asemenea, apela la „contraexemple”, se pot evoca argumente de autoritate sau se poate stimula

ignoranța (tehnica numită a „incomprehensiunii voluntare”). Și aici riscă să se producă distorsiuni legate de condiționarea* verbală sau de efecte de prestigiu*, de halo* sau de conformism*. Aceeași remarcă este valabilă și pentru chestionare*: negațiile, termenii prea abstracți sau cu dublu sens trebuie eliminați. Oricare ar fi opțiunea reținută (formulare deschisă, închisă sau în evantai), se impun precauții (pentru o recapitulare a avantajelor și inconvenientelor acestor metode, cf. p. 18).

Toate aceste elemente se integrează într-un „lanț statistic” foarte complex (P. Champagne și alții, 1989, p. 157). Codificatori, informaticieni, mass-media intervin în cifrare, în exploatarea fișierelor și în difuzare. Cererea socială nu poate fi, de altfel, ignorată și comandă în mare parte alegerea temelor sau a problematicilor (cf. p. 20)

În ceea ce privește observația*, acestea are două modalități principale: directă sau participantă. Prima este de uz curent în psi-

MODEL	Probabilistic	Empiric	Cvasiexperimental
DESCRIPTIV			
Principiu (sau bază de sondare)	Tragere la sorți (exhaustivă sau fără miză). Tabel de numere aleatorii (random sampling)	Cunoașterea repartizării populației în funcție de anumite variabile	Combinare a modalităților Studiu al interacțiunilor
Tehnici de eșantionare	Elementară Cu mai multe grade Prin grappes Areolară Stratificată	Prin cote Prin unități- tip Prin itinerare („alegeri raționale”, controale încrucișate sau marginale)	Plan sistematic (factorial sau corelație) Plan reprezentativ

^~^~^ ^^CONVERSAȚIE	LIBERĂ	SEMIDIRIJATĂ	DIRIJATĂ
Control			•
Verificare		•	•
Aprofundare	•	•	
Explorare	•		

(Sursa: GHIGLIONE R., MATALON B., *Les Enquetes sociologiques. Theories et pratique*, Paris, A. Colin, 1978, p. 77.)

hologie și permite studierea fenomenelor de interacțiune în cadrul grupurilor restrinse. S-a recurs în acest caz la categoriile lui Bales (simetrie pol pozitiv/pol negativ: solidaritate/antagonism, destindere/tensiune, acord/dez-acord). Exterioritatea este acceptată și obiectivul urmărit constă în înregistrarea și descrierea fidelă a evenimentelor produse. Celălalt procedeu a fost experimentat de etnologi și pretinde o mai mare implicare a cercetătorului. Trebuie câștigată încrederea oamenilor și cercetat „imponderabilul vieții cotidiene” (după expresia lui B. Malinowski). Două reușite exemplare în acest domeniu: cele ale lui W.F. Whyte (*Street Corner Society*, 1943) și L. Wylie (*Peyrane*, 1957). Fiecare din aces-

te monografii* ajută la o mai bună înțelegere a problemelor sociabilității*, proprii unui anumit grup (imigranții italieni dintr-un cartier popular din Boston, comunitatea sătească din Vacluse). La fel, informațiile disponibile sînt grupate în tabelul de la p. 19).

Altă abordare interesantă: analiza documentară (cf. tabelul de mai jos). Pot fi consultate diferite surse: anuare profesionale, arhive, opere literare, corespondență, carnete de note, jurnale private, literatură „gri”, iconografie... Relația emițător/receptor apare aici ca esențială (lucrările lui Harold Lasswell. Bernard Berelson sau Schuyler Forster);

- Cine vorbește? (identificarea și personalitatea actorilor).

Niveluri de reflecție	Principalele caracteristici	Obiective	Autori de referință
Tematic	Categorii	Calculare și comparare a frecvențelor anumitor caracteristici	B. Berelson
	Evaluare	Examinare a judecăților formulate de interlocutor	CE. Osgood și alții
Format	Expresie	Analiză a semnificațiilor și a organizării acestora	N. Chomsky, Z.S. Harris
	Enunțare	Studiarea proceselor discursive („acte de limbaj”)	J. Austin, J. Searle
Structural	Co-ocurență	Căutarea asocierilor dintre itemi	A. Greimas
	Construire de modele	Punere în evidență a „ordinii latente” a discursului	C. Levi-Strauss, R. Barthes

Moduri de culegere	Tipuri de informații	Opțiuni tehnice	Obstacole (care trebuie minimizate)	Avantaje
ANCHETA PRIN: A Interviu (oral): - structurat (protocol prestabilit); - liber, pe o temă generală; - centrat pe o temă particulară (listă-control); - informai și continuu; - panel, interviuri repetate; - în profunzime, indirect.	- fapte observate și/sau opinii exprimate despre: - evenimente; - ceilalți; - sine; - schimbări ale atitudinii, ale influențelor; - evoluții ale fenomenelor; - semnificația răspunsurilor; - conținutul latent.	- selectarea informațiilor (apți și dispuși să răspundă): - eșantion; - respondenți „reprezentativi”; - persoane „competente” (<i>keyinformants</i>).	- barieră în calea comunicării; relație artificială; - mecanisme de apărare (fugă, refuz, raționalizare, conformism etc); - stare de informare aleatorie a respondenților; - subiectivitate; - disparitate între declarații și comportamente; - inadecvarea la realitate a conceptelor, dificultăți de limbaj, încomprensiuni.	- incitare la răspuns (acceptare, dorință de comunicare etc.); - cantitate și calitate a informațiilor sporite, probleme mai complexe sau cu încărcătură afectivă mai mare; - flexibilitate.
B - Chestionar (scris):		- formulare a întrebărilor (pentru A și B); - închise (alegere a răspunsurilor limitată); - deschise (conținutul și forma răspunsurilor lăsate la alegere).	- <i>idem</i> - erori datorate rigidității; - extragerea informațiilor din chestionar și clasificarea mai dificilă; - interpretare delicată, risc de eroare; - cost mai ridicat.	- economie; - uniformitate; - anonim; - ușurința extragerii; - filtrarea întrebărilor; - răspunsuri mai complexe.

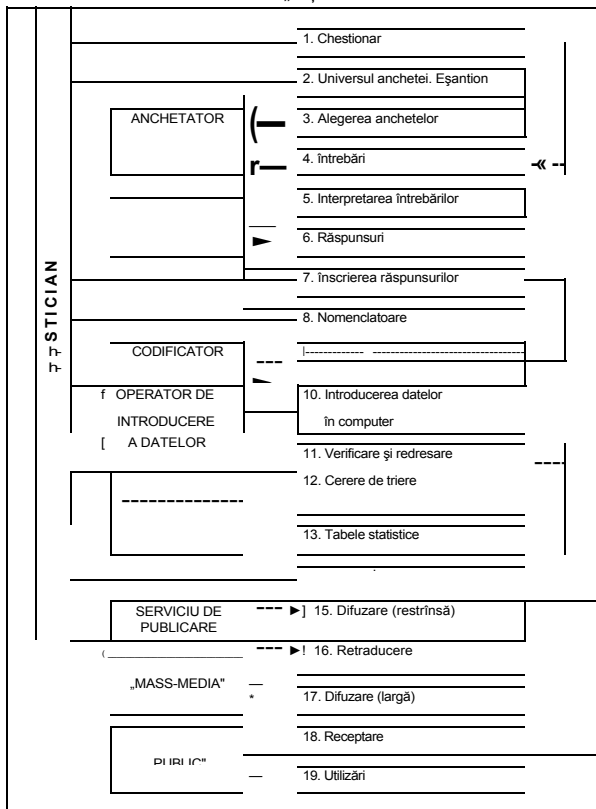
1

(Sursa: BRUYNE P. de și alții, *Dynamique de la recherche en sciences sociales. Les poles de la pratique méthodologique*, Paris, PUF, 1974, p. 202.)

Observație din *tă și participativă				
Mod de culegere	Tipuri de informații	Opțiuni tehnice	Obstacole (care trebuie minimizate)	Avantaje
OBSERVAȚII A - Observație directă, sistematică (observator exterior)	- caractere sau proprietăți ale unui număr de evenimente sau de unități (distribuții, frecvențe); - mai multe caractere sau proprietăți ale aceleiași situații sau ale aceluiași obiect; - acțiuni constante, explicații primite, semnificații raportate; - incidente sau povestiri, fapte recurente.	- definire a obiectelor de observat și a unităților; - eșantioane reprezentative; - numărare; - selectare a datelor; - monografie sau etnografie (eșantion mic, masă de observații); - necesitatea de a sistematiza notele (categoriile, scale).	- manifestări sensibile (semne de interpretat); - diversitatea obiectivelor și nivelurilor observației; - cadru de referință „supradeterminant”; - subiect observat care se comportă altfel decât dacă ar fi singur, comportament diferit de gândire, conduite ambigue; - imprecizie, acumulare inutilă de date; observație intenționată; interpretare ex post a notelor.	- intervenție minimă a cercetătorului.
B - Observație participativă (observator cunoscut sau ascuns)	- faptele așa cum sînt ele pentru subiecții observați; - fenomene latente (care scapă subiecților, dar nu și observatorului).	- interviu „pe viu”, în timpul desfășurării evenimentului, și o observare, fie directă, fie prin persoane interpușe (informatori-„colegi”); - relație directă (<i>face à face</i>), durabilă, activă sau nu (văzut, ascultat, participat); observator detașat și implicat în același timp.	- posibilă respingere a observatorului sau integrare și socializare excesive; - evenimentul interesant este adesea fortuit; - probleme de etică.	- participare maximă a cercetătorului; - relație mai puțin artificială.

(Sursa: BRUYNE P. și alții, op. cit., p. 203-204.)

Schema „lanțului” statistic

(Sursa: Champagne P. și alpi, *Initiation à la pratique sociologique*, Paris, Dunod, 1989, p. 157.)

-Ce spune? (tipul mesajului: implicit/exPLICIT, reprezentativ/instrumental, informativ/ demonstrativ...).

-Prin ce mijloace? (natura argumentării, tonul și stilul adoptate).

-Cui? (publicul vizat, „țintă” privilegiată).

-Cu ce efect? (impact scontat, receptare și audiență, consecințe directe sau indirecte).

-În ce circumstanțe? (țară, epocă, mediu social).

Orice comunicare (scrisă sau orală) trimite la niște semnificații mai mult sau mai puțin imediate. Conținutul său (latent sau manifest) poate fi luat în considerare dintr-un punct de vedere tematic, formal sau structural (L. Bardin, 1977).

Trebuie precizat faptul că aceste investigații sînt nu numai descriptive, ci și inferențiale, iar cuantificarea se bazează pe unități de recensămînt (semantic sau lingvistic), de numărare (aritmetică sau geometrică) și de context (local sau global).

Subliniem, în concluzie, trei aspecte:

- Pentru a relua o definiție deja clasică, „a realiza o anchetă înseamnă a chestiona un anumit număr de indivizi. În vederea unei generalizări” (R. Ghiglione și B. Matalon, 1978, p. 6). Înseamnă, de asemenea, conceperea unei metodologii, construirea unei problematice și aplicarea unui protocol experimental. Observația, în particular, nu intervine decât după o muncă de pregătire îndelungată.

- Tehnicile prezentate mai sus trebuie utilizate cu bună-credință, în funcție de cadrul teoretic și caracteristicile obiectului de studiu.

- Alte procedee (joc de rol, biografie*, sortare Q...) își au locul lor și completează în mod util grilele de analiză.

> Conținut (analiză de ■-) > Date (analiza ~) > O Eșantion > Indice > Item > Metode cantitative > Obiectivarea cunoștințelor > Panel > Cotă > Istoria vieții > Sondaj > Teste > Tipologie > Variabile

• BARDIN Laurence, *L'Analyse de contenu*, Paris, PUF, 1977.

BRUYNE Paul de, HERMAN Jacques, SCHOUTHEETE Marc de, *Dynamique de la*

recherche en sciences sociales. Les poles de la pratique methodologique, Paris, PUF, 1974.

CHAMPAGNE Patrick, LENOIR Remi, MERLLIE Dominique, PINTO Louis, *Initiation a la pratique sociologique*, Paris, Dunod, 1989.

CHAUCHAT Helene, *L'Enquete en psycho-sociologie*, Paris, PUF, 1985.

FERREOL Gilles, DEUBEL Philippe, *Methodologie des sciences sociales*, Paris, A. Colin, 1993.

GHIGLIONE Rodolphe, MATALON Benjamin, *Les Enquetes sociologiques. Theorie et pratique*, Paris, A. Colin, 1978.

GRAWITZ Madeleine, *Methodes des sciences sociales*, Paris, Dalloz, 1972.

MATALON Benjamin, *Decrire, expliquer, prévoir. Demarches experimentales et terrain*, Paris, A. Colin, 1988.

QUIVY Raymond, VAN CAMPENHOUDT Luc, *Manuel de recherche en sciences sociales*, Paris, Dunod, 1988.

STOETZEL Jean, GIRARD Alain, *Les Sondages d'opinion publique*, Paris. PUF. 1973.

Anchetă privind postul de muncă (Enquete-emploi) > Populație activă

Anderson (paradoxul lui ~) (Anderson; paradoxe d'). La începutul anilor '60, mai multe anchete efectuate în țările anglo-saxone arătau că dobîndirea unei diplome de studii superioare celei a tatălui nu garanta neapărat o poziție socială mai bună. Invers, rezultate mai puțin bune nu se traduceau în mod necesar printr-un fenomen de derogare. Concluzia sociologului american Anderson: postulatul meritocratic* trebuia repus în mod serios în cauză.

Studiul cazului Franței confirmă rezultatele precedente. Cf., în această privință, tabelul de la pagina 22.

Paradoxul se clarifică în cazul ipotezei că structura diplomelor nu este omoloagă cu cea a posturilor oferite pe piața muncii. Într-un mod mai general, pune în evidență efecte perverse* (devalorizarea anumitor formații, de exemplu). Cf. R. Boudon, *L'Inégalité des*

ză a prejudecăților și a atitudinilor. Acestea din urmă sînt considerate ca alcătuiind un sistem, iar o atitudine pro sau antidemocratică devine în acest caz simptomul ansamblului personalității. Astfel, o atitudine antisemită este însoțită de conformism*, de respectul excesiv al autorității*, de o viziune maniheistă și pesimistă a lumii. !> Atitudine D> Etnocentrism I> Prejudecată > Stereotip

Autoritate (Autorite) Vizează „controlul acțiunilor membrilor societății în legătură cu tot ceea ce ține de realizarea scopurilor colective”. Tipul de autoritate depinde de modul în care se exercită puterea. Diferite variante: tradițională (cutume, drept divin), rațională (competență, știință specializată), charismatică* (prestigiu*, notorietate)... Cf. lucrările lui F. Bourricaud, B. de Jouvenel sau R. Sennett.

Aversune pentru risc (Aversion pour le risque). [> Contract implicit ► Metodologia cercetării în științele sociale

Axiologie (Axiologie). Compus din cuvintele grecești *axios* + *logos*. Știința valorilor (mai ales morale sau etice).

Axiomatică (Axiomatique) Sistem de propoziții formulate ca principii de bază. Demers ipotetico-deductiv. Noțiunea de sistem* formal. Cîteva axiomatici celebre: cele ale lui Peano sau Zermelo-Fraenkel (matematică), Bernays-Godel (logică), von Neumann-Morgenstern (teoria jocurilor*).

Axiome (Axiomes). Propoziții prime, a căror validitate este admisă fără demonstrație și care, fără a fi definiții, constituie împreună cu regulile de deducție punctul de plecare al unei teorii. Dacă, potrivit vechii concepții, criteriul de validitate îl constituia evidența, astăzi este privilegiată noncontradicția. Existența axiomelor în toate științele relevă relativitatea noțiunii de adevăr, chiar și în științele cele mai formale, cum ar fi matematicile (cf., de exemplu, lucrările lui Godel sau Tarski).

B

Bandă (Bande). Grupare mai mult sau mai puțin organizată de tineri. Unii autori o consideră expresie a identității* sau a subculturii*, alții afirmare sau apărare a unor valori și interese specifice. Cf., de exemplu, J.-C. Lagree și P. Lew-Fai, *La Galere: marginalisations juveniles et collectivités locales*. Meudon, CNRS, 1985.

Bătrînețe (Vieillesse). Diferite puncte de vedere: juridic sau administrativ (vîrsta pensionării, dreptul la anumite prestații), medical sau gerontologie (politica îngrijirilor), economic sau social (trebuințe specifice, solidaritate intergenerații). În societățile occidentale, scăderea fecundității și mărirea speranței de viață. De unde o deteriorare a raportului activi/inactivi. În fiecare epocă, o realitate specifică (pauperizare* și decădere sau, dimpotrivă, valorizare a înțelepciunii și experienței). La fel, o foarte mare diversitate a situațiilor în funcție de mediul de origine. Cf. A.-M. Guillemand, *Le Declin du social: formation et crise des politiques de vieillesse*. Paris, PUF, 1986.

Behaviorism (Behaviorisme). Din amer. *behavior* - comportament. Tezele behavioriste (J.B. Watson, B.F. Skinner) iau naștere la începutul secolului, în opoziție cu psihologia conținuturilor conștiinței și cu folosirea introspecției ca metodă de investigare. Constituie o ilustrare vădită a intrării în forță a pozitivismului* în științele umane. Aceste teze se sprijină pe credința potrivit căreia obiectul studiului științific îl poate constitui numai comportamentul observabil. Acesta este definit ca fiind un răspuns la prezența unui eveniment survenit în mediu! unui individ (stimul). Psihologia este astfel concepută ca o știință a naturii, al cărei scop este stabilirea legilor* provenite din conexiunile sistematice între stimuli și răspunsuri. Organismul este considerat o „cutie neagră” interesînd alte științe.

Postulatele behaviorismului sînt fondate pe „convingerea potrivit căreia comportamentul tuturor mamiferelor funcționează conform acelorași legi primare” (C.L. Huli, *A Behavior System*, 1952). În această perspectivă, orice conduită constituie în principal o adaptare a organismului la mediu și omul, ca orice animal, tinde spre satisfacerea maximă a nevoilor sale. Interacțiunea* socială ar fi atunci un schimb de „întăriri între organisme”.

Se vorbește de „psihologia S-R” pentru a desemna concepția prezentată mai sus, care integrează descoperirile lui Pavlov și face din învățare* un element fundamental. Această concepție constituie, de-a lungul secolului nostru, modelul dominant în psihologia experimentală. Dificultatea negării activităților mintale va conduce totuși la o mai mare suplețe a pozițiilor inițiale, în special prin luarea în considerare a activităților cognitive și afective ale subiectului. Acesta apare acum ca instanță moderatoare. Mai recent, susținînd că reprezentarea* determină în același timp și stimulul și răspunsul, unii autori s-au ridicat împotriva oricărei forme de „obiectivism radical” vizînd separarea universului exterior de universul interior al individului. t> Condiționare
► Reprezentări sociale

Biografie (Biographie). Istoria vieții*. Sursă documentară privilegiată de cercetătorii în științe sociale pentru analiza relațiilor între indivizi și cultura lor. Reconstrucție intelectuală a unui trecut sau a unei epoci cu ajutorul conversațiilor, al mărturiilor sau al arhivelor. Cf. J. Peneff, *La Methode biographique. De l'ecole de Chicago à l'histoire orale*, Paris, A. Colin, 1990.

Birocrație (Bureaucratie). ► Organizații (sociologia ~)

Biserică (Eglise). Se opune sectelor sau rețelelor mistice ori spiritualiste (lucrările lui M. Weber și E. Troeltsch). Importanța distincției profanVsacru* (cf. E. Durkheim: *Les Formes elementaires de la vie religieuse*, 1912). Presupune o comunitate de credincioși, respectul tradiției*, urmarea preceptelor. Prin ex-

tensie, ansamblu de persoane care profesează o aceeași doctrină și sînt animate de aceeași credință. t> Sacru D> Sectă

Briciul lui Occam (Rasoir d'Occam) >
Nominalism

Burghezie (Bourgeoisie). Desemnează, în evul mediu, locuitorii unui burg sau ai unei cetăți, beneficiind de un statut privilegiat. În tradiția marxistă se referă la clasa* dominantă în lumea de producție capitalistă. Mai multe „variante”: industrială, comercială, bancară. Trei stiluri principali în secolul al XIX-lea: baroul, medicina și întreprinderea. Condiții de existență și stil de viață specifice: îndestulare materială, capital socio-cultural, onorabilitate (cf. lucrarea clasică a lui F. Goblot, *La Barriere et le niveau*, 1925). Înlocuit astăzi de termenul „clase superioare”.

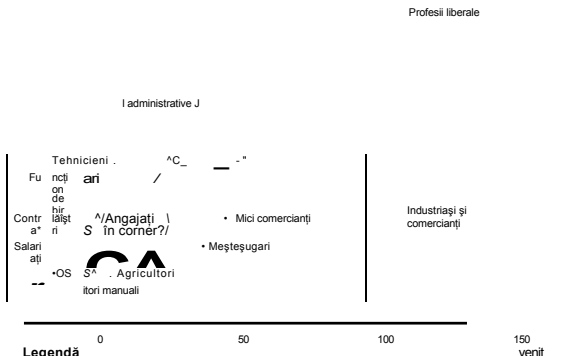
Cadru de referință (cadre de reference)

► Obiectivarea cunoștințelor

Cadre (Cadres) Termenul apare în anii '30 pentru a desemna persoanele active cu studii superioare și venit ridicat. Este vorba despre "salariați care exercită, delegați de șeful întreprinderii, o funcție de inițiativă sau de responsabilitate" - ce presupune „competență și tehnicitate” - în scopul de a asigura organizarea, controlul sau chiar execuția unei sarcini date. Efective în creștere accentuată (mobilitate socială*, democratizarea învățămîntului, nevoia de mînă de lucru calificată), mari disparități, în special în funcție de sectorul de activitate (public sau privat). Importanța capitalului cultural. Se vorbește în zilele noastre despre o „maladie” sau despre o „criză de identitate”. Cf., în această privință,

Calificare (Qualification). Trebuie să distingem aici trei niveluri: calificare reală (aptitudinea de a executa o sarcină dată în funcție de experiență sau formare, calificare cerută (fixată de patron într-o manieră contractuală) și calificare oficială (determinată de convențiile colective). Subliniem că automatizarea nu duce neapărat la dispariția meseriilor, atrofiearea personalității sau dispariția iscusinței. Mult timp apărută de G. Friedmann și H. Braverman, teza bipolarizării (descalificare/supracalificare) are rezerve serioase. Exemplul mecanicii și tinichigeriei este, în acest plan, foarte prețios. Intervenția muncitorului care perforază metalul, într-adevăr, nu se reduce numai la alimentarea sau supravegherea mașinilor, ci

Categorii socio-profesionale în funcție de venit și studii

Legendă

Studii = procentajul persoanelor active care au obținut cel puțin diploma de bacalaureat
Venit = categoriile sînt clasate în funcție de venitul lor mediu pe o scară obișnuită (Sursa: MENDRAS H., *La Seconde Revolution frangaise*, 1965-1984, Paris, Gallimard, 1988, p. 51.)

rămâne esențială în timpul penelor sau altor accidente datorate întâmplării. La fel, conducătorul de bandă rulantă trebuie să vegheze ca utilajele să fie în stare bună, să înlocuiască eventualele defecte și să stăpânească anumite elemente de informatică. Integrarea activităților succede astfel parcelării sarcinilor.

► Muncă (sociologia ~)

Capitalism (Capitalisme) Sistem economic caracterizat de proprietatea privată asupra mijloacelor de producție, de inițiativa individuală, de căutarea profitului și de „forțele concurenței”. Importanța pieței (metafora Mîinii Invizibile). Conotații adesea negative: în tradiția marxistă, sinonim cu exploatare*, inegalitate* sau alienare*. Alți autori insistă, dimpotrivă, asupra rezultatelor obținute: acces la societatea de consum, democratizarea produselor, creșterea nivelului de trai. Studii principale: W. Sombart (1902), M. Weber (1904), J. Schumpeter (1942). F. Perroux (1948), F. Braudel (1979).

Carieră (Cartiere). Termen din limbajul comun utilizat pentru a desemna diferitele etape ale vieții profesionale. Alcătuirea biografiilor*, analiza longitudinală a traiectoriilor au ca scop depășirea studiului sincron al situațiilor de muncă pentru a sesiza derularea lor temporală. Utilizat de curentul interacționist, conceptul își lărgeste sfera dincolo de accepția uzuală. În acest caz este vorba despre construirea unor modele secvențiale ale trecerilor de la o poziție la alta, de considerarea istoriei indivizilor ca o serie de angajamente față de norme* și instituții*, implicînd schimbări de comportament și de opinii. Se poate vorbi în acest caz - cum o face Becker - despre cariere ale devianților* sau ale delincvenților*. Cf., pentru acest aspect, E. Sutherland, *Le Voleur professionnel*, trad. fr., Paris, SPES, 1963, prima ediție 1937. ► Devianță și criminalitate ► Profesii și profesionalizare

Caste (Castes). Sistem social în care apartenența la un grup este ereditară și depinde de gradul de puritate religioasă. Alte

caracteristici: specializarea sarcinilor; reguli de endogamie*. Societatea rurală africană cunoaște încă acest mod de organizare al cărui model a fost elaborat în India, unde se pot distinge patru *varnas*. Brahmanii (preoți și profesorii se află în vârful ierarhiei; le urmează războinicii și proprietarii (*kshatrias*), negustorii și agricultorii (*vaishyas*) și, în sfîrșit, shudras (servitorii). Se mai adaugă sistemului Intangibilii (paria, exclușii). Cf. L. Dumont. *Homo hierarchicus. Essai sur le système des castes*, Paris, Gallimard, 1966; J. Baechler, *La solution indienne. Essai sur les origines du régime de castes*, Paris, PUF, 1988. ► Mobilitate socială

Catholicism social (Catholicisme social). Curent de gîndire care se dezvoltă la sfîrșitul secolului al XIX-lea și care preconizează conformarea actelor la regulile morale ale religiei. Școala lui Le Play ilustrează această mișcare. Cf., de asemenea, celebra enciclică *Rerum Novarum*, referitoare la condiția muncitorilor (Leon al XIII-lea, 1891).

Cauzalitate (principiul ~) (Causalité; principe de). În *Theodiceea* (1710, paragraful 44), Leibniz afirma: „Nimic nu se întîmplă fără să existe o cauză sau măcar un motiv determinant, adică ceva care să poată explica *a priori* de ce acela este existent mai degrabă decît neexistent și de ce acela este așa mai degrabă decît într-un alt fel”. Formulare mai abstractă la J.S. Mill, care se referă la „antecedentul sau ansamblul de antecedente cărora fenomenul numit efect le este în mod invariabil și necondiționat consecința”. Unii autori preferă să vorbească de „relații de dependență”, alții de „relații funcționale” sau de „corelații*”. Cf. R. Boudon, *L'Analyse mathématique des faits sociaux*, Paris, Pion, 1968.

Căsătorie (Mariage). În același timp ceremonie (civilă sau religioasă), act simbolic și instituție socială. Legalizarea uniunii dintre două persoane de sex opus. Supunerea la obligații reciproce. Recunoașterea unor drepturi specifice. ► Familie (sociologia ~)

Celibat (Celibat). Stare civilă a persoanelor necăsătorite. Procentul de celibat variază sensibil în funcție de sex, profesie, nivel de studii, localizare geografică. În zilele noastre, opoziția și marginalizarea au făcut loc unor noi valori (o mai mare autonomie personală, critica instituției matrimoniale sau a diviziunii sexuale a sarcinilor).

Cercetare-acțiune. (Recherche-action). Conceptul de *action research* a fost propus de psihologia socială americană. Pentru K. Lewin (1890-1947), unul din fondatorii lui Research Center for Group Dynamics (MIT, Massachusetts Institute of Technology), cercetătorul trebuie să se implice mai mult în obiectul său de studiu. La Touraine (cf., în particular, *La Voix et le regard*, Paris, Le Seuil, 1978), problematica „intervenției sociologice”. Aplicații în numeroase domenii: instituții*, sistem educativ, mobilizare* politică.

Cercul de la Viena (Cercle de Vienne). În anul 1929, la Viena, cîțiva universitari (grupă în jurul lui Moritz Schlick) proclamă voința lor de a „rupe cu metafizica, în numele unei metode logice de unificare a științelor, articulată cu o definiție riguroasă a ceea ce este un enunț cu sens și susceptibil de a face să avanseze cunoașterea”. Reuniuni săptămînale, o revistă (*Erkenntnis*), simpatizanți (A. Ayer, C. Hempel, H. Reichenbach). Lider: Rudolf Carnap. *Manifestul* Cercului de la Viena are drept obiectiv „armonizarea și articularea între ele a diferitelor ramuri ale cunoașterii empirice”; de unde necesitatea de a combate „idealismele sistematice” („Frază cu aparența unor propoziții respectabile, dar care sînt lipsite de semnificație”). O convingere asemănătoare: „nu există judecăți sintetice a priori posibile”. Verdictul experimentării, eliminarea entităților abstracte (universalii).

După anexarea Austriei de către Germania, publicațiile Cercului sînt interzise. Membrii săi cei mai cunoscuți sînt nevoiți să plece în exil peste Atlantic. *Received View* cunoaște acolo un real succes. Începînd din anii '50, apar numeroase critici (cf. contribuțiile lui K. Popper, T. Kuhn, P. Feyerabend...).

Charismă (Charisme) Din gr. *charisma* - grație, favoare, binefacere. Atribut al unei persoane căreia i se recunoaște un har sau o capacitate ieșită din comun ce îi conferă un ascendent sau prerogative excepționale (profeți, îndrumători spirituali, lideri politici, conducători militari). Puterea* charismatică, unul din cele trei tipuri de dominare* avute în vedere de Weber, se sprijină pe adeziunea masivă față de o persoană și față de idealurile reprezentate de aceasta.

Chestionar (Questionnaire) > Anchete

Chicago (Școala de la ~) (Chicago; ecolede). Perioada cheie: 1920-1930. Principali reprezentanți: W. Thomas, R. Park, E. Burgess și R. McKenzie. Domeniu de studiu privilegiat: ecologia urbană. Se interesează, de asemenea, de familiile de emigranți, de problema delincvenței și de raporturile interetnice. Printre metodele folosite se numără observația* participativă, biografiile* sau istoria vieții*. Numeroase monografii, unele celebre; cf. în special Thomas și Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America*, 1918-1921. Prelungire, în zilele noastre, prin intermediul etnometodologiei* și al interacționismului simbolic*. Cf. Y. Grafmeyer și I. Joseph, *L'Ecole de Chicago: naissance de l'ecologie urbaine*, Paris. Aubier, 1979.

Cibernetică (Cybernetique). Din gr. *kybernetis* - pilot. Artă de a guverna. Știință constituită din ansamblul teoriilor referitoare la comunicare și la servomecanisme. Abordare sistemică (N. Wiener, L. von Bertalanffy). Concepte de informare, de autoreglare și de feedback (retroacțiune). Numeroase aplicații: cercetare operațională, probleme de decizie* sau de optimizare...

Ciclu (Cycle). Din gr. *kyklos* - cerc. Mai multe faze: expansiune, recesiune, contractare, reluare. Mișcare alternativă și recurentă, de amplitudine și periodicitate relativ constante. A se face deosebirea între tendință și fluctuații (sezoniere sau neregulate). Clasificare uzuală: cicluri Kondratieff (pe termen lung), Juglar

(Între 6 și 10 ani) și Kitchin (pe termen scurt). Explicații de tip exogen sau endogen. Importanța progresului tehnic, rolul inovațiilor*. Cf. analiza lui J. Schumpeter, *Business Cycles: a Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, 1939.

Ciclu de viață (teoria ~) (Cycle de vie; theorie du). Mai multe accepții. În primul rând, teza lui R. Vernon referitoare la descompunerea evoluției vânzărilor unui produs în patru faze succesive (curbă în formă de S): lansare, creștere, maturitate, declin. Aplicare a acestei „secvențe” în cadrul diviziunii internaționale a muncii. Altă perspectivă - cea a demografiei sau a sociologiei familiei*. Reperare a perioadelor cheie: vârsta la căsătorie, timpul scurs între aceasta și nașterea primului copil, achiziționarea unei locuințe... Cf. lucrarea colectivă a lui D. Kessler și A. Masson, *Cycles de vie et generations*, Paris, Economica, 1985.

Cifra neagră (Chiffre noir) Problematika anglo-saxonă a așa-numitului *dark number* este o invitație la reflecție asupra raporturilor dintre înregistrarea statistică și realitatea socială. De cât de strânsă este această relație depinde legitimitatea interpretărilor propuse.

Să considerăm, cu titlu de exemplu, statisticile referitoare la criminalitate*. Dacă aceasta constituie un fenomen social evident, aprehensiunea sa suscită rezerve serioase. În primul rând trebuie cercetată valoarea instrumentului de măsură. Dacă statisticile judiciare sînt vechi (datează din 1827), cele ale poliției și ale administrației penale au apărut mult mai recent. Altfel unele, cît și celelalte suferă, în primul rând, din cauza lipsei de unitate metodologică, datorată faptului că au în vedere mai ales activitatea serviciilor care le stabilesc. Suprapunerea acestor diferite „clisee” ar putea permite - cel puțin teoretic - formarea unei idei destul de precise despre amploarea fenomenelor avute în vedere, cu condiția de a putea uniformiza convențiile folosite. Această condiție nu este însă respectată în practica uzuală: rubricile stabilite nu au, în general, aceeași semnificație pentru toate

serviciile. De altfel, confruntarea cifrelor de la un an la altul nu arată în mod necesar o variație sensibilă a criminalității. Faptul că în 1991 au avut loc mai multe condamnări decît în 1990 nu înseamnă neapărat o recrudescență foarte pronunțată a delincvenței*. O asemenea creștere se poate explica printr-o mai mare eficacitate a serviciilor însărcinate cu represiunea. Trebuie reținut, între altele, faptul că dacă delictelor violente se multiplică în mod matematic, sentimentul de teamă sau de angoasă crește în progresie geometrică (efectul de amplificare prin mass-media nu este neglijabil).

Se poate pune întrebarea dacă ceea ce ignorăm în privința criminalității* nu are în final tot atîta importanță ca și ceea ce putem cunoaște. Cifra neagră a crimei, adică distanța care separă criminalitatea reală de criminalitatea oficială, nu poate fi trecută sub tăcere. Dacă examinăm atentatele la bunele moravuri, numai un mic procent din totalul agresiunilor sexuale este efectiv pedepsit. Pudoarea, teama de scandal determină numeroase victime să nu semnaleze delictelor comise împotriva lor. În același fel, tabloul statistic al procedurilor judiciare avînd ca obiect încălcările reglementărilor bancare nu indică decît foarte aproximativ numărul cerurilor fără acoperire. Cît despre șoferii împotriva cărora nu a putut fi reținută juridic o inculpare pentru omucidere sau vătămare involuntară, numărul lor este mult subestimat.

Mult timp s-a spus că s-ar putea să existe un raport aproape invariabil între numărul delictelor judecate și totalul infracțiunilor comise. Aceasta nu este însă decît o ipoteză de lucru foarte discutabilă. Cifra neagră rămîne tributară unei multitudini de factori, adesea foarte complecși. Nu este suficient ca o crimă să fie comisă pentru ca sistemul penal să ia cunoștință de ea. Între aceste două momente se intercalează un mecanism de reportabilitate. Nașterea statistică a unei afaceri este în funcție de reperarea ei, însă aceasta din urmă nu este suficientă: este nevoie, de asemenea, ca instituțiile competente să accepte să se sesizeze. La acest nivel intervin constrîngerile

organizatorice (supraaglomerarea activității, numărul mic al efectivelor), variațiile în aprecierea gradului de gravitate a diferitelor fapte... Produse în cadrul unui lung circuit instituțional, de-a lungul căruia au loc numeroase distorsiuni (modificări demografice sau legislative, evoluția capacităților de filtrare), statisticile judiciare nu sînt decît o imagine deformată a criminalității reale.

Asemenea imperfecțiuni ar justifica totuși încetarea producerii de statistici? Aceasta ar fi, fără îndoială, o atitudine mult prea negativă. Studiile asupra delincvenței, întreprinse prin metoda autoportretului*, subliniază absența oricărei echivalențe între „nondelincvent” și „inocent”. Anchetele asupra victimizării* permit, pe de altă parte, o mai precisă delimitare a motivelor pentru care anumite victime nu au găsit oportunitate să facă apel la justiție. Cu toate că gradul lor de credibilitate face obiectul unor dezbateri pasionate, asemenea demersuri se cuvine să fie încurajate, dat fiind faptul că ele aduc clarificări asupra relațiilor dintre „delincvenții ascunși” și „delincvenții oficiali”. ► Devianță și criminalitate

Civilizație (Civilisation) ► Cultura

Cîmp (Champ). Folosită în fizică - unde, la modul general, cîmpul desemnează o porțiune a spațiului în care acționează forțe determinate -, noțiunea este reluată de psihologia formei (*Gestalttheorie*): percepția este analizată ca un ansamblu de elemente receptate simultan. K. Lewin (*Field Theory in Social Change*, New York, Harper & Row, 1951) generalizează această abordare la întreg domeniul psihosocial pentru a explica dinamica între un grup și mediul său. Astfel, interacțiunile sînt descrise în termeni topologici (vecinătate, separare, frontieră). Termenul se regăsește la P. Bourdieu, cu o accepție mai largă: spațiu social specific constituit din relații obiective între poziții „ale căror proprietăți... pot fi analizate independent de caracteristicile ocupanților lor” (*Questions de sociologie*, Paris, Minuit, 1980, p. 113). Fiecare cîmp (religios, politic sau artistic) se supune unei logici proprii; structura sa atestă raportul de forțe între diferitele componente. D> Grup (dinamica ~).

Clan (Clan). Termen de origine galică, desemnînd un grup format din unul sau mai multe neamuri* (*lignages*). Referire la un strămoș comun, cel mai adesea mitic. În societățile primitive, apartenența la un clan presupune un spirit de solidaritate și respectarea unor interdicții (matrimoniale sau alimentare). Sinonim uneori cu bandă sau trib.

Clasă socială (Classe sociale) Tip de grupare bazată pe un ansamblu de caracteristici legate de poziția profesională a celor care o constituie: sector și tip de activitate, poziția în raport cu mijloacele de producție („patron”, „independent”, „salariat”), situația ierarhică, natura și nivelul venitului. Aceste criterii sînt legate, în termeni de probabilitate obiectivă și „șanse” subiective, de parcursul social, școlar și profesional al indivizilor și al descendenților lor. Sînt, de asemenea, indicatori ai mediilor sociale în cadrul cărora se derulează existența acestora și ai participării la experiențele și subculturile* respective.

Conceptul de clasă socială intră în uzul curent la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, atît la Turgot, Necker, Smith, cît și la Comte, Guizot, Tocqueville și Marx. Marchează trecerea de la o societate bazată pe distincția ereditară a ordinelor* la una fundamentată, de drept, pe egalitatea cetățenilor, dar în care, de fapt, distribuția proprietății, a venitului, a puterii și a prestigiului* apare inegală și reproducibilă de la o generație la alta. Clasicii economiei politice recurg la acest concept pentru a desemna marile grupuri sociale între care se repartizează sursele de bogăție (terenuri, capital, muncă) și se distribuie venitul social. Pentru istorici și politologi se pune problema, în plan social și politic, de a explica conflictele* care opun aristocrația funciară, țărăimea, burghezia capitalistă și muncitorii salariați. Marx și Engels nu au inventat, așadar, nici conceptul de clasă socială, nici pe cel de luptă de clasă. Le-au dat, cu toate acestea, o dezvoltare foarte sistematică și au fundamentat pe ele o interpretare de ansamblu a dinamicii societății, în dimensiunile ei economice, politice și ideologice. Tot ei au văzut în clasa muncitoare

actorul chemat să reunească marea majoritate a celorlalte clase împotriva capitalismului și să deschidă calea unei societăți fără clase.

Multiple dezbatări marchează literatura consacrată problemei claselor sociale. Pentru Max Weber, clasele nu sînt comunități*, ci constituie doar fundamentul posibil și frecvent al acțiunii comunitare. Raymond Aron relevă trei caracteristici ale clasei: similitudinea modurilor de muncă, viață și gîndire; consistență în timp, altfel spus deschidere sau închidere de fapt și nu de drept; dobîndirea de către aceste ființe colective a unei conștiințe de sine și voință proprie a fiecăreia de a îndeplini o anumită misiune. Studiul empiric relevă distanța dintre acest tip ideal și realitățile observabile.

Conceptul de clasă socială este strîns legat de cel de dominare*, de putere* și de conflict*. El conține ipoteza diferențelor nu numai economice și cantitative, ci și calitative și culturale între clasele sociale. Este deci un concept diferit de cel de stratificare* socială, pe care îl înglobează. Categoria socio-profesională nu este, nici ea, echivalentul clasei sociale; combinată cu alte criterii, ea constituie totuși un bun indicator. t> Clase mijlocii ► Comportament politic > Exploatare > Luptă de clasă ► Mobilitate socială t> Nomenclator PCS l> Stratificare

Clase mijlocii (Classes moyennes). Expresie de origine engleză (*middle class*), care, la începutul secolului al XIX-lea, desemna burghezia* prin opoziție cu aristocrația funciară. Se disting, de obicei, două subsansambluri: pe de o parte, „micii patroni” din industrie și comerț (ale căror efective sînt în continuă scădere); pe de alta, intelectualii, cadrele* sau tehnicienii (desemnați prin sintagma „pături sociale recente” - „*couches sociales nouvelles*”). Disparități profunde, atît în privința veniturilor, cît și a planului de reprezentări, a modului de viață sau a comportamentelor politice*. Diferite interpretări, în funcție de clivajul capital/muncă și de raportul Stat/societate civilă (cf. analizele lui C. Baudelot, G. Lavau sau F. Gresie). ► Mobilitate socială

Clientelism (Clientelisme) Desemnează raporturi de dependență mutuală, de natură asimetrică. Sînt acordate protecție sau avantaje (cel mai adesea, de manieră tacită sau informată) în schimbul unor anumite prestații sau angajamente determinate de cutumă. Numeroase domenii de studiu, în special relațiile dintre un om politic și alegătorii săi.

Cod (Code). Dublă accepție: convenție și repertoriu. Ansamblu de precepte (scrise sau nescrise) aprobate de societate și garantate printr-un sistem de sancțiuni (amende, condamnări, proscrisiere).

Codaj/decodaj (Codage/decodage). Procedee referitoare la tratarea informației (numerotarea întrebărilor și a tipurilor de răspunsuri, selectarea itemilor etc). ► Anchetă.

Cohortă (Cohorte). De obicei se face distincția, în demografie, între generații* (ansamblu de persoane născute în același an) și cohorte (ansamblu de persoane care suferă un același fenomen în timpul aceluiași an civil). Termenul se aplică în sociologie unui ansamblu de indivizi caracterizați prin faptul de a fi trăit simultan un același eveniment și care constituie astfel o promoție în sensul larg al termenului (de exemplu, totalitatea bacalaureaților dintr-un anumit an). Urmărirea cohortelor este o metodă curentă astăzi în sociologia educației, în particular atunci cînd este vorba de studierea devenirii elevilor sau absolvenților.

Colectivism (Collectivisme) ■ Termen folosit în 1850 de Colins, reluat apoi la Congresul Internațional al II-a de la Basel în 1869. Desemna la acel moment atitudinea celor care se opun lassallienilor, preconizînd un socialism de tip anarhist și federativ.

■ Sens foarte diferit cîteva decenii mai tîrziu: sinonim cu „comunism*” sau cu „etaticizare”.

Companionaj (model de —) (Compagnonnage; modele du). Denumirea anglo-saxonă: *democratic family*. Conviețuire a unui

cuplu cu aceleași afinități, bazată pe libera alegere a soților.

Dezvoltare personală prin cuplu și copii. Cf. E. Burgess, H. Locke și M. Thomes: *The Family: from Institution to Companionship*, New York, American Book, 1946.

Comportament colectiv (Comportament colectiv). Conduita mai multor actori care acționează într-un mod mai mult sau mai puțin coerent pentru atingerea unui scop comun. Cf. lucrările lui Olson, Smelser sau Touraine. ► Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă

Comportament politic (Comportement politique).

■ CE ÎNSEAMNĂ POLITIC? Ce este un comportament politic? Pentru a încerca delimitarea obiectului acestei discuții, trebuie evitată dizolvarea lui în ansamblul comportamentelor sociale în care, cum este efectiv cazul în politică, actorii pun în practică strategii, în cadrul relațiilor de putere. Este ceea ce observă Max Weber (1963): în limbajul curent se vorbește atât de „politica de devize” a unei bănci, cât și de „politica școlară” a unei comune, de „politica salarială” a unei firme și chiar de „politica unei femei abile care încearcă să-și conducă soțul”. În consecință, Max Weber propune să înțelegem prin politică „direcția adoptată de gruparea politică pe care o numim astăzi Stat sau influența exercitată asupra acestei direcții” (*ibid.*). Weber definește Statul* ca „o comunitate umană care, în limitele unui teritoriu determinat, revendică cu succes pentru el însuși monopolul violenței fizice legitime” (*ibid.*). Aceste formulări (prin care Weber cel din 1920, cititor al lui Troțki, se alătură anumitor aspecte ale concepției marxiste despre politică și Stat*) pot surprinde. Cu toate acestea, ele își păstrează și azi valoarea operativă. În zilele noastre încă, lupta pentru putere politică (fie că îmbracă forma competiției electorale, fie cea a confruntărilor care pot merge pînă la război civil) are ca miză întrebările: cine să guverneze țara? în ce scop? în numele căror principii? (și chiar: în serviciul căror intere-

se?). Altfel spus, cui (indivizi, grupări, partide) îi va fi recunoscută conducerea legitimă a aparatului de stat, adică a unui ansamblu de profesioniști organizați în mod ierarhic, repartizați în funcție de principalele domenii de intervenție a puterii publice (diplomația, economia, finanțele, armata, educația, lucrările publice, justiția, poliția, sănătatea, cultura etc.) și dispunînd, în acest scop, de mijloace materiale considerabile? Un asemenea aparat are nevoie de resurse: nu există Stat fără buget sau fiscalitate - adică prelevarea obligatorie (în general reglementată prin lege) a unei părți din produsul social. În pofda amplificării foarte mari a aparatului de stat în societățile contemporane și a extinderii intervențiilor sale la aproape toate sferele activității sociale, sistemul de stat este departe de a reprezenta reglarea socială* în totalitate; el constituie totuși instanța supremă, însărcinată cu garantarea coerenței globale, cu asigurarea aplicării legilor și a executării deciziilor autorității* legitime și. dacă este necesar, cu recurgerea la constrîngere*. În formele și condițiile prescrise în mod legal.

Cu toate acestea, nu ideea de violență* se situează în centrul concepției weberiene, ci aceea de legitimitate. Condiția specifică a acestui „raport de dominare a omului de către om”, care caracterizează Statul în concepția lui Weber, este de a fi considerat legitim cel puțin de către o proporție semnificativă a supușilor. Sociologul și istoricul Weber se ferește să dea o definiție atemporală a legitimității. Nu va fi discutată aici tipologia* legitimității propusă de el. Să observăm doar faptul că în cultura noastră au fost cunoscute două definiții ale legitimității: cea fundamentată pe dreptul divin al monarhului, delegat de Dumnezeu pentru a guverna cu înțelepciune popoarele (precum își conduce părintele copiii sau păstorul turma), și cea fundamentată pe suveranitatea poporului (ea însăși corolar al autonomiei subiectului rațional, ca om și cetățean), pentru care sufragiul universal constituie expresia instituțională. Chiar dacă se păstrează nu puține urme ale primei concepții, cea de-a doua prevalează în cea mai mare parte a lumii, poate că nu în planul

realităților (aceasta constituie materie de studiu empiric), ci în cel al modului de legitimare ideologică: o dovedește folosirea, câteodată caricaturală, a sufragiului popular de către regimurile dictatoriale.

Mai mult: legitimitatea puterii politice are o bază atât de mare (și recurgerea la constrângerea fizică este cu atât mai rară) cu cât acceptarea legii și a deciziilor bazate pe aceasta corespunde regulilor, normelor* și valorilor*, deci concepțiilor despre lume interiorizate de subiecții sociali și, cel puțin parțial, validate prin practica. Dacă această concordanță este pusă în cauză în mod profund și masiv, la un moment dat aparatul de stat, inclusiv nucleul său represiv, cunoaște serioase breșe, intră practic în criză. Chiar în afara cazurilor extreme, tensiunea și dimensiunea ideologică amintite sînt constitutive raportului politic. Hegel observase deja că stăpînul nu rămîne astfel decît atît timp cît sclavul îl recunoaște drept stăpîn. Mai prozaic, Pierre Bourdieu afirmă ca, în politică mai mult decît oriunde, raporturile de forță sînt întotdeauna, în ultimă analiză, raporturi de sens.

■ CÎMP POLITIC, COMPORTAMENTE POLITICE. O astfel de definiție a politicului nu este oare prea restrictivă? Trebuie precizat, pentru început, că ea nu este valabilă decît în limite istorice precise. De exemplu, societățile care nu cunosc Statui (de care se ocupă etnologia) sînt cumva societăți fără politică? La fel ca orice grup uman, ele nu ignoră fenomenele de putere sau competiția, precum și tacticile și strategiile care decurg din acestea. Dar în asemenea societăți nici politica, nici economia sau religia nu se diferențiază ca activități autonome. Mai mult: abia în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea cîmpul politic, în sensul modern al termenului, s-a constituit definitiv în Franța. Două mutații esențiale marchează această apariție. Este vorba, pe de o parte, de extinderea calității de actor politic la cercuri ale populației din ce în ce mai largi, atît în ciocnirile revoluționare, cît și **sub** forma - dominantă și codificată în **mod progresiv** - unui sufragiu care **tinde încet spre o relativă universalitate**. Pe de altă parte, și în

mod corelativ, apar presă, partide și personal propriu-zis politice, specifice și, la limită, dedicate în mod profesionist competiției pentru putere. În condiții și grade diferite, țările cu structură socio-politică analoagă cunosc procese de același tip.

Consecința acestui dublu fenomen de extindere și specializare: **există** nu „un” comportament politic, ci o gamă întreagă de comportamente care corespund unor niveluri foarte inegale de implicare politică. Fără a ne referi la vot - despre care va fi vorba mai jos -, este o distanță mare de la urmărirea mai mult sau mai puțin sporadică a știrilor politice și pînă la adeziunea, militanță sau nu, la un partid politic, la exercitarea, profesionistă sau nu, a unor responsabilități sau pînă la faptul de a fi candidat pentru o funcție eligibilă și, *a fortiori*, de a fi ales. Există încercări de evaluare a proporției populației participante la aceste tipuri de activități într-un ansamblu de țări dezvoltate și cu regim de democrație reprezentativă: între 20 și 40% practică discuțiile politice. Între 10 și 30% aparțin unei asociații* ce vizează o acțiune colectivă. În jur de 10% asistă 13 mitinguri, de la 2 la 4% participă activ la o campanie electorală, aproximativ 1 % dețin o funcție politică (Lancelot. Memmi. În Grawitz, Leca, ed., 1985). Dacă nu înseamnă nimic fatal, această pantă oligarhica a sistemului politic trimite la tendințe sociale grave: timpul liber, informația, interesul politic sînt distribuite în mod foarte inegal între diverșii indivizi și grupări sociale. S-a demonstrat că agenții din mediile populare, cei mai lipsiți de resurse materiale și culturale, au cele mai mari șanse de a nu putea și/sau dori să exprime o opinie politică (Bourdieu, 1977 și 1979, Gaxie, 1978, Michelat, Simon, 1977 și 1982, referințe în Lecomte, Deni, 1990) și, *a fortiori*, să acceadă la niveluri de participare mai înalte și mai active.

Studiul comportamentelor politice nu trebuie însă limitat la observarea a ceea ce se întîmplă „sus”. Cîmpul politic se prezintă de fapt ca un raport, sau tranzație, între două sisteme: pe de o parte, cei al „ofertei” (partide, lideri, apeluri, programe, militanți, relații de influență etc); pe de alta, cel al „dispozițiilor”

Votul la alegerile legislative din 1988 în funcție de nivelul de integrare în catolicism

Nivelul de integrare în catolicism	Extrema stînga	Partidul comunist	Partidul diverse partide de stînga	Ecologiști	URC, diverse partide de dreapta	Frontul național	Total voturi 1 2 Total stînga dreapta
Fără religie - Nepracticanți - - Practicanți ocazional - Practicanți frecvent	0 0	25 12 6	54 1 0 19	0 42	34 54	9 10	F BT « J 78_J
1. Total extrema stînga PC PS, diverse p				artide de sînga -			
2. Total URC, diverse partide de dreapta,				rontul național			
Sursa Sondaj Sofres pe un eșantion de 2 000 de alegători interogați în 2 va Se un de							ete. între 14-23 iunie 1988
va citi Din 100 de catolici practicanți, 2 au votat cu PC anch							

(Sursa: MICHELAT G., SIMON M., în *Donnees sociales*, INSEE. 1990. p 386.)

mass-media, o populație mai bine instruită și mai informată ar trebui să disocieze din ce în ce mai mult opțiunile spirituale de cele politice

Nu vom justifica aici indicatorul folosit pentru aflarea a ceea ce numim „nivelul de integrație religioasă” (cf. articolul Religie). Se constată (tabelul de mai sus) că între poziția religioasă și vot rămîne o corelație foarte puternică, încă din 1988, cu cît crește nivelul de integrare în catolicism, cu atît crește și proporția voturilor pentru dreapta: ea atinge 78% la catolicii practicanți (voturi pentru stînga: 21%), față de 20% (voturi pentru stînga: 80%) la persoanele fără religie. Această relație între religie și vot se observă, fără schimbări semnificative, de cînd dispunem de date ale anchetelor (mijlocul anilor '60) și pentru fiecare tip de scrutin (municipal, cantonal, european). Ea se verifică (Michelat, Simon. 1977. 1985). oricare ar fi celelalte caracteristici ale persoanelor chestionate (vîrstă, sex, nivel al veniturilor și al studiilor, posesie sau nu a unui patrimoniu și tip de patrimoniu posedat) sau ale cadrului lor de viață (reședință urbană sau rurală, zone foarte catolice sau foarte „liberale” etc). Votul nu se află în relație numai cu participarea la cult, ci și, se pare, cu gradul de **adeziune la o organizare simbolică* pentru care sentimentele și credințele religioase con-**

stituie nucleul și principiul unificator. Astfel, în 1978, dintre catolicii practicanți au votat pentru stînga 5% dintre cei care se roagă „ziinic”, 18% dintre cei care se roagă „adesea”, 29% dintre cei care se roagă „rar” sau „niciodată”.

Apartenența de clasă

Conform unei ipoteze asemănătoare cu cea prezentată mai sus referitor la religie, apartenența de clasă nu a’ trebui să mai fie însoțită de difeidențieri politice maiore într-o societate mai deschisă și mai mobilă, în care clasele sociale nu mai constituie grupuri închise cu o puternică reproducere internă, în care școlarizarea, mass-media, cultura și consumul de masă ar trebui să fie însoțite de o tot mai mare omogenitate culturală și ideologică.

Desigur, relația dintre clasa socială* și vot nu este decît una probabilistă: nu există nici o categorie socială care să nu fie divizată din punct de vedere politic și nici un electorat care să nu fie compozit din punct de vedere sociologic. Fără a nega anumite evoluții, este evidentă constatarea (Mayer, Schvveisguth, în Gaxie, ed., 1985) că un clivaj politic major continuă să îi opună pe cei independenți salariaților. Primii votează în majoritate cu dreapta, ceilalți cu stînga. Această opoziție nu este nici efectul venitului sau al nivelului studiilor, nici al vreunei alte variabile utilizate pentru control (*ibid.*). Ea este legată deci de pro-

prietatea sau nonproprietatea asupra mijloacelor de producție sau de schimb și de reprezentările*, sentimentele, sistemele de valori* care îi sînt asociate: „mici” sau „mari”, „instruiți” sau nu, independenții votează în majoritate și în aceeași proporții cu dreapta.

Cu toate acestea, salariații nu constituie un grup nediferențiat. Pe măsură ce se trece de la cadrele superioare la profesiile intermediare, la funcționari și muncitori, proporția voturilor pentru dreapta scade în favoarea celor pentru stînga. În special comuniste. Însă această relație nu este absolută: proporția muncitorilor care exprimă un vot „conservator” variază, în funcție de perioadă, între mai puțin de 30% și mai mult de 40%. Locui ocupat în stratificarea* socială nu este singura variabilă de luat în considerare. Astfel, dintre inginerii și cadrele administrative superioare din sectorul privat. 79% au votat pentru dreapta (21% pentru stînga^ în 1978, față de 42% (58% pentru stînga) dintre omologii lor din sectorul public (Mayer, Schweisguth, *op cit.*). Printre cadrele din sectorul privat, preferința pentru stînga merge de la 14% la cei mai apropiați de „staff”-ul direcției, la 24% la cei din serviciile comerciale și de marketing. 28% în sectoarele de producție-întreținere și 44% în laboratoarele de studii și cercetări (Grunberg. Mouriaux. citați de Mayer, Schweisguth. *op cit.*) Muncitorii sînt în majoritate orientați spre stînga, dar mai puțin în căzu! în care lucrează în serviciile sau comerțul private decît cei care lucrează în industrie, privată sau publică. Totul pare deci

să indice că, în cazul egalității celorlalte variabile, votul pentru dreapta este cu atît mai probabil cu cît agenții interiorizează mai mult „ethosul”^ întreprinderii private, datorită, în același timp, poziției și carierei lor, caracteristicilor mediului lor de muncă și ale sarcinilor care le sînt încredințate, expunerii și receptivității lor la mesaje corespunzătoare (*ibid*). Trebuie să reflectăm, de asemenea, asupra sensului cauzalității: dacă mediul de muncă exercită o influență asupra atitudinilor și comportamentelor cu incidență mai mult sau mai puțin direct politică, acest fapt sugerează că alegerea unei meserii și a modalităților de exercitare a ei nu este nici ea independentă de sistemele de reprezentări*, sentimente și valori* exprimate prin vot.

Profesia* actuală nu este singurul indice al apartenenței de clasă. A putut fi demonstrat (Micheiat. Simon. 1977) faptul că. pentru aceeași profesie orientarea politică variază într-un mod foarte semnificativ în funcție de mediul social de origine. Cercetările asupra socializăm* politice a copiilor și adolescenților evidențiază cu claritate importanța acestor procese (of Percheron în Grawitz. Leca, *op. cit*). Mai general, se poate emite ipoteza că cu cît cineva întreține mai multe „legături” cu o clasă socială* (prin traiectoria profesională, ascendentă, căsătorie etc). cu atît are mai multe șanse de a adopta comportamente tipice ale acelei clase. Această ipoteză a fost verificată (Micheiat, Simon 1977) A fost construit (Mayer) un indice al gradului de apartenență de clasă prin însumarea următoarelor

Votul la alegerile legislative din 1978, în funcție de numărul de atribute independenți/muncitori

Atribute independenți						
%	0	1	2	3	4	5
S	71	55	42	35	21	21
D	29	45	56	65	79	79
	(998)	(334)	(268)	(170)	(94)	(86)

Atribute muncitori						
%	0	1	2	3	4	5
S	40	62	67	78	85	100
D	60	36	33	22	15	0
	(820)	(478)	(343)	(242)	(66)	(7)

Se va citi: Printre cei care nu au nici un atribut de independent (998 de persoane), 71% din cei care și-au indicat votul au votat pentru dreapta, iar 29% pentru stînga”.

(Sursa: MAYER N., SCHWEISGUTH E., în GAXIE D., ed., 1985, p. 287.)

„atribute”: prima profesie exercitată, profesia actuală, profesia tatălui, a mamei, a soțului. Cu cit crește numărul „atributelor muncitorești” (tabelul de la pagina 37), cu atât scade procentajul voturilor pentru dreapta și crește cel al voturilor pentru stînga. Situația inversă se produce atunci cînd crește numărul „atributelor de independent”.

Religie, clasă, vot

Trebuie, în mod evident, să ne întrebăm care este efectul combinat al apartenenței religioase și al celei de clasă asupra votului. S-ar putea crede, în ipoteza „dezideologizării”, evocată mai sus, că votul depinde în principal de clasa socială și de interesele și experiențele care i se asociază acesteia. Nu este însă adevărat. Indiferent de categoria socio profesională, votul depinde foarte mult de nivelul de integrare religioasă. Astfel, în cazul inginerilor și al cadrelor administrative superioare, votul pentru dreapta merge, în 1978, de la 76% (catolici practicanți) la 63% (practicanți în mod neregulat). 46% (nepracticanți) și 17% (iară religie). La muncitorii calificați procentajele corespunzătoare sînt, respectiv, de 74%, 44%, 21% și 12%.

Tabelul de mai jos confirmă aceleași concluzii. Frecvența votului pentru dreapta crește o dată cu nivelul de integrate religioasă, indiferent de numărul atributelor muncitorești, și

scade o dată cu creșterea numărului de atribute muncitorești, indiferent de nivelul integrării religioase. Variațiile înregistrate în funcție de variabila religioasă sînt mai importante decît cele care depind de variabila de clasă. Combinarea acestor două variabile conduce la variații foarte mari de procentaj: votul pentru dreapta scade de la 79% la catolicii practicanți fără nici un atribut muncitoresc la 6% la cei fără religie și foarte atașați de gruparea muncitorească, deci o diferență de 73 de procente. Aproape aceleași relații apar, în sens invers, atunci cînd se folosește ca indicator de clasă numărul de atribute „de independent”.

■ „SOCIOLOGISM” SAU „INDIVIDUALISM”: O ALTERNATIVĂ FALSĂ? Cercetătorii de la *Survey Research Center*. Universitatea Michigan, au elaborat, plecînd de la numeroase cercetări efectuate în Statele Unite ale Americii, un model al comportamentului electoral bazat pe două constante majore: pe de o parte și în mod general, alegătorul ar avea o capacitate redusă pentru a-și forma el însuși opinii coerente asupra problemelor politice de care nu ar fi foarte intelesat; pe de alta, votul său s-ar explica în mare parte prin identificarea, formată în cadrul mediului familial, cu unul dintre cele două mari partide (democrat sau republican).

Votul în funcție de nivelul de integrare în catolicism și de gradul de apartenență la clasa muncitoare

	Njmăi de a*				ibute resti							
	0	1	3, 4, 5		1	2	3, 4, 5		0	1	2	3, 4, 5
Practicanți în mod neregulat	(480)	(153)	(66)	57	10	19	18	31	2	6	11	
Nepracticanți	(290)	49	(117)	36 (84)	21	35	42	42	² 11	16	15	
Fără religie	42	34	26	19	34	49	57	66	9	18	24	34
	(603)	(582)	(438)	(432)	64	70	70	81	27	38	47	62
	(245)	(145)	(105)									
	Vot pentru dreapta				Vo pentru stînga				Vot PC			

Se va citi: Printre catolicii practicanți fără nici un atribut muncitoresc (480 de persoane), 79% votează pentru dreapta.

{Sursa. MICHELAT G., SIMON M., în GAXIE D., ed, 1985, p. 316}.

Se va vedea mai jos în ce măsură acest model, a cărui validitate pentru Statele Unite ale Americii a fost foarte discutată, este dificil de transpus în Franța. Însă rezultatele expuse mai sus au în comun cu cele ale cercetărilor din Michigan evidențierea relativei stabilități în timp a relațiilor statistice degajate și relevarea rolului învățării* precoce în formarea comportamentului politic. Or, a putut fi demonstrat faptul că există o puternică mobilitate a comportamentelor individuale de la o generație la alta și, pentru un același individ, de la un scrutin la altul. Nimic nu demonstrează *a priori* că aceste fenomene trebuie interpretate în termeni de „instabilitate” sau versatilitate a alegătorului: un individ poate decide asupra votului său în funcție de un calcul strategic care ține seama de fiecare dată de nivelul alegerilor (locale, naționale etc), de „oferta” electorală, de felul scrutinului, chiar și de previziunile sondajelor asupra șanselor candidaților, totul fiind raportat la ceea ce el consideră că ar corespunde intereselor sale majore. Nu ar trebui deci să se recurgă la alte paradigme*, inspirate mai ales de individualismul metodologic*, și să se centreze analiza nu pe grupuri și agregate, ci pe individ ca subiect liber, apt să compare în mod rațional costurile și beneficiile, inclusiv în materie de opțiune electorală?

Din cercetările cele mai recente (Hmitîndu-ne la Franța) reiese în primul rând faptul că variabilele numite „puternice” (*lourdes*)[^] păstrează cea mai mare parte a capacității lor explicative: analiza scrutinurilor din 1986 (alegeri legislative) și 1988 (alegeri prezidențiale și legislative) confirmă faptul că religia* și clasa socială* rămân factorii cei mai predictivi în ce privește comportamentul electoral al francezilor (Boy, Mayer în CEVIPOF, 1990). În al doilea rând, o proporție semnificativă de indivizi își modifică efectiv votul, în funcție de tipul de consultare, de gama opțiunilor care li se oferă și de conjunctura socio-politică. Cu toate acestea, în toate cazurile importante, și de mai bine de trei decenii, efectul pe care îl au asupra votului apartenența religioasă și clasa socială (combinat cu cel al altor variabile doar amintite aici) se confirmă, în pofida înnoirii masive a corpului electoral - prin scăderea progresivă a

proporției celor vîrstnici și prin sosirea celor care ajung, în fiecare an, la majorat civic (3,7 milioane de „ieșiri”, 5,9 milioane de „întrări” între 1981 și 1985, după un calcul al Nonnei Mayer). Este adevărat, în al treilea rând, că aceste constante statistice (ce indică existența tipurilor sociale) sînt doar probabilistice și riscă, dacă nu sînt luate în calcul decît agregatele, să mascheze variabilitatea comportamentelor individuale. S-a demonstrat, de exemplu, că între alegerile prezidențiale din 1981 și cele europene din 1984, 50,4% dintre alegătorii înscrși la cele două scrutinuri și-au modificat votul; dar în 42,5% din cazuri „schimbul” este între vot și abstenționism, și doar în 5,1% între vot pentru stînga și vot pentru dreapta: aceste mișcări nu au deci un caracter neregulat (Grunberg, în Gaxie, ed., 1985). În sfîrșit, a fost emisă ipoteza apariției unui „alegător strateg”, tînăr, cu un nivel de educație și studii relativ înalte, eliberat de acest fenomen al „presiunii” sociale, ideologice și culturale, interesat de politică într-un mod foarte pragmatic, apt deci să-și optimizeze calitatea votului. Știind să-l modifice în funcție de starea „pieței” electorale. În virtutea acestei ipoteze, ar trebui ca o persoană să fie cu atît mai aptă și mai liberă să-și schimbe votul de la un scrutin la altul cu cît este mai tînăr! Dar se verifică exact inversul (Boy, Dupoirier, în CEVIPOF, 1990). Cu cît cresc nivelul studiilor, cel al venitului, cel al poziției ocupate în stratificarea socială, cei al interesului declarat pentru politică, cu atît cresc și coeficienții de asociație între voturile succesive, recordul stabilității, fidelității sau atracției revenind indivizilor tineri, politizați, cu statut social și nivel economic și cultural ridicat; „instabilitatea electorală” este, dimpotrivă maximă la indivizii cel mai puțin înzestrați din aceste diferite puncte de vedere.

Trebuie totuși să cădem într-un „sociologism” care negă individul și capacitatea lui creatoare? În nici un caz. Actul individual al fiecărui alegător depinde de sensul, întotdeauna personal, pe care el îl dă diverselor dimensiuni ale experienței și ale receptivității sale selective la mesaje la care este expus. Dar asemenea organizări subiective se formează în funcție de condițiile sociale și de

contextele culturale pe care individul le împarte împreună cu alții și care contribuie mult la definirea șanselor lui tipice de a adopta un comportament sau altul. Rezultatele disponibile evidențiază importanța medierii ideologice-simbolice în structurarea raporturilor dintre condiția obiectivă și comportamentul politic. Dacă, în cazul unei poziții de clasă identice, originea de clasă păstrează o incidență asupra votului și asupra opiniilor, sentimentelor, sistemelor de norme* și de valori* care îi sînt asociate, aceasta înseamnă că semnificația pe care adulții o acordă situației și experienței este parțial dependentă de schemele culturale interiorizate și de experiențele trăite în copilărie și adolescență. Tot astfel, dacă, ori-care ar fi apartenența de clasă, nivelul veniturilor și cel al studiilor, posesia sau nu a unui patrimoniu, sexul, vîrsta etc, votul este încă foarte dependent de nivelul integrării religioase, aceasta înseamnă că sensul acordat (și, la limită, percepția) condițiilor socio-economice și statutare „obiectiv” analoage, precum și evaluarea „intereselor” corespunzătoare acestora diferă considerabil de ia un catolic practicant la o Dersoană „fără religie” (ceea ce trimite, și în acest caz, la achiziții inițiale foarte diferite (cf. Religie*). Nu numai orientarea votului, ci și gradul de participare politică depinde de aceste sisteme de reprezentări* și valorizări afective: orientarea de stîngă (cu tot ceea ce implică ea ca motivare și revendicări egalitare) poate, cel puțin în anumite conjuncturi, să compenseze parțial handicapurile materiale și culturale evocate mai sus și să permită unor indivizi din categoriile populare să ajungă la o „competență politică” apropiată de cea a categoriilor instruite (Michelat, Simon, 1982).

Nici aceste organizări simbolice* nu ar trebui totuși transformate în principiu unic sau explicație ultimă, însă înscrierea lor în istorie este neîndoiebnică. Ele trimit, prin conținutul și semnificația lor, la ideologii constituite social și teoretizate de mult timp, pentru care elaborarea și difuzarea pe termen lung și prin canale foarte diverse, evoluțiile, diversificările în multiple versiuni constituie date esențiale. Foarte importante sînt, de asemenea, nu numai mesajele ideologice, la care există proba-

bilități foarte variabile ca un anumit individ să fie expus (să ne gîndim la diversitatea tradițiilor ideologice și culturale, în funcție de regiune, de grup social, de ascendență), ci și modul în care el și le însușește sau nu. selecțiile și reinterpretările pe care le operează în cursul unei socializări* marcate de raporturi întotdeauna active cu multiplele sale medii de apartenență și de referință, din trecut sau actuale. De asemenea, aceste organizări simbolice* nu pot fi înțelese, în conținutul și mișcarea lor, independent de transformările de orice fel, care - afectînd modulele de viață, reprezentările și sensibilitățile - pot să le accentueze sau să le slăbească pregnanța. De parte de a exclude schimbarea, rezultatele dobîndite indică doar unul din cele mai importante locuri în care ea se manifestă, ceea ce face necesare noi cercetări.

↳ Clasă socială L> Individualism metologic > Legalitate/legitimare I> Organizări simbolice D> Putere ► Religie I> Socializare T> Stratificare.

• BOURDIEU Pierre. *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Paris, Minuit, 1979.

CEVIPOF. *L'Electeur frangais en questions*, Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques, 1990.

GAXIE Daniel (sub coordonarea, *Explication du vote*. Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques, 1985.

GRAWITZ Madeleine, LECA Jean (sub coordonarea), *Trăite de science politique*, voi. 3: *L'Action politique*, Paris, PUF, 1985.

LAVAU Georges. MAYER Nonna. GRUNBERG Gerard, *L'Univers politique des classes moyennes*. Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques, 1983.

LECOMTE Patrick, DENNI Bernard. *Sociologie du politique*, Grenoble, Presses universitaires de Grenoble, 1990.

MICHELAT Guy, SIMON Michel, *Classe, religion et comportement politique*. Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques et Edition sociales, 1977.

PERCHERON Annick (sub coordonarea), *Les 10-16 ans et la politique*, Paris, Presses de la Fondation nationale des Sciences politiques, 1978.

YSMAL Colette, *Le Comportement electoral des Français*, Paris, La Decouverte, 1986.

WEBER Max, *Le Savant et le politique*, trad fr., Paris. Pion, 1963 (prima ediție 1919).

Compunere (efect de ~) (Composition; effet de) > Agregare (efecte de ~)

Comunism (Communisme). Organizare socială caracterizată prin suprimarea proprietății private asupra mijloacelor de producție, abolirea claselor sociale* și aplicarea principiului „de la fiecare după posibilități, fiecăruia după nevoi”. Oamenii și-ar putea astfel conduce destinul în mod colectiv. Cf. *Manifestul* lui Marx și Engels (1848). Ideologie* criticată masiv la începutul anilor 80 (criza marilor narațiuni de emancipare).

Comunitate/societate (Communauté/Société). Distincție formulată de Tönnies (1887) între *Gemeinschaft* (comunitate), unde indivizii se contopesc într-o totalitate, și *Gesellschaft* (societate), unde interesele personale orientează conduitele sau comportamentele.

Comunități de meserii (Communautes de métier). Dacă este ieșit de fiecare profesie să își apere drepturile, unele meserii seamănă cu niște adevărate „corporații”: marinari, mineri, feroviari, tipografi... Nu toate aceste comunități sînt omogene. La petrolisti, cultura celor din sectorul de distribuție nu este aceeași cu a celor din sectorul de exploatare. În spitale, administratorii și medicii se opun din multe puncte de vedere. La fel, în institutele de cercetare, cercetătorii și restul personalului întrețin relații adesea încordate. În domeniul construcțiilor, calificarea tehnică, dar mai ales autonomia și capacitatea de adaptare îi diferențiază pe faianțar de ierasier. Numeroase configurații trebuie deci avute în vedere.

R. Sainsaulieu distinge astfel patru mari tipuri de culturi* legate de populații sau întreprinderi specifice. Anacronică astăzi, cultura

și îi grupează pe cei care, necalificați și fără speranțe de promovare, găsesc în acțiunea de masă coeziune și confort. Provenită din taylorism*, cultura de retragere este reprezentativă pentru atelierele tradiționale. Muncitorii cei mai marginalizați (OS - *ouvriers specialisés*; imigranți) nu înțeleg în mod imediat oportunitățile scontate și își pierd motivația. Cultura separatistă - altă variantă - se manifestă în sectoarele în curs de modernizare: afinitățile se realizează, în mod selectiv, în cadrul unor grupuri restrînse. În sfîrșit, cultura de negociere pune în prim-plan competențele și puterea de expertiză ale cadrelor sau ale tehnicienilor experimentați. Cf. R. Sainsaulieu, *L'Identité au travail*, Paris, Presses de la FNSP, 1977. ► Profesii și profesionalizare ► Muncă (sociologia ~)

Condiționare (Conditionnement). ■ Desemnează în psihologie un mecanism de achiziționare a conduitei sau a compoziamentului pe baza reflexului condiționat. Acesta se stabilește cînd se substituie unui stimul obișnuit (necondiționat) un stimul nou, fără raport imediat cu reacția studiată. Astfel, în experiențele clasice ale lui Pavlov, cîinele salivează atunci cînd i se prezintă hrana: reflexul este aici natural. Dacă același sunet este asociat în mod repetat cu prezentarea hranei, reacția de salivare se va produce la fiecare nou semnal sonor, chiar dacă animalului nu îi mai sînt oferite alimente. Sunetul, stimul neutru, a devenit condiționat. Ulterior Thorndike și Skinner vor pune în evidență un alt tip de condiționare, numită „operantă”¹, sau „instrumentală”. În acest caz nu există o legătură prestabilită între stimuli și răspuns, dar ea poate fi provocată și dezvoltată dacă este „întărită” în mod convenabil. Această ultimă schemă a fost mult folosită de psihologi pentru a explica formarea unor obișnuințe atît de diverse precum somnul sau limbulul. Ei văd aici și originea anumitor nevroze, ca și posibilitatea de a le corecta efectele (cf. J.-F. Le Ny, *Le Conditionnement et l'apprentissage*, Paris. PUF, 1975).

■ Prin extensie, condiționarea trimite la tehnici de propagandă vizînd crearea unor

comportamente reflexe sau (re)modelarea motivărilor sau opiniilor indivizilor (spălare a creierului) u> Behaviorism]> Propagandă

Conflicte (Conflicts). Opun. sub forme foarte diverse, indivizi sau grupuri cu interese divergente. În tradiția marxistă, aceste confruntări pot bulversa ordinea existentă, fie prin schimbarea proprietăților mijloacelor de producție (Marx), fie prin modificarea raporturilor de autoritate* (Dahrendorf).

Pentru funcționaliști (Coser), aceste perturbări lasă loc unor noi echilibre. În sfârșit, dacă ne referim la paradigma teoriei jocurilor* (Schelling), se poate demonstra faptul că asemenea antagonisme, prin repercusiunile lor, transformă din interior o organizație sau un colectiv de muncă (cf. J. Freund. *Sociologie du conflit*. Paris. PUF. 1986). ► Schimbare socială

Conformare/conformism (Conformite/conformisme) ■ Psihosociologii vorbesc de CQDigrmare atunci cind un individ își modifică atitudinea sau comportamentul în direcția normelor* sau valorilor* dominante ale unui grup. Cercetările lui S. Ascn asupra judecății vizuale ilustrează bine această formă de influență socială: un subiect naiv introdus într-un grup imită progresiv majoritatea, chiar dacă aceasta greșește. Pentru S. Moscovici, conformarea este o formă de negociere sau de tianzacție între individ și grup. Mai general, această noțiune este folosită pentru a desemna procesul și rezultatul presiunii pe care o colectivitate o exercită asupra membriilor săi pentru a-i determina să împărtășească idealurile și să urmeze astfel normele și modelele prescrise. Conformarea asigură deci grupului o anumită omogenitate sau cel puțin acceptarea minimală a regulilor jocului. În acest sens, ea se opune devianței* (cf. J.M. Levine și M.A. Pavelchak, „Conformite et obeissance”, în *Psychologie sociale*, sub coordonarea lui S. Moscovici, Paris, PUF, 1984).

■ În teoria mertoniană a anomiei*, conformismul desemnează un mod de adaptare individuală caracterizat de acceptarea sco-

purilor și mijloacelor propuse de societate (cf. R.K. Merton, „Structure sociale, anomie et deviance”, în *Elements de theorie et de methode sociologique*, trad. fr., Paris, Pion, 1965; prima ediție în 1949).

î> Constrângere socială ► Devianță și criminalitate > Marginalitate î> Ritualism

Consangvinitate (Consanguinite). În sens strict, legătura care unește copiii proveniți din același tată. Desemnează. Într-un sens mai larg, ansamblul indivizilor care își recunosc un strămoș comun.

Consens (Consensus). Etimologic (în lat., *consentire* - a gîndi la fel), noțiunea de consens, așa cum este ea utilizată de către sociologi, conține ideea unui acord în privința regulilor, normelor* și instituțiilor*, acord care asigură coeziunea minimală fără de care un ansamblu social nu ar putea să subziste Stabilit în mod tacit sau explicit între indivizi, acest acord poate rezulta fie dintr-un sistem comun de valon*, fie dintr-un compromis exprînd concesi reciprocă și acceptabile necesare vieții în colectivitate

Conservatism (Conservatism). influența a gîndirii contrarevoluționare (E. Burke, J. de Maistre, L. de Bonaid). Apărarea ordinii tradiționale a națiunilor europene Critică a individualismului* și a puterii democratice. Supunere față de Providență sau față de înțelepciunea divină (cf. R. Nisbet, *Conservatism: Drearri ans Reality*, New York, Open University Press, 1986)

Conspirație (teoria ~) (Conspiration; theorie de la). Conform acestei abordări, „clasa conducătoare”, identificată adesea cu deținătorii de capital, este capabilă să își promoveze interesele în orice împrejurări. Cf. teoriile reproducerii* sau cele ale dominației*, înțelegere secretă a elitelor, putere de coerciție, menținerea pozițiilor dobîndite.

Construcția socială a lumii (Construction sociale du monde). Procesul de socializare* presupune prezența unui anumit

număr de „relee”: celulă familială, sistem educativ, grup de camarazi... În contact cu aceste diferite medii se dezvoltă învățarea*, apoi interiorizarea* unui întreg ansamblu de norme* și atitudini*.

Modul în care personalitatea noastră este astfel modelată se înscrie într-un cadru bine delimitat. Ceea ce nouă ni se pare „normal” sau „natural” nu este în mod obligatoriu astfel în alte locuri sau epoci. Fiecărei civilizații îi corespunde o „viziune asupra lumii” specifică (fidelitate față de tradiții, credințe umaniste, cultul progresului...). Chiar și gesturile cele mai anodine în aparență (cum mănânci, cum respiri, cum mergi) pot fi îndeplinite în mai multe feluri.

Cunoașterea contextului cultural în care este înrădăcinată o anumită cutumă sau un anumit comportament apare ca primordială în măsură în care ea permite relativizarea percepțiilor noastre și combaterea prejudecăților*.

Constringere socială (Contrainte sociale). Presiune exercitată de către societate asupra membrilor săi pentru a-i determina să se conformeze modurilor comune de a gândi, simți și acționa. Folosită de Durkheim cr. trăsătură majoră și distinctivă a faptului social* (cf. *Les Regles de la methode sociologique*). Se manifestă în mod subiectiv (sentiment de obligație) sau obiectiv (sanțiuni). Variaza în funcție de situație și societate. La Durkheim, trecerea de la solidaritatea mecanică la cea organică nu implică diminuarea constrîngerii* în favoarea cooperării, ci o mai mare interiorizare* a acesteia. [‘* Conformare > Control ► Devianță și criminalitate ?-’ Fapt social !> Putere ”> Reglare socială ^> Sanțiuni

Consum (Consommation). Are ca obiect bunurile și serviciile (comerciale sau necomerciale). A se distinge consumul final (care privește satisfacerea directă a nevoilor umane, individuale sau colective) de consumul intermediar (componentă esențială a ciclului de producție) Studiul coeficienților bugetari (legile lui Engel). Critica societății de

consum (mai 1968): **manipularea** semnelor (Baudrillard). logica comercială și filiera inversată (Galbraith). Problematika uniformizării gusturilor și a condiționării* nevoilor* (efect de demonstrare).

Conștiință (Conscience). Din lat. *conscientia* - știință sau conștiință împărtășită cu (*cum*) un altul. Act prin care spiritul uman se identifică și se recunoaște în reprezentările sale. Mai multe distincții: spontană/reflectată, subiectivă/obiectivă, individuală/colectivă. În tradiția marxistă, conștiința de clasă presupune un sentiment de apartenență. !> Clasă socială L> Conștiință colectivă

Conștiință colectivă (Conscience collective). Concept cheie al analizei durkheimiene (cf.. în special, *De la division du travail social*, 1893): „Stare reprezentativă, cognitivă și emoțională care cuprinde, în afară de per soana însăși, toți indivizii unui grup, precum și interesele și valorile culturale”. Factor de coeziune socială și de solidaritate* între generații. Intensitate mai scăzută în societățile moderne. !> Fapt social

Contingență (Contingence). Din lat. *contingens* - care se întâmplă datorită hazardului. Se opune necesității (cf, în această privință, Emile Bouiroux, *De la contingence des bis de la nature*, 1874).

■ Cu iens statistic, tabel care permite clasificarea observațiilor după două criterii.

Contract (Contrat). Din lat. *contrahere* - a se angaja pentru o acțiune comună Acord prin consfițărînt, stipulînd drepturi și datoria reciproce. Problematika contractului social. Principali teoreticieni: Locke, Hobbes, Rousseau. Ideea de „pact”, formă de asociere prin care „fiecare, unii cu toți, nu ascultă totuși decît de ei însuși și rămîne la fel de liber ca înainte”.

Contract implicit (Contrat implicite). În Codul civil francez, contractul se bazează pe acordul liber consimțit și nu are valoare decît dacă se dau garanții prealabile (articolul

Convenție (de șomaj și de productivitate) (Convention; de chomage et de productivité). Ideea de convenție a luat naștere în afara câmpului sociologic. Pentru filozofia analitică anglo-saxonă, de exemplu, problema esențială este limbajul sau regula comună. Nu mai puțin fecundă se dovedește aplicarea acestei noțiuni în analiza organizațiilor* și ierarhiilor*.

În timp ce contractul leagă elemente ale aceluiași ansamblu, convenția nu presupune în mod obligatoriu existența unui univers comun pentru diferiți indivizi. Dimpotrivă, ea instituie acordul și face posibilă acțiunea colectivă. Poate fi definită ca o „reglementare care își are sursa în interacțiunile sociale, dar care se prezintă actorilor sub o formă obiectivă”. Tranzacțiile nu sînt deci posibile într-un cadru constitutiv. De altfel, calculele de optimizare nu pot fi extinse pentru toate situațiile. Unele forme de coordonare sînt străine pieței, în special atunci cînd predomină incertitudinea. Schimbului unei mărfi îi succede în acest caz stabilirea unei legături multidimensionale: sistemului de prețuri un sistem de resurse... Să reținem deci că acordurile nu preexistă indivizilor. Vom cita în sprijinul acestei idei celebra frază a lui F.A. Hayek, după care „instituțiile sînt produsul acțiunii oamenilor, iar nu al planurilor lor”.

Nu este deci suficient să facem o legătură între salariu și muncă (convenție de productivitate); trebuie pusă de asemenea, problema riscurilor de concediere (convenție de șomaj) în ambele cazuri, responsabilitatea patronului este determinantă. Practicile actuale includ flexibilitatea remunerațiilor și variația efectivelor. Ele sînt însoțite, de asemenea, de dezvoltarea acțiunilor de formare și de un efort sporit de gestionare a resurselor umane: stagii de reinserție culturală de întreprindere, securi de calitate...

Convenții colective (Conventions collectives). Acorduri între patroni și organizații sindicale asupra condițiilor de lucru (legea din 11 februarie 1950).

Convenționalism (Conventionnalisme). Doctrină care consideră toate principiile

drept convenții. Acestea sînt arbitrare și au o origine experimentală. Geometria euclidiană, de exemplu, nu este cea mai adevărată, ci cea mai comodă (cf. Henri Poincaré, *La Science et l'hypothese*, 1902, partea a II-a, cap. IV).

Convingere (etica ~) (Conviction; ethique de la). După Weber (*Le Savant et la politique*, 1919), trebuie făcută distincția între doi termeni: responsabilitate și convingere. Cel din urmă interpretează acțiunile din punctul de vedere al mijloacelor și scopurilor. Astfel, Machiavelli îl consideră responsabil pe cetățeanul florentin care ar prefera salvării sufletului său grandoarea cetății. Cel de-al doilea termen este mai apropiat de o morală de tip kantian, în care individul nu încearcă doar să fie eficient, ci și să creeze valori* susceptibile de a-i orienta conduita. Omul convingerii acționează conform sentimentelor sale, independent de consecințele posibile asupra societății. Pacifistul refuză să participe la război în numele preceptului „să nu uciți”, cu riscul de a determina înfrîngerea țării sale. Această antinomie nu este totuși absolută, pentru că în multe cazuri obiectivele urmărite și rezultatele obținute nu sînt incompatibile cu anumite idealuri.

Convorbire (Entretien). Corespunde cuvîntului englez *interview*. Procedeele folosite diferă în funcție de libertate ► Anchete

Corelație (Correlation). Permite studiul variațiilor concomitente (cf. analiza durkheimiană a suicidului). Două variabile sînt corelate pozitiv dacă ele se dezvoltă simultan și negativ dacă variațiile lor sînt de sens contrar. Există diferiți coeficienți care permit măsurarea importanței acestui tip de legătură.

Coefficientul de corelație liniară este cel mai uzual, dar nu poate fi calculat decît pentru variabile cantitative. Să notăm, de altfel, că o valoare apropiată de 1 nu implică totuși o relație de cauzalitate*.

Corporație (Corporation). Asociație constituită de practicanții aceleiași profesii, în

scopul apărării și promovării unor interese comune. Alt obiectiv urmărit: întărirea (și buna aplicare) a legislației privitoare la angajări, carieră sau retribuții. Istoria corporațiilor a fost marcată de trei mari etape: sfârșitul privilegiilor nobiliare și ecleziastice, triumful „meseriilor”, integrarea în regalitate. Aceste confreri erau structurate pe baza fraternității, disciplinei și loialității. Breslele reuniau astfel maiștri, ucenici și calfe. Mult timp înfloritor, acest tip de organizare* a fost definitiv abolit prin legea Le Chapelier (1791). Principal inconvenient: stînjinirea concurenței. Ideologia* corporatistă a renăscut sub regimul de la Vichy și în Italia lui Mussolini. În zilele noastre, sinonim cu interesele unor categorii”. ► Muncă (sociologia)-

Cotă (Quota). Metoda procentajelor vizează constituirea unui eșantion* suficient de reprezentativ al populației studiate, fără a se recurge la tehnicile aleatorii. Se aleg cîteva criterii pentru care se dispune de date privind ansamblul populației și se stabilește un plan de eșantionare respectînd aceleași proporții. De exemplu, dacă populația cuprinde 1/4 femei în vîrstă de mai puțin de 35 de ani. un eșantion de 100 de indivizi va cuprinde 25 de femei din aceeași cîasă de vîrstă. Ancheta-torul selecționează eșantionul, din proprie inițiativă, cu singura condiție de a respecta aceste proporții. ► Metode cantitative

Credință (Croyance). Credințele iau forma unor enunțuri sau judecăți pe care actorii sociali le consideră adevărate, fie că aceste propoziții sînt demonstrabile, fie că nu. Ele se pot referi la existența unei realități (credințe pozitive), la fundamentul regulilor vieții comune (credințe prescriptive), la relațiile cu invizibilul sau transcendentul (credințe mixte). Pentru R. Boudon și F. Bourricaud, credințele, departe de a fi manifestări ale iraționalului sau deformări ale gândirii sub influența intereselor sau a inconștientului, pot fi înțelese și analizate ca răspunsuri la situații de interacțiune.

Criză (Crisse). Din gr. *krisin* - a decide, a judeca. Perturbare sau ruptură a echilibrului, repunere în cauză a valorilor, tensiuni sau

conflicte*. Riscuri de anomie*. Mai multe faze: incubație, efervescență, indecizie, hotărîre. Cf. M. Dobry, *Sociologie des crises politiques*, Paris, Presses de la FNSP, 1986. ► Schimbare socială

Cult (Culte). Ansamblu de practici (rituri*. ceremonii, rugăciuni) în cinstea unei divinități sau unei ființe sacre. Aceste practici, ca for ne tipice ale religiei* trăite, variază în mod sensibil în funcție de societate și de epocă. Dacă la catolici referința colegială, publică sau instituțională este foarte dezvoltată (slujbe, sacrame-n-te, procesiuni), protestanții, în ansamblul lor, au redus la minimum ponderea liturghiei și au accentuat caracterul cultic.

Culturalism (Culturalisme). Școala nord-americană de antropologie ai cărei principali reprezentanți au fost R. Benedict. M. Mead, R. Linton și A. Kardiner. Înnoire a metodelor etnografiei recurs la psihanaliza luare în considerare a relativismului culturai și aprofundare a anumitor noțiuni (*pattern**, personalitate de bază*, instituție*, socializare*). Cf. S. Clapier-Valladon, *Panorama du culturalisme*. Paris, Epi. 1976. > Aculturație ► Cultura '. ■ Pattern / Personalitate de baza

Cultură (Culture). Termenul cunoaște numeroase moduri de utilizare și semnificații. Rareori un semnificat a acoperit atît de mulți semnificați, termenul se aplica tot atît de bine lucrărilor agricole („cultura cerealiară”), corpului uman („cultura fizică”), spiritului unui individ („cultura generală”), unei întregi societăți („cultura franceză”), umanității („cultura ciasică”) sau biologiei („cultură micobiană”). În puține cazuri un termen a constituit obiectul atîtcr polemici politice sau științifice. Să ne gîndim la toate opozițiile de acum clasice între natură și cultură, înăscut* și dobîndit*, barbar și civilizat... În sfîrșit, rareori o noțiune a fost atît de plină de sens. Numeroase bînt tentativele de a-i acoperi diferitele aspecte în 1952, doi autori americani, A.L. Kroeber și C. Kluckhohn, numărau deja 160 de definiții date de antropologii, sociologii sau psihologii englezi, începînd cu mijlocul secolului al

lează elemente de sens. Pentru R. Benedict, M. Mead, R. Linton sau A. Kardiner, o cultură nu este determinată de elemente obiective, ci de atitudini față de viață și de comportamentul afectiv al membrilor ei. Pornind de la studii minuțioase, acești autori încearcă să arate cum fiecare societate modelează în felul ei, conștient sau nu, personalitatea indivizilor prin sistemul educativ, prin instituții*, prin ansamblul modelelor* și normelor* sale. A. Kardiner va merge cel mai departe în această direcție, susținând că fiecărei culturi îi corespunde o „personalitate de bază*”, adică o configurație psihologică particulară ce se manifestă printr-un anumit stil de viață* pe baza căruia indivizii își elaborează variantele personale. Această personalitate, modelată de cultura în sinul căreia se dezvoltă (datorită rolului „instituțiilor primare”: familie*, sistem educativ), o influențează la rândul ei, producând „instituții secundare” (mituri*, religie*, rituri* și cuture). Este de înțeles deci interesul fundamental acordat de către culturaliști fenomenului de socializare*.

Toate aceste abordări au în comun o intenție hotărât sintetică. Cultura este înțeleasă ca o totalitate, iar scopul final al cercetării este degajarea sensului fundamental care îi determină unitatea și originalitatea. De aici căutarea pafem'-unlor. Este vorba de un fel de model tipic de conduită, propriu fiecărei societăți, care unește comportamentele membrilor săi și le face comprehensibile.

Într-o cu totul altă perspectivă, modelul lingvistic este cel care va servi drept referință curentului structuralist, pentru care Claude Levi-Strauss rămâne unui din principalii reprezentanți. Sînt studiate miturile*, structurile de înrudire, cele ale organizării sociale, practicile artistice, pentru a arăta cum aceleași raporturi se regăsesc în diferite elemente culturale. Punerea în evidență a unor structuri comune face posibil un răspuns la problema coerenței sistemului simbolic care formează o anumită cultură.

■ **ABORDAREA SOCIOLOGICĂ.** Cum se poate pune în aplicare conceptul de cultură, la confluența celor trei tradiții prezentate

mai sus (literatură, politică, antropologică), în cazul societăților rezultate din revoluția industrială?

Să subliniem mai întîi faptul că dacă termenul cultură intră destul de repede, datorită influenței etnologilor, în limbajul sociologilor americani, autorii francezi îl vor folosi cu mai multă reticență. Astfel, la începutul secolului, E. Durkheim și M. Mauss preferă în continuare termenul „civilizație” pentru a desemna „tipuri de viață socială mai mult sau mai puțin răspîndite”. Etnologii din cea de-a doua generație (anii '30) sînt cei care vor adopta și impune această terminologie în vocabularul științific.

În general, sensul antropologic. în afara opoziției cultură/civilizație, este cel care domină în sociologie, implicînd mai puțin opoziția cu natura sau cu societățile animale. Problemele apar destul de diferite.

Împărțirea în clase*, separarea membrilor societății industriale în funcție de condiția lor economică ce li plasează în mod diferit în ierarhia socială conduc la ideea potrivit căreia cultura nu are același sens pentru toți. Trăim de fapt în societăți policulturale. În care se difuzează, coexistă și se confruntă diverse „viziuni asupra lumii”, susținute de către agenți de socializare ale căror interese și obiective nu converg întotdeauna: există, astfel, o cultură școlară, una religioasă, politică. națională, regională... Practicile culturale nu sînt deloc comparabile cu cele ale societăților tradiționale. Ele sînt mai largi și mai bogate, iar modul lor de difuzare face apel la cu totul alte mijloace. De exemplu, pictura, teatrul, literatura, muzica, filozofia se diversifică substanțial, iar accesul la ele presupune din ce în ce mai mult o inițiere prealabilă inegal împărțită și accesibilă.

Trebuie deci să ne eliberăm de concepțiile de tip holist*. Problema nu mai este atît de a explica unitatea culturii, cît mai ales multiplicarea și coabitarea formelor sale în cadrul aceleiași societăți. Sensurile moderne ale termenului se vor referi deci la alte probleme și sociologii vor folosi conceptul în perspective și cu intenții foarte diverse.

Termenul este folosit în primul rînd pentru a caracteriza grupuri mai mult sau mai puțin

numeroase (națiuni, clase sociale*, clase de vîrstă, comunități*, grupuri de muncitori în cadrul unei întreprinderi etc), pentru a le distinge de alte grupuri similare și a analiza raporturile dintre ele.

În această perspectivă subzistă numeroase întrebări. Se poate vorbi despre o formă de egalizare culturală care, sub influența unui consum de masă, s-ar traduce printr-o uniformizare a modului de viață? Dacă răspunsul la întrebarea precedentă este negativ - ceea ce pare să arate studiul stilurilor de viață*, a petrecerii timpului și a formelor de sociabilitate* - se poate vorbi totuși de o cultură populară opusă unei culturi a elitei? Nu ar trebui oare distinse, chiar în cadrul culturii populare, culturi specifice în funcție de împărțirea în clase sociale și de locul ocupat în producție? Dacă se admite existența unor subculturi proprii grupurilor sociale, cum trebuie articulate acestea cu raporturile de dominație existente în cadrul unei societăți? Pot fi confundate sau asimilate dominația ideologică și dominația culturală? Diversitatea formelor de cultură nu trebuie oare raportată decît la statutul social? Dar atunci cum trebuie concepute subculturile* care se dezvoltă în grupurile marginale, contraculturile* păturilor „cultivate”, culturile specifice care par să se dezvolte în jurul grupurilor de vîrstă, precum cea a tinerilor?

După cum se vede, utilizarea termenului de cultură a devenit aici mai ales intrasocietal. În acest sens, definiția lui G. Rocher (în *Introduction a la sociologie generale*, voi. I: *L'Action sociale*. Paris, Seuil, 1968, p. 111) lămîne fără îndoială una dintre cele mai pertinente pentru sociolog: cultura este „un ansamblu legat de moduri de a gîndi, de a simți și de a acționa, mai mult sau mai puțin formalizate, care, fiind însușite și împărtășite de către o pluralitate de persoane, servesc, într-un mod obiectiv și simbolic în același timp, la constituirea acestor persoane într-o colectivitate particulară și distinctă”.

Generalizarea mijloacelor de comunicare în masă pune o altă problemă oricărei sociologii a culturii. Spre deosebire de culturile școlare și religioase, care sînt impuse de către mediul familial sau de către școală, cultura

de masă este o cultură de piață, răspîdită prin intermediul unor tehnici de difuzare masivă. Presa de mare tiraj, radioul, cinematograful propun produse culturale ca mărfuri, cărora li se aplică legea cererii și ofertei.

Dacă majoritatea autorilor par să acorde mass-media* rolul de vehicul privilegiat al valorilor societății, fiind deci, la fel ca familia* sau școala, un agent de socializare*. În privința aprecierii efectelor părerilor sînt împărțite

Există două teze cu privire la această problemă, bazîndu-se fiecare pe o paradigmă sociologică* diferită:

- Prima, reprezentată de teoreticienii Școlii critice de la Frankfurt*, respectiv de tezele lui McLuhan, afirmă că mass-media* ar produce uniformizare culturală și alienare* ideologică. Pe de o parte, receptorul nu ar avea deloc posibilitatea de a reacționa la mesajul primit. Determinismul* tehnologic ar fi atît de apăsător încît ar anula facultățile de discernămint ale cetățenilor și ar provoca o alienare uniformizantă a spiritelor. Pe de altă parte, departe de a reprezenta diversitatea socială a lumii, producătorii de mass-media ar impune valorile* dominante ale modernității, care sînt expresia valorilor ciasele dominante, respectiv ale unei societăți dominante: imperialismul american.

O altă teză lasă loc mai degrabă posibilităților de alegere ale diferiților actori. Pentru J.-L. Missika și D. Wolton (1983), de exemplu, televiziunea a permis fiecăruia să vadă pe ecran nu numai propria cultură, ci și pe cea a altora. Clivajul, preexistent, dintre cultura de masă și cultura savantă nu s-a accentuat, ci a căpătat o vizibilitate puțin accesibilă altfel. Fiecare public și-ar putea afirma în acest fel gusturile, fără a le împrumuta totuși în mod sistematic pe ale altora. În această optică mesajele și valorile generale vehiculate de către mass-media* ar fi reinterpretate prin intermediul unui particularism sau al altuia, teza efectului uniformizant trebuind abandonată.

Există în literatura sociologică analize care confirmă poziția de mai sus. În *Personal Influence* (1955), doi autori americani, E. Katz și P.F. Lazarsfeld, demonstrează empiric fap-

tul că, dacă un mesaj este receptat de o masă de oameni, aceasta nu înseamnă neapărat că acea masă formează un tot omogen. Efectele producțiilor audiovizuale nu sînt directe și nici nu exercită vreo constrîngere. Pe de o parte, comunicarea nu are șanse de reușită decît dacă este transmisă de către lideri de opinie care acționează ca mediatori între mesaj și individ (modelul *two step flow*). Pe de altă parte, grupurile sociale opun adesea o rezistență puternică atunci cînd mesajele care le sînt propuse le contrazic convingerile.

Trebuie să fim, fără îndoială, de acord cu E. Morin asupra ideii potrivit căreia cultura de masă a cunoscut vîrste diferite, că ea s-a transformat profund în ce privește funcția sa integratoare și că s-a metamorfozat, devenind policentrică (Morin, 1975).

În abordarea culturii o parte a sociologiei își stabilește un obiect mai specific, iimitîndu-se la acele obiecte simbolice valorizate care sînt „operele culturale” produse în societățile industrializate: literatură, filozofie, pictură, fotografie, muzica, dans, arte plastice .. Nu este vorba de a analiza operele înseși, ci ansamblul mecanismelor care fac posibile creația și recunoașterea ei, relațiile între pozițiile dobîndite și gradele de participare la operele culturale, în sfîrșit, funcția socială de selectare și legitimare* care se desfașoară în jurul producerii și folosirii acestor opere.

În privința răspunsului la aceste probleme, opera lui P. Bourdieu ocupă un loc special, în analiza actului creator, modelul „cîmpului” permite plasarea creatorului în ansamblul interacțiunilor* (cerere/ofertă) pe care ceilalți agenți (publicul, criticii, difuzorii) le dezvoltă între ei, recunoscîndu-i în același timp acestuia o poziție centrală. Creația culturală nu poate fi plasată deci într-un vid social, ci trebuie percepută ca un moment al relațiilor, adesea conflictuale, pe care agenții cîmpului le întrețin între ei.

La fel, ipoteza unui acces nediferențiat al tuturor la întreaga cultură nu rezistă la analiza statistică a comportamentelor. Practica muzicală, a concertului, a teatrului, a lecturii, într-un cuvînt „îubirea pentru artă” mai degrabă divizează publicul decît îl reunește. Inițiativa și neinițiativa nu sînt recrutați în același fel, indife-

rent de originea lor socială, iar practica culturală se dovedește a fi strîns legată de stratificarea* socială.

Cele de mai sus arată că nu se poate spera la o utilizare unitară a cuvîntului cultură. Diversitatea semantică, speculată uneori chiar de sociologi (Bourdieu și Passeron nu vorbesc oare despre „cultura clasei cultivate?”), face iluzorie fixarea unei definiții acceptabile de către toți. Să acceptăm deci pluralitatea sensurilor. Întrucît aceasta traduce în același timp evoluția ideilor și multiplicitatea problemelor. Cu toate acestea, în discursul științific folosirea termenului de cultură pluralizată, cel mai adesea, de indicarea precisă a accepției privilegiate.

↳ Aculturație C↳ Contracultură criminală ↳ Etnocentrism ↳ Indentități ↳ Mass-media ↳ Personalitate de bază ↳ Reprezentări sociale ↳ Socializare D↳ Subcultură ↳ Valori

• BENETON Philippe, *Histoire de mots; Culture et civilisation*, Paris, Presses de la FNSP, 1975.

BOURDIEU Pierre, DARBEL Alain, *L'Amour de Iaii. Les musées d'art european et leur public*, Paris, Minuit, 1979.

BOURDIEU Pierre, *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Paris, Minuit, 1939.

ELIAS Norbert, *La Civilisation des moeurs*, trad. fr., Paris, Calmann-Levy, 1973 (prima ediție 1939).

HOGGART Richard, *La Culture du pauvre. Etude sur le style de vie des classes populaires en Angletene*, trad. fr., Paris, Minuit, 1970 (prima ediție 1957).

LINTON Ralph, *De l'homme*, trad. fr., Paris, Minuit, 1968 (prima ediție 1936).

MARCUSE Herbert, *L'Homme unidimensionnel. Essai sur l'ideologie de la societate industriale avancee*, trad. fr., Paris, Minuit, 1968 (prima ediție 1964).

MEAD Margaret, *Moeurs et sexualite en Oceanie*, trad., fr., Paris, Pion, 1963 (prima ediție 1928. 1935).

MISSIKA Jean-Louis, WOLTON Dominique, *La Foile du logis. La tãlevision dans les societates dãmocratiques*, Paris, Gallimard, 1983.

MORIN Edgar, *L'Esprit du temps: I. Nevrose, II. Necrose*, Paris, Grasset, 1975.

Cultură de întreprindere (Culture d'entreprise). În accepția sa cea mai largă, cultura de întreprindere poate fi definită ca fiind „ansamblul coerent al atitudinilor comune tuturor salariaților dintr-un context de muncă”. Este valorizat mai ales registrul implicării. ► Muncă (sociologia ~)

Cunoaștere (sociologia ~) (Connaisance; sociologie de la). Importanța determinantilor sociali în geneza și dezvoltarea ideilor și teoriilor*. Lucrări de pionierat ale lui K. Marx, Fr. Engels și K. Mannheim. Cf., de asemenea, lucrările lui B. Bames, D. Bloor sau R. Boudon. i> Ideologie ► Metodologia cercetării în științele sociale

Dar (Don). Dincolo de aparența unei transmiteri unilaterale și dezinteresate a unui bun, sociologia vede în dar un raport social elementar care traduce cererea reciprocității: există nu numai obligația de a da, ci și de a primi și, mai ales, de a înapoia. Analiza acestui fenomen și a semnificației sale în societățile „arhaice” este dominată de opera lui M. Mauss și de discuțiile pe care acesta le-a suscitată (C. Levi-Strauss, G. Bataille). Cf. M. Mauss, „Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques”, în *Sociologie et anthropologie*. Paris. PUF. 1966 (prima ediție: *L'Année sociologique*. 1923-1924). L> Kula > Potlatch

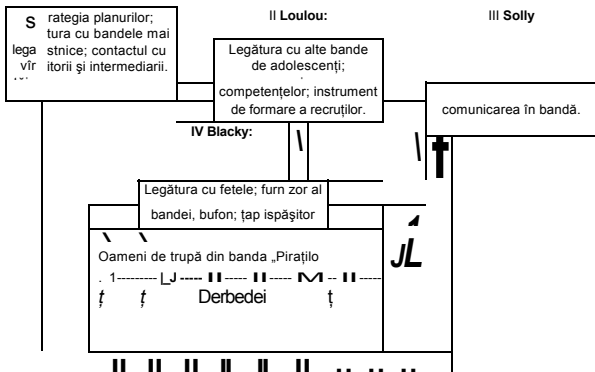
Darwinism social (Darwinisme social). Darwin își enunță paradigma în 1859 (*Despre originea speciilor*). Prin intermediul selecției naturale, numai speciile cele mai puternice subzistă, transmițându-le descendenților lor caracterele înnăscute* care le vor permite să se adapteze. Ideea va fi parțial reluată de evoluționism* (Spencer) pentru a semnala faptul că numai societățile cele mai adaptate supraviețuiesc. Astăzi - arătând că, atunci când se exercită între grupuri de forțe inegale, competiția favorizează mutația - sociobiologia continuă această perspectivă.

Date (analiza ~) (Données; analyse des). Ansamblu de tehnici de statistică descriptivă permițând tratarea și reprezentarea grafică a unor date multiple. Aceste metode, dintre care unele datează de la începutul secolului XX, se dezvoltă concomitent cu informatica, ce le asigură popularizarea. Ele constau în vizualizarea datelor sau în clasarea acestora în grupe omogene, cu pierderea unui minimum de informații și punând în evidență legăturile, asemănările sau deosebirile.

Metodele factoriale, care utilizează proprietățile algebrei liniare, nu procedează prin

Schema structurii puterii în bandă

1 Pauly:

(Sursa: BLOCH H.A., NIEDERHOFFER A.J.. *Les Bandes d'adolescents*, trad. fr., Paris. Payot, 1963, p. 258, prima ediție 1958.)

- Ritualistul respectă mai degrabă litera decît spiritul.

- Condițiile de evaziune îi caracterizează pe cei care decid să se retragă din joc; este mai ales cazul vagabonzilor, toxicomanilor sau cerșetorilor.

■ **Rebelul**, în sfîrșit, nu acceptă codurile* prescrise și combate regulile stabilite.

În centrul analizei: inadecvarea între scopuri și mijloace. Dacă ne-am plasa acum într-o perspectivă interacționistă*, producerea și interiorizarea* normelor s-ar releva ca determinante: „întrucît cel care este însărcinat cu aplicarea anumitor legi (polițistul, de exemplu) găsește în această ocupație rațiunea sa de a exista, două interese îi condiționează activitatea în cadrul funcțiilor sale. El trebuie, în primul rînd, să justifice existența subiectului și, în al doilea rînd, să cîștige respectul celor de care se ocupă" (H. Becker 1985, p. 180). Transgresarea și etichetarea* sînt aici inseparabile. Puterea grupurilor cu statut superior

se sprijină astfel pe folosirea diferitelor forme de coerciție. Această etichetare (*labelling*) se traduce printr-o stigmatizare*. Pot fi apoi alăturate natura comportamentului și reacțiile astfel suscitade (a se vedea tabelul de la p. 55)

Devianța apare deci ca fiind capătul unui proces complex de elaborare și de construcție (E. Goffman, 1975). Intervin mai mulți parametri: gradul de integrare, raporturile de forțe, dispozițiile statutare, contextul.

Tipuri de comportamente deviante

	Conforme cu norma	Transgresin norma
<i>Percept</i>	Acuzat pe nedrept	Pe deplin deviant
<i>ca deviant</i>	Conform	Deviant în ascuns
<i>Nepercept</i>		
<i>ca deviant</i>		

(Sursa: BECKER H.S., *Outsiders. Etudes de sociologie de la deviance*, trad. fr, Paris, ed. A.-M. Metaillie, 1985, p. 43; prima ed. 1963).

■ **UN STUDIU DE CAZ: DELINCVENTA JUVENILĂ.** Cum trebuie înțeleasă „treccrea la act” a tinerilor adolescenți, cel mai adesea băieți proveniți din medii defavorizate? De ce aceste atentate la persoane și mai ales la bunuri (furturi și „împrumuturi” de autovehicule sau din supermagazine)? Să regupăm (a se vedea tabelul de la p. 55), în mod sintetic, informațiile de care dispunem ca urmare a anchetelor centrului din Vauresson (H. Michard, 1978).

Să cercetăm mai îndeaproape fenomenul bandelor (cf. lucrarea lui J.-C. Lagree și P. Lew-Fai: *La Galere. Marginalisations juveniles et collectives locales*, Meudon, CNRS, 1985). Nu mediul în sine este cel care provoacă regrouparea, ci „ostilitatea ambientă”, sentimentul de in Justiție. O vorbă nefericită a unui proprietar de local, o privire dezaprobată pot constitui declicul. *In-group**-ul este, în acest caz, valorizat în detrimentul *out-group**-ului. Coeziunea ansamblului este asigurată prin intermediul unei diviziuni a sarcinilor. Fiecare, în funcție de așteptările și capacitățile sale, are o misiune de îndeplinit (a se vedea schema de la p. 56).

Repartizarea operată în sinul bandei „Piraților” face să apară unele elemente:

- o organizare, structurată prin intermediul valorilor*, și o strategie* (Pauly);
- o avangardă profesionistă, însărcinată cu formarea tinerilor recruți (Loulou):
- arbitraj și medieri

(Solly);

un dialog cu baza (Blacky).

Cultura de bandă se supune astfel unei socializări* specifice: cod al onoarei (legea tăcerii), spirit de corp (solidaritate), atribute (argou, „nășie”, teritoriu)... D. Sutherland va vorbi, în acest sens, de „asociere diferențială” (cf., de asemenea, contribuțiile lui R. Cloward. A. Cohen sau T. Sellin). Să completăm aceste prime indicații prin examinarea criminalității.

■ **CRIME ȘI DELICTE.** Spre deosebire de contravenții și delict, crimele fac obiectul unei instrucții prealabile, sînt judecate de către curțile de jurați și sînt pasibile de recludere. Infracțiunile relevate privesc în primul rând crimele, violurile sau atentatele la pușoa-

re, precum și loviri sau răniuri voluntare. Populația carcerală - 45 000 de deținuți actualmente - este mai ales masculină, puțin instruită și cu un procent important de tineri sub 30 de ani, de celibatari și de străini. Se observă, de altfel, un număr mare de persoane fără loc de muncă sau de șomeri declarați, în afară de prelungirea duratei medii a încarcerării, se constată faptul că, în ultimii 15 ani, efectivele avute în vedere sînt în creștere constantă (aplicarea măsurilor de grațiere sau de amnistie avînd aici un impact limitat).

Să punem acum în relație (a se vedea schema de la pagina următoare) variabilele: vîrstă, naționalitate și categorie socială.

Fiecărei profesii* (sau fiecărui mediu de muncă) îi este asociat un numit tip de infracțiune („white or blue collar criminality”, pentru a relua o bine cunoscută expresie anglo-saxonă). În funcție de caz, condamnările pronunțate nu au aceeași gravitate: pe de o parte amenzi, pe de alta, încarcerare.

Crima, din această perspectivă, este percepută pornind de la sancțiune: este vizată criminalitatea oficială și nu criminalitatea reală. Această distanță generează problematica „cifrei negre”. Ce valoare trebuie acordată statisticilor oficiale? Acestea nu presupun oare numeroase ocolișuri? Schema de mai jos tracează diferitele etape ale procedurii:

Delict (criminalitate reală)
Reportabilitate
Tratament judiciar
Înregistrare (criminalitate oficială)

Sînt susceptibile a se manifesta mai multe „blocaje”: absența semnalării, aranjamentul

Discriminare (Discrimination). Problema inegalităților*. Diferite „fundamente”: rasă*, sex, religie*, cultură*... Să ne interesăm, de exemplu, de disfuncționalitățile sistemului angajărilor. Este vorba să înțelegem de ce muncitori cu o productivitate comparabilă primesc remunerații diferite și nu au aceeași vulnerabilitate la șomaj. Altă întrebare: de ce ocuparea anumitor posturi generează fenomene de segregare?

„Semnalmentele sau caracteristicile minii de lucru (vîrstă, mediu de origine, nivel de calificare) merită aici o examinare atentă. Existența unui „gust pentru discriminare” este, în acest caz, general evocată. Antreprenorul care se comportă astfel își marchează preferința pentru un „profil” sau altul. Cei care nu răspund acestor exigențe cumulează handicapurile și nu vor putea fi angajați decît cu un salariu mai mic. Inserția lor presupune, în contrapartidă, acceptarea unor condiții financiare mai puțin avantajoase. Pentru G. Becker (*The Economics of Discrimination*, Chicago, University of Chicago Press, 1957), salariații se pot comporta și ei astfel. În măsura în care renunțarea la unele din așteptările lor (proximitatea domiciliului, orare fixe etc.) implică, pentru firmele interesate, asigurarea unor venituri corespunzătoare.

Această recunoaștere a eterogenității forței de muncă poate fi aprofundată în diverse moduri. Una din prelungirile ei cele mai importante trimite la teoriile segmentării*. Acestea se încadrează într-o tradiție centrată pe studii regulilor și instituțiilor*. > Inegalități sociale ► Relații sociale legate de sex ► Muncă (sociologia ~)

Disonanță cognitivă (Dissonance cognitive), în *A Theory of Cognitive Dissonance* (1957), scopul lui L. Festinger și al colaboratorilor săi este analizarea procesului schimbării opiniei la un subiect confruntat cu un mesaj sau cu informații în contradicție cu sistemul său de referință. Se presupune deci, pentru fiecare ființă umană, o nevoie de coerență cognitivă. Atunci cînd, pentru un motiv oarecare, această „consonanță” a fost ruptă, subiectul suferă o tulburare psihologică ce îi

suscită „strategii de reducere”. Eliminarea stării de tensiune se poate face prin modificarea credințelor, prin atenuarea diferențelor față de opinia altuia sau refuzînd o informație contrară propriilor convingeri.

Într-o celebră cercetare asupra unei secte americane (*When Prophecy Fails*, 1956). Festinger arată cum o parte din adepți, cărora li se prezisesse un potop distrugător și o salvare miraculoasă, persistă în credința lor și după ce faptele au dezmințit-o și produc noi informații care le permit reinterpretarea prezenței inițiale (rugăciunile lor au fost ascultate și catastrofa a putut fi astfel evitată).

Psihologii au criticat existența acestei nevoi de coerență care apare ca o rafinare a behaviorismului*. Sociologii și psihosociologii au subliniat faptul că interacțiunile sociale*, prin judecățile variate care le însoțesc, constituie o sursă curentă de disonanță, dar și un mijloc important de reducere a ei Pentru o sinteză critică, cf. J.P. Poitou. *La Dissonance cognitive*, Paris, A. Colin. 1974. > Behaviorism > Conformare

Diviziunea muncii (Division du travail).

Concept fundamental al școlii clasice engleze. Pentru A. Smith (*La Richesse des nations*, 1776. Cartea I, cap. 1-3). diviziunea muncii introduce în cadrul atelierului o parcelare a sarcinilor. Această specializare permite creșterea randamentului și a productivității (cf. celebrul text despre manufactura de ace). Ea generează, de asemenea, interdependență și complementaritate. Un secol mai târziu (1893), E. Durkheim va remarca faptul că diferențierea indivizilor se traduce printr-o solidaritate* de tip „organic”: separarea activităților de concepere și de execuție constituie fundamentul legăturii sociale. Tradiția marxistă va insista, dimpotrivă, asupra fenomenelor de alienare* și de dominare*. Alte contribuții importante: H. Spencer, F.W. Taylor, H. Ford. La începutul anilor 70, discutarea acestei teorii la un alt nivel: cel al schimbului internațional. Legea „avantajelor comparative” este acum criticată de către diferiți autori ai curentului tiers-mondist. Unii dintre aceștia (S. Amin, A. Emmanuel...) evocă astfel „dezvoltarea subdezvoltării”, dependența „periferiei” față de „centru”.

Divorț (Divorce). Ruptură legală a căsătoriei. Femeile (în special atunci când sînt salariate și dispun astfel de o anumită autonomie financiară) sînt acelea care, în cele mai multe cazuri, iau inițiativa procedurii. Aceasta. în prezent, nu mai este considerată ca „sanționarea unei greșeli”, ci corespunde mai degrabă „constatării unei neînțelegeri mutuale” (cf. legea din 11 iulie 1975, în Franța - n.n.). ► Familie (sociologia ~)

Dobîndit/înnăscut (Acquis/inne). Opoziție clasică mediu/ereditate, natură/cultura. Dobîndit: trăsături sau comportamente rezultate din educație, din învățare și din adaptarea unui individ la mediul său. Înnăscut: caracter prezent la naștere. Înscris în codul genetic Dezbatere antropologi/biologi.

Dogmă (Dogme). Formulare a unei doctrine religioase, realizată de către o biserică, pe baza unui adevăr revelat, și care se impune în mod definitiv credincioșilor. În tradiția creștină, dogma este distinctă de cuvîntul divin și se bazează atît pe Sfînta Scriptură (Vechiul și Noul Testament), cît și pe autoritatea E'isericii. În sensul kantian al termenului. sinonimă cu propoziția apodictică. Desemnează, într-o altă accepție „opiniile filozofice” profesate de către o școală sau alta. Cf., de asemenea, perechile apartenență/excludere și ortodoxie/erezie. ↳ Biserică

Dominare (Domination). Din lat. *dominare* - a fi stăpîn. a exercita suveranitatea. A se face distincția, potrivit lui Weber, între putere* și dominare. În primul caz. un actor reușește să-și impună voința asupra altuia, chiar dacă acesta din urmă opune rezistență. În cel de-al doilea caz, comanda, ordinul, porunca sau sfatul sînt acceptate: supunerea este recunoscută ca legitimă, iar ascultarea reprezintă o datorie. Statul* dispune astfel de monopolul constrîngerii psihologice și de cel al coerciției. Pentru A. Giddens sau F. Perroux, proprietate structurală a sistemelor sociale (inegalitate a resurselor). Sinonim, pentru H. Marcuse, cu alienare*. Cf., de asemenea, analizele în termeni de

„violenta* simbolică” (P. Bourdieu). ► Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă

Drept (Droit). După H. Levy-Bruhl, „ansamblu de reguli obligatorii determinînd raporturile sociale impuse în fiecare moment de către colectivitatea căreia îi aparținem”. Diferite surse: cutumă, lege, tratat, doctrină. Jurisdicții specializate, o codificare proprie fiecărui domeniu: drept civil, penal, comercial, constituțional, administrativ... Lucrările lui Durkheim. Weber, Duguit și, mai recent, Gurvitch sau Carbonnier. Cf. *Dictionnaire encyclopedique de theorie et de sociologie du droit*. sub direcția lui A.-J. Arnaud. Paris. LGDJ. 1988.

Drept de exprimare (Droit d'expression). În Franța (n.n.), o dată cu legea din 4 august 1982 (completată. în ceea ce privește sectorul public, cu cea din 26 iulie 1983), salariații beneficiază de dreptul de exprimare asupra condițiilor lor de muncă. Exprimarea este directă: aceasta înseamnă că fiecare angajat, oricare ar fi calificarea și locul său în ierarhie. poate interveni, fără a trece prin circuitele tradiționale de comunicare (reprezentanții personalului, de exemplu). Opiniile exprimate cu această ocazie nu pot da loc nici unei sancțiuni.

Exprimarea aceasta este și colectivă: ea se exercită în grup, în general cu ocazia reuniunilor. Legea definește diferitele teme care pot constitui obiectul discuțiilor; ea îndepărtează orice intervenție asupra remunerației sau posibilităților de promovare. Partenerii sociali înșiși sînt cei care au ca sarcină organizarea acestor întîlniri.

Educație (sociologia ~) (Education; sociologie de l') în sensul său cel mai general, termenul „educație” semnifică orice activitate socială vizînd transmiterea către indivizi a moștenirii colective a societății în care aceștia se inserează. Cîmpul său de înțelegere include astfel în aceeași măsură socializarea* copilului de către familia* sa, instruirea primită în instituții* cu scop educativ explicit (școli, mișcări de tineret) sau în cadrul diverselor grupări (asociații sportive, culturale, grupuri politice), influența grupului de prieteni, cea a mass-media* etc. La limită, cîmpul educației este atît de vast încît nici o acțiune care vizează o transmitere oarecare a culturii* și a valorilor* unei societăți nu poate fi exclusă.

În general, sociologia educației folosește termenul într-un sens mai restrîns. Dintre instituțiile educative este avută în vedere școala, în calitatea ei de organizație* specializată în formare și în transmiterea de informații. Obiectul actual al sociologiei educației este deci în primul rînd sistemul școlar. În particular cel stabilit și dezvoltat începînd cu revoluția industrială. Generalizarea școlarizării merită, în acest sens, o clarificare specifică.

Într-o primă etapă vom determina marile teme și niveluri de analiză care au fost privilegiate în special în Franța începînd cu anii '50. Vom examina apoi diversele abordări ale chestiunii care a fost și a rămas problema majoră a sociologiei educației: carierele școlare și inegalitățile sociale*. Vom prezenta, în sfîrșit, cîteva cercetări mai recente asupra cadrelor didactice și asupra conținuturilor educative.

■ **MARI TEME ȘI NIVELURI DE ABORDARE.** Abordarea școlii poate începe din mai multe puncte: aceasta poate fi considerată, de exemplu, un instrument de dezvoltare economică, o „agenție de selecție”, un dispozitiv

de alocare a statuturilor sociale, o instanță de socializare, o întreprindere de transmitere a cunoștințelor și a culturii*... Din punct de vedere istoric și geografic, se observă mari variații ale modului în care sociologii au definit și tratat problemele abordate. La începutul secolului, abordarea lui Durkheim se interesează de geneza sistemului de învățămînt. de evoluția conținuturilor disciplinelor și; de formele de organizare. Abia în anii 60 vor fi lansate marile anchete cantitative care vor servi ca bază pentru o sociologie a elevilor.

În mod necesar schematic, marile direcții contemporane de cercetare pot fi grupate în cîteva rubrici.

Un prim grup de probleme privește evoluția efectivelor școlare și, în general, expansiunea sistemelor de învățămînt. Dacă creșterea efectivelor (elevi, cadre didactice, personal administrativ, școli) este un fenomen pe care fiecare îl poate constata, indiferent dacă este sau nu direct implicat, o asemenea progresie - care se regăsește nu numai în țările industrializate sau în curs de industrializare, ci și în toate păturiile sociale - rămîne să fie explicată. Este vorba atît de a identifica modelele de creștere urinate de evoluția efectivelor (Ne îndreptăm oare către o evoluție fără sfîrșit? Cînd se va opri evoluția?), cît și de a le explica (Cherkaoui, 1982).

Carierele școlare și inegalitățile care le sînt asociate formează un al doilea ansamblu de probleme, abordate cel mai adesea într-o perspectivă de reproducere* sau de dominare*. Miza este aici importantă, întrucît problema care se pune este aceea, ambiguă, a democratizării și a rolului școlii în acest proces. Pentru simțul comun, sistemul educativ, neutru prin natura sa, ar fi locul unei redistribuiri posibile a șanselor sociale, în funcție de meritele sale personale, măsurate prin performanțe produse în condiții comparabile, fiecare ar putea să accedă la un nivel care să îi reflecte capacitățile și să-și găsească astfel locul care îi revine în societate. Ideologiei vocației îi corespunde credința foarte puternică potrivit căreia reușita socială ar fi direct legată de reușita școlară. Reușita la școală ar fi astfel prefigurarea reușitei în

viață. Multe cercetări își vor fixa drept scop respingerea acestei explicații a socialului, stabilirea clară a mecanismelor de selecție și explicarea resorturilor acestora.

Cadrele didactice (actori importanți și, cu toate acestea, neglijați adesea în abordările precedente), precum și practicile lor pedagogice, suscită un alt ansamblu de întrebări: Cine sînt? Cum sînt recrutați? Care este impactul practicilor lor asupra transmiterii cunoștințelor și, într-un cadru mai larg, asupra reușitei elevilor? Conținutul predării constituie baza altor întrebări: Cum este selecționat, structurat și transmis, în cultura unei societăți, conținutul învățării? Cum se face gestiunea socială a cunoștințelor?

În sfîrșit, centrată la origine pe aspectul școlar (incluzîndu-l pe cel pedagogic), sociologia educației și-a lărgit mai recent cîmpul de interes spre noi forme ale învățării* și predării (formarea permanentă) și s-a deschis, de asemenea, problemelor tratate în cadrul sociologiei muncii (relația formare/loc de muncă).

Abordările corespunzătoare acestor probleme au fost multiple și diverse.

Să subliniem patru trăsături esențiale ale acestora. În primul rînd, ele apar strîns legate de cererea socială. Școala, foarte repede percutată ca un instrument de dezvoltare socio-economică, loc de egalizare a șanselor, este în centrul a numeroase dezbateri, de unde nevoia administrației și a puterii publice de a înțelege angrenajele și de a trasa perspectivele unei instituții* atît de importante pentru funcționarea democrației*. Acesta este, fără îndoială, domeniul în care cercetările sociologilor au fost cel mai mult popularizate.

De altfel, de la o țară la alta, aceste probleme nu au fost întotdeauna tratate în mod sistematic: dacă mari anchete asupra carierelor școlare au fost organizate în majoritatea societăților occidentale, cercetările asupra altor teme (cadrele didactice, conținuturile învățării) rămîn foarte inegal dezvoltate.

În plus, diversitatea în timp și spațiu a abordărilor reflectă în mod direct evoluția disciplinei sociologice înseși. Indiferent de problema abordată, discuția sau chiar polemica

între diferitele școli de gîndire este constantă: probabil că în nici un alt domeniu sociologic nu există atîtea paradigme* diferit aplicate unui același obiect.

Dacă am considera, în sfîrșit, nivelul de abordare, aspectul privilegiat rămîne, cel mai adesea, cel societal. Plecînd de la anchete cantitative, locale (un ansamblu de școli sau de universități) sau naționale (un eșantion reprezentativ pentru o promoție), accentul este pus pe relațiile globale între structurile sociale și sistemul educativ. Școala ca instituție, clasa ca loc al interacțiunilor și practicilor au fost, la rîndul lor, abordate, dar cu alte metode și alte paradigme*, inspirate, de exemplu, de sociologia organizațiilor*, de analiza instituțională, de etnometodologie*. Cu toate acestea, chiar și în această perspectivă, chestionarea vizează întotdeauna reușita școlară (sau eșecul).

În definitiv, oricare ar fi temele, punctele de vedere teoretice sau nivelurile de abordare, nu se poate să nu frapeze predominanța unei problematice transversale: cea a inegalității șanselor* în privința învățămîntului, cea a determinanților sociali ai reușitei și cea a legăturii dintre funcționarea școlii și atribuirea pozițiilor și statuturilor*. De puține ori o problemă comună a dominat într-o asemenea măsură problematica unei discipline și a fost abordată din atîtea unghiuri diferite.

■ **CARIERE* ȘI INEGALITĂȚI SOCIALE: FAPTELE.** În analiza carierelor școlare și a inegalităților sociale în raport cu școala, punctul cel mai puțin contestat astăzi este, fără îndoială, cel al faptelor. În Franța, mai multe studii au stabilit în mod clar diferențele în ceea ce privește accesul și reușita la diferitele niveluri ale școlarității. Celebru este cel realizat de către INED (*Institut național d'études démographiques*) în perioada 1962-1972. Este vorba de o anchetă de cohortă*, bazată pe o metodologie specifică: același ansamblu de indivizi care au absolvit anul al doilea al cursului mediu (*cours moyen 2e année - CM2*) în iunie 1962, reprezentativ pentru populația școlară franceză la acea epocă, au fost urmăriți și chestionați în mod regulat timp

de zece ani, pînă la eventuala intrare la Universitate.

În această anchetă, orientarea elevilor după terminarea CM2 (în octombrie 1962) a fost luată în calcul în funcție de numeroși determinanți presupuși: variabile demografice (sex și vîrstă); variabile școlare (nivel de reușită în CM2, părerea profesorilor); variabile sociale privitoare la părinți (nivelul de studii, profesie*, reședință). Apoi, în mod regulat, „supraviețuitorii” procesului care a fost numit „mortalitate școlară” au fost chestionați pînă în momentul intrării în învățămîntul superior.

Din principalele concluzii sintetizate de către A. Girard și H. Bastide în 1973 (în revista *Population* nr. 3, p. 571-593), un prim ansamblu de rezultate se referă la reușita în învățămîntul primar. Au toți copiii ajuns în aceeași poziție la sfîrșitul CM2: nu au nici aceeași vîrstă, nici aceeași reușită. În plus, aceste două variabile sînt legate între ele: reușita este cu atît mai mică cît vîrstă este mai mare. Se observă, de asemenea, faptul că acei copii proveniți din categorii socio-profesionale favorizate din punct de vedere economic și cultural sînt cei mai pre-coce și că, în condițiile unei vîrste egale, reușesc mai bine. O a doua serie de rezultate se referă la orientarea la sfîrșitul ciclului primar. Se constată astfel următorul fapt: copiii nu fac aceeași alegere. Intrarea în clasa a 6-a (pe atunci, aceasta nu avea loc în mod automat) depinde în același timp de vîrstă, de reușita copilului, dar mai ales de originea sa socială. Aceasta poate chiar, în unele cazuri, să „corecteze” complet rezultatele obținute anterior.

În cursul învățămîntului secundar, alegerile făcute la intrarea în clasa a 6-a apar ca decisive: trecerile de la o filieră la alta sînt foarte dificile, întîrzierile nu sînt recuperate, ci se accentuează, orientarea precoce spre formarea profesională este caracteristică pentru copii proveniți din medii populare.

Pentru cei care ajung la bacalaureat, orientarea spre universitate depinde și ea de mai mulți factori. În cazul aceluiași tip de bacalaureat, al vîrstei egale și reușitei identice, orientarea variază în funcție de originea socială.

În aceste rezultate se regădesc toate marile probleme cu care se confruntă sociologia inegalității șanselor școlare:

- Cum poate fi explicată reușita diferențiată în școala primară? Trebuie atribuită indivizilor sau școlii? Și dacă este vorba despre indivizi, sînt la mijloc factori cognitivi sau sociali?

- Care este ponderea respectivă a variabilelor economice și culturale în orientarea inițială a elevilor, apoi în opțiunile ulterioare?

- Care este locul cadrelor didactice în mecanismul inegalităților? Care este rolul atitudinilor, comportamentelor și aspirațiilor părinților?

- Cum să explicăm efectul cumulativ al fenomenelor observate, creșterea lor în timp?

Aceste fenomene și probleme nu sînt specifice doar Franței. În 1966, raportul Coleman în Statele Unite ale Americii și. În 1967, raportul Plowden în Marea Britanie, bazate pe măsurări ale performanțelor prin unul sau mai multe teste, ajung la rezultate convergente și complementare. Ele subliniază în particular rolul esențial al variabilelor care caracterizează mediul familial în reușita copiilor și influența mai mică a disparităților de ordin material sau pedagogic dintre diferitele unități de învățămînt: caracteristicile școlare propriu-zise ale acestora din urmă sînt mai puțin importante decît apartenența socială a „clientelei” lor. Nu școlile sînt acelea care „fac diferența”, ci originea indivizilor care le frecventează, în particular, nivelul de instruire al părinților.

În Franța, serviciile statistice ale Ministerului Educației au continuat demersul cu caracter de pionierat al INED, punînd la punct o succesiune de anchete panel, urmîrind de fiecare dată peste 10 000 de elevi, timp de mai mult de zece ani, începînd cu intrarea lor în clasa a 6-a (panelurile din 1972, 1973, 1974, 1978, 1980). Numeroase contribuții în legătură cu universitățile (M. Amiot și A. Frick la Nisa, C. Baudelot și H. Cukrowicz la Lille), cu școlile superioare și alte instituții superioare de formare au prelungit studiile precedente. Unele organisme și-au luat în sarcină analiza inserției profesionale (*Centre*

d'etudes et de recherches sur les qualifications, Observatoire des entrees dans la vie active).

Mutatis mutandis, organizarea sistemului școlar evoluind mult, se regăsesc în aceste studii mecanismele puse în evidență de ancheta INED: chiar dacă se manifestă în momente diferite ale școlarității (clasa a 4-a, cursul secundar, intrarea la universitate), inegalitățile de reușită și de orientare persistă și sînt întotdeauna legate de originea socială. Mai important, poate, este faptul că aceste disparități subzistă încă în cea mai mare parte, astfel încît influența reformelor asupra inegalității școlare este destul de mică. În sfîrșit, ia diplome egale, originea socială continuă să aibă influență. În momentul intrării în viața activă, în alegerea primului loc de muncă, chiar și în cariera ulterioară a licențiaților.

■ **CARIERE* ȘCOLARE ȘI INEGALITĂȚI SOCIALE*: EXPLICAȚII.** Cum pot fi explicate aceste constatări statistice convergente, întrucît, din punct de vedere sociologic, faptul de a stabili o corelație nu constituie o explicație? Cum poate fi explicat acest „cuplu infernal” pe care îl formează originea socială și reușita școlară? Care este, în general, procesul social al construirii inegalității în școală?

O mare parte a explicației a vizat în ceput ponderea respectivă a diversilor faeton, în ancheta INED, de exemplu, multiple variabile au un efect asupra fenomenelor observate. Dar două dintre acestea au apărut repede ca determinante: nivelul de instruire al părinților și situația lor economică. Compunînd acești doi factori, autorii s-au pronunțat pentru importanța preponderentă a ceea ce a fost numit, printr-o paralelă cu corespondentul său economic, moștenirea culturală. Mai mult decît o explicație, aceasta însemna conturarea unei piste căreia trebuiau să îi fie precizate dimensiunile.

Pentru unii autori, inegalitatea* s-ar explica printr-o distribuție diferită a anumitor valori între diferitele clase sociale*. Pentru partizanii tezei subculturilor* (H. Hyman, J. Kahl), opoziția între valorile școlii și cele ale grupurilor

socio-economice ar explica eliminarea diferențială. Pentru alți sociologi, determinantă ar fi distribuția inegală a anumitor aptitudini dobîndite (*savoir-faire*). În această perspectivă, B. Bernstein (1975) a susținut, în teoria sa asupra codurilor socio-lingvistice, teza unei inegalități fundamentale a elevilor în raport cu limbajul școlar. Forma pe care o ia controlul social în cursul socializării* familiale ar conduce copilul către un uz specific al limbajului și astfel spre identificarea cu modelele particulare de conduită. Această inegalitate ar fi cu atît mai periculoasă cu cît punctul de aplicare a aprecierii învățătorilor ar viza, în învățămîntul primar, tocmai exercițiile care privilegiază forma particulară a limbajului apropiată de cea a claselor superioare.

Reluînd, prin prisma conceptelor de *ethos** și de capital cultural, elementele de valori și de *savoir-faire*. P. Bourdieu și J.-C. Passeron (1970) se înscriu în aceeași perspectivă, mergînd însă mult mai departe în denunțarea unei complicități active între școală și clasa dominantă. Prin violența* simbolică pe care o exercită asupra elevilor, prin inculcarea unor valori* și a unui conținut care presupun o conveniență culturală: „între profesori și elevi, școala asigură o funcție de selecție în favoarea burgheziei”. Școala nu ar putea decît să reproducă structura socială

Această teorie maciosociologică a leprodeni* capătă un caracter și mai accentuat în analizele marxiste realizate de C. Bandele și R. Establet (1971). Dacă școala regiează fluxul și refluxul elevilor, aceasta se face într-un sens bine stabilit. Aparat ideologic al societății capitaliste școala nu poate fi decît reflexul și agentul a ceea ce se întîmplă în societate. Ea este prezentată deci ca locul în care capitalismul perpetuează divizarea societății în două clase antagoniste. În spatele unei aparente organizări a fluxurilor școlare în multiple filiere oficiale s-ar ascunde o logică a confruntării și diviziunii.

Criticînd sever tezele de mai sus, reproșîndu-le incapacitatea de a explica schimbarea, precum și concepția manipulatoră a subiectului social, R. Boudon (1973) a propus, în cadrul unei teorii sistematice a mobi-

Efect de descendență (Effet de lignee).

Este numită astfel influența exercitată de către poziția socială a bunicului asupra celei dobândite de către nepot ► **Mobilitate socială**

Efecte perverse (Effets pervers). Sînt inseparabile de fenomenele de emergență sau de compunere (precum celebra dilemă a prizonierului*). Evocă aspectul „involuntar”, „contraintuitiv” ai anumitor situații. Cf. contribuțiile lui R. Boudon, M. Olson și T. Schelling.

Egalitarism (Egalitarisme). Concepție potrivit căreia oamenii trebuie să fie tratați în același fel, întrucît sînt egali. Numai aptitudinile contează, iar nu privilegiul nașterii. Referire la minte, la trebuințe și la solidaritate. Denunțare a privilegiilor și a rentelor legate de poziția socială. Principala revendicare: condiții de pornire identice. Subzistă numeroase ambiguități: echitatea și eficiența, de exemplu, pot oare să meargă mîna în mîna? Cf. dezbaterile în jurul cărții lui J. Rawls. *A Theory of Justice*, Oxford. Clarendon Press, 1971, Nu se nscă oare, de altfel, restrîngerea libertăților individuale, diferiții beneficiari ai drepturilor fiind supuși tutelei puterii publice?

Electorală (sociologie -) (Electorale; sociologie) ► Comportament politic

Elite (Elites). În sens larg, categorie socială care, în cadrul unei colectivități date, se distinge prin status*, bogăție sau notorietate. Temă abordată de mulți autori: Mosca, Michels, Burnham și mai ales Pareto. Critică a teoriei marxiste a dominației: puterea*, departe de a depinde exclusiv de raporturile de forțe stabilite la nivelul economic, constituie o sferă autonomă, cu fațete multiple. În sînul oligarhiei există interese adesea contradictorii (R. Dahl). Altă problemă interesantă: cea a constituirii elitelor (recrutare și formare, mai ales). Cf., asupra acestui aspect, lucrările lui P. Birnbaum, E. Suleiman sau T. Bottomore.

Empatie (Empathie). La C. Rogers, empatia desemnează o atitudine binevoitoare de ascultare și încredere, de înțelegere și accep-

tare în vederea facilitării unei comunicări afective intense. Tehnica interviului* nondirectiv se sprijină pe o relație de acest tip.

Empirism (Empirisme). Doctrină potrivit căreia orice cunoștință derivă din experiență* (Condillac, Locke, Hume). Formula clasică: *Nihil est in intellectu quod non fuerit prius in sensu* (nu există nimic în intelect care să nu fi fost mai întîi în simțuri). ► **Paradigme sociologice**

Empirism logic (Empirisme logique). Numit și neopozitivism. ► Cercul de la Viena

Endogamie (Endogamie). Regulă care impune indivizilor alegerea soțului în interiorul unui grup (teritorial, etnic.) căruia ei înșiși îi aparțin.

Endogen/exogen (Endogene/exogene). Se numește endogenă o teorie asupra schimbării sociale* potrivit căreia procesul de transformare este interior sistemului (Marx).

Epistemologie (Epistemologie). Etimologic, discurs *i. iogos* despre cunoaștere (*episteme*) în genera¹, sinonim cu „teoria cunoașterii”. Examen critic al presupunerilor, ipotezelor și producțiilor științifice.

Ereditate socială (Heredité sociale). Este caracterizată astfel menținerea poziției sociale a fiului în raport cu cea a tatălui. Sinonim: imobilitate. > Dobîndit/înnăscut ► **Mobilitate socială**

Eșantion (Echantillon). Cu excepția recensămintelor, anchetele sociologice se practică pe eșantioane, care sînt „modele reduse” ale populației. Selectarea unui eșantion vizează obținerea pe cît posibil a reprezentativității, ținînd seama de constrîngerile temporale și financiare impuse de ancheta*. Două proceduri sînt folosite de obicei :

- Metoda aleatorie îi selecționează, plecînd de la o listă exhaustivă a tuturor indivizilor care alcătuiesc populația, pe unii dintre aceștia folosind un tabel cu numere luate la

întimplare. Această tehnică, satisfăcătoare din punct de vedere al teoriei probabilităților, are inconvenientul de a necesita cunoașterea prealabilă a populației și de a conduce la o dispersie extremă a indivizilor selecționați, ceea ce duce la creșterea costurilor. Pentru a atenua acest tip de dificultăți se utilizează sondajul* prin stratificare (*sondage par grappes*). Eșantionul este astfel cu atât mai reprezentativ cu cât volumul său este mai mare.

- MelQda_cote]or* nu presupune o listă exhaustivă a indivizilor, ci doar date numerice despre populație privind cîteva criterii, cum ar fi sexul sau vîrsta. Ea constă în stabilirea unui plan de eșantionare care respectă aceleași proporții ca cele obținute la nivel global, lăsînd pe seama anchetatorului sarcina selecționării eșantionului, cu condiția de a nu se abate de la aceste proporții. Frecvent utilizată din cauza comodității aplicării, aceasta metoda nu furnizează aceleași garanții ca cea precedentă în particular, ea nu permite evaluarea gradului de exactitate a rezultatelor obținute. ► Metode cantitative

Etos/etică (Ethos/ethique). ■ într-un prim sens. ethosul poate fi opus eticii. Termenul desemnează în acest caz principiile sau valorile în state practica, forma interiorizată și neconștientă a moralei care teglează conduita cotidiană. Dimpotrivă „atunci cînd ethosul se desfășoară în discurs”, etica este definită ca morala în forma ei teoretică, explicită și sistematizată. Cf. F.-A. Isambert, P. Laditeie și J.-P. Terrenoire. „Pour une sociologie de l'ethique”, în *Revue française de sociologie* XIX-3, 1978.

Acesta este sensul pe care îl întîlnim la Weber, cînd încearcă să clarifice relațiile dintre protestantism și capitalism; de asemenea, la Bourdieu în expresiile „ethos de clasă”, „ethos pedagogic”, înainte de a fi înglobat treptat în noțiunea de *habitus**.

■ într-o altă perspectivă, conceptul se apropie de semnificația sa etimologică: comportament obișnuit al unei persoane sau al unui animal. Astfel, la antropologul G. Bate-

son, el semnifică „expresia unui sistem normalizat de atitudini afective” și traduce afectul unei culturi* (cf. *La Cereemonie du Naven*, trad. fr. Paris, Minuit, 1971; prima ediție 1936).

Etichetare (Etiquetage). Termen utilizat de curentul interacționist*. Proces prin care un individ sau un comportament este desemnat ca transgresînd o normă* socială, în această perspectivă, puterea grupurilor cu status* superior se bazează nu numai pe folosirea formelor rudimentare de coerciție, ci și pe capacitatea de a produce și aplica noi reglementări, de a controla reprezentările* existente, de a desemna și eventual pedepsi indivizii devianți. Cf. H. Becker. *Ousiders. Etudes de sociologie de la deviance*. trad. fr. Paris, ed. A M Metailie. 1985. prima ediție 1963.

Etnie (Ethnie) Din gr. *ethnos* - popov națiune. Confundat adesea cu „minorități” sau „naționalități”. Grupate de indivizi care au aceeași o/gine și care posedă o tradiție cui turaiă comuna.» Cf. lucrarea colectivă sub conducerea lui J.-L. Amselle și H. M'Bokolo, *Au Coeu de l'eihme ethnies. tribalisme et Etat en Atrique*. Pans. La Decouverte. 1985.

Etnocentrism (Ethnocentrisme). „Poziția celei care consideră ca propriul lor mod de viață este de preferat tuturor celorlalte” (M.J. Heiskovas *Les Bases de ianthiologie culturelle*. tiad. fr., Paris, Payot. 1967, prima ediție 1946). Bazîndu-se pe o puternică identificare a individului cu grupul său și pe certitudinea superiorității valorilor și idealurilor sale, etnocentnsmul este o atitudine care constă în raportarea la propriile norme* pentru al judeca pe celălalt (individ sau societate). Mai multe forme posibile; refuzul diversității culturilor* și deci al relativității propriei culturi, demarcația între „barbări” și „civilizați”, stigmatizare*, rasism, etnocid chiar. Cf. C. Levi-Strauss, *Race et Histoire*, Paris, Gon-thier, 1961. ► Autoritară (personalitate ~) D> Rasism

Etnometodologie (Ethnomethodologie).

Curent în sociologia americană, apărut în anii '60. Diferite surse de inspirație: fenomenologie, hermeneutică*, interacționism simbolic*. Cei mai importanți autori: Harold Garfinkel și Aaron Cicourel. Conceptele de realizare* (*accomplissement*), indexicalitate* și reflexivitate*. Importanța muncii de teren, cercetări despre viața cotidiană*. Studii asupra practicilor medicale, procedeele de orientare, vieții de laborator... Prolungiri prin intermediul analizei instituționale. Cf. Alain Coulon. *LEthno-methodologie*. Paris. PUF, 1987.

Eugenism (Eugenisme). Din gr. *eu* - bine și *genos* - naștere. Termen creat în 1883 de către psihologul englez Francis Galton (1822-1911). Studiarea și aplicarea mijloacelor de salvagardare a „calității genetice” a speciei umane. Recurs la „legile reproducerii și ale eredității”. Preocupare de alt ordin în Germania anilor '30 (dorință de a păstra „puritatea rasei ariene”).

Evoluționism (Evolutionnisme). Societățile cunosc un proces continuu, organizarea lor devenind din ce în ce mai complexă (Spencer, Durkheim) și. În consecință, „perfectă”. Se regăsesc aici paradigma darwinistă și ideea potrivit căreia dezvoltarea umanității are loc în etape (Comte. Marx). lăsînd în urmă stadiile inferioare de organizare. ► Schimbare socială > Etnocentrism

Exogamie (Exogamie). Termen creat de etnologul englez J.F. McLennan (1827-1881). Se referă la regulile care interzic căsătoria în interiorul aceleiași grup de rudenie.

Experiență (Experience). Două modalități: externă (percepția) și internă (conștiința). Observarea faptelor în vederea verificării unei ipoteze (C. Bernard). Sursă a cunoașterii în tradiția empiristă (doctrina *sense data*).

Experimentare (Experimentation). Folosire metodică a experienței în vederea verificării ipotezelor referitoare la proprietățile unui

fenomen dat. Diverse substitute în științele sociale: analiza cauzală sau multivariată, tehnici de simulare. ► Obiectivarea cunoștințelor

Explicare (Explication). În sens larg. integrarea unui fenomen într-un ansamblu semnificativ mai vast. Dintr-un punct de vedere specific sociologiei, raționament în termeni de determinism* sau de condiționare*. A explica un fenomen social, afirmă E. Durkheim, înseamnă a-i căuta cauza eficientă. Un astfel de demers este specific pentru tradiția franceză. Abordarea anglo-saxonă privilegiază, în schimb, metoda comprehensivă. ► Metodologia cercetării în științe sociale

Exploatare (Exploitation). Un muncitor este exploatat atunci cînd o parte din valoarea pe care a creat-o îi este sustrasă. Marx face din acest fapt caracteristica societăților împărțite pe clase și îl explică cu ajutorul valorii-muncă. Valoarea creată de forța de muncă nu revine decît parțial salariatului; restul (plusvaloarea) îi este extorcat.

Familie (sociologia ~) (Familie; sociologie de la). Sociologia familiei este un punct de întâlnire între demografi, istorici și etnologi. Această confruntare a dat loc unor schimburi fecunde. Folosirea conjugată a diferitelor surse (recensăminte, arhive notariale, anchete de teren, monografii* etc.) s-a dovedit, în particular, foarte fructuoasă. Lucrările cele mai cunoscute rămân, în acest domeniu cele ale lui P. Aries, J.-L. Flandrin, P. Laslett, C. Levi-Strauss și E. Shorter. Mult timp ignorată, cartea lui W. Goode, *World Revolution and Family Patterns* (Glencoe. The Free Press, 1963), este și ea considerată astăzi o lucrare „clasică”.

Au dominat mai multe orientări. Două dintre acestea merită să fie subliniate. Prima este interesată de formarea și structurarea grupului domestic* (termenul englez *household* înseamnă în același timp grup de rezidență și grup de consum). De la comunitatea tribală și pînă la familia-trunchi, tipologiile distinse se raportează la contexte socio-economice specifice (J. Kellerhals și alții, 1984). Universalitatea lor, exprimată în formula <-A mîncă din aceeași oală și a te încălzi la același foc», suscită deci numeroase rezerve. Organizarea sferei productive, importanța mortalității, ponderea cutumelor în materie de succesiune sau de moștenire nu erau oare, încă din timpul Vechiului Regim (înainte de Revoluția din 1789 - n.n.), semne de instabilitate sau de dislocare (să ne gîndim mai ales la frecvența recăsătoririlor sau la dezvoltarea curenților migratorii)? Cea de-a doua axă de reflecție reconstituie evoluția și diversitatea sistemelor de rudenie. Relațiile de filiație* se stabilesc în două feluri: direct sau colateral. Cînd clasificările reținute se bazează pe clan sau pe descendență (*lignage*), „jocurile de alianță” se supun unei reguli de exogamie* (deschidere spre alte grupuri). Legăturile proaspăt stabilite **pot** fi elementare sau com-

plexe, directe sau asimetrice, imediate sau amînate (M. Segalen, 1981).

Unele dintre aceste teme (distribuirea rolurilor, formele de întraajutorare, schimbările instituționale) vor fi tratate mai în profunzime. Principalele noastre întrebări vor fi consacrate totuși unei problematici mai generale cea a articulării familiei/societate. Procesul de socializare* ocupă, în această perspectivă, un loc preponderent. Bazată pe afectivitate și aflată în strînsă corelație cu resursele și aspirațiile părinților, educația primită de copil vizează, în realitate, mai multe obiective: percepția asupra mediului, dobîndirea unor cadre de referință, formarea personalității. Această inițiere ia forme foarte variate. Vom vedea astfel că, de la familia patriarhală la familia asociativă, mizele și strategiile se transformă. „Raportarea la copil”, în funcție de loc sau epocă, va avea, de exemplu, tendința de a valoriza un anumit tip de autoritate*. Concepțiile pedagogice puse în aplicare vor fi, și ele, tributare față de numeroși paia metri: mentalități, mediu social, tradiții...

După prezentarea acestor perspective diferite, vom examina, într-o a doua etapă, dezbaterea referitoare la instabilitatea cuplului. O dată cu evoluția moravurilor, cu mutațiile aparatului productiv și cu modificările cadrului juridic, instituția familială a cunoscut în ultimii ani noi „reglări” (ușor perceptibile cu ajutorul studiului indicatorilor de nupțialitate, fecunditate și divorțialitate). Dacă interpretarea acestor fenomene rămîne delicată, trebuie să constatăm adaptarea remarcabilă a rețelelor de rudenie.

■ **ÎNVĂȚAREA REGULILOR.** Cine își imaginează că procesul de socializare* constă în imitarea pasivă a modelelor preexistente se înșală. Între cel care transmite și cel care recepționează se instaurează un dialog. Pozițiile nu sînt fixe și generează numeroase complementarități. Condiționarea* nu este deci niciodată perfectă, lovindu-se de multiple rezistențe. Trebuie totuși să recunoaștem că amprenta „mediului” rămîne foarte pregnantă, în comparație cu alte „suporturi” (mass-media, sistemul școlar, colectivul de muncă...),

familia se singularizează la mai multe niveluri. Ea este prima care își ia în sarcină educația. Mai mult, influența pe care o exercită nu se limitează la perioada adolescenței, ci continuă, cu o intensitate mai mică sau mai mare, de-a lungul întregii vieți. În sfârșit, există importanța variației de la o familie la alta.

Cadrul de referință prevalent perenizează anumite angajări (preferințe partizane, credințe religioase, proiecte personale). Tot astfel, prejudecățile* pe care le împărtășim de la cea mai fragedă vîrstă nu dispar ușor. Această sedimentare* stă în centrul abordării psihanalitice. Contactul copilului cu mama sa are o importanță capitală și poate suscita la adult mecanisme de „proiecție”, de „refulare” sau de „sublimare”. O identificare reușită atenuază „anxietatea persecuției” și dă posibilitatea de a reacționa mai bine la evenimentele pe care ie trăim. Dimpotrivă, o comunicare deficientă poate conduce la un cumul de handicapi, inhibiții, sentimente de culpabilitate, lipsă de atenție.. Certurile frecvente în familie, un cămin dezorganizat, auton’atea părintească ridiculizată lasă sechele. Despărțirea, divorțul, văduvia perturbă ș. ele echilibrul afectiv. Traumatismele care decurg de aici sint propice uneori dezvoltării unor conduite delincvente (agresivitate împotriva persoanelor sau bunurilor).

Exista și alte inegalități în funcție de categoria socio-profesională de origine, mizele educative diferă. În timp ce în familiile „populare” calitățile cerute sînt abilitatea manuală și spiritul de observație, mediile mai favorizate își îndreaptă atenția asupra conceptualizării: a denumi este mai important decît a mînu. Carierele școlare, așteptările în materie de joc de muncă sau de calificare sînt în consecință. Ambițiile unui „moștenitor” (obținerea celor mai prestigioase diplome) nu sînt și cele ale unui „bursier” (acces la filiere tehnice). Pozițiile ocupate accentuează acest clivaj (A. Michel. 1978).

Relația dintre părinți și copii nu este, de altfel, un invariant universal (P. Aries, 1960). Pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, preocuparea malthusiană pentru limitarea nașterilor

era aproape necunoscută. Copilul creștea, cel mai adesea, în exteriorul familiei, într-o relativă indiferență. Educația se făcea ad-hoc și nu respecta întotdeauna ritmurile biologice sau îngrijirile corporale. Fatalitatea era acceptată. Nu scria oare Montaigne: „Am pierdut doi sau trei copii mici. nu fără regret, dar fără supărare”? În acest context, cuvintele din Ecclesiast (“Dezmiardă-ți copilul și îți va părea rău: joacă-te cu el și te va face să plîngi”) capătă un relief deosebit, existînd convingerea că familiaritatea dă naștere lipsei de respect. O dată cu „prima revoluție contraceptivă” (P. Aries) intervin schimbări. Apare „logica sentimentului”. Se conturează un interes pentru dezvoltarea și investiția afectivă. Această „datorie de soliditudine” iasă să se întrevadă alte motivații: dorința de sociabilitate*, exercitarea puterii*, nevoia de realizare*. , Strategiile de procreare sînt mai restrictive. Scăderea fecundității apare cu mult înainte de liberalizarea avortului sau de răspîndirea pilulei contraceptive și a sterilizării.

Ciclurile de viață*, raporturile dintre soți. relațiile de rudenie vor începe să fie redefinite (D. Kessler și A. Masson. 1985) Să vedem acum în ce fel.

■ MODIFICĂRI PROFUNDE. Pentru început, o constatare: slăbirea constîințierilor de ordin moral și revizuirile cadrului legislativ au altera* „marile echilibre familiale”. Aceste repercusiuni au fost descrise adesea dint’un punct de vedere negativ: a fost evocat, în acest sens. spectrul „fărîmîțării”, „dezintegrării” și „rupturii” (A. Michel, 1972).

Înțelegerea acestor evoluții presupune o clarificare istorică adecvata (E. Shorter. 1977). Articularea dintre redescășurarea aparatului productiv și transformarea structurilor familiale necesită, la acest nivel, cîteva precizări. Să observăm mai întîi faptul că dacă aceste două sfere nu sînt autonome și se supun unei logici comune (diviziunea muncii*), studiarea adaptărilor lor reciproce este primordială. Sînt distinse de obicei trei perioade. Cea dintîi se caracterizează prin preponderența economiei agricole și începe să se

estompeze abia o dată cu dezvoltarea procesului de industrializare (1830-1890): familia patriarhală este dominantă și se impune ca unitate de producție. Fiecare membru al ei contribuie, în funcție de vîrstă sau sex, la sarcinile productive specifice. Puternic ierarhizată, această diferențiere a activităților își găsește finalitatea în ea însăși. Se poate vorbi deci, în acest sens, de „autoreglare”.

O dată cu urbanizarea și apariția muncii salariale, proletarizarea se accelerează și se înscrie în structuri de tip conjugal. Femeia efectuează, în continuare, în primul rînd muncile menajere și, cînd muncește în exterior, aceasta este doar o activitate complementară. Dacă elementul masculin este în continuare perceput ca principalul aducător de resurse, obținerea unui salariu complementar (posibilă prin terțiazarea* activităților) răspunde cel mai adesea unor necesități financiare și nu implică o ușurare semnificativă a activităților domestice ceie mai uzuale. Rupturile în viața profesională rămîn frecvente și depind, în

Reglarea astfel operată a cunoscut apogeul în timpul celor *Treizeci de ani glorioși* (denumire dată, după titlul unei lucrări a lui J. Fourastie (1979), celor treizeci de ani de dezvoltare a economiei franceze între sfîrșitul celui de-al doilea război mondial și anul 1975 - n.n.). De atunci au apărut alte perspective. Să examinăm una din temele foarte mult dezbătute astăzi: cea a „diviziunii sarcinilor”. O astfel de diviziune dă naștere unei configurații familiale de tip asociativ, nu conjugal (repartizarea rolurilor între soți dovedindu-se rmai echilibrată). Această substituie (care vedem că se conturează. Într-un mod mai mult sau mai puțin fericit, mai ales la cuplurile tmere) este favorizată de conjugarea unor factori atît juridici (texte despre egalizarea șanselor și a condițiilor), cît și culturali (creșterea nivelului de educație). Generalizarea „familiilor cu doi salariați” se lovește totuși de mai multe obstacole. În afară de influența tradițiilor nu trebuie subestimate anumite „înfîșidități”¹ femeile au un acces înrădăcit în posturile & r înaltă calificare și lor ie sînt re-

(căsăTona. de exemplu) în profil marcat, în ansamblu, de necalificarr și nesiguranță ilus-

parțiaia

Ansamblul acestor legiân poate fi zai astfel.

istemul productiv și struc- turile locului de muncă	Tip de familie dominant	Reglarea familială în raport cu munca
Agricultură și prima industrializare	j Familie patriarhala far j	I i-emeia muncește în j lie; <i>autoreglare</i>
Dezvoltarea industrializării și salarizare masivă	Familie conjugală	Femeia muncește în exteri- ci pentru un salariu com- plementar: <i>reglare fondată pe munca salariată a femeii</i>
Transformar l salarial în cr	Familie cu doi salariați	Toate femeile muncesc; j <i>reglare fondată pe divi-</i>
marea raportului ză și împărțirea		I <i>ziunea muncii</i>

{Sursa: BARRÂRE-MAURISSON M.-A., în *Sociologie du Travail*, iulie-septembrie 1984, p. 253.)

■ **O INSTITUȚIE ÎN CRIZĂ? Arbitrajele viață profesională/viață privată influențează dinamica și structurile familiale. Cum trebuie deci să explicăm un asemenea impact?** În contribuția sa la **lucrarea** colectivă *La Sagesse et le desordre* (Paris, Gallimard, 1980, p. 247), S. Chalvon-Demersay remarcă **faptul** că, în percepția opiniei publice, familia are tendința de a se „disloca” și de a se „dis-truge”: „Unii regretă, alții se bucură. Însă toți s'mt unanimi în acest discurs funebru”. Anchetele și sondajele confirmă această primă impresie: familiile numeroase dispar ir, mod inexorabil, prezența sub același acoperiș a unor cupluri din generații diferite este de domeniul trecutului...

Alte statistici sînt și mai explicite și atrag atenția asupra unor fenomene cum ar fi criza nupțialității. banalizarea divorțului, dezvoltarea coabitării juvenile și creșterea fecundității nelegitime. Să examinăm pe rînd aceste elemente.

Criza nupțialității

1972 a fost un an record pentru numărul de căsătorii celebrate (416 000). De atunci, mișcarea s-a inversat și asistăm la un declin sensibil al angajamentului matrimonial: 312 000 de uniuni au fost legalizate în 1982, 266 000 în 1986 și 254 000 în 1993. Mai puțin fiecvente. aceste uniuni sînt și mai taidive: între 1975 și 1985, vîrsta medie a crescut de la 24,8 la 26,4 ani. pentru bărbați, și de la 22,7 la 24,3 ani. pentru femei. Ancorarea în celibat se accentuează la cei între 30-34 de ani și se întîlnește nu numai în localitățile rurale cele mai izolate, ci și - fenomen mai recent - în marile aglomerări urbane (la Paris, mai mult de o tînră din trei nu este căsătorită). Să precizăm, în plus, că militarii, polițiștii, meșteșugarii și comercianții par a fi cel mai amenințați de „chinurile singurătății” (A. Girard, 1964). După ce **au fost mult timp în centrul atenției, agențiile matrimoniale își păstrează, în continuare, o mare utilitate.** Dincoio de unele abuzuri, serviciile pe care acestea le propun răspund unei cereri sociale din ce în ce mai mari. Clientela care recurge la acest tip de mediere nu se compune doar din

indivizi cu probleme, vulnerabili sau imaturi. Repertoriul motivațiilor nu se rezumă, de altfel, la tulburări ale personalității (conduite narcisiste, timiditate...), ci **trădează o nevoie de seriozitate și autenticitate.**

Banalizarea divorțului

Divorțurile se înmulțesc și survin din ce în ce mai devreme în viața cuplului (J. Commaillé, 1980). Precocitatea mariajului, perioada conceperii primului copil constituie, în acest caz, „factori de risc”. Numărul producelor judiciare referitoare la aceste „rupturi ale uniunii” era de 50 000 în 1973, iar în 1993 de 110 000. O asemenea răspîndire atinge, în grade diferite, ansamblul categoriilor socio-profesionale (în primul rînd muncitorii, cadrele superioare și profesiile liberale), dar rămîne limitată în mediul rural. Dacă „indicele sintetic de divorțialitate” va continua să crească în același ritm, este probabil ca, pe termen mediu, aproape o căsnicie din trei să se soldeze cu un eșec. Alt element ce trebuie avut în vedere: legea din 11 iulie 1975. care autorizează procedura numită „a consimțămîntului mutual” Oricare ar fi opțiunea reținută. îngrijirea copiilor este încredințată, cel mai adesea, mamei. Aceasta percepe de obicei o „prestație compensatorie”, sub formă de capital sau de rată lunară indexată. Să notăm, în acest cadru, că doar 35% dintre pensiile alimentare sînt vărsate integral și în mod regulat. Numeroase familii monoparentale suferă consecințele acestui fapt: nivelul lor de viață scade.

Dezvoltarea uniunii libere

În 1986, existau 1 000 000 de cupluri necăsătorite (cifrele erau de 860 000 în 1982 și 450 000 în 1975). Creșterea cea mai spectaculoasă o cunoaște **coabitarea juvenilă** (ansamblul cuplurilor fără copii, formate din doi celibatari, și în care bărbatul are mai puțin de 35 de ani). Efectivele acestei categorii au crescut de patru ori la ultimele două recensăminte. Au fost sugerate diferite interpretări **Viața în comun** poate fi considerată ca o **perioadă tranzitorie precedînd căsătoria legalizată.** Aceasta este astfel doar amînată. Pen-

tru alții, dimpotrivă, această formă de coabitare exprimă o punere în cauză mai radicală a instituției familiale: nu ar mai fi vorba de o „etapă provizorie”, ci de o „stare definitivă”. Ne confruntăm, prin urmare, cu o aventură interindividuală, la care nici Statul, nici Biserica nu sînt părtași. Această „privatizare a valorilor”¹¹ este legată de promovarea unor noi idealuri (primatul intimității și al egalitarismului*). Trebuie remarcat, în treacăt, și faptul că alegerile operate nu s-au putut elibera de regulile de endogamie: o muncitoare nu are practic nici o șansă de a avea ca partener un cadru superior. Mult timp dominante, atitudinile de stigmatizare* s-au estompat treptat în favoarea unei mai mari toleranțe: sub 15% dintre francezi se declară „șocați” de asemenea comportamente. Rușinea și oprobiul au cedat locul chiar unei neutralități binevoitoare (drept la securitate socială, avantaje fiscale). Uniune mai puțin solemnă și mai puțin constrîngătoare, căsătoria ar semăna acum mai mult cu... un fel de concubinaj legal. Amploarea acestei mișcări nu a fost totuși suficientă pentru a compensa scăderea nupțialității. Pentru un sex și o vîrstă date, probabilitatea de a trăi singur crește continuu.

Creșterea fecundității nelegitime Nașterile în afara căsătoriei cîștigă și ele teren. Astăzi, un nou-născut din trei este copil natural (proporția era doar de unul din zece în 1979). Dacă regiuni ca Bretania sau Masivul Central rămîn foarte tradiționaliste, Nordul, Bazinul Parizian și Normandia constituie, dimpotrivă, principalii poli ai acestui fenomen. Acești copii - care, în cea mai mare parte, au fost doniți - sînt recunoscuți în număt din ce în ce mai mare de către tatăl lor biologic și beneficiază de o protecție juridică sporită (legea din 3 ianuarie 1972). Dintre PCS, cele mai expuse sînt, fără îndoială, lucrătoarele din artizanat, comerț și cele necalificate. Dimpotrivă, lucrătoarele din agricultură și cele care practică profesii intermediare se dovedesc mai conformiste. De la începutul anilor '80, calendarul procreărilor se normalizează, abandonînd „chemarea naturii”. Serbările de Saint-Jean, **altădată** simbolul unei mai **mari**

permisivității, își pierd atractivitatea: „iubirile primăvăratice” nu au fost oare înlocuite de vacanțele de vară? Pentru „cuplurile fără acte”, apropiata naștere a unui urmaș nu conduce în mod necesar la regularizarea statutului matrimonial. Procrearea și voința de stabilire definitivă nu mai sînt deci atît de strîns asociate

■ **ELEMENTE DE INTERPRETARE.** Bilanțul stabilit mai sus este marcat de elemente de destructurare. Oricine se poate convinge singur de acest fapt: viața de cuplu comportă avantaje (complicitatea, de exemplu, sau ascultarea reciprocă) și inconveniente (alchimia dragostei are limitele sale!) „Solda” fluctuează în funcție de sensibilități și dispozițiile de moment. Trăirea unei pasiuni rezervă nu puține surprize. Literatura sociologică consacrată gestionării resurselor conjugale ne indică, în acest sens, cîteva direcții de reflecție (cf. lucrările lui R.O. Blood sau D.H. Wolfe). Să examinăm cartea lui F. de Singly. *Fortune et infortune de la femme marlee* (Paris. PUF. 1987).

O prima constatare: alegerea unui soț nu înseamnă doar satisfacție sexuală sau afectivă, ci corespunde. în ceea ce o privește pe viitoarea soție, și deschiderii unui nou „portotot”, care trebuie administrat în mod rațional. Această „maximizare sub constrîngere” se bazează pe un principiu de homogamie*: alegerea partenerului nu se face la întîmplare. ci - conștient sau nu - în funcție de determinanți sodo-economi. Pe piața matrimonială, zestrea școlară constituie în general o valoare suplimentară. Patrimoniul educativ astfel acumulat se poate dovedi fructuos și poate compensa, fie și parțial, o „origine modestă” sau un „fizic insuficient de atrăgător”.

Grija pe care femeile o au față de destinul profesional al soțului se explică cu ușurință: devotînduse acestuia în multiple feluri (prin modul de organizare a sferei domestice, prin asumarea sarcinilor considerate ca subalterne, prin participarea la rețelele de relații), ele își apără resursele financiare și simbolice. Mama concurează și ea, în mare măsură, la formarea capitalului cultural al copilului, prin

încurajări, susținere pedagogică și sensibilizare pentru anumite „valori” (ambii, responsabilitate sau simțul efortului). Cu cât are o diplomă mai înaltă, cu atât această influență este mai puternică. **Rezultatele** corespunzătoare valorizează, în schimb, „competențele materne”.

Acest „cumul de plasamente” nu antrenează neapărat efecte nefaste asupra dinamicii familiale. Cu toate că această „diversificare” poate favoriza accesul la o mai mare autonomie (care nu rămâne fără consecințe asupra creșterii numărului divorțurilor), nu a fost încă demonstrată apariția „efectelor sui menajului”. Orice bilanț în acest domeniu rămâne delicat: unele culori s-au estompat, n timp ce altele și-au păstrat nuanța originală. O certitudine totuși: teza „sărăciei generalizate” trebuie reconsiderată, cu atât mai mult i. c. it astep'dr'p (n otitun scontate) si at i* u'e'e 'eaya' i <f'c'apendența dife i c'e'at l de mUt de U o pe <-oana la alte lma 'ir TIL ' i'c tr n T~>'i indu ște aceista an' i'ontc 'i 3'b triple «-ținut»³¹ 'e jih a pn 'vi' it ' l'ri rij'cu no d' d' tiune) 'e desch cJ ■>^c 'l> i unj ie lan plir»uaie supuse unor l dMidl'izji 'if t ne Nm nu e ti d'ci d' r incit i'p nio' * ' nic (ni r casatori^ fru rrii'c ru MM i** d'a J yidende rui

Sentir i itPie 9 ntrresple fac)^re in def nitiv ra'i t iru' O ipc urii autori logra dngostei nu "c~>t dzi l'qra scenla c o dublează. Această concordanță nu este totuși r erferta Sa cor&iJpfd^T din aces' punrt ie vedea, legătura (verificata empiric) dintre celibatul feminin și reunita profesională. Teoria anglo-saxonă a fezabilității (*feasability*) numai femeile cu un nivel suficient al resut selor se pot căsători - nu ne este aici de nici un ajutor. Pentru a rezolva acest aparent paradox au fost avansate mai multe explicații: autoexcludere (capacitate de autonomie), ecuația „femei cu diplomă = femeii periculoase” (mulți pretendenți nu **apreciază** o eventuală **dominare culturală**)... **Trebuie adăugată și nesincronizarea dintre perioada de formare și calendarul matrimonial: atunci cînd căutarea partenerului se face mai tîrziu, oportunitățile sînt mai rare.**

■ **O REALITATE MAI COMPLEXĂ.** în pofida gravității lor, faptele constatate anterior nu conduc la declinul ireversibil al instituției familiale (L. Roussel, 1989). Aceasta își manifestă capacitatea de adaptare, inventează noi reguli* și reduce în actualitate atașamentul față de fericirea conjugală. Schimbarea este deci departe de a dărîma acest edificiu...

Anchetele de opinie indică, de fapt, o revenire în forță a valorilor tradiționale. Afirmția că mariajul a devenit o cutumă desuetă sau o practică perimată pare exagerată. Pentru majoritatea persoanelor chestionate reușita în viața de cuplu constituie un obiectiv prioritar, care nu poate fi atins decît prin fidelitate, respect reciproc și înțelegere. Universul familial primează asupra mediului profesional, cercului de prieteni sau distracțiilor: este singurul loc în care individul se simte „bine”, „destins” sau „în securitate”. „Căminele închise” și „ușile încuiate” nu mai dau naștere unor contestări virulente. L i se atribuie, chiar, facultatea de a transmite în mod eficient bunele maniere, respectul față de celălalt și sentimentul responsabilității. Acest consens se refacește, foarte clar afirmat, la adolescenți.

Îlății privilegiate cu părinții lor (ascultare încredere reciprocă).

După epoca de aur a Statului-providență și a militantisimului, sînt redescoperite virtuțile microgrupurilor de socializare*. Acestea din urmă protejează împotriva agresiunilor exterioare și se pretează la o investiție afectivă imediată. Sînt astfei bine cunoscute nevoile de autonomie, de exprimare personală și de înrădăcinare. Satisfacțiile obținute aici nu apar ca efemere sau iluzorii.

Există și alte stereotipuri* care trebuie combătute. S-a crezut mult timp - pe urmele lui T. Parsons - că urbanizarea și industrializarea au antrenat „nuclearizarea” familiei. Această secvență cauzală se sprijină pe o paradigmă funcționalistă*. Teza astfel dezvoltată afirmă că evoluția economică și constrîngerile mobilității* segmentează legăturile de rudenie, **reducînd dimensiunile grupului domestic***. Acesta slăbește pînă la a nu mai fi

decît o unitate de consum și loc de găzduire. Controlul asupra actului productiv îi scapă (salarizare), iar prerogativele în materie de îngrijire sau de educație nu mai sînt doar de resortul său...

O astfel de viziune face necesare numeroase corecturi. Studiile istoricilor (P. Laslett, R. Wall) și cele ale demografilor (H. Leridon) au demonstrat că în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea „gradul de coabitare” - ținînd seama de rata mortalității - nu era dintre cele mai ridicate. De altfel, vitalitatea rețelelor de rudenie* nu s-a dezmîntat niciodată. Fie că este vorba de dispoziții testamentare, de donații sau de moșteniri, solidaritatea între generații continuă să prevaleze. Aceste ajutoare, constante sau ocazionale, ascultă de o logică de „subzistență” și de „promovare” în același timp. Ele se manifestă în diverse moduri: servicii de paza, împrumuturi financiare, inserție profesională .. (A. Pitrou. 1978).

Cuplurile tinere, la rîmriul lot. nu ramîn inactive. Susținerea afectivă este cu atît mai apreciată în caz de boala. Proximitatea rezidențială nu a dispărut nici ea: 75% dintre copiii căsătorii locuiesc la mai puțin de 20 km de părinții lor De la viața cotidiană* la murile* de trecere (botez, prima comuniune, înmormîntare), ocaziile de întîlnire sînt facilitate Toate aceste contacte întăresc coeziunea și omogenitatea. Unele practici de nepotism își au originea aici isă ne gîndim la coșarii din Savoia, la zidarii din Cieuze sau la vînzătorii de iimonadă din Cîntai). Informațiile schimbate sînt uneori de un mare interes, ele putînd să fie folosite pentru dobîndirea unor relații noi, a unei locuințe sau a unei slujbe. Toate aceste evoluții contrazic perspectivele nudearizăni. Vicisitudinile conjuncturii nu condamnă dinamica familială, ci o întăresc. Departe de a fi limitată la societățile rurale, influența înruderii (funcții afective, rituale sau simbolice) rămîne la fel de puternică.

[> Feminizarea locurilor de muncă [> Filiație ■> Homogamie D> Indicatori demografici]> Organizarea sferei domestice > Înruire

• ARIES Philippe, *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Regime*, Paris, Pion. 1960.

COMMAILLE Jacques, *Le Divorce en France: de la loi de 1975 à la sociologie du divorce*. Paris, La documentation française 1980.

GIRARD Alain. *Le Choix du conjoint: une enquête psycho-sociologique en France*. Paris, PUF, 1964.

KELLERHALS Jean, TROUTOT Pierre-Yves, LAZEGA Emmanuel, *Microsociologie de la famille*. Paris, PUF, 1984.

KESSLER Dominique, MASSON Andre (coordonat de), *Cycles de vie et generations*. Paris, Economica, 1985.

MICHEL Andree, *Sociologie de la famille et du mariage*, Paris, PUF. 1972.

PITROU Agnes, *Vivre sans famille? Les solidarités familiales dans le monde d'aujourd'hui*. Toulouse, Privat, 1978,

ROUSSEL Louis, *La Famille incertaine*. Paris, O. Jacob. 1989.

SEGALEN Martine, *Sociologie de la famille*, Paris. A. Colin, 1981.

SHORTER Edward. *Naissance dn la famille moderne. XVIIIe-XXe siecle*. trad. fi , Paris. Le Seuil. 1977 (prima ediție 1975)

Fapt social (Fait social), ■ Este considerat fapt social „orice mod de a acționa fixat sau nu, susceptibil de a exercita asupra individului o constrîngere exterioară” Regăsim, în spatele acestei definiții, concepția durkheimiană despre sociologie. Principalele presupozii:

- Individul se naște din societate și nu invers;
- Fiecare din noi crede că nu se supune decît lui însuși, cînd de fapt este jucăria forțelor colective;
- Conștiința colectivă*, adică „ansamblul credințelor și sentimentelor comune mediei membrilor unei societăți”, formează un sistem determinat, cu o viață proprie;
- A explica un fenomen social înseamnă a-i căuta cauza eficientă.

■ În diferitele sale lucrări, E. Durkheim (1858-1917) va rămîne fidel acestui cadru de analiză. Cîteva ilustrări:

- „Dacă solidaritatea mecanică a precedat solidaritatea organică, nu se pot explica feno-

menele de diferențiere pornind de la indivizi" (*De la division du travail social*, 1893);

- „Curentele suicidogene au originea nu în individ, ci în colectivitate" (*Le Suicide*, 1897);
- „Societatea trezește în noi sentimentul divinului și devine astfel obiect pentru cre dință și pentru cult" (*Les Formes elementaires de la vie religieuse*, 1912).

■ În *Essai sur le don* (1924), M. Mauss va introduce expresia de „fapt social total", subliniind astfel „intensitatea legăturilor organice dintre fenomenele juridice, economice, religioase sau simbolice".

Fascism (Fascisme). Fenomenul fascist apare în perioada interbelică. Trei piloni de susținere: totalitarism*, corporatism, naționalism*. Mai multe variante (modelul mussolini-an, cel franchist sau cel hitlerist). dar același refuz al democrației* și al ordinii republicane. O lucrare de referință* H. Arendt, *Le Systeme totalitaire*, trad. fr., Paris, Le Seuil. 1975 (prima ediție 1945). Cf., de asemenea, sinteza lui P. Milza, *Le Fascisme français. Passe et present*, Paris, Flammarion, 1989

Feminism (Feminisme) Mișcare socială ale cărei obiective sînt apărarea drepturilor femeilor și reducerea inegalităților* dintre sexe. În Franța, în anii 70, adoptarea (după numeroase dezbateri) a unor legi privind controlul nașterilor și egalitatea profesională. Analize ale patriarhatului ca cel mai vechi mod de dominare, ireductibil la capitalism. În perioada actuală, întrebările vizează mai degrabă practicile concrete decît dispozițiile legale. De exemplu, în ce măsură legislația a fost tradusă în politicile de recrutare sau de promovare ale întreprinderilor? în plan teoretic, prooiera diferenței între sexe tinde să fie repusă în cadrul unei analize a raporturilor sociale. ► Relații sociale lega de sex

Feminizarea locurilor de muncă (Feminisation des emplois). În materie de activitate profesională, comportamentele bărbaților și femeilor rămîn încă foarte diferite. în funcție de tipul de populație avut în vedere, „rapor-

tarea la slujbă" este prezentată, tradițional, fie ca o constrîngere sau o datorie, fie în termeni de alegere personală. Să ilustrăm acest clivaj prin următoarea observație: între 25 și 55 de ani, mai mult de 95% dintre bărbați sînt considerați ca activi, în timp ce, pentru același segment de vîrstă, feminizarea mîinii de lucru nu înregistrează decît procentaje mult mai modeste, de ordinul 2/3. Distanța este și mai mare în cazul mamelor cu trei copii sau mai mulți. Cu toate acestea, de aproximativ 20 de ani, din ce în ce mai multe femei se integrează în piața forței de muncă: 38,6% în 1968, 42,3% în 1975 și 46% în 1986. Este vorba de o tendință de fond, pe care unii o consideră „irreversibilă". Din această perspectivă, două mari axe trebuie menționate: pe de o parte, transformarea structurilor familiale și modificarea mentalităților; pe de alta, dinamica sistemului productiv (evoluția structurii locurilor de muncă și a modurilor de gestionare a personalului)

Extinderea muncii feminine, măsurată prin intermediul ratelor de activitate și al creșterii efectivelor, nu s-a dezmîniț, în pofida rupturii din 1973-1974. Interpretarea unor anchete permite evidențierea principalilor factori explicativi. Dacă vîrsta*, mediul familial sau nivelul de instruire au un rol foarte important, alți parametri, cum ar fi regiunea de rezidență sau mediul social, au un impact mai scăzut.

Să examinăm, pentru început, influența pe care o are vîrsta*. Rata de activitate feminină crește accentuat de la 16 la 25 de ani, scade treptat pînă la 55 de ani, după care scade brusc. Absența segmentului 30-50 de ani caracterizează recensămîntul din 1982 în raport cu recensămintele anterioare. Aceste evoluții sînt reflexul unei mai mari continuități în viața profesională: femeile active își întreprind mai rar exercitarea meseriei sau o reiau mai repede. Al doilea factor important: *structura familială*- în 1975, aproximativ 80% dintre celibatarii participau deja la activitatea economică, în pofida conjuncturii dificile, ele și-au ameliorat pozițiile. Dar cele care au contribuit cel mai mult la această creștere a ratei de activitate sînt mamele cu unul sau doi copii.

Creșterea nivelului de instruire' favorizează și ea această mișcare de ansamblu. Aceasta apare într-un mod foarte clar pentru segmentul 25-34 de ani. Să precizăm, în sfârșit, faptul că descentralizarea locurilor de muncă nu a atenuat disparitățile regionale și că ratele de activitate rămân, în mod tradițional, mai ridicate (între 60 și 70%) pentru soțiile agricultorilor, meșteșugarilor sau comercianților. Printre cele al căror soț este salariat, soțiile funcționarilor sau cadrelor sînt cele care au de cele mai multe ori o slujbă: dimpotrivă, la extremitățile scării sociale (adică pentru soțiile muncitorilor sau, dimpotrivă, ale celor cu profesii intelectuale superioare) feminizarea mîinii de lucru este cea mai redusă (puțin mai mult de 50%).

Analizele teoretice centrate pe fenomene de flexiune conjuncturală trebuie luate și ele în discuție. Sensibilitatea ratelor de activitate, în perioada de criză, antrenează *a priori* două efecte contradictorii asupra ofertei de lucru: pe de o parte, efectul muncitorului suplimentar, pe de alta, efectul muncitorului descurajat. În primul caz, micșorarea ofertei de muncă îi incită pe inactivi să muncească pentru a compensa pierderea de venit determinată de dificultățile de inserție ale capului familiei. Cînd intervine descurajarea activitățile sînt amîinate. Chiar dacă economiștii nu sînt de acord cu metodele folosite, concluziile lor converg spre aceeași idee: creșterea sau menținerea unui nivel ridicat al șomajului exercită un efect depresiv asupra mîinii de lucru feminine.

Studii mai recente au determinat însă reconsiderarea acestei perspective: dificultățile conjuncturale nu se opun tendințelor analizate mai sus (extinderea muncii feminine, creșterea ratei de activitate,...). De unde confuzia unor cercetători confrunțați cu o evoluție greu de sesizat cu ajutorul grilelor de lectură celor mai uzuale. M. Maruani și C. Nicole ne furnizează în acest sens, o mărturie dintre cele mai semnificative: „Timpurile sînt grele pentru sociologi și economiști. Trăim o perioadă de criză a locurilor de muncă în care însă activitatea feminină este în plină expansiune. **Ce se poate spune despre acest fapt,**

care dă peste cap schemele de analiză și instrumentele conceptuale? Nu înseamnă aceasta desființarea dogmelor celor mai solide? Căci, în sfârșit, femeile, armată industrială de rezervă... primele licențiate, ultimele angajate... criză economică, deci întoarcere la cămin... toate acestea nu se mai leagă" (În *Revue française des Affaires sociales*, aprilis-iunie 1985, p. 23).

Evoluția muncii femeilor se înscrie în realitate într-un proces istoric ale cărui modalități actuale constituie o etapă particulară. Dintr-un unghi mai empiric, ne putem pune întrebarea dacă, pe termen mediu, această etapă nu va conduce la apariția unui model de tip „scandinav”. În cadrul căruia ciclul de activitate al femeilor s-ar apropia din ce în ce mai mult de cel al bărbaților. ► Familie (sociologia —) ► Relații sociale legate de sex

Fetișism (Fetichisme), Cult sau venerare a anumitor obiecte materiale cărora li se atribuie puteri supranaturale. Este legat de acte rituale sau de reprezentări simbolice. Caracterizează în psihanaliză, o formă de perversiune sexuală.

Fetișismul mărfa (Fetichisme de la marchandise). Aparține vocabularului marxist, prelungind analizele în termeni de alienare* sau reificare*. Denunțare a confuziei dintre valoarea de folosință și valoarea de schimb.

Filiație (Filiation). Legătură creată prin naștere, dar care variază în funcție de sistemul de înrudire*. Sînt adesea opuse filiația uniliniară și filiația nediferențiată. Prima desemnează o descendență în linie paternă sau maternă: cea de-a doua - numită și cognată (în dreptul roman, legătură naturală pe linie femeiască - n.n.) - este de tip bilateral

Finalitate (Finalité). Formă particulară a cauzalității*. Principiu potrivit căruia orice lucru există pentru un scop. Mai multe distincții posibile: finalitatea internă sau externă, imanentă sau transcendentă, intențională sau formală, naturală sau materială.

Gen (sau mod) de viață (Genre (ou mode) de vie). Noțiune mai largă decât cea de nivel de viață. Luare în considerare a dimensiunilor „calitative”: raporturile cu mediul, tipuri de distracții, bugetul de timp, forme de habitat, moduri de consum. La un același nivel al resurselor, pot corespunde practici sau comportamente diferite: importanța statutului* social, a capitalului cultural... Cf. V. Scardigly. *L'Europe des modes de vie*. Paris. CNRS, 1987.

Generație (Generation). Din lat. *generare* - a da naștere. Regrupare de indivizi care au aceeași vîrstă* sau vîrste apropiate. Desemnează, de asemenea, intervalul de timp care separă nașterea părinților de cea a progeniturii lor (treizeci de ani, în medie). Cf., în demografie, analizele în termeni de cohortă*. Posibilitatea confruntărilor sau conflictelor. Cf. C. Attias-Donfut. *Sociologie des generations*. Paris. PUF, 1988.

Gnoseologie (Gnoseologie). Teoria cunoașterii, întrebări asupra validității și pertinentei conceptelor folosite în interpretarea lumii.

Gradualism (Gradualisme). > Incrementalism

Grevă (Greve). Încetare concertată a muncii de către salariați, cu scopul de a exercita presiuni asupra patronului. Drept individual care se exercită în mod colectiv. Forme foarte diverse: de avertisment, perlată, „sălbatică”, turnantă...

Extindere la alte contexte: greva foamei sau a chiriilor, de exemplu. Mai multe semnificații: formă de protest, întărirea coeziunii grupului, demonstrație de forță. Cf. J.-D. Reynaud *Sociologie des conflits du travail*, Paris, PUF, 1982.

Grup (dinamică de ~) (Groupe; dynamique de). Cf. lucrările lui K. Lewin (1944). Psiholog din școala de la Berlin, emigrat în Statele Unite ale Americii, Lewin a aplicat în studierea grupurilor mici principiile psihologiei formei*. După cum percepția vizează structuri* și nu elemente, tot astfel acțiunea individuală trebuie explicată prin relațiile care se stabilesc între subiect și mediul său și nu prin simple reacții la modificările acestuia. În cadrul unui grup participanții intră în interacțiune*, iar energiile lor se completează sau luptă între ele, formînd un sistem de echilibru cvasistaționar. Sintem deci confrunțați cu un câmp de forțe, care trebuie studiat ca o totalitate dinamică.

Dintre diferitele experiențe întreprinse de Lewin, este celebră cea realizată în colaborare cu Lippitt și White asupra echilibrului satisfacție-frustrare* în cadrul grupurilor de copii supuși diferitelor tipuri de *leadership*, nu numai pentru că la terminarea războiului, se adeverează idealul demografic, ci și pentru că a permis fondarea unui stil de conducere care va fi apoi reluat în învățarea relațiilor umane*.

Și alte curente au încercat să înțeleagă funcționarea intimă a grupurilor. Să cităm sociometria (J.L. Moreno), analiza interacțiunilor (R. Bales) sau a minorităților (S. Moscovici), interpretările psihanalitice (D. Anzieu. M. Pages) Cf. D. Anzieu și J.-Y. Martin. *La Dynamique des groupes restreints*. Paris PUF. 1971. > Behaviorism > Câmp > Înconștient colectiv > Sociometrie

Grup de presiune (Groupe de pression). ► Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă

Grup de referință/de apartenență (Groupe de reference/d'appartenance).

■ Grupuri de referință (GR): cele la care individul se atașează personal, în calitate de membru actual, sau la care speră să se atașeze psihologic; cele cu care se identifică sau cu care dorește să se identifice" (M. Sherif, 1948).

■ Grup de apartenență: cel căruia individul spune (sau se presupune) că îi **apartține**.

■ Noțiunea de GR a fost introdusă de H. Hyman, în 1942. pentru a explica aspectul subiectiv al statusului social: acesta nu se poate deduce doar din factorii obiectivi (venit, educație), ci este perceput și estimat în raport cu entități sau persoane cu care subiectul se identifică sau se compară. GR joacă deci în primul rând un rol important în constituirea eiui social, fumizind cadrul estimărilor noastre. Dar. alături de această funcție comparativă (grupul servește ca reper pentru autoevaluare). H. Kelly subliniază, de asemenea, funcția sa normativă (grupul este un model de imitat). Cf. „Deux fonctions des groupes de reference”, în A. Levy. *Psychologie sociale Textes fondamentaux*, Paris, Dunoud, 1966.

În sociologie, contextul cunoscut în care apare termenul rămâne cel în care îl pune R. Merton în interpretarea pe care o dă studiilor lui S. A. Stouffer și alții. *The American Soldier* (1949). Este arătată atât multiplicitatea GR, cât și rolul pe care acestea îl joacă în „frustrarea relativă” și în mobilitatea socială” (cf. R. Merton *Elements de theorie et de methode sociologique*. trad. fr.. Paris, Pion, 1965 cap. 7. 8; prima ediție 1949).

Trebuie să observăm că termenul de „grup” este destul de ambiguu. Întrucât desemnează în același timp grupuri concrete, straturi sau categorii sociale, chiar indivizi luați ca model. Expresia „centru de referință”, propusă de J. Maisonneuve (1973), ar fi, fără îndoială, mai pertinentă. Cf. de asemenea sinteza asupra acestui subiect făcută de J.-C. Deschamps în W. Doise și alții, *Psychologie sociale experimentale*, Paris. A. Colin, 1978.

L> Conformare > Rol i> Status i> Socializare

Grup domestic (Groupe domestique)

► Familie (sociologia -)

H

Habitus (Habitus). Termen care se regăsește deja la Aristotel. Utilizat actualmente în sociologie în cadrul curentului animat de Pierre Bourdieu. Desemnează sistemul de dispoziții durabile dobândite de individ în cursul procesului de socializare”. Se prezintă ca produsul activ al condițiilor sociale anterioare și, în același timp, ca principiul generator al practicilor și reprezentărilor care îi permit individului să construiască strategii anticipative. Potrivit lui Bourdieu, această noțiune contribuie la depășirea opoziției dintre punctul de vedere obiectivist și cel subiectivist, dintre forțele exterioare structurii sociale și forțele interioare, provenite din deciziile libere ale indivizilor.

„Interiorizare a exteriorității”, habitusul, produs al unei activități de inculcare și încorporare, servește ca suport pentru punerea în corespondență a posibilităților obiective și strategiilor subiective, asigurând în același timp relativa independență a practicilor în raport cu determinările exterioare ale prezentului imediat. Ar exista astfel compatibilitate între omogenizarea practicilor și reprezentărilor în interiorul grupurilor sau colectivelor supuse unor condiții similare de existență și singularitatea traiectoriilor sociale. Pentru o analiză aprofundată, cf. F. Heran, „La seconde nature de l'habitus. Tradition philosophique et sens commun dans le langage sociologique”, în *Revue française de sociologie*, 28 (3), iulie-septembrie 1987, p. 385-416. ► Identități

Halo (efect de ~) (Halo; effet de). Numit și efect de contagiune. Persoana anchetată, de exemplu, poate fi influențată, în mod mai mult sau mai puțin conștient, de răspunsurile pe care le-a dat la întrebările precedente.

nea, vorba de a explica demersul actorilor sociali ce întreprind acțiuni cărora ei le acordă semnificații construite cu ocazia interacțiunilor* vieții cotidiane. Exemplul dezvoltat de Becker (1985, p. 25) arată în ce fel se modelează identitățile deviante. *Outsider-ul* este individul „considerat ca străin de grup” și, în același timp, cei care consideră că „cei care îl judecă sînt străini de universul său”. Trebuie deci elucidate situațiile în care norma* este aplicată sau transgresată, dar și procesele care pe unii îi determină să o respecte, iar pe alții să o respingă. Devianța* este, în acest sens, „o proprietate nu a comportamentului însoși, ci a interacțiunii dintre persoana care comite actul și cele care reacționează la acest act” (*ibid.*, p. 38). Ea este „produsul unei tranzații efectuate între un grup social și un individ care, în ochii grupului, a transgresat o normă” (*ibid.*, p. 33). Becker poate astfel propune un model secvențial de construire a unei identități printr-o serie de angajări în grupuri deviante organizate. Se asociază astfel un proces progresiv de stigmatizare? care influențează participarea individului la viața socială și evoluția imaginii de sine. Se ajunge la o teorie a etichetării*, în care se pune accentul pe procesul de atribuire a identității (putere de definire, control al reprezentărilor). Stigmatizarea apare aici ca o predicție care contribuie la propria realizare (*self-fulfilling prophecy*). Conștientizarea și acceptarea etichetei favorizează sentimentul apartenenței la grupul deviant. Construirea identității apare astfel în același timp ca o construire a imaginii de sine, sentiment de excludere sau de participare la grupuri sociale mai mult sau mai puțin organizate, acceptare sau respingere a unui norme, valori* sau semnificații. Ea este impusă și înscutată concomitent prin intermediul atribuirii de etichete și statusuri* (identitatea pentru celălalt), fiind acceptată și interiorizată prin intermediul sentimentului de apartenență (identitate pentru sine).

Teoria practicii și conceptul de *habitus** (Bourdieu, 1980, p. 88) contribuie dintr-un alt unghi la elucidarea problemei construcției identitare. *Habitusul* este definit ca „sisteme de dispoziții durabile și transpozabile, struc-

turante în calitate de principii generatoare și organizatoare de practici și de reprezentări care pot fi adaptate în mod obiectiv scopului lor fără a presupune viziunea conștientă a scopurilor și stăpînirea mijloacelor necesare pentru a le atinge, reglate în mod obiectiv, fără a fi produsul supunerii la reguli, și orchestrate colectiv, fără a fi produsul acțiunii organizatoare a unui dirijor”. Noțiunea de *habitus*, integrînd practici individuale și colective, permite ieșirea din dilema individual/colectiv, interioritate/exterioritate, identitate pentru sine/identitate pentru celălalt, apartenență/atribuire. Instrument de „interiorizare a exteriorității”, *habitusul* îi dă individului ocazia de a dezvolta practici trăite ca o creație liberă și imprevizibilă, chiar și atunci cînd acestea sînt înscrise din punct de vedere social în limitele legate de condițiile de construire a acestui *habitus*. Eficacitatea socializării, „proces pur social și aproape magic”, este legată de transformarea diferențelor sociale sau instituționale în diferențe individuale. Inculcarea se prelungește în încorporare. Probabilitatea obiectivă de a dobîndi un anumit status social este trăită ca speranță subiectivă de a aparține unui grup. Teoria *habitusului* face astfel legătura între identitatea individuală și identitatea de grup. Dacă ea pune accentul pe condiționările* sociale și pe omogenitatea practicilor și reprezentărilor* colective, ia, totodată, în calcul și diversitatea: „Fiecare sistem individual de dispoziții este o variantă stucturală a altora, în care este exprimată singularitatea poziției în interiorul clasei și al traectoriei, distanțarea în raport cu stilul propriu al clasei și al epocii” (Bourdieu 1980, p. 101).

Fentru sociologii, problema centrală este deci cea a producerii identităților individuale și colective. Identitatea este o definiție socială a unei realități individuale, personală în cazul actorilor singulari, impersonală în cazul entităților colective. Organizarea socială este cea care îi dă forma sa organizării „sinelui”. Faptul cel mai imediat este conștiința pe care indivizii o capătă în legătură cu ceea ce li se întîmplă și cu ceea ce fac. Dimpotrivă, structurile* (limbaj, organizații, instituții...), care constrîng și obiectivează experiența, se ca-

racterizează prin opacitate. Lumea socială obiectivă apare la început ca exterioră actorilor (Berger, Luckmann, 1986). Identitatea subiectivă (identitatea pentru sine) a individului conștient de sine ca actor chiar în timpul desfășurării acțiunii, are un conținut simbolic socialmente produs. Experiența individuală este astfel transformată în participare la o lume simbolică împărtășită. Prin procesul de obiectivare noi experimentăm lumea exterioră ca o realitate care impune sau atribuie o identitate obiectivă (identitate pentru celălalt). Discontinuitatea, tensiunea și conflictul între aceste două moduri ale identității marchează etapele socializării primare, din timpul primei perioade a copilăriei. În interacțiunile sociale, identitatea subiectivă și cea obiectivă, sentimentele de apartenență și regulile de atribuire se confruntă. Interiorizarea realității sociale obiectivate permite individului să dezvolte identificări afective prin intermediul învățărilor cognitive. La vârsta adultă (Goffman, 1973), eventuale rupturi biografice pot reactiva disjunția dintre identitatea subiectivă („identitatea socială reală”) și identitatea obiectivă („identitatea socială virtuală”), favorizând astfel procese de conversie, de destructurate/restructurare a identităților (socializare secundară).

■ **IDENTITATE LA LOCUL DE MUNCĂ ȘI IDENTITATE PROFESIONALĂ.** Noțiunea de identitate poate fi utilă în sociologie dacă se distanțează de tradiția psihologică și în măsura în care ea ajută la gândirea relațiilor dintre categoriile sociale legitime (statusuri sociale sau profesionale) și reprezentările subiective pe care și le fac indivizii în legătură cu poziția lor socială. Ele permit înțelegerea sentimentelor de apartenență, decalaj sau excludere. Cuplată cu noțiunea de socializare*, ea încearcă să surprindă traiectoriile sociale în dubla lor dimensiune, obiectivă și subiectivă, în transformările succesive și în multidimensionalitatea lor.

Noțiunea de identitate a fost astfel folosită mai ales în analiza conduitei muncitorilor (Sainsaulieu, 1977, p. 319). Conceptul „acoperă” acel câmp al raporturilor umane în care

subiectul încearcă să opereze o sinteză între forțele interne și forțele externe ale acțiunii sale, între ceea ce este pentru el și ceea ce este pentru ceilalți. Dacă există identitate personală, aceasta este pentru că există recunoaștere de către ceilalți - care nu este acordată în mod obligatoriu - înscrisă într-un joc de forțe sociale”. Ca proces strâns legat de identificare și de diferențiere*, accesul la identitate se joacă în dublul registru al sentimentelor și al puterii sociale. Identitatea se traduce în același timp prin sentimentul de apartenență la unul sau mai multe colective în care un individ este recunoscut social, prin posibilitatea de a se distinge prin construirea diferenței, prin capacitatea de a conferi un sens durabil experienței trăite. Pornind de la numeroase cercetări efectuate în întreprinderi, Sainsaulieu distinge patru tipuri de „identitate la locul de muncă”:

1. Identitatea fuzională este caracteristica situațiilor puternic constrînse, controlate și raționalizate, care privează individul de orice inițiativă, de orice puteie asupra executam sarcinilor sale și de orice control al viitorului său în întreprindere. Mijloacele prin care individul iese din izolare sînt solidaritatea cu formistă cu colegii săi de muncă și supuneră față de autoritatea ierarhică directă; în lipsă de identitate individuală, el încearcă să construiască o identitate colectivă, care să îi ofere o oarecare marjă de manevră în jocul social. Această identitate este, în opinia autorului, caracteristică pentru muncitorii specializați

2. Identitatea de retragere apare în același tip de situații, la muncitorii puțin calificați Nesatisfăcuți sau lipsiți de motivare, aceștia refuză implicarea în relații interpersonale sau în grupuri formale sau informale. Lumea atelierului este pentru ei o lume a obligației și a impersonalității: impunere a sarcinilor, repetitivitate a gesturilor, supunere obligatorie față de ierarhie. Au o concepție instrumentală despre muncă, principalele lor investiții sociale fiind altundeva. Dintre muncitorii specializați, femeile, tinerii sau imigranții aleg, potrivit lui Sainsaulieu, strategia dezangajării.

3. Identitatea de negociere se raportează la mediu, făcînd apel la calificarea* profesio-

mai ales fizica) au o vocație „nomotetică”: vizează stabilirea de legi generale. Cf. dezbaterea explicare/înțelegere”. ► Metodologia științelor sociale ► Obiectivarea cunoștințelor

Ierarhie socială (Hierarchie sociale)

Grupurile nu sînt numai diferite unele de celelalte (stratificare*), ele se clasifică și pe o scară a puterii*, prestigiului* și venitului. ► Mobilitate socială

Imaginar (Imaginaire) ► Viața cotidiană (sociologia ~)

Imitație (Imitation). Din lat *imitatio* - imitare. Conduita copiată după modele a căror reproducere este considerată dezirabilă. Potrivit lui Gabriel Tarde (1843-1904), proces fundamental de coeziune socială. Controverse în această privință cu E. Durkheim (cf. în special *Le Suicide*, 1897), în zilele noastre, problematica fenomenelor de modă* sau de influență*.

Imperialism (Imperialisme).

■ în anii '60, popularitatea marxismului în anumite cercuri (tiers-mondiste, în special) era legată în mare parte de teoria imperialismului. Or. în mod curios, pasajele pe care Marx le-a consacrat acestui subiect sînt foarte succinte. În Cartea a III-a a *Capitalului*, Marx descrie destul de sumar concentrarea capitalismului, importanța crescîndă a societăților anonime și întărirea controlului bancar asupra producției industriale. Într-un mod mai direct este subliniat, tot aici, faptul că una din frînele scăderii tendințiale a ratei profitului este comerțul exterior. Mai precis, cîștigurile realizate se datorează diminuării prețului materiilor prime și exploatarei forței de muncă, acești doi factori contribuind la reducerea costurilor de producție.

Este evident faptul că aceste cîteva remarki nu pot fi suficiente pentru fondarea unei teorii a imperialismului. Aceasta va fi aprofundată mai degrabă în secolul XX de către Hobson (*Imperialismul*, 1902), Hilferding (*Capitalul financiar*, 1910) și Buharin (în 1915), pentru a nu îi cita decît pe aceștia. Ea va fi

apoi popularizată de Lenin în 1916 într-un opuscul de vulgarizare publicat sub titlul *Imperialismul, stadiul ultim al capitalismului*.

În această lucrare Lenin rezumă principalele elemente, explicînd de ce, la un moment dat, capitalismul este constrîns să se orienteze spre exterior, deci spre „colonii” sau spre „periferie”. Imperialismul, spune el, apare atunci cînd capitalismul este în faza sa de maturitate, care se manifestă prin dominarea monopolurilor și a capitalului financiar. Această acapărare devine necesară atît datorită tendinței cronice a capitalismului* spre subconsum. cît și prin prezența unei rezerve naționale nefolosite. În general, insuficiența cererii efective, legată ea însăși de contradicțiile sistemului, este cea care explică această căutare a unor debușeeuri exterioare.

■ Diferite forme, de-a lungul istoriei: militar, politic, cultural... Problematica colonizării, a schimbului inegal, a „dezvoltării subdezvoltării”.

In-group/out-group (In-group/out-group). Termeni folosiți de W.G. Sumner (1840-1910). Grup de apartenență în opoziție cu alte grupuri exterioare.

Inconștient colectiv (Inconscient collectif). Jung teoretizează ideea unui inconștient colectiv, prezentă deja în formă latentă în opera lui Freud, și afirmă existența acestuia, distinctă de inconștientul individual. Prin aceasta desemnează un fond comun al umanității, „domeniu secret, căruia îi putem surprinde murmurele, dar care ne alunecă printre degete”, structurat de arhetipuri*, care sînt sursele miturilor*, poveștilor, legendelor, simbolurilor*. Cu toate acestea, cînd este vorba de explorarea dimensiunilor inconștiente ale unei culturi*, grup* sau instituții*, antropologii și psihologii apelează mai degrabă la freudism. D> Arhetip D> Mit /> Personalitate de

Incrementalism (Incrementalisme). Sinonim cu gradualism. Preferință pentru reforme limitate, nu pentru măsuri radicale.

Tradiție anglo-saxonă a *piecemeal engineering*-ului.

Indexicalitate (Indexicalite). Ansamblul determinanților care se atașează unui cuvânt sau unei situații. Pentru etnometodologi* (în special Garfinkel) orice formă simbolică (enunț, gest, regulă) comportă o „marjă de neîmplinire” (*frânge d'incompletude*). Trebuie să se meargă deci dincolo de informația care ne este dată și să se ia în considerare dimensiunea „contextuală”: biografia* locutorului. tipul de conversație, raporturile de forțe...

Indicatori demografici (Indicateurs demographiques). Vezi sinteza de la pagina următoare. ► Familie (sociologia ~)

Indicatori sociali (Indicateurs sociaux). Inspirați de exemplul statisticilor economice (contabilitatea națională), responsabili politici ai mai multor țări occidentale au căutat să dispună, începând din anii '60, de o selecție de indici care să rezume principalele informații sociale disponibile (vezi lucrările lui J. Delors).

Departa de a fi exhaustivi, acești indicatori acoperă totuși domenii foarte variate, cum ar fi speranța de viață, habitatul, munca femeilor, educația, practicile culturale. Construirea lor separată, răspunzând unor intenții diferite, îi face însă puțin coerente, ceea ce nu auto-rizează în nici un caz o judecată globală asupra stării unei națiuni, încă și mai puțin speranța de a ajunge la o explicație a schimbării, într-o perspectivă mai globală și mai sistematică, grupul lui Louis Dirn a construit un „tablou al tendințelor evoluțiilor sociale” (cf. *La Societe française en tendances*, Paris, PUF, 1990).

Publicațiile editate de INSEE, în special *Donnees sociales*, reiau această perspectivă, dar furnizează date mult mai analitice.

Indice (Indice). Măsură unică obținută pornind de la sintetizarea unei baterii de indicatori, ale căror relații cu conceptul pe care trebuie să îl reprezinte nu sînt decît probabilistice și variază în funcție de împrejurări. Numeroase probleme de ordin metodologic

(în special cînd este vorba de variabile calitative). Cf. lucrările lui P. Lazarsfeld (în special *Philosophie des sciences sociales*, Paris, Gallimard, 1970).

Individualism (Individualisme) Doctrină potrivit căreia individul constituie fundamentul tuturor valorilor, adevărata realitate. Corespunde, la Durkheim, procesului de diferențiere* (risc de anomie*). Conotație în general negativă: egoism, narcisism, întoarcere către sine... Pentru o abordare istorică, cf. lucrarea clasică a lui C. Macpherson, *La Theorie politique de l'individualisme possessif de Hobbes à Locke*, trad. fr., Paris, Gallimard, 1971 (prima ediție 1962). Altă contribuție interesantă: A. Laurent, *De l'individualisme* (Paris. PUF, 1985).

Individualism metodologic (Individualisme methodologique). Potrivit acestei abordări (dezvoltată de autori ca Hayek, Popper sau Piaget), orice fapt social nu este decît rezultanta interacțiunii* unui ansamblu de comportamente individuale, chiar atunci cînd acestea sînt supuse influenței normelor* sau valorilor* colective. Ansamblul structurat al raporturilor umane nu mai este deci modelat de condiționări* în mod pasiv, ci rezultă din confruntările dintre raționalități divergente. Luare în considerare a dimensiunii intenționale și strategice a actorilor. ► Paradigme sociologice

Individuație (Individuation). Termen scolastic, puțin folosit astăzi. Principiu conform căruia fiecare ființă posedă nu numai un tip specific, ci și o existență singulară, concretă, determinată în timp și spațiu. Considerat uneori sinonim cu „individualizare” (slăbire a legăturilor care unesc individul și societatea).

Inegalități sociale (Inegalites sociales). De la Montesquieu, Marx sau Durkheim, tema inegalităților ocupă un loc central, atît în sociologie, cît și în filozofie sau științe politice. Măsurînd diferențele de status*, venit sau profesie*, sînt puse în evidență avantaje sau

- **RATA NATALITĂȚII.** Raportul dintre numărul nou-născuților vii dintr-o perioadă (un an, în general) și populația totală la mijlocul acelei perioade.
- **RATA FECUNDITĂȚII PE VÎRSTE.** Raportul dintre numărul copiilor născuți de femei de aceeași generație și efectivul generației la începutul perioadei. Suma ratelor de fecunditate pentru femeile de la 15 la 49 de ani (stabilită pentru același an) este numită suma nașterilor reduse.
- **RATA FECUNDITĂȚII GENERALE** Raportul dintre numărul nașterilor dintr-o perioadă (un an, în general) și populația de femei fecunde la mijlocul perioadei. Femeile considerate fecunde sînt cele cu vîrsta cuprinsă între 15 și 49 de ani.
- **SUMA NAȘTERILOR REDUSE** (sau indicator conjunctura! de fecunditate). Suma ansamblului ratelor de fecunditate pe vîrste pentru un anumit an. Indică numărul mediu de copii pe care i-ar aduce pe lume fiecare femeie dintr-o generație fictivă în timpul vieții sale fecunde cu ratele pe vîrste identice cu cele observate în anul respectiv.
- **RATA BRUTĂ A REPRODUCERII** Numărul fetelor pe care le-ar aduce pe lume o generație fictivă de 100 de femei supuse, pentru fiecare vîrstă, condițiilor de fecunditate observate în anul respectiv. Acest număr este egal cu suma nașterilor reduse multipli cîta cu 48,8%, proporția fetelor în fiecare generație.
- **EXCEDENT NATURAL.** Diferența dintre numărul nașterilor și numărul deceselor înregistrate într-o perioadă. Cuvîntul „excedent” este justificat de faptul că, în geneal, numărul nașterilor este superior celui al deceselor. În situația inversă este vorba de un excedent natural negativ (căzui Franței între 1935 și 1944 și al Germaniei Federale după 1972).
- **SOLDA MIGRATOARE.** Diferența în cursul unei perioade, dintre numărul per soanelor care vin să locuiască într-o țară (imigrație) și numărul celor care pleacă să locuiască în străinătate (emigrație). Noțiunea de soldă migratoare se aplică oricărui fel de unitate teritorială (regiune, departament, comună etc), dar ia în considerare, în acest caz, nu numai schimburile cu străinătatea (migrații exterioare), ci și schimburile cu alte unități teritoriale (migrații interioare).
- **RATA CREȘTERII NATURALE (SAU A EXCEDENTULUI NATURAL).** Raportul din tre mărirea considerată a populației medii a perioadei (media populațiilor de la două date de 1 ianuarie succesive).

handicapuri legate de apartenența la un grup* sau altul, de poziția în stratificarea* socială. Prima problemă este cea a măsurării inegalităților. Atunci când se afirmă, de exemplu, că inegalitățile de salariu dintre bărbați și femei scad, enunțul este ambiguu atât timp cât nu se precizează că este vorba de o reducere a diferenței absolute (diferența dintre salariile medii) sau a diferenței relative (raportul dintre această diferență și salariul mediu al bărbaților). Unele dezbateri asupra tendinței din societățile dezvoltate spre o reducere a inegalităților se ivesc de acest tip de obstacol. A doua problemă, mai importantă, face parte dintr-o constatare. Dacă, folosind diverse măsurători, se observă o reducere a inegalității șanselor școlare, aceasta nu este însoțită în mod necesar și de o modificare profundă a mobilității intergeneraționale*. Cum poate fi explicat un asemenea paradox? Unii autori vor face referire la o „logică a reproducerii” (P. Bourdieu. J.-C. Passeron), alții vor argumenta în termeni de „efecte de sistem” (R. Boudon). > Anderson (paradoxul lui) ► Educația (sociologia ~) ► Mobilitate

Influență (influence). În sens larg, se referă la orice formă de acțiune care joacă un rol determinant în comportamentul celui alt. Despre procesul propriu-zis, vezi lucrările lui Katz și Lazarsfeld (*Personal Influence*), în studiile sale despre minoritățile active. S. Moscovici a reinnoit analiza, considerând influența nu doar ca exprimând un raport de dependență față de grup (ea ar fi, în acest caz, unilaterală), ci ca pe un proces simetric ele negociere între colectiv și componenții lui (cf. *Psychologie sociale*, Paris, PUF, 1984). .? Conformare :> Disonanță cognitivă 1> Putere

Infrastructură/suprastructură (Infra-structure/superstructure). Distincție, formulată de Marx, între fenomenele economice, determinate de raporturile de producție, și funcționarea organizării sociale care ia naștere din ele. ► Schimbare socială

Inițiere (rit de ~) (Initiation; rite d'). Ansamblu de ceremonii care marchează sau acompaniază o schimbare de status* (rituri de trecere), dobândirea de puteri supranaturale sau de cunoștințe noi (inițieri magice), accesul la confrerii sau societăți secrete (inițieri religioase).

Pentru Van Gennep (creatorul termenului), riturile de trecere de la copilărie la vârsta adultă cuprind trei mari secvențe care se regăsesc și în alte forme rituale: separarea (în scopul purificării); marginalizarea (vexări și violențe, învățări vizind resocializarea copilului); introducerea inițiatului în noul său status.

Sociologii (E. Durkheim, J. Cazeneuve. R. Bastide) și psihanaliștii (G. Roheim. G. Devereux, B. Bettelheim) au încercat, fiecare în felul său, să explice aceste comportamente în care se regăsește în permanență simbolismul morții și învierii. Vezi A. Van Gennep, *Les Rites de passage*, Paris. Picard, 1981 (prima ediție 1901) și B. Bettelheim, *Les Blessures symboliques: essai d'interprétation des rites d'initiation*. trad. fr. Paris. Gallimard. 1971 (prima ediție 1954). > Rituri

Inovație (Innovation). Procesul de inovație se derulează în general în următoarea succesiune: elaborarea unui corp de ipoteze, recursul la experimentare*, trecerea la producție și, în sfârșit, consumul noilor produse. De la speculațiile abstracte până la obiectele care constituie cotidianul, drumul este lung și, la fiecare etapă, determinanții sociali pot bloca sau accelera răspunderea „progresului”.

În acest sens, o teorie* nu se impune pentru că ar fi adevărată, dacă înțelegem prin adevăr corespondența cu datele empirice. Această corespondență, de fapt, nu este niciodată perfectă: numai câteva domenii anume fac obiectul unor investigații specifice, în aceste condiții, acceptarea unei noi paradigme* nu depinde doar de criteriul rațional. Revoluția lui Galilei nu este o excepție de la această regulă. Dacă este acceptată, aceasta nu se întâmplă doar pentru că oferă rezultate mai bune. Și Aristotel construie o explicație a lumii perfect coerentă. Galilei a sfârșit prin a triumfa pentru că s-a dovedit tactician

Să explicăm fiecare din aceste filiații. De la crearea sa, curentul **instituționalist** încearcă să promoveze o viziune pluridisciplinară a fenomenelor economice. Aportul istoriei, sociologiei și științelor juridice permite astfel o mai bună percepere a mecanismelor de alocare sau de redistribuire a bogățiilor. Accentul este pus pe negocierile colective, pe practicile de acordarea a indemnizațiilor, pe gestiunea resurselor umane... În anii '40, rolul organizațiilor sindicale este specificat mai clar: nu se mai vorbește de monopol, ci de *voice*: prezența delegaților sau reprezentanților reduce arbitrarul și oferă o protecție eficace.

Această insistență asupra ierarhiilor* și sistemelor de valori* a dat naștere, ulterior, unor numeroase interpretări. Regrupați în jurul URPE (*Union for Radical Political Economy*), radicalii americani văd în compartimentarea pieței un semn al dominației* capitaliste. Deținătorii mijloacelor de producție „divizează pentru a guverna mai bine” prin intermediul controlului și supravegherii ntinii de lucru Pe de altă parte, școala reglării* își plasează unele din preocupări într-o perspectivă mai globală, cea a „raportului salariali”. Pentru „convenționalisti”. „obiectul” studiat devine mai complex: nu mai este doar o marfa ci un ansamblu de angajamente mutuale. Evoluția regulilor și codificărilor trebuie astfel integrată în raționament (teoria contractelor implicite și salariilor de eficiență). > Contract implicit /> Convenție (de șomaj și productivitate) /> Reglare (școala ~)

Integrare (Integration). Cuvînt-cheie al sociologiei durkheimiene. Interiorizarea* normelor* și valorilor* dominante. Sentiment de identificare cu grupul. Cf. de asemenea, problematica aculturației* și cea a anomiei*

Intellectual (Intellectual). Termen datînd de la afacerea Dreyfus. Corespunde mai vechilor „umanist” sau „filozof”. îi desemnează pe toți cei care contribuie la producerea, exprimarea sau popularizarea unei „viziuni asupra lumii”. Public și „piețe” specifice (mediatizare, vedetism). Cf., la A. Gramsci, expresia „intellectualii organici” (însărcinați cu

elaborarea ideologiei clasei dominante). O lucrare clasică: R. Aron, *L'Opium des intellectuels* (Paris, Gallimard, 1955).

Inteligenția (Intelligentsia). În Rusia țaristă, avangardă intelectuală care milita pentru reforme. Desemnează. în zilele noastre, un grup restrîns de literați, artiști sau filozofi mai mult sau mai puțin avizi de publicitate și dornici de a fi la modă (cenacluri, saloane pariziene...). Cf. analiza lui K. Mannheim (*Ideologie et utopie*, 1929) consacrată inteligenției fără atașări (*intelligentsia sans attaches*).¹

Interacționism simbolic (Interactionisme symbolique). Expresie creată de Herbert Blumer (1937). Curent sociologic american, foarte activ începînd din anii '50. Influențat de G. Simmel și G.H. Mead Prin cipali reprezentanți: E. Goffman. H. Becker. E. Lemert, A. Strauss Utilizarea monografiilor și a observației participante Studierea interacțiunilor și a dinamicii pe care acestea le generează. Activitatea socială este astfel definită ca un „comportament semnificativ orientat către ceilalți” Abordare „<n termeni de reprezentare”, etichetare”, stigmatizare” Di ferite domenii de cercetate (devianța”, minoritățile”, conflictele culturale’ .), ' ■ Chicago (Școala de la -) \ > Etnometodologie

interacțiune (Interaction). Într-un sens foarte general, termen care desemnează acțiunea reciprocă a indivizilor. Se vorbește de interacțiuni sociale cînd li se alătură semnificații subiective interpretabile de către difeiiți actori, care le permit să țină seama de comportamentul celorlalți și eventual sa ș.-l modifice pe al lor

Se vorbește uneori de „interacționism” pentru a desemna ansamblul curentelor sociologice care privilegiază studiarea relațiilor interindividuale ca fundament și principiu explicativ al construirii grupurilor sau instituțiilor”. Problematika agregării sau acțiunii colective (punerea în evidență a „efectelor de compunere”). Cf. R. Boudon, *La Logique du social. Introduction à l'analyse sociologique*, Paris, Hachette, 1979. > Identități /> Mișcări sociale

Interiorizare (Interiorisation). Proces prin care normele* sociale, sancțiunile*, regulile, credințele* și valorile transmise în cursul socializării* sînt adoptate și încorporate de către subiect, care le și aproprie. Învăstite cu forța pe care le-o conferă grupul care le promovează, toate aceste componente devin parte integrantă a conștiinței individuale, fiind în același timp o rezultantă a vieții în colectivitate.

Interpretare (Interpretation) ➤ Hermeneutică ➤ Metodologia cercetării în științele sociale

intervi (Interview). Tehnică de investigare care folosește un proces de comunicare verbală, cu scopul de a culege un număr de informații în legătură cu un subiect sau o temă dată. Mai multe modalități: direct sau indirect, intensiv sau extensiv, de tip cognitiv sau afectiv... ➤ Anchete

Istoria vieții (Recit de vie). Aplicare a metodei biografice. Reconstituire a traiectoriilor socio-profesionale. Cf. lucrarea lui J. Poirier, S. Clapier-Valladon și P. Raybaut, *Les Recits de vie. Theorie et pratique* (Paris, PUF, 1983). ➤ Biografie ➤ Ciclu deviată

Istoricism (Historicisme). A nu se confunda cu istorismul, doctrină potrivit căreia fenomenele sociale cunosc o schimbare perpetuă. Termenul este popularizat de Karl Popper (*Misere de l'historicisme*, trad. fr., Paris, Pion, 1956, prima ediție 1944-1945) pentru a desemna teoriile schimbării sociale* care postulează existența unor legi* necondiționate ale istoriei (Hegel, Comte, Marx, Spencer).

Diferite variante: evolutivă (Mill, Condorcet), ciclică (Vico, Spengler), ritmică (Sorokin), reproducivă (Nurske)... Trei concepte fundamentale: succesiune, necesitate, progres. O idee comună: etape de o complexitate crescîndă, care conduc spre forme superioare de organizare. Numeroase discuții (cf. criticile lui M. Weber, F. von Hayek sau R. Aron).

La C. Castoriadis (*Les Carrefours du labyrinthe*, Paris, Seuil, 1978), denunțare a „rațiunii instituite”: „Ceea ce este dat și prin

istorie nu este secvență determinată a determinatului, ci emergență a alterității radicale, creație imanentă, noutate netrivială”. ➤ Schimbare socială

Istoricitate (Historicite). Termen utilizat de Touraine în a sa sociologie a acțiunii*. Desemnează, în cadrul unei societăți date, condițiile de producție, separarea puterilor, dinamica relațiilor sociale. ➤ Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă

Item (Item). Modalitate a unui chestionar închis. Pentru fiecare variabilă, cel anchetat trebuie să selecționeze unul sau mai mulți itemi, în funcție de tipul întrebării (cu alegere unică sau multiplă). În tehnicile de analiză a conținutului desemnează elementul minimal, adică unitatea luată ca referință în ansamblul organizat al textului. În funcție de un criteriu tematic.

Izolat (Isolat). Cf. ital. *isolato* - separat ca o insulă. Grup la al cărui cadru se limitează mai mult sau mai puțin alegerea soțului. Izolat conduce la formarea unor trăsături genetice caracteristice (vezi, de exemplu, luxația congenitală a soldului studiată, în anii 1960, în comuna Plözvet, Franța). În general, entitate închisă în ea însăși.

Înrudire (Parente). Termen destul de larg folosit care desemnează raporturi între indivizi bazate pe anumite forme de afinitate sau pe o ascendență comună, reală sau presupusă. Legături de filiație* (părinți/copii), de frăție (frați/surori) sau de alianță* (soț/soție). Cf. lucrările lui L.H. Morgan (1818 -1881) și G.P. Murdock (1897 -1985) consacrate clasificării formelor de înrudire. Recurgere la observarea participativă și la metoda genealogică.

Înțelegere (Comprehension). Pentru autori ca J.G. Droysen sau W. Dilthey (tradiția germană de la sfîrșitul secolului al XIX-lea), sociologia are drept obiectiv nu explicarea (*Erklären*) cauzală a unui tip sau a altuia de fenomene, ci înțelegerea (*Verstehen*) semnificației care le este asociată, printr-o metodologie a interpretării* fondată pe ceea ce M.

Weber numește „obiectivitatea proceselor psihice individuale”. „Științele spiritului” (*Geisteswissenschaften*) acordă astfel un loc foarte important strategiilor* actorilor, reprezentărilor* și marjelor lor de manevră. ► Metodologia cercetării în științele sociale

învățare (Apprentissage). Din momentul în care viața în societate ni se impune, trebuie să ne supunem anumitor reguli. Ordinea socială* are propriile sale exigențe. Respectul acestor constrângeri presupune acea capacitate a „conștiinței colective” de a produce și difuza un mesaj de „normalizare”. Buna receptare a acestui mesaj ne orientează comportamentele într-o direcție determinată: ne conformăm astfel unor imperative și prescripții (politete, uzanțe, exactitate etc). Această acceptare, mai mult sau mai puțin tacită, se înrădăcinează în tradiție* și ne ferește de o seamă de neplăceri. Neîndeplinirea acestor obligații poate echivala cu un afront sau cu o violare a legii. Încălcarea cutumelor solid stabilite deschide calea unor conflicte* serioase. Cel care transgresează interdicțiile se expune unor sancțiuni*. Oricine desacralizează o cutumă sau alta este pasibil de represalii (discreditare, stigmatizare*).

Învățarea diferitelor norme nu este spontană. Sînt necesare numeroase etape; înțelegerea nu intervine decît progresiv. Deosebirea cod* ideal/cod* real nu este niciodată indicată, reclamînd multă perspicacitate. Numai un contact îndelung cu realitățile cotidiene permite buna apreciere a marjelor de manevră de care dispunem. Învățarea ne ajută să descifram, apoi să selecționăm informațiile care ne sînt adresate. Astfel reușim, prin tatonări succesive, să nu mai repetăm aceleași greșeli. Acest efort de interiorizare* ne ordonează gîndirea: prioritățile sînt ierarhizate și mijloacele de acțiune legitimate. În acest fel, stocul nostru de informații (formale sau informale) se îmbogățește. Un aspect care inițial părea dificil de executat sau de conceptualizat devine ulterior mai familiar (ajungînd chiar să fie considerat „natural” sau „evident”). Acest efort de rutinizare, anodin în aparență, este foarte important, deoarece ne face să participăm la ceea ce P. Berger și T. Luckmann numesc „construcția socială a lumii”.

Jocuri (teoria ~) (Jeux; theorie des).

Lucrări de pionierat ale lui J. von Neumann și O. Morgenstern (*Game Theory*, 1944). Noțiuni-cheie: strategie*, decizie*, conflict* de interese. Numeroase aplicații posibile (dilema prizonierului* și, în general, cercetarea operațională). Distincție între jocuri cu sumă nulă (în care unul cîștigă, iar altul pierde) și jocuri colective (*pluriels*) (mai ales de tip cooperativ). Optimizarea în funcție de diverse criterii: minimizare/maximizare, de exemplu. Cf. R. Boudon. *La Logique du social*. Paris. Hachette, 1979.

K

Kula (Kula). Cuvînt de origine melaneziană desemnînd un tip particular de expediții necomerciale, practicate de locuitorii insulelor din Papua-Noua Guinee (cf. lucrarea lui B. Malinowski. *Les Argonautes du Pacifique occidental*, trad. fr., Paris. Gallimard, 1963 prima ediție 1922). Ciclu de schimburi - jumătate economice, jumătate ceremoniale - ale unor obiecte rituale sau simbolice (brățări, coliere, podoabe din cochilii). Îi este asociată o bogată mitologie îi permite lui Mauss ilustrarea tezei sale despre dar ca fapt social total. > Dar

**Legalitate/legitimare (Legalite/legitima-
tion) ■** Legalitate: ceea ce este conform legii.

■ Legitimare: proces prin care o putere* (de tip charismatic, tradițional, birocratic sau rațional-legal) este recunoscută și acceptată de către membrii unei societăți. Cf. J. Habermas, *Raison et legitimité*, trad. fr., Paris, Payot. 1978 (prima ediție 1973).

Lege (Loi). Cu sensul inițial: regulă imperativă stabilită de către autoritatea suverană. Potrivit lui Montesquieu, „raport necesar care derivă din natura lucrurilor”. Pentru Rousseau, „expresie a voinței generale”. În accepția cea mai largă, propoziții enunțând o obligație sau o necesitate. Legi ale spiritului: expresie care desemnează axiomele fundamentale (identitate, contradicție, terțiul exclus) cărora li se conformează gândirea pentru a fi validă. Numeroase discuții de ordin epistemologic: putem vorbi de „cauzalitate singulară”¹¹, de „corelații funcționale” sau de „regularități tendențiale”? Cf. și dezbaterile referitoare la determinism. ► Metodologia cercetării în științele sociale

Legea implacabilă a oligarhiei (Loi d'airain de l'oligarchie) !> Oligarhie

Legea implacabilă a salariilor (Loi d'airain des salaires). În Cartea I a *Capitalului*, Marx încearcă să demonstreze că profitul capitalistului provine în întregime dintr-o suprapunere extorcată muncitorului și nu se poate datora în nici un caz capitalului constant, care nu face decât să se încorporeze în produs. Proletarii sînt obligați să își vîndă forța de muncă proprietarilor mijloacelor de producție, întrucît nu au altă posibilitate de subzistență. Vînzarea se referă la forța de muncă și nu la munca însăși.

Exemplul propus de Marx este edificator. Să presupunem că salariul indispensabil pentru reproducerea existenței unui proletar ar fi echivalent cu 6 ore de muncă medie pe zi. Prețul valorii zilnice a forței de muncă este fixat la 3 șilingi. Dacă salariatul ar fi folosit de către capitalist 6 ore pe zi, acesta din urmă nu ar realiza plusvaloare* și deci nici un profit. Dar nimic nu îl împiedică pe capitalist să îl facă pe muncitor să lucreze mai mult timp, 12 ore, de exemplu. Cantitatea de muncă neplătită se numește plusvaloare*.

Această extorcere a plusvalorii* este posibilă din momentul în care capitaliștii sînt proprietarii mijloacelor de producție. Cît despre proletarii, ei nu au alternativă. De unde ideea unui antagonism ireductibil între cele două clase. Dacă salariul crește, profitul diminuează și viceversa. Este vorba deci de un joc cu sumă nulă: unul cîștigă, celălalt pierde

Avînd în vedere observațiile precedente, ar trebui să ne așteptăm ca muncitorii și capitaliștii să ducă o luptă îndrîjită pentru împărțirea plusvalorii, care să se soldeze cu schimbarea din cînd în cînd a avantajului de ia unu la alții, în funcție de conjunctură. În realitate nu se întîmplă nimic din toate acestea, iar salariile nu se pot îndepărta cu mult de minimumul de subzistență. Armata de rezerva industrială - adică șomerii - menține salariile la cel mai scăzut nivel posibil.

Există, de fapt, două cazuri. În perioadele de recesiune, oferta de mînă de lucru (sau cererea de slujbe) este superioară cererii de mînă de lucru. Salariile scad și se îndepărtează de punctul de echilibru. Se instalează foametea. În perioadele de expansiune, oferta de mînă de lucru este inferioară cererii. Teoretic, salariile ar trebui să crească, conform legilor pieței, dar această creștere este efemeră. Patronii, văzînd că prețurile factorilor de producție evoluează, modifică combinația productivă în sensul unei substituirii a capitalului cu muncă. Creșterea compoziției organice a capitalului (capital constant/capital variabil) conduce la reformarea unei armate de șomeri și exercită presiuni asupra remunerațiilor.

Indiferent dacă este recesiune sau creștere economică, salariiții sînt întotdeauna

perdanți. Aceasta este legea implacabilă a salariilor, numită astfel de F. Lassale, socialist nemarxist, fondator al social-democrației germane.

Liberalism (Liberalisme). Analize clasice: Machiavelli, Hobbes, Locke sau Montesquieu. Principalele caracteristici: recunoașterea drepturilor individuale, separarea puterilor, economie de piață. Cf. Declarația de independență redactată de T. Jefferson: „Toți oamenii sînt egali prin naștere; ei au anumite drepturi inalienabile: viața, libertatea, aspirația la fericire”. Mai multe variante: conservator, libertar, utilitarist... Vezi, de exemplu, contribuțiile lui F. von Hayek, R. Nozick sau J. Rawls. O lucrare interesantă: P. Manent, *Histoire intellectuelle du libéralisme*. Paris, Calmann-Levy, 1987.

Lobby (Lobby). Grupare de indivizi organizată în vederea apărării unor interese specifice (cele ale viticultorilor, de exemplu). Presiune directă asupra puterii politice (finanțarea anumitor partide*, campanie de presă, negocieri electorale...). ► Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă

Local (Local). Numeroase cercetări pe această temă, începînd din anii 70 (mișcări regionaliste, descentralizare, putere periferică, rețele de sociabilitate*...). Cf. programul *Observation du changement social (OCS)*. Vezi, în special, lucrarea colectivă *L'Esprit des lieux. Localités et changement social en France*, Paris, ed. du CNRS, 1986.

Loialitate (Loyaute). Calitate a „celui care ezită să părăsească organizația căreia îi aparține, chiar dacă este în dezacord cu ea”. Cf., de exemplu, asupra acestei teme, lucrările lui F. Chazel (în *Revue française de science politique*, XXV(3), 1975, p. 502-516) și A.O. Hirschman (*Face au déclin des entreprises et des institutions*, trad. fr., Paris, Ed. ouvrières, 1972, prima ediție 1970).

Luptă de clasă (Lutte des classes). Motorul istoriei, în tradiția marxistă. Problematika

conflictului*: joc cu sumă nulă (ceea ce unul câștigă, celălalt pierde). Opoziție, în cadrul capitalismului, între clasa burgheză, deținătoare a mijloacelor de producție, și clasa salariaților, care își vînd forța de muncă. Alte clișee celebre: patricieni/plebei, proprietari funciari/șerbi. > Clasă socială

M

Magie (Magie). Spre deosebire de religie, care caută să împacă supranaturalul prin rituri oficial recunoscute, magia este un ansamblu de practici clandestine care încearcă să constrângă puterile oculte. Ea se sprijină pe credința în forțele imanente ale lumii și pe posibilitatea de a acționa direct asupra acestora prin diverse moduri simbolice (cuvinte, gesturi, desene...). Magie albă: benefică, are drept scop îndepărtarea farmecelor, obținerea vindecărilor. Magie neagră: malefică, folosind spiritele rele într-un scop dăunător (cf. M. Mauss. „Esquisse d'une theorie generale de la magie”, articol apărut în 1902 și reluat în *Sociologie et anthropologie*, Paris, PUF, 1950). ► Religie t> Simbol

Malthusianism (Malthusianisme). Doctrină care, la origine (T. Malthus, 1798), preconiza limitarea nașterilor prin constrângere morală, în scopul de a remedia pericolul suprapopulării, în zilele noastre, se referă la practicile anticoncepționale. Mai general, sinonim cu restricția sau *numerus clausus*.

Manufactură (Manufacture). Formă tranzitorie între producția artizanală (*domestic system*) și marea industrie (*factory system*). Parcelarea sarcinilor și diviziunea muncii* progresa

Marginalitate (Marginalite) Califică mai multe situații. Mai întâi, anumiți indivizi pot fi excluși dintr-un grup pentru că nu respectă normele*. Ei constituie atunci subculturi*. O altă posibilitate: conduitele de retragere. În acest caz, cei care au eșuat în utilizarea regulilor prescrise nu vor recurge în mod necesar la metode ilicite și vor avea tendința de a se retrage din jocul social (vagabonzi, drogați, alcoolici, bolnavi mintal). ► Devianță și criminalitate

Mass-media (Mass-media). O dată cu apariția, apoi răspândirea tehnicilor moderne de comunicare, cultura* s-a democratizat. Dacă sursele de informare și posibilitățile de expresie s-au mărit în acest fel foarte mult, rămân totuși câteva semne de întrebare. Să ne referim, în acest context, la indicațiile furnizate de către E. Morin și M. McLuhan.

Mass-media, se obișnuiește să se proclame, sint responsabile de condiționarea* opiniei publice, de pasivitatea telespectatorului, de uniformizarea gusturilor. Copilul devine un adult precoce, iar mulți adulți devin copii înfrizați. Afectivitatea, din acest moment, primează asupra reflecției și acțiunii. Micul ecran înlocuiește terenurile de sport și creația este desacralizată. Țiți trăiești viața prin procură: eroinele foiletoanelor servesc drept intermediare și promovarea vedetelor împiedică orice distanțare critică. La fel, cursa pentru audiență nivelează, nivelul fiind foarte scăzut. Concurența între rețelele de televiziune accentuează această mediocritate. Între două uimiri pasagere, eșecurile sînt monedă curentă. Rechizitoriul ar putea să continue la infinit. Toate aceste reproșuri sînt oare justificate?

Să notăm, încă de la început, că proiectarea unor imagini sau reportaje contribuie mai degrabă la întărirea decît la transformarea credințelor* celor mai intime. Sociologia comportamentelor electorale o confirmă: schimbările nu intervin decît izolat și nu îi influențează decît pe indecși. Atenția, percepția și memoria sînt selective. Sînt reținute numai afirmațiile care se potrivesc cu convingerile inițiale. Această propoziție trebuie să fie nuanțată, căci unele dintre aceste convingeri nu sînt ferme. Pot apărea alte alternative înmulțirea exagerată a emițătoarelor și progresele înregistrate (sateliți, cablu...) încearcă, de asemenea, să satisfacă gusturile cele mai exigente. Acuzațiile aduse presei sau cinematografului în ceea ce privește extinderea delincvenței merită de asemenea să fie discutate.

Sînt avansate două puncte de vedere. Primul susține că prezentarea unor acte blamabile îi incită pe tineri la eliberarea „instinc-

telor primare". În măsura în care procedeele folosite pentru devalorizarea unui furgon poștal, jefuirea unei locuințe sau a unei bănci sînt minuțios prezentate, ne putem aștepta la ce e mai rău. Susținătorii teoriei „cathartice” răspund că secvențele violente sau scenele licențioase satisfac foamea de fantasme și au o virtute purificatoare. Anchetele de care dispunem converg: efectul incitării există probabil, dar este depășit de a fi majoritar. Să nu uităm, totuși, că fără această prezență familiară timpul liber ar fi poate consacrat unor activități încă și mai puțin nobile... ► Cultură ► Devianță și criminalitate

Masă (societate de ~) (Masse; societate de). Expresia servește la calificarea anonimatului și omogenității societăților contemporane în opoziție cu societățile în care domină grupurile primare, comunitățile* și solidaritățile* colective. Ea pune accentul pe fărîmîrea corpului social, pe reducerea sa la un ansamblu indiferent, simplu agregat de indivizi, ca și pe producerea de noi forme de comunicare și de consum, constituente ale unei noi culturi. Dacă anumite fenomene care susțin acest lucru sînt evidente (diviziunea muncii*, industrializarea, urbanizarea*), efectele lor reprezintă obiect de cercetare și discuție (efectele mass-media, omogenizarea culturii, sociabilitățile* degradate). ► Cultură > Mass-media ^Sociabilitate > Urbanizare

Materialism dialectic/istoric (Materialisme dialectique/historique). Doctrină care, spre deosebire de materialismul hegelian, afirmă prioritatea materiei asupra spiritului. Importanța noțiunii de *praxis**- „Nu conștiința oamenilor le determină existența; dimpotrivă, existența socială determină conștiința” (K. Marx). Istoria societății este definită ca istoria luptei de clasă*, ansamblul relațiilor de producție constituind „fundamentul real pe care se organizează concepțiile religioase și filozofice, instituțiile juridice sau politice”. Cf. *Dictionnaire critique du marxisme* (sub coordonarea lui G. Labica și G. Bensussan), Paris, PUF, 1982.

Matrariat (Matriarcat). Tip de organizare socială caracterizat prin puterea importantă a femeilor în cadrul familiei* sau al comunității.

Mașinism (Machinisme). Apare în cadrul fabricii. Dezvoltarea sa a creat marea industrie modernă. În timp ce tradiția liberală se arată favorabilă difuzării inovațiilor*, critica marxistă se concentrează nu asupra mașinii însăși, ci asupra condițiilor de utilizare a acesteia: locurile de muncă create ar corespunde astfel unor „activități servile”.

Mentalitate (Mentalite). Din lat. *mens* - spirit. Mod de a judeca sau de a reacționa propriu unui individ sau unui grup (în acest din urmă caz, referire la conceptul durkheimian al „conștiinței colective”). Numeroase lucrări ale unor etnologi (Levy-Bruhl, de exemplu) și istorici (Școala Analelor). ► Viață cotidiană (sociologia ~)

Meritocrație (Meritocratie). Neologism. Nici nașterea, nici relațiile nu trebuie să condiționeze reușita socială. Aplicarea principului: fiecăruia după aptitudini, talent și competență. La început, egalitatea șanselor (asigurată, în parte, de democratizarea învățămîntului). Problematica circulației elitelor*. Numeroase discuții (moștenirea culturală, efectul descendenței*, reproducerea inegalităților*). ► Mobilitate socială

Meserii (Metiers). în evul mediu, se distingueau două feluri de meserii: meseriile „jurate” (prestarea jurămîntului în sinul corporației) și meseriile „reglementate” (codificate de către puterile publice). Statutele lor cuprindeau, de asemenea, condițiile de admitere și durata formării, ca și modalitățile de control sau de funcționare. În zilele noastre, sinonime cu profesiile.

Mesianism (Messianisme). În religia ebraică, credința într-un Messia care trebuie să elibereze „poporul paria” de sub dominația străină și să îi asigure, o dată cu stăpînirea asupra Pămîntului făgăduinței, fericirea în

pace și uniune cu Dumnezeu. Prin extensie, mișcare religioasă cu caracter charismatic. Ideea mîntuirii, perspectivă escatologică. Cf. și analizele în termenii nativismului sau milenarismului. Un exemplu: cultul navei în Noua Guinee (a se vedea lucrările lui G. Balandier și R. Bastide).

Metoda ipotetico-deductivă (Methode hypothetico-deductive) O altă denumire: metoda experimentală (Claude Bernard). Ansamblu de procedee raționale cu ajutorul cărora, din fapte particulare, sînt extrase legi generale. ► Obiectivarea cunoștințelor

Metode cantitative (Methodes quantitatives). Introducerea preocupărilor de măsurare și cuantificare marchează dezvoltarea tuturor științelor; sociologia nu a scăpat de aceasta tendință care s-a afirmat începînd din secolul al XIX-lea. De exemplu, statisticianul belgian Quetelet este cunoscut pentru aplicarea în practică a teoriei probabilităților la științele morale și politice. În *Les Regies de la methode sociologique* (1895. p. 6) Durkheim acorda statisticii un loc decisiv, deoarece aceasta reprezintă pentru el mijlocul de a izola faptele sociale, de a le degaja de formele particulare pe care le îmbracă și de repercusiunile individuale pe care le antrenează. Calculînd un indice de nupțialitate sau de suicid, se realizează mai mult decît o simplă diviziune „deoarece, așa cum fiecare dintre aceste cifre cuprinde, indistinct, toate cazurile particulare, circumstanțele individuale pe care le pot avea undeva în zona producerii fenomenului se neutralizează reciproc și, ca urmare, nu contribuie la determinarea acestuia. Astfel se exprimă o anumită stare a sufletului colectiv”.

Demersul cuantificării acompaniază acce-sul sociologiei la statutul de știință. Această recunoaștere este de dată recentă: cuvîntul a fost folosit pentru prima dată de Auguste Comte și predarea sa ca disciplină autonomă datează în Franța din anii '60. În tendința sa de a se desprinde de filozofie, istorie, morală sau de politică, sociologia împrumută anumite „unelte” de la științele naturale și acordă

metodologiei un loc important. Ea își construiește progresiv un corp de concepte, metode, proceduri de verificare în legătură cu care există un acord majoritar între cercetători.

■ **CONSTRUIREA DATELOR CANTITATIVE**, în lucrarea *Le Metier de sociologue* (1973, p. 54), P. Bourdieu, J.-C. Chamboredon și J.-C. Passeron insistă asupra diferenței dintre obiectele reale și faptele științifice. Acestea din urmă sînt construite și nu date *a priori* pe de o parte, pentru că ele rezultă din aplicarea unei problematici teoretice „care permite să fie supuse unei interogări sistematice aspectele realității puse în relație prin întrebarea care le este adresată”; pe de altă parte, pentru că utilizarea faptelor care aplicarea unor grile de lectură (clase de vîrstă, categorii socio-profesionale etc.), care sînt legate de presupuneri teoretice și influențează interpretările propuse. Practica sociologică trebuie astfel să se ferească de empirism* și pozitivism* pentru a evita pericolele unei sociologii spontane faisa obiectivă, care confundă prenciipiile* simțului comurT și conceptele științifice și uită să își pună întrebări în legătură cu metodele sale „Măsurarea și instrumentele de măsura și. mai general, toate operațiile practicii sociologice, de la elaborarea chestionarelor și codificare pîna la analiza statistică, sînt tot atîtea teorii în acțiune, cu titlu de proceduri de construire, conștiente sau inconștiente, a faptelor și relațiilor între fapte ” (*ibid.* p. 59).

Cum sa pui în practica operația de construire a datelor cantitative? în *La Vocabulaire des sciences sociales* (1965), P. Lazarsfeld sugerează o procedură care este apoi ilustrată cu numeroase exemple. El propune patru etape care permit traducerea unei problematici generale de cercetare în operații de construire a unor variabile ce oferă posibilitatea utilizării unor tehnici cantitative pentru a măsura caracteristicile și relațiile acestora: 1. Prima etapă este poate cea mai delicată, deoarece ea vizează definirea cu rigurozitate a conceptelor, după cum invita deja E. Durkheim în *Les Regles de la methode sociologique* (1895, p. 25): „Să nu iei nicio-

■ **CÎTEVA EXEMPLE.** Pentru anumiți autori, practica sociologică implică utilizarea statisticii, permițând obiectivarea. În tradiția durkheimiană, statistica este mijlocul privilegiat care permite tratarea faptelor sociale ca și cum ar fi lucruri, analizarea lor independent de repercusiunile lor individuale. Un autor ca M. Mauss merge chiar pînă ia a afirma, „în fond, orice problemă socială este o problemă statistică. Frecvența faptului, numărul de indivizi participanți, repetarea de-a lungul timpului, importanța absolută și relativă a actelor lor și a efectelor acestora în raport cu restul vieții, totul este măsurabil și ar trebui să fie numărat” (Mauss, 1968, p. 62).

Alții, cum ar fi P. Bourdieu, utilizează într-o manieră concomitentă și articulată metodele calitative (observații, convorbiri) și metodele cantitative, primele permițînd înțelegerea a ceea ce ultimele descriu și măsoară.

Dacă discuția rămîne deschisă în ceea ce privește aportul tehnicilor cantitative în procesul cercetării, locul lor în producția sociologică este unul central, așa cum mărturisesc două exemple celebre pe care le vom prezenta pe scurt.

În *Le Strade* (1897). E. Durkheim arată cum un eveniment, pe care sociologia spontană îl atribuie unor motive personale și singulare, fiziologice sau psihologice, poate fi studiat ca un rapt social. El subliniază că procentul sinuciderii* este relativ constant în țări diferite într-o perioadă de timp determinată. El stabilește o serie de reguli ilați statistice, care fac legătura între sinucidele* și caracteristicile sociale și demografice (sex vîrstă, stare civilă, habitat, religie* etc). El arată legăturile care există între ritmurile sociale și sinucidere. Toate aceste regularități își găsesc semnificația în cadrul teoriei durkheimiene a integrării*: o societate nu există decît în măsura în care ea își menține unitatea amenințată de diferențele individuale. Familia*, celula de bază a societății, este un factor de integrare* care protejează indivizii împotriva suicidului sau anomiei*.

În lucrarea *Le Choix du conjoint* (1964), demersul lui A. Girard este de același fel.

Studiind importanța fenomenului homogeniei*, cercetătorii de la INED ne reamintesc că alegerea unui partener, trăită de către individ ca un eveniment singular, rezultînd din propriul său liber arbitru, poate fi analizată ca un fapt social. „Deși căsătoriile nu mai sînt «aranjate», ele continuă să suporte tot felul de presiuni exterioare. Rezultă un înalt grad persistent de homogenie socială și culturală între parteneri... Întinderea domeniului alegerilor se situează pentru fiecare în spațiul foarte restrîns în care a crescut și în care moare” (Girard, ediția a doua, 1974, p. XIV).

Modul de gîndire statistică vizează deci desprinderea probabilului. Constatarea regularităților ce afectează procentajul sinuciderilor sau procentajul homogeniei* nu înseamnă iruperea unui determinism* care ar priva actorul de orice strategie și de orice libertate. Existența unei relații între originea socială și reușita socială indică o tendință macrosociologică: ea este compatibilă cu eșecul unei părți a copiilor de origine socială înaltă și reușita unei fracțiuni a copiilor de origine simplă.

Ca mijloc de obiectivare permițînd o analiză sociologică a practicilor, tehnicile statistice au un rol decisiv, dar cer prudență și confruntare cu alte tehnici.

■ **NUMEROASE SEMNE DE ÎNTREBARE.** Una dintre principalele probleme ridicate este cea a pertinentei categoriilor utilizate pentru recoltarea și tratarea datelor. Nomenclatorul categoriilor socio-profesionale* produs de Institutul Național de Statistică și de Studii Economice constituie un instrument fundamental, majoritatea cercetătorilor utilizînd în mod privilegiat această variabilă pentru a evalua poziția socială. Trecerea de la vechiul nomenclator* (așa-numitul nomenclator CSP) la noua „grilă” (așa-numitul nomenclator PCS: profesii și categorii socio-profesionale) este departe de a fi o simplă sistematizare tehnică: ținînd seama nu numai de datele economice, cum ar fi salariul sau venitul, ci și de variabilele mai degrabă sociologice, cum ar fi nivelul studiilor sau al practicilor culturale, noul nomenclator

remodelează categoria profesiilor intermediare, introduce deosebirea între salariile din sectoarele public și privat etc.

Acest nomenclator* remaniat nu trebuie însă să fie utilizat fără a se reflecta asupra conținutului său și asupra regupărilor de dorit, avându-se în vedere problematica cercetării. Când se studiază, de exemplu, practicile culturale, categoria cadrelor superioare este oare pertinentă? Distincția principală nu ar trebui să fie mai degrabă cea care îi opune pe deținătorii de capital cultural deținătorilor de capital economic? Fără a renunța să se lucreze cu datele marilor anchete naționale, este necesar să ne întrebăm în legătură cu validitatea acestora, cu limitele lor de utilizare și cu alegerile teoretice care au primat la construirea lor: „Este mult prea evident, de exemplu, că există o întreagă teorie, conștientă sau inconștientă, a stratificării sociale care este în joc în codificarea indicatorilor poziției sociale sau în decuparea categoriilor” (Bourdieu, Chamboredon. Passeron. 1973. p. 67).

Trebuie atunci să ne interesăm de contextul producerii datelor statistice. Dezbateri recente arată că este imposibil să separi problema măsurării șomajului* de condițiile instituționale ale gestiunii sale și de reprezentările* sociale ale categoriei „șomerului”. Dacă este imposibil să te lipsești de clasificările produse social și de mizele lor sociale, este necesar să le cunoști explicit efectele lor asupra instrumentelor de măsură.

În fine, interpretarea datelor statistice risca, oare ar fi complexitatea scenerii de legătură pe care o propune, să te facă să uiți studiarea configurațiilor reale, a evoluției lor și a semnificațiilor pe care li le conferă actorii, în acest sens, datele cantitative, necesare unui tratament statistic, nu sînt decît unele posibile ale sociologului. Ele constată regularități pe care metodele calitative încearcă să le înțeleagă. Pot, de asemenea, să valideze ipotezele pe care observarea de tip etnologic sau interviul le-a scos în evidență pe mici eșantioane neieprezentative (G. Ferrel, 1995).

> Corelație > Date > Eșantion > Anchetă > Metodologia cercetării în științele sociale > Chestionar > Scientificitate (norme ale ~) > Variabile

• BOUDON Raymond, LAZARSFELD, Paul, *Le Vocabulaire des sciences sociales*, Paris/La Haye, Mouton, 1965.

BOUDON Raymond, LAZARSFELD, Paul, *L'Analyse empirique de la causalité*, Paris/La Haye, Mouton, 1966.

BOUDON Raymond, *L'Inegalité des chances. La mobilité sociale dans les sociétés industrielles*, Paris, A. Colin, 1973.

BOURDIEU Pierre. CHAMBOREDON Jean-Claude, PASSERON Jean-Claude, *Le Métier de sociologue*, Paris, Mouton, 1973 (prima ediție 1968).

BOURDIEU Pierre, *Questions de sociologie*, Paris. ed. de Minuit, i 980.

DURKHEIM Emile, *Les Regles de la méthode socio'ogique*. Paris Alean 1895.

DURKHEIM Emile, *Le Suicide. Etude de sociologie*. Paris. Alean, 1897.

FERREOL Gilles (ed.). *Dictionnaire des techniques quantitatives appliquées aux sciences économiques et sociales*, Paris, A. Colin. 1995.

GIRARD Alam, *Le Choix du conjoint une enquête-tte psychosociologique*. Paris. PUF, 1964.

MAJSS Marcel, *Essais de sociologie*, Paris. Minuit, 1968.

Metodologia cercetării în științele sociale (Methodologie de la recherche en sciences sociales) Știința, fără a se confunda cu cunoașterea, dar fără a o depăși, nici exclude, s-; localizează în aceasta și structurează anumite obiecte ale sale: ea ni se prezintă ca „un ansamblu de cunoștințe și de cercetări, avînd un grad suficient de unitate și de generalitate și fiind susceptibile să conducă oamenii care li se consacră la concluzii concordante ce nu rezultă nici din convenții arbitrare, nici din gusturile sau interesele individuale comune, ci din relații obiective, care sînt descoperite gradat și sînt confirmate prin metode de verificare” (A. Lalande, 1976, p. 954). Apar două exigențe: neutralitatea și **dezinteresul**. Ignorînd rasa, **culoarea** sau religia, **un asemenea demers se vrea „rațional”, adică imparțial și riguros. Deviza propusă de**

În domeniul disciplinelor relativ recente, în care reușitele semnificative sînt excepția și în care nici o paradigmă* nu predomină cu adevărat, cercetarea trebuie să profite de pe urma tuturor posibilităților de care dispune. Spre deosebire de științele deja instalate în regim operator și pentru care posedăm informații foarte precise în ceea ce privește impactul rezultatelor obținute în legătură cu maniera în care funcționează normele, trebuie să ne temem - cel puțin la început - că o clarificare astfel sugerată va împingea cîteva dificultăți, din moment ce baza factuală pe care se sprijină este încă foarte restrînsă.

Această ultimă propoziție nu trebuie totuși să suscite nici descurajare, nici pesimism: condamînd recurgerea la orice generalizare excesivă, ea invită, dimpotrivă, la a face dovada unei foarte mari prudențe la nivelul metodelor și instrumentelor utilizate, pentru a ne apropia cît mai bine posibil de diferitele modalități pornind de la care se relevă și se precizează din ce în ce mai bine o figură originală de științificitate. Un asemenea proiect conferă construirii modelelor un loc esențial.

Ne imaginăm că statisticianul elaborează spontan, fără reflecție metodologică potrivită, o imagine a realului pe care raționamentul poate apoi să o utilizeze ca atare. Aceasta ar însemna totuși să pierdem din vedere că exigența rațională apare încă din stadiul inițial al observației". Este adevărat că, în măsura în care preocuparea pentru gestionare tinde să mobilizeze pe zi ce trece energia practică mior, distanța critica necesară vizavi de demersurile urmărite apare din ce în ce mai episodică. Există atunci un mare risc, și anume sa nu mai apreciezi la justa valoare semnificația informațiilor cuiești și să produci astfel, c^ multă pompa, rezultate fără mare inteies. Această atracție pentru ceea ce nu este ir, fond decît o praxeologie* deșartă transpare foarte bine în anumite lucrări de predicție.

De unde necesitatea unei foarte mari vigilențe. Să notăm în legătură cu aceasta că, în cadrul muncii sale cotidieni, sociologul trebuie să dispună de nomenclatoare* explicite, susceptibile să furnizeze, "fără omisiune și

fără dublă întrebuintare", un decupaj adecvat al fiecărei probleme. Nu te poți mulțumi deci să concepi definirea unităților, a codurilor sau a repertoarelor ca sarcini obscure, puțin aducătoare de satisfacții sau secundare. De fapt, pentru că avem tendința de a le conferi o evidență indubitabilă, nu acordăm clasificărilor întreaga importanță pe care o merită. Aici trebuie să fim cu deosebite atenții la folosirea categoriilor, altfel am putea reactiva anumite taxinomii* cu totul absurde.

Un nomenclator* inadecvat adaptat va antrena confuzii serioase, o definiție ambiguă va fi înțeleasă în maniere diferite, anumite probleme insuficient specificate nu vor primi nici un răspuns. Redactarea unui chestionar* solicită de fapt o reflecție aprofundată: nu obții încă de la început un text coerent și direct exploatabil. În aceeași manieră, organizarea unei rețele de anchetatori nu poate fi ceva improvizat. Cit despre exploatarea și fuzionarea fișierelor, se impun anumite precauții în momentul în care procedăm la comparații internaționale sau atunci cînd descifrăm evoluții pe perioadă lungă. La acest ultim punct merită să reflectăm: oare nu prin intermediul istoriei abordăm cel mai bine complexitatea relațiilor ce unesc tehnici cantitative* și structuri instituționale"? Nomenclatoarelor (să ne gîndim la nomenclatoriul PCS) îi se cere deci sa se transforme în funcție de necesitățile momentului. Se înțelege atunci de ce statisticile agricole nu s-au dezvoltat cu adevărat decît la începutul anilor 60, în momentul precis în care a început să fie evocată nu numai încurajarea sistematică a producției, ci și cercetarea deosebelor. La fel, vidul sau lacunele care pot fi simțite actualmente într-un anumit domeniu al contabilității naționale (venituri nesaiaiale, bilanțuri patrimoniale etc.) relevă "adîncimea" subiectelor pe care epoca noastră preferă să nu ie aprofundeze. Mutațiile înregistrate traduc, dimpotrivă, "străpungerea" noilor preocupări.

Raporturile pe care le întreține sociologia cu alte domenii ale cunoașterii (statistică și demografie, de exemplu) sînt adesea caracterizate printr-o foarte mare ambivalență O primă lectură tinde să privilegieze raporturile

de suprafață, adică întinderea domeniului de investigare acoperit de fiecare disciplină. La acest nivel, sociologia câștigă **fără îndoială**: statistica și demografia nu mai **sînt decît** „discipline auxiliare” (reprezentanții lor sînt asimilați cu „simpli prestatori de servicii”). O a doua interpretare ajunge la o inversare în ierarhia cunoștințelor. În această optică, sociologia nu are decît contururi imprecise, în vreme ce limitele statisticii sînt mai precise, iar cele ale demografiei sînt și mai bine marcate. Imediat ce ne îndepărtăm în prezent de „nucleu”, gradul de instituționalizare scade. Partea utilajelor „grele” descrește și cercetătorii întîmpină și mai multe dificultăți în legitimarea științificității propriilor practici: acolo unde demograful recenzează nașteri, căsătorii sau decese, sociologul este incitat să discute despre marile etape ale destinului. Fiecare dintre aceste abordări asigură celor care Intervin profituri simbolice diferențiate. Grijă de a marca frontierele poate astfel să îl determine pe statistician să claseze cu indiferență drept „literare” toate analizele sociologice neconforme cu propriile criterii de obiectivare. Invers, anumiți sociologi vor reduce statistica la o simplă producție de cifre, fara priza directă la realitatea socială

■ **LOGICA DESCOPERIRII ȘI DINAMICA CERCETĂRII** „Motivu: arhitectonic” - afirma G Bachelard - este dublat de un „motiv polemic” Diversele etape ale cunoașterii științifice (construcție. formalizare, validare...) trebuie să fie supuse unui examen critic. Progresele înregistrate nu sînt numai cumulative, ci și; reflexive. Recompozițiile care - în istoria științei -acompaniază momentele de criza atestă acest lucru. Să reluăm din acest punct de vedere, distincția clasică între crizele de constituire și crizele de restructurare.

Să ne aplecăm mai întii. asupra crizelor de constituire.

Să luăm drept ghid așa-numita *Gestalttheorie* (teoria psihologică a formei). Să examinăm, de exemplu, contururile unui cub: urmînd maniera în care îl privim, **credem că** ghicim o anumită „figură” sau alta. Toate

aceste viziuni redau același conținut grafic, dar traduc o interpretare diferită a realității. Am greși totuși dacă am crede că trecerea de la o viziune la alta se efectuează fără efort. Pentru a începe să apreciezi situația din alt punct de vedere, trebuie într-adevăr să amesteci datele și să instaurezi noi principii directe. La nivel individual, această schimbare de perspectivă seamănă cu un fel de conversie, asemănătoare studentului care iluminîndu-se deodată în fața unei probleme căreia nu reușea să îi dea de capăt mai înainte, poate în fine să declare: „Am înțeles” Dacă organizarea conceptuală pe care o contemplă îi pare de acum evidentă, asta este pentru că s-a desprins de vechile sale prejudecăți, iar maniera sa de a percepe problema în chestiune s-a modificat.

Punerea în evidență a relațiilor de putere în sinul comunității științifice ne permite să reflectăm la prejudecățile* inerente oricărei cercetări și subliniază imposibilitatea separării; proiectului intelectual de componentele sociale în care este inserat (instituționalizarea sociologiei îi, datorează astfel mult lui E Durkheim și nu va deveni efectivă decît începînd cu anii 30) Situate în viața de zi cu zi prin intermediul adaptăm omului la mediul său paradigmele* de care dispunem seivesc deci drept baza soluțiilor „partizane” mai mult sau mai puțin corespunzătoare. Cu toate acestea, dacă este adevărat că. transformînd un sistem de gîndire într-un sistem de credință interesele și ideologiile* care se exprimă pot contribui la asigurarea unei audiențe manifest exagerate anumitor teorii, realitatea păstrează întotdeauna ultimul cuvînt. ce¹ puțin atît timp cit drepturile și posibilitatea criticii raționale rămîn prezervate (G. Aenesi și P. Deubel. 1993).

Să luăm în considerare, acum, crizele de restructurare.

O dată constituită, o paradigmă* funcționează eficient un anumit timp, pînă ce apar o serie întreagă de dificultăți. Acestea pot lua forma contradicțiilor neprevăzute sau se pot situa în zonele de contact dintre limbajul teoretic și limbajul observațional. Cînd se pro-

duce o asemenea situație, este de prevăzut o modificare mai mult sau mai puțin profundă. Mai multe strategii trebuie luate în considerare, într-o manieră generală, ar trebui - pe cât se poate - să se păstreze nucleul central al teoriei incriminate. Modificările reținute trebuie să afecteze straturile cele mai periferice. Să subliniem în trecere specificitatea științelor sociale vizavi de procedurile de verificare empirică. În destule situații, construirea modelelor pe care le întâlnim rămân puternic „insularizate” în raport cu realul: posibilitățile tehnice de respingere nu pot juca un rol adevărat în măsura în care variațiile susceptibile să influențeze fenomenele studiate sînt prea numeroase și prea disparate pentru a fi identificate dinainte. Cu atît mai mult cu cît neverificarea unui enunț nu implică neapărat o anumită respingere și riscă chiar să fie imputată intervenției factorilor exteriori. De unde reticența mult mai mare a economiștilor sau sociologilor în privința eventualelor răsturnări ale cadrelor lor de referință.

Această rezistență poate fi ilustrată și prin intermediul noțiunilor de capital uman și aversiune față de risc”. Specialistul recunoscut posedă un capital simbolic foarte prețios pe care îl datorează perfecte stăpîniri a unui domeniu particual al cunoașterii. Fără îndoială, acest patrimoniu și-ar pierde din valoare dacă, din întîmplare, cunoașterea care îi este asociată ar fi făcută inoperantă prin adoptarea unei noi teorii. Pe de altă parte, tinerii cercetători vor ezita să facă pasul și vor prefera în majoritatea timpului o strategie de carieră mult mai ponderată.

Depășirea acestei situații se efectuează nu prin ruptura completă cu ceea ce o precede, ci în cadrul unui sistem conceptual care a fost deja dovedit și în conformitate cu principiile fundamentale care i se înscriu. Problemele care pot apărea pot deci să fie formulate și rezolvate cu ajutorul resurselor proprii, fie că aceste resurse preexistă efectiv, fie că teoria însăși poate furniza mijloacele necesare producerii lor. Vom fi astfel determinați să caracterizăm mai precis circumstanțele în care este invocat verdictul experimentării”. Dacă anumite contradicții pot fi ridicate mijlocind o

simplă modificare de ipoteze, se poate întîmpla ca o asemenea măsură să fie insuficientă pentru rezolvarea crizei. Se observă atunci că aceasta nu este decît indiciul unei inadecvări mai profunde, care cere modificări serioase.

Cu toate că anumite societăți (*societes de discours*) comportă inevitabil laturi nefaste (în principal în ceea ce privește conservatorismul procedurilor lor), contribuția lor este totuși departe de a fi total negativă, mai ales dacă este vorba să fie elaborată o etică a meseriei și un limbaj comun cercetătorilor din fiecare dintre disciplinele implicate. Dincolo de varietatea problematicilor evocate, recurgerea la anumite tehnici de investigare se impune. Printre acestea va fi semnalată importanța principiilor de conservare, de neglijabilitate sau al celui mai amplu informat.

■ RAPORTAREA LA REAL. După ce știința s-a distanțat oarecum vizavi de propriul său act pentru a încerca să deosebească presupunerile și implicațiile, s-a pus o chestiune foarte delicată în legătură cu subiectul interacțiunilor între, pe de o parte, „cercetarea științifică” și, pe de altă parte, ceea ce s-ar putea numi, cu un cuvînt ambiguu, „real”, desemnînd prin aceasta „lumea concretă, percepută și trăită” în care ne petrecem efectiv viața noastră de oameni. Faptul că acesta din urmă este, prin multe laturi, „referențialul” obligatoriu al cercetării nu poate fi cu seriozitate pus la îndoială, dar tocmai acest tip de referențial trebuie examinat aici.

Fără a pretinde că explorăm toate subtilitățile atașate unor asemenea discuții, să ne concentrăm asupra următoarelor remarci:

- Realitatea socială nu este un lucru (*res, causa*) sau un ansamblu de date (*data, fada*): ea se află în centrul diferitelor procese ce comandă viața societăților umane.

- Dacă este vorba de punerea la încercare a teoriilor rivale, eliminarea celor care nu rezistă la procedurile de verificare și, în anumite momente, restructurarea în ansamblu a întregului domeniu teoretic, demersul științific este în mod necesar pueril, discontinuu și fără sfîrșit (T. Kuhn. 1972). A crede că am

putea accede la complexitatea realului ca atare constituie o iluzie periculoasă. Mișcarea ideilor ne-o confirmă cu prisosință: nu este nevoie decât să evocăm „pășunile dialecticii” sau „eșecurile repetate ale istoricismului”. Să observăm totuși că anumite „legi” (de exemplu, cele de tipul „individualizarea este chemată să se dezvolte”) apar în același timp nesigure (am putea să le opunem numeroase contraexemple), imprecise (ce înseamnă de fapt acea noțiune de „individualizare”?) și totuși, din punct de vedere euristic, utile (din chiar motivul orientărilor preliminare și al aproximărilor provizorii suscitaste astfel). Trebuie deci să vedem - ca și Simmel - nu apogeul cunoașterii, ci mai degrabă un punct de plecare sau de tranziție.

- Când schemele de inteligibilitate sînt interpretate așa cum trebuie, adică într-o manieră **formală** și nu **realistă**, ele constituie, fără îndoială, referințe indispensabile înțelegerii a numeroase fenomene. Anumite de rivate nu trebuie totuși excluse (F. von Hayek, 1953). Se va susține atunci că industrializarea atrage în mod necesar nuclearizarea instituției familiale: i se va asocia în același timp modernizarea o regresie inevitabilă a valorilor religioase: se va afirma în plus că violența colectivă depinde de intensitatea nemulțumirii ambientale. Dezmințite de fapte sau devenite caduce prin dezvoltarea ulterioară, asemenea atitudini pun anumite probleme. Din nou și pentru a relua anumite afirmații ale lui Simmel. „se relevă un punct esențial, a ști dacă cunoașterea trebuie să își impună reguli pentru a trata realitatea de care se interesează; reciproc, este dezmințită în maniera cea mai clară concepția conform căreia cunoașterea ar fi o simplă copie a realității (G. Simmel, 1984, p. 231).

- O aceeași realitate poate, de altfel, să dea loc unor interpretări diferite. Să ne întrebatăm care este cauza decesului unui tînăr accidentat: ingestia de alcool, excesul de viteză, îngrijiri medicale prea tîrzii, lipsa căștii, traumatism **cranian**... sau toate **acestea** la un loc? **Poziția reținută depinde de statutul și de gradul nostru de implicare. Administratorii,**

medicii sau statisticienii vor da un răspuns care le va fi propriu.

La sfîrșitul acestor reflecții, citeva concluzii:

- Caracteristicile acțiunii colective nu sînt decât foarte rar date naturale care vor apărea spontan sau a căror existență ar fi înțeleasă de la sine.

- Relațiile între individ și societate, per sonalitate și mediu merită - datorită complexității lor - un examen aprofundat. În cea mai mare parte a cazurilor, reglările care se manifestă nu ascultă nici de un scenariu prestabilit, nici de o teorie gata făcută. Validitatea lor nu este decât locală și nu se referă decât la un context precis.

- Realitatea tolerează greu (și este deci făcută să sancționeze) simplificările abuzive sau apropiările prea hazardate. Ea atrage atenția asupra fragilității paradigmelor reducționiste și opune numeroase dezmințiri certitudinilor cele mai bine stabilite. Trebuie deci ca, în momentul în care sînt puse bazele unui model*, apoi, cînd sînt stabilite proprietățile acestuia, să ne asigurăm la fiecare pas de pertinența simbolurilor* și a expresiilor utilizate. Un mare număr de abordări, neatențe la diversitatea realului, au crezut în existența unei pietre filozofale („conștiința colectivă” la Durkheim, „inconștientul” la Levy-Strauss. „lupta de clasă” în tradiția marxistă...) pornind de la care totul - sau „esențialul” - ar putea fi explicat. Adoptarea unei asemenea perspective ridică totuși obiecții, deoarece ea încearcă să deformeze în mod artificial anumite fenomene pentru a le adapta cu forța interpretărilor reținute.

- Opțiunile metodologice - nefiind puse unele după altele - formează un sistem, adică impun reîntoarceri constante și întrepătrunderi reciproce între diverși poli ai cercetării, chiar dacă diviziunea sociotehnică a muncii și profesionalizarea cercetătorului înclină prea adesea către automatismele administrative de tip birocratic, unde „totul concurează pentru a favoriza dihotomia între empirismul orb și teoria fără control, magia formalistă și ritualul actelor subalterne” (P. Bourdieu și alții, 1968, p. 110).

t> înțelegere t> Epistemologie > Explicație ↳ Hermeneutică > Neutralitate axiologică t> Obiectivitate t> Scientism

• ARON Raymond, *Introduction a la philosophie de l'Histoire. Essais sur les limites de l'objectivite historique*, Paris, Gallimard. 1938.

BERGER Peter, LUCKMANN Thomas, *La Construction sociale de la realite*, trad. fr., Paris, Meridiens Klincksieck, 1986 (prima ediție 1966).

BOURDIEU Pierre, CHAMBOREDON Jean-Claude. PASSERON Jean-Claude, *Le Metier de sociologue*, Paris, Mouton-Bordas, 1968.

FERREOL Gilles și DEUBEL Philippe, *Methodologie des sciences sociales*, Paris, A. Colin, 1993.

FOUCAULT Michel, *Les Mots et les choses. Une archeologie des sciences humaines*, Paris, Gallimard, 1966.

HAYEK Friedrich A. von, *Scientisme et sciences sociales. Essai sur le mauvais usage de la raison*, trad. fr., Paris, Pion, 1953 (prima ediție 1952).

KUHN Thomas. *La Structure des revolutions scientifiques*. trad. fr.. Paris, Flammarion, 1972 (prima ediție 1962).

LALANDE Andre, sub coordonarea, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*. Paris, PUF, 1976 (prima ediție 1902-1923).

PIGUET Jean-Claude, *La Connaissance de l'individuel et la logique du realisme*. Neuchâtel. La Baconniere, 1975.

SIMMEL Georg, *Les Problemes de la philosophie de l'histoire. Une etude d'epistemologie*, trad. fr., Paris, PUF, 1984 (prima ediție 1892).

Migrare (Migration). Deplasare a populațiilor dintr-o țară în alta sau dintr-o regiune în alta. Mai multe cazuri: schimbări de rezidență definitive, deplasări sezoniere sau zilnice (migrații alternante între locul de muncă și locul de rezidență). Problematika aculturației*, a „pragului de toleranță”, a dublei identități*.

Militantism (Militantisme). Din lat. *militare* - a fi soldat. Atitudinea celor care se angajează activ în cadrul unei organizații (asociații*. sindicat* etc). Problematika mobilizării* ► Comportament politic ► Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă

Minorități (Minorites). ► Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă.

Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă (Mouvements sociaux, mobilisation et action collective). Așa cum este necesară pentru a înțelege procesul de schimbare, referirea la istorie este esențială și pentru analiza mișcărilor sociale. În *Le Retour de l'acteur*(1984, p. 141), Alain Touraine consideră că acestea nu pot fi reduse la simple obiecte empirice, ci trebuie să le observăm în sistemul de interacțiuni* în interiorul căruia apar. Trebuie totuși să fie identificate înainte de a descifra sensul și de a propune o interpretare (F. Chazel, 1993).

■ **DESCRIEREA ȘI TIPOLOGIA MIȘCĂRILOR SOCIALE.** În general, aceste mișcări maschează procese foarte diverse în care indivizii se mobilizează sau sînt regrupați pentru a încerca să modifice instituții, reguli sau comportamente în cadrul unui mediu dat. În această optica, exemplele sînt numeroase, dar disparate: lupta împotriva pedepsei cu moartea, grevele liceenilor și studenților, dar și manifestările proprietarilor de distilerii, ale adeptilor lui Khomeiny sînt susceptibile de o asemenea denumire

Clasificarea stabilită de Touraine (1973. p. 416) distinge doua niveluri: cel al tipurilor și cel al condițiilor de formare. Există o mare deosebire, de exemplu, între nemulțumire și ofensiva politică sau ideologică. În primul caz, puterea clasei conducătoare nu este alterată: în al doilea, poate fi schimbată conducerea, în aceeași manieră, militantismul de bază - după forțele prezente - influențează (sau nu) asupra reformelor de structură.

Răscoalele țărănești din secolele al XIV-lea și al XV-lea sînt mai degrabă mișcări de protest efemere, ca și revoltele datorate foa-

metei care zguduie periodic orașele lumii a treia; la polul opus, asociațiile sau grupurile de presiune au o dimensiune strategică. Americanii, scrie Tocqueville (1840), „se asociază pentru a organiza serbări, a fonda seminarii, a construi hanuri, a înălța biserici, a scoate în evidență un adevăr sau a dezvolta un sentiment sprijinindu-se pe un mare exemplu (...); ei creează în acest fel spitale, închisori sau școli”. Repartizarea sarcinilor este deci aici foarte codificată: este vorba de cei care iau decizii și cei care le susțin. Obiectivul este în mod clar delimitat, mijloacele de punere în practică definite. Din acest punct de vedere, lobby-uriile prezintă caracteristici asemănătoare: ele beneficiază de sprijinul unei profesii*, al sindicatelor*, al aleșilor pentru a pune în valoare interesele, așa cum se poate vedea în industria tutunului sau în regiunile viticole.

Un alt criteriu de diferențiere: scopurile urmărite (cf. lucrării lui N.J. Smelser, *Theory of Collective Behavior*, New York, Free Press of Glencoe, 1962). Așa-numitele *norm-oriented innovations* fac să prevaleze o logică utilitară: revendicarea are drept scop atât o creștere salarială, cit și condiții mai bune de lucru. În ceea ce o privește, abordarea *values-oriented* înseamnă promovarea altor idealuri. Liderul sau liderii au o charismă* și „certitudinea subiectivă” a legitimității misiunii lor (*Gesinnung*, în sensul weberian). Linia de demarcație nu este totuși chiar atât de netă. Tradiția carismatică sau profetică poate degenera în totalitarism* sau în fanatism; invers, apărarea avantajelor cucerite nu intra în mod necesar în contradicție cu valorile înțărării sau solidarității.

Aceste prime indicații trebuie să fie repiasate acum într-o perspectivă mai teore-

■ PARADIGMA ACȚIONALISTĂ. Recurerea la acțiunea individuală pentru a înțelege faptele sociale se înscrie într-o lungă tradiție metodologică, din care fac parte nu numai Rousseau și Tocqueville, ci și Weber și Simmel și - mai aproape de zilele noastre - Boudon, Crozier sau Touraine

Să examinăm contribuția celui din urmă.

Argumentația poate fi rezumată cu ajutorul a trei propoziții:

- în centrul analizei: conceptul de **istoricitate***. Reflecția se sprijină în acest caz pe „capacitatea unei societăți de a produce propriile sale reguli”, dăd un sens practicilor sale. Această autoproducere se operează din punctul de vedere al conflictului.

- **Relațiile între clase** (alienare*, reproducere*, dominare) ocupă un loc esențial și iau forme diferite. În funcție de context.

- Fiecărui sistem de acțiune istorică (agrar, comercial, industrial sau „programat”) îi sînt asociate un **proces de acumulare**, un **mod de cunoaștere** și un **model etic sau cultural**.

În „societățile cele mai avansate din punct de vedere economic” apar puternice tensiuni între resurse și orientări, ordine și mișcare (a se vedea schema de la pagina următoare).

Din aceste opoziții dintre sfera producției și sfera consumului, dintre structurile ierarhice și forțele creativității se vor naște noi aspirații: tineretul, de exemplu, sau intelectualii vor reclama accesul la deciziile de la care sînt excluși. Variabilei PCS i se substituie alte „categorii”

- vîrstă* (studenții, pensionarii);
- **sexul*** (feminismul, luptele împotriva avortului)*

- **localizarea geografică** (regionalismul, reîntoarcerea la țară):

- **calitatea vieții** (consumerismul, ecologia)...

Conduitele colective nu devin mișcări sociale decît dacă sînt satisfăcute anumite condiții, în particular iuarea în calcul a organizațiilor* (administrații, întreprinderi și alți „agenți”) și a instituțiilor* (instrumente de control și legitimare, dar și prilejuri de discuție și de negociere). Nu este deci vorba numai despre a apăra sau a amenaja, ci de a crea sau a transforma. ¹rei principii joacă în acest caz un rol primordial:

- **identitatea** (!): recunoașterea specificității sale;

- **opoziția** (O): prezența unui adversar;

- **totalitatea** (T): contraproiect, alternative.

Paradigma acționalistă

mișcare

model cultural producție c ^AAA	ierarhizare s repartiție
mobilizare s organizare	^C nevoi consum

s: elemente sociale c:
elemente culturale

(Sursa: TOURAINE A., *Production de la societate*, Paris, Seuil, 1973, p. 118.)

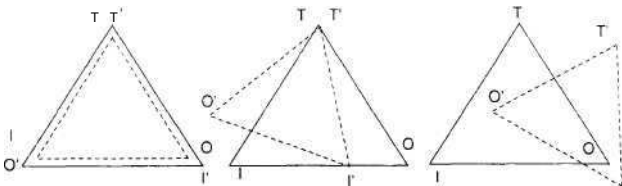
Sînt admisibile mai multe configurații. Cînd domeniul T este contestat (apartheid, de exemplu), reprezentările și mizele se radicalizează (cazul nr. 3). Dacă, dimpotrivă, regulile jocului sînt conservate, protagoniștii pot prefera un *stătu quo* (cazul nr. 1) sau pot modifica alianțele sau strategiile (cazul nr. 2).

Lupta antinucleară permite să se înțeleagă mai bine această dialectică între domenii* și actori (A. Touraine și alții, 1980). La început: teama de radioactivitate, riscul accidentelor în centralele nucleare și denunțarea pagubelor provocate de dezvoltarea economică (poluare, degradarea mediului). Apoi, o confruntare cu statul, principalul responsabil pentru programul incriminat. Mai general, o

„convergență” cu alte mișcări ce denunță puterea monopolurilor (*consumerisme*), ponderea administrației centrale (*regionalisme*), limitarea informației (radiourile libere).

În funcție de circumstanțe, contestarea este fie expresia unei crize regresive sau cathartice (M. Crozier), fie traducerea revendicărilor sau a utopiilor* care au legătură cu modelele sociale și culturale (A. Touraine) Schimbarea rezultă astfel din tensiunile și decalajele care există între istoricitate* sistemul politico-instituțional și organizarea

■ MOBILIZARE* ȘI ACȚIUNE COLECTIVĂ. Problematika mobilizării a generat nu-

meroase conceptualizări. Unele dintre acestea au pus accentul pe fenomenele de contagiune, altele pe determinanții sociali sau - mai recent - pe calculul rațional. Să regрупăm, sub formă de tabel, aceste teorii diferite.

Abordarea „acționalistă” se prezintă ca o critică a epistemologiilor de tip „totalist”, care consideră „în mod greșit ca fapte ceea ce nu reprezintă nimic altceva decât teorii provizorii, modele construite de bunul simț pentru a explica legătura dintre anumite fenomene individuale pe care le observăm” (F. von Hayek, 1986, p. 83). Să aprofundăm acest ultim punct plecând de la lucrări mai recente.

Prima observație: dacă este adevărat că mișcările sociale cunosc o fază de „violență descentralizată” (Hirschman), de „agitație dezordonată” (Touraine) sau „browniană” (Boudon), nu înseamnă că apariția lor poate fi interpretată în termenii efectului de agre-

gare*. Fiecare actor se află în situație de interdependență și caută să mărească la maximum interesul său personal, integrând, în același timp, în strategia sa așteptările celuilalt, în anumite cazuri (grupuri „latente”, conform terminologiei lui M. Olson), cea mai bună soluție constă în a lua un „bilet gratuit” sau a intra în rolul „călărețului singuratic” (*free-ridei*). Trei motive explică o asemenea conduită: profitul obținut nu este proporțional cu efortul depus în favoarea binelui colectiv; partea din beneficiul total este cu atât mai mică cu cât efectivul este mai important; costul organizării devine superior câștigului scontat (M. Olson, 1978).

Decizia de afiliere sau de dezertare nu depinde totuși exclusiv de o axiomatică utilitaristă. Și alte reacții sînt posibile (A. Hirschmann, 1972). Astfel, în fața nemulțumirii, un individ poate alege:

să plece		să protesteze	
^	(<i>exil</i>) \	sau	(<i>voice</i>)
>< să rămîină; dacă rămîne: ^--^		^^	sau
		să tacă; dacă tace: ^	/
			sau
		^	să participe
			în mod pasiv

0 altă formulare:

Control social:

consolidat
reprodus

implicat sau
sau suprimat

conservată sau ameliorată	Loialitate	Protest
deteriorată sau suprimată	Apatie	Abandonare

[Sursa: BAJOIT G., art. în *Revue frangaise de sociologie*, 29 (2), aprilie-iunie 1988, p. 332.)

logie, 32 (1), ianuarie-martie 1991, p. 29-59). Se poate remarca mai întâi că între originea socială a unui individ și poziția socială pe care o obține ulterior intervin o serie de evenimente individuale sau colective care determină traiectorii foarte diversificate. Pe de altă parte, grupurile sociale se transformă și constituie constelații în care pozițiile de dezechilibru (mai ales atunci când nivelul venitului și locul în ierarhie nu sînt adecvate) conduc la comportamente inovatoare.

■ **PRINCIPII DE CONSTRUIRE ȘI MODURI DE LECTURA A UNUI TABEL AL MOBILITĂȚII SOCIALE.** Tabelele de mobilitate socială sînt un instrument de măsură esențial, chiar dacă ele au anumite limite. În Franța, INSEE, plecînd de la ancheta FQP (*Formation qualification professionnelle* - formare și calificare profesională), întocmește tabele în care sînt combinate profesiile și categoriile socio-profesionale (PCS) ale francezilor de sex masculin în vîrstă de 40 - 59 de ani cu cele ale taților lor. Femeile (fiice și mame) nu sînt luate în calcul din cauza insuficienței cunoștințelor despre legătura dintre identitatea lor profesională și identitatea lor socială. Combinarea permite măsurarea ponderii celor care sînt imobili și a celor care și-au modificat statusul social. Uneori este folosită o regrupare în clase avînd în vedere ideologia sau simplificarea.

Correspondența PCS/Clasă

PCS	Clasă
Cadre superioare, profesii intelectuale superioare	Clase dominante
Profesii intermediare	Clase mici burgheze
Agricultori, muncitori	Clase populare

Un tabel al mobilității este prezentat în pagina alăturată.

Trebuie să facem deosebirea dintre tabelul destinelor și tabelul recrutărilor:

- **Destinul se citește** pe orizontală: aici, 33,8% dintre bărbații în vîrstă de 40 - 59 de ani, fii de agricultori, au rămas (sau au devenit) agricultori.

- **Recrutarea se citește** pe coloană: 89,2% dintre agricultorii în vîrstă de 40 - 59 de ani sînt fii de agricultori.

- **Lectura diagonalei se poate face** în două feluri. Într-un tabel al destinelor, ea permite măsurarea ponderii fiilor care au păstrat poziția taților lor (se vorbește atunci de grad de imobilitate sau de ereditate socială). Recrutarea precizează categoria din care provin indivizii. Astfel, nu numai că fiii de cadre superioare devin cel mai adesea cadre superioare, ci, în plus, de acolo provin: există un "efect de levier", în schimb, puternica autorecruțare în cazul agricultorilor nu se regăsește la nivelul destinului: semn că, în mediul rural, mobilitatea este înainte de toate structurală.

- **Lectura marjelor** (vezi cel de-al doilea tabel de la pagina alăturată) permite măsurarea ponderii mobilității structurale. Într-adevăr, locul și efectivul grupurilor sociale în populația activă se modifică datorită evoluției economice. Aceasta apare atunci cînd se compară marja verticală (sau marja originilor: structura populației active a taților) și marja orizontală (structura populației active a fiilor sau marja pozițiilor).

Dacă se calculează ponderea imobililor, se obține:

IMOBILI	39,7
MOBILITATE BRUTĂ	60,3
din care	
mobilitate structurală	21,7
mobilitate netă	38,6

TABEL AL MOBILITĂȚII

Grupul socio-profesional al tatălui	Grupul socio-profesional al fiului						Marja originilor Total 1
	Agricultor	Patron	Cadru superior	Profesie intermed.	Funcționar	Muncitor	
Agricultor Patron	33,8	8,8	5,0	12,0	6,8	33,8	128 123
	69,2	15,4	7,2	12,7	16,5	21,9	
	2,0	29,0	19,6	19,2	7,2	23,0	805 865
Cadru superior	3,7	36,3	20,0	14,6	12,6	10,7	
	0,5	9,2	59,8	20,7	6,0	3,8	297 726
	0,3	4,3	22,5	5,8	3,9	0,7	
Profesie intermediară	0,1	10,0	31,8	31,3	8,8	18,0	452 335
	0,1	7,0	18,3	13,3	8,7	4,7	
	0,3	9,7	22,8	31,7	13,9	21,5	449 821 1
Funcționar	0,3	6,8	13,0	13,4	13,6	5,6	
	33,8	8,8	5,0	22,0	10,2	48,9	782 450
	89,2	15,4	7,2	36,9	39,5	50,4	
Muncitor	1,0	10,0	6,8	17,0	12,2	52,9	197 410
	0,5	3,1	1,7	3,2	5,2	6,0	
	428 087	644 125	789 194	1 060 279	461 082	1730963	5 113 730

(Sursa: INSEE, Anchetă FQP, 1985.)

MARJA ORIGINILOR ȘI MARJA POZIȚIILOR

	Marja originilor	Marja pozițiilor	Diferența
Agricultori (AG)	22,1*	8,4"	+13,7
Artizani, comercianți, șefi de întreprindere (ACI)	15,8	12,6	+3,2
Cadre superioare (CS)	5,8	15,4	-9,6
Profesii intermediare (PI)	8,8	20,7	-11,9
Funcționari (F)	8,8	9	-0,2
Muncitori (M)	34,8	33,9	+0,9
Necunoscut	3,9	0	+3,9

*22,1 =(1 128 123:5 113 730). 100

"8,4 = (428 087: 5 113 730). 100

- Abaterea (mobilitate descendentă) s-a accentuat în cazul artizanilor, al comercianților, întreprinzătorilor particulari, cit și pentru profesiile intermediare.

Aceste evoluții au generat mai multe interpretări în funcție de care se opun sociologiile de tip marxist și abordările în termen de stratificare: antagonismul social (între clasa burgheză și clasa salariaală) a cedat oare locul unui proces de diferențiere în cadrul căruia se constituie o vastă clasă mijlocie cu contururi fluctuante și diversificate de numeroase stiluri de viață*?

Este adevărat că în cazul categoriei muncitorilor, prin tradiție purtătoarea luptei de clasă*, o parte din ce în ce mai importantă a fiilor lor devin funcționari, ocupînd profesii intermediare sau devenind cadre superioare. Datorită exodului rural, fiii de agricultori sînt numeroși, dar ei consideră adesea această mobilitate ca o abatere. Muncitorii ajung să fie proprietarii locuinței lor și muncesc din ce în ce mai

puțin pentru fabricarea de bunuri. Nu îi mai desparte de ceilalți o prăpastie, ci numai o singură treaptă. Straturile au înlocuit oare clasele?

Dezbaterrea este una clasică, dar este departe de a fi epuizată. În primul rînd, fenomenele de ereditate profesională persistă atît la nivelul superior, cit și la nivelul inferior al ierarhiei sociale, manifestînd o anumită stabilitate în gradul de mobilitate atins în aproape toate țările capitaliste dezvoltate. Apoi, grupurile sociale se deosebesc mai ales prin felul de a fi decît prin proprietăți particulare: acolo unde „cadru superior” face jogging pentru a se menține în formă, „muncitorul” merge pe jos pentru a face cumpărături. În fine, dacă timp de două generații mobilitatea se operează între categorii vecine (traieci scurt), timp de trei generații poate fi reperat un traieci lung de tipul: bunic țaran/tată institutor/nepot cadru superior? În realitate, efectul mediului de origine nu este anulat la a treia generație:

COMPARAREA DESTINELOR ÎN 1977 ȘI 1985

(În %: primul rînd = 1985; al doilea rînd = 1977 cu structura din 1985)

Grupul socio-profesional al tatălui	1 2		Grupul socio-profesional al fiului			Total	
	3	4	5	6	7	8	9
Agricultor cultivator	33,8	8,9	5,0	12,0	6,7	33,6	100,0
	33,3	9,8	5,0	10,8	7,4	33,7	100,0
Artizan, comerciant, întreprinzător particular	2,0	29,0	19,6	19,2	7,2	23,0	100,0
	1,6	30,2	20,2	20,6	7,8	19,6	100,0
Cadru superior, profesie intelectuală superioară	0,5	9,2	59,8	20,7	6,0	3,8	100,0
	1,4	10,3	57,8	21,6	4,1	4,8	100,0
Profesie intermediară	0,1	10,5	31,8	31,3	8,8	18,0	100,0
		8,9	30,9	36,0	10,0	13,7	100,0
5. Funcționar	0,3	9,7	22,9	31,7	13,9	21,5	100,0
	0,8	8,6	21,6	31,0	15,0	23,0	100,0
6. Muncitor	1,4	9,8	7,7	22,0	10,2	48,9	100,0
	1,3	9,0	7,4	21,0	9,6	51,7	100,0

(Sursa: *Economie et statistique*, nr. 199-200, mai-iunie 1987, p. 89.)

mobilitatea structurală **este mult mai puternică** și poziția bunicului rămâne **pregnantă** (se vorbește atunci despre efect de descendență*), într-adevăr, la fiul cadrului superior, un bunic cadru superior constituie un atu suplimentar; pentru fiul de muncitor, un bunic muncitor mărește riscul de imobilitate.

Se spune că societățile noastre sînt mobile. Totul s-a schimbat: cei din mediul rural devin muncitori, procentele de școlarizare cresc, stilurile de viață* se diversifică. Înseamnă oare aceasta că indivizii sînt mai puțin supuși mobilității structurale și integrează mai multe elemente pentru a construi o traiectorie? Pe de altă parte, dificultățile economice (micșorarea pieței muncii, reorganizarea aparatului productiv) fac mai delicate posibilitățile de inserție. Sporirea nesiguranței locurilor de muncă, recurgerea din ce în ce mai des la interimat sau la contractele cu durată determinată nu riscă oare să agraveze inegalitățile dintre categoriile de mînă de lucru? Se poate oare lupta împotriva acestor excluderi? Toate aceste semne de întrebare se înscriu într-o problematică mai generală, cea a schimbării sociale*.

L> Anderson (paradoxul lui ~) L> Castă > Clasă socială i> Ereditate i> Instanță de orientare l> Nomenclatorul PCS l> Ordine socială i> Stratificare i> Stiluri de viață ► Muncă (sociologia ~)

• BERTAUX Daniel, „Sur l'analyse des tables de mobilite sociale”, *Revue française de sociologie*, 10(4), oct.-dec. 1969, p. 448 - 490.

BOUDON Raymond, *L'Inegalite des chances. La mobilite sociale dans les societes industrielles*, Paris, A. Colin, 1973.

BOURDIEU Pierre, PASSERON Jean-Claude, *La Reproduction. Elements pour une theorie du systeme d'enseignement*, Paris, Minuit, 1970.

BOURDIEU Pierre, *La Distinction: critique sociale du jugement*, Paris, Minuit, 1979.

CUIN Charles-Henry, *Les Sociologues et la mobilite sociale*, Paris, PUF, 1993.

GIROD Roger, *Inegalite, megalites*. Paris, PUF, 1977.

JENCKS Christopher, *L'Inegalite. Influence de la familie et de l'ecole en Amerique*, trad. fr., Paris, PUF, 1979 (prima ediție 1972).

MENDRAS Henri, *La Seconde Revolution frangaise 1965 -1984*, Paris, Gallimard, 1988.

POHL Richard. SOLEILHAVOUP Jeanine, „La Transmission du statut social sur deux ou trois generations”, *Economie et statistique*. nr. 144, mai 1982, p. 25-41.

THELOT Claude, *Tel pere, tel fils? Position sociale et origine familiale*, Paris, Dunod, 1982.

Mobilizare (Mobilisation). Proces prin care forțe sociale sau politice pot fi făcute să se adune pentru a-și apăra interesele (Deutsch), să își exprime sprijinul (Oberschall) sau să își manifeste nemulțumirea (Snyder și Tilly). ► Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă

Mod de producție (Mode de production). În tradiția marxistă, există două elemente esențiale: infra* și suprastructura*. Trebuie să se distingă bine forțele de producție și relațiile sociale. De-a lungul istoriei, au existat mai multe variante: antic, asiatic, feudal, capitalist. ► Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă

Modă (Mode). Ansamblu de obiceiuri, de comportamente sau de opinii ce marchează, într-un ansamblu cultural dat, o admirație exagerată temporară față de practici expresive ale vieții sociale (îmbrăcăminte, coafură, mâncare, lectură, petrecerea timpului liber etc). Expresie simbolică a prestigiului* și a statusului*, moda tinde să asigure un echilibru între dorința de conformare și voința de deosebire (cf. R. Barthes, *Systeme de la mode*, Paris, Seuil, 1967).

Model (Modele). În sens epistemologic: reprezentare teoretică a unei realități complexe, tradusă în general sub formă matematică. Cf. și noțiunile de arhetip* sau de paradigmă*. Mai multe variante: deterministă sau stocastică, statică sau dinamică, de-

scriptivă sau explicativă... Două exemple celebre: modelul lui *Homo oeconomicus* (tradiție marginalista) și cel al lui *Homo suffragans* (Borda/Condorcet/Arrow).

Modelul Michigan (Modele Michigan)

► Comportament politic

Modernitate (Modernite). Mai multe trăsături distinctive: democratizarea instituțiilor, dezvoltarea unei cunoașteri raționale, dezvoltarea individualismului, laicizare, eficacitate productivă... întrebări în legătură cu industria (Saint-Simon), capitalismul (Marx) sau egalizarea condițiilor (Tocqueville). Cf. lucrările lui R. Aron, D. Bell și W. Rostow. A se vedea și J.-F. Lyotard, *La Condition post-moderne* (Paris, Minuit, 1979).

Monogamie (Monogamie). Regim juridic conform căruia un bărbat și o femeie nu pot avea mai mulți soți în același timp.

Monografie (Monographie). Studiu descriptiv (de exemplu, sub forma unei anchete de teren) a unui fenomen restrâns. ► Obiectivare a cunoștințelor

Moravuri (Moeurs). Ansamblu de obiceiuri și practici ce caracterizează un individ sau o societate. La animal, comportamente constante prezente în cadrul unei specii date. Într-un sens diferit („bunele moravuri”), reguli de viață formînd morala obișnuită.

Morfologie socială (Morphologie sociale). Expresie creată de E. Durkheim. Parte a sociologiei care studiază „substratul” material, adică volumul și densitatea diferitelor grupuri ce constituie o colectivitate dată.

Mulțime (Foule). Definită de Gustave Le Bon ca „unitate mentală cu dominantă emotivă”. Concepte de imitație* și contagiune. Prezența conducătorilor capabili de a subjuga masele*. Acestea sînt considerate versatile, credule și iresponsabile. Viziune „patologică” sau „insurecțională”. Cf., de asemenea, lucrările lui G. Tarde și S. Sighele. Lucrări recente

(C. Tilly) insistă, dimpotrivă, asupra raționalității* comportamentelor (fiecare participant putînd avea interese specifice).

Muncitori (Ouvriers). Dezvoltarea clasei

muncitoare este legată de industrializarea din secolul al XIX-lea. Evoluția condițiilor de muncă este ritmată de modernizare (mecanizare și automatizare). De aproximativ cincisprezece ani, profunde modificări atît la nivelul efectivelor, cît și pe planul calificărilor* sau al identităților*. Numeroase contribuții: S. Mallet, M. Verret, A. Touraine, R. Sainsaulieu, J. Lojkine... Cf. G. Noiriel, *Les Ouvriers dans la société française*, Paris. Le Seuil, 1986. ► Mobilitate socială !> Nomenclatorul PCS ► Muncă (sociologia ~)

Muncă (sociologia ~) (Travail; sociologie du). Munca ocupă, în universul sociologilor (cf. lucrările lui G. Friedmann sau P. Naville), un loc preponderent. Factor de producție, ea mobilizează iscusințe, permite omului să depășească constrîngerile mediului și contribuie astfel la crearea bogățiilor. Veniturile care îi sînt asociate constituie o componentă esențială a cererii reprezentate de gospodărie și permit accesul la consum*. Indiferent că este vorba de atribuirea posturilor, de ierarhia calificărilor* sau de organizarea relațiilor profesionale*, gestiunea resurselor umane* regroupează aceste diferențe caracteristice și pune în joc mai multe probleme.

Unele trimit la dezbateri teoretice, altele se referă la contribuții mai factuale. Cum să explici, de exemplu, progresia șomajului de lungă durată*? Trebuie să incriminăm rigiditatea aparatului productiv, să ne pronunțăm în favoarea unei redefiniri a procedurilor de indemnizare sau să evocăm recompunerea relațiilor sociale? La fel, încorporarea robotică în liniile de montaj este oare sinonimă cu îmbogățirea sau cu renunțarea la proprietate? Trebuie să raționăm în termeni de integrare și de polivalență sau să punem accent pe delocalizarea activităților și reducerea posibilităților de angajare? O altă temă de actualitate: precarizarea locurilor de muncă. Inegalitățile

dintre categoriile mîinii de lucru nu riscă oare să se accentueze? Se poate, o dată cu aceasta, să se lupte împotriva formelor de excludere?

În funcție de natura semnelor de întrebare (miza formării*, cultura de întreprindere*, criza sindicalismului*), putem face apel la observații empirice, la referințe conceptuale sau la studii de caz. Acestea ar putea să se sprijine pe date cantitative și să facă obiectul unei modelări specifice. Ne vor interesa îndeosebi contextul socio-economic, constrîngerile instituționale și comportamentele actorilor.

■ NOI MODURI DE GESTIUNE A MÎINII DE LUCRU. Participînd la fracționarea „colec-tivului de muncă”. Încheierea de contracte pe durată determinată și să facă obiectul unei constituie un prim tip de disfuncțiune. Chiar dacă asemenea practici au încă o amploare limitată (de ordinul a 20%) cînd le raportăm la efectivele folosite, progresia lor este în schimb spectaculară.

Mărirea „vechimii” în șomaj pune, de ase-menea, probleme deoarece ea implică o pau-perizare* mărită și o excludere prelungită din sfera productivă. Șomerul de lungă durată se descalifică, uneori iremediabil. Uitarea ges-turilor profesionale, pierderea ritmurilor de muncă îl fac pe șomer mai puțin competitiv și antrenează o neîncredere mărită în rîndul potențialilor patroni.

Oricare ar fi indicatorii utilizați (vulnerabili-tate de vîrstă, sex sau PCS), subangajarea atinge în mod inegal diferitele categorii de salariați și lovește în mod deosebit mîna de lucru feminină, tinerii și persoanele active mai în vîrstă. Așa cum ne reamintește O. Benoît-Guilbot (În *Futuribles*, ianuarie-februarie 1985, p. 26), „totul pare să se întîmple ca și cum șomajul ar fi, ca și valetul de pică din jocul de *mistigri*, cartea pe care trebuie, cu orice preț, să eviți să o iei sau pe care trebuie, dacă ai luat-o, să o pasezi. În măsura posibi-lităților, jucătorului următor. În acest joc, fiecare folosește diverse **stratageme** și își pune la bătaie **toate** atuurile **de care dispune**”.

De altfel, dacă eforturile făcute pentru a corija anumite dezechilibre nu trebuie să fie

subestimate (mai ales pe plan financiar), este necesar să subliniem că modalitățile reținute au avut adesea efecte perverse*. Astfel, de instaurarea „contractelor naționale pentru locul de muncă” au profitat mai mult tinerii bine instruiți decît cei a căror inserție părea mai dificil de operat.

Alte nelinești apar în legătură cu dezvoltarea economiei subterane. Condamnarea muncii la negru (transgresarea regulilor de echitate fiscală) rămîne, cu toate acestea am-biguă; declarațiile oficiale nu au decît un impact limitat și cedează de obicei locul unor atitudini mai conciliante.

Toate aceste disfuncții modifică organi-zarea relațiilor profesionale”. În fața crizei, „compromisul fordist”, bazat pe keynesianism și Statul-providență, nu mai beneficiază de același credit. O scurtă trecere în revistă istorică ne este utilă pentru a înțelege această evoluție.

Să ne raportăm, din această perspectivă, la cei Treizeci de ani glorioși. Dezvoltarea de după război a favorizat instituționalizarea relațiilor de muncă, atît din punct de vedere individual, prin extensia ofertelor de angajare de natură „statutară”, cit și la nivel colectiv, prin crearea comitetelor de întreprindere, adop-tarea unor proceduri contractuale sau prin recunoașterea sindicatelor. Pe de altă parte, firmele cele mai importante au jucat un rol de motor în ameliorarea sorții propriilor angajați, acordurile negociate în cadrul acestor mari unități permițînd o reală concordanță între competitivitatea economică și progresul social.

Se părea deci că avea loc, pe termen mai mult sau mai puțin lung, o omogenizare satis-făcătoare a situației muncitorilor. O puternică mișcare de opinie - influențată, în special, de Școala relațiilor umane* - tindea de altfel să obțină admiterea faptului că întreprinderea nu putea să mai fie considerată ca stricta proprie-tate a deținătorilor de capital, ci ca o comu-nitate de interese în interiorul căreia „gulerele albastre” trebuiau să fie recunoscute ca par-teneri cu drepturi depline.

Tabulul de la pagina următoare, reproduc după R. Fossaert, regroupează rezultatele înregistrate în materie de protecție sau de

remunerație. Dispozițiile cele mai importante sînt redată cu *italice*.

Deci dacă contractul „normal” poate fi definit și reperat prin criterii bine cunoscute (permanență, reciprocitate), nu ar trebui să neglijăm alte „suporturi” care, progresiv adăugate acestui statut, fac de acum parte integrantă din „locul de muncă în deplinul înțeles al termenului”. Considerat din acest punct de vedere, locul de muncă nu este numai o „muncă” sau „contrariul șomajului”, ci conjugarea tuturor elementelor care îi sînt atașate: recunoașterea calificării, accesul la formarea continuă, condiții de igienă și de securitate, participarea la acțiunea colectivă...

O parte a acestei „moșteniri” lipsește actualmente și avantajele cucerite sînt din ce în ce mai amenințate: numai „adevărații” salariați (adică cei mai vechi și cei mai calificați) dispun încă de un loc de muncă protejat. Dacă înglobăm în expresia relație salarială*

ansamblul componentelor care guvernează folosirea și reproducerea forței de muncă, constatăm că o *asemenea relație*, după ce a fost dirijată, la început, către o întărire a dispozitivelor în vigoare, introduce în zilele noastre anumite tensiuni ce alterează formele tradiționale de reglementare* (R. Boyer, 1986). Recurgerea la mecanisme mult mai „concurențiale”, cum ar fi dezindexarea sau suprimarea autorizației administrative de concediere, nu se efectuează, cu toate acestea, în aceeași manieră în toate țările. Modelului „anglo-saxon”, caracterizat prin dezvoltarea de politici de dereglementare, i se poate astfel opune o abordare „scandinavă”, bazată pe adaptabilitatea mîinii de lucru și punerea la punct a unor acțiuni de formare.

■ **CALIFICARE ȘI FORMARE.** O dată cu răspîndirea microprocesoarelor, competențele și iscusința se transformă încetul cu încet-

Normalizarea activității

• Salarii	- <i>SMIC</i>
- <i>Bareme convenționale</i>
- Aplicarea de tarife speciale pentru orele suplimentare
- Plătirea de indemnizații pentru șomajul parțial
- Plata salariilor lunare
• Durata muncii	- <i>Orar afișat și colectiv</i>
- Limite legale și convenționale
- <i>Cele „treizeci și nouă de ore”</i>
- Concedii legale și convenționale
- Marjă de absenteism
• Stabilitatea
locului de muncă	- Perioadă de încercare
- <i>Contract cu durată nedeterminată</i>
- Efecte de „carieră”
- Control administrativ și jurisdicțional al concedierilor
• Protecție socială	Dreptul la prestări sociale, familiale...
- Pensionări
- Indemnizație de șomaj
- <i>Patron unic</i>
- <i>Convenții colective</i>
- <i>Protecție sindicală</i>

(Sursa: FOSSAERT R., în *Droit social*, iulie-august 1981, p. 496.)

tul. Identitatea muncitorilor nu este oare, de acum, amenințată? Muncitorii necalificați, tehnicienii și programatorii formează un ansamblu omogen? (cf. A. Sauvay, 1980).

După Touraine, istoria relațiilor dintre om și mașină poate fi descompusă în trei etape. Prima (faza A) corespunde începuturilor revoluției industriale. Mașinile sînt în acest caz mașini universale susceptibile să fabrice diferite piese. Muncitorul este stăpînul muncii sale. Formarea* are loc în atelier și durează uneori ani întregi. În ateliere domnește o etică a conștiinței profesionale. Ulterior (faza B) intră în scenă taylorismul*. Mașinile devin din ce în ce mai specializate. Cronometrul impune respectarea ritmurilor de lucru în așa fel încît directivele biroului de metode de muncă să poată fi aplicate cu maximum de eficacitate. Ultima fază (faza C) este cea a mașinii autonome. Sarcinile care trebuie executate nu mai sînt decît sarcini de control, de supraveghere sau de întreținere. Orice intervenție directă asupra materialelor este suprimată.

Pentru mulți autori, automatizarea nu poate fi decît *down grading*. Imaginea folosită este aceea a muncitorului „care apasă un buton”. Anumite studii subliniază acest sens. Lucrările Comisariatului general pentru plan au arătat astfel că, în industria japoneză, robotizarea a afectat în principal locurile de munca cele mai calificate (asamblare sau uzinare, mai ales). Alte mărturii la fel de reprezentative subliniază, dimpotrivă, că operatorii respectivi sîrit acum mai bine formați și au mai multe inițiative. Oportunitățile care le sînt propuse deschid noi perspective. Integrarea și libera circulație a ideilor sînt ca urmare favorizate (L. Tanguy, 1986).

Monografiile* de care dispunem prezintă deci opinii foarte diferite. Această diversitate se datorează în mare parte cadrului de analiză, în funcție de sectoarele sau domeniile de activitate (bănci, fabrici de ciment...), menținerea sau repunerea în discuție a priceperilor tradiționale depinde în realitate de tipul de inovație, de strategiile urmărite și de raporturile de forță. Dincolo de aceste stări specifice, mobilitatea și polivalența sînt considerate ca priorități.

Verificarea acestor diferite informații servește drept bază unor exerciții de simulare. Proiecțiile obținute (a se vedea schema de la pagina următoare) relevă o deformare a structurii locurilor de munca ocupate (G. Ferreol și P. Deubel, 1990, p. 177).

Triunghiul devine hexagon, ceea ce înseamnă că numărul muncitorilor necalificați este în scădere, iar cel al inginerilor și tehnicienilor crește (schema de la pag. 130). De altfel, pentru fiecare nivel de calificare, for marea inițială cerută nu încetează să se mărească, în aceste condiții, cum se poate răspunde unei asemenea cereri?

Două direcții sînt avute în vedere: lupta contra eșecului școliar și revalorizarea învățămîntului tehnic. Dezvoltarea filierelor profesionale se înscrie în această perspectivă și vizează promovarea învățării unor noi limbaje. Școala și întreprinderea sînt astfel chemate să coopereze mai activ. Principalele recomandări se referă la regiuparea pe familii de meserii, redefinirea procedurilor de orientare și punerea la punct a unor cicluri de perfecționare. Sînt avute de asemenea în vedere o modernizare a structurilor de primire, o reactualizare mai frecventă a pro-

RELAȚIILE DINTRE OM ȘI MAȘINĂ: TREI MARI FAZE

	FAZA A	FAZAB	FAZAC
Tehnici utilizate	Mașină universală (secolul al XIX-lea)	Mașină specializată (începutul secolului XX-1960)	Mașină autonomă (perioada contemporană)
Calificările muncitorilor	Meseriaș	Muncitor specializat (taylorism, fordism)	Supraveghetor-operator

aproximativ zece ani), diferitele statistici privind conflictele de muncă (numărul de zile pierdute pentru participarea la grevă se află în descrescere constantă, cel puțin pînă în 1986).

Sindicalismul* actual, bazat pe secția de întreprindere și federația de ramuri, nu reușește cîlect în mod imperfect să se adapteze la noile forme de organizare a muncii. Muncitorii „în afara statutelor”, de exemplu, îi scapă în mare parte, iar marile referințe istorice - 'ontui popular, mai 1968...) par foarte ndepanate

Mai mulți factori, puternic legați între ei, ne permit i înțelegem principalele dificultăți în-
tîinîp i'Dierderea audienței, combativitate
cat-? c zq de dptntate) Menționăm în spe-
cnl arcp'owea prog'esului tehnic, impactul
Hifirulțăilo' p'conncip și evoluția me.-'talito-
{ mr Pentru anumiți sociologi, acuzația devine
mult mai precisă: conducerile sindicatelor
națio i- e <-e reocupa mai puțin ds reprezen-
aiiq r>ersonaiuli i ecit de captarea sufragi-
noi ace'tuit³ în* i o IUTire dorită polemica.

' < o'ets a redactat un sever rechizitoriu
mt t'vi U io- a-vmene? „conducite”: „Cu oii
->1 <U mai n-'ult mcrede'ea celor de la bază
a' * ■-&pi'lira mar mult pe jocul instituțiilor .'
o oe c ma mult despre morala cu at'it se g
n J^ ma „nu i la interes. Cu cit evocă mi
mul' i.ioli=iun cd e luptau ieri, cu at'it se
ocupa mai mult de francezii Îmburgheziți de
asta/1 ' .ICI sirt compătimiti mai rnuit ex-
ploatat cîntai sinului cu at'it sînt răsfațați
mai n 'lt *jrGte'ațn Statului. Cu cit pretend mai
■rvi* că reprezintă muncitorii, cu ații se
straaj esc mei mult sa u limiteze (F de Clo-
cpts '98b p ?1)

Constatările precedente merită totuși să
fie nuanțate. Se observă, de obicei, că în timp
de criză tendințele corporatiste sînt exacer-
bate și deschid caiea unui întreg cortegiu de
inegalități* și de nedreptăți. În spatele acestei
ciispări asupra apărării avantajelor cîștigate
s-ai ascunde „feudalități” și „rente de situație”.
Asemenea rigidități, se spune în continuare,
ating în diverse grade ansamblul ramurilor de
activitate și constituie o reală amenințare atît
la nivelul marilor echilibre macroeconomice

(supralicități salariale, recrudescența presiuni-
nilor inflaționiste), cît și pe planul coeziunii și
solidarității corpului social (risc de fărîmîtare,
posibilități de înfruntări).

Dacă este adevărat că unele critici nu sînt
nefondate, nu înseamnă că luarea în calcul a
„comunităților de meserii” cele mai reprezen-
tative invită la depășirea datelor pur conjunc-
turale și la distanțarea de interpretările une-
ori pripite. Redescoperirea dimensiunii dia-
cronice și adoptarea unei grile de lectură
adekvată (centrată pe „primatul reprezen-
tărilor colective”) ar putea, în această optică,
să aducă cîteva clarificări

Să luăm în considerare dinamica de lungă
perioadă (D Segrestin 1985). „Fenomenul
corporatist” aparține unei tradiții de „volunta-
lism politic”. Astfel, sub Vechiul regim, acor-
darea de privilegii apărea deja ca o manieră
autoritară de a compartimenta piața muncii și
de a guverna autoritar de sus organizarea
acesteia. Acestei „logici etatiste”, care va fi.
ulterior, extinsă ia alte sectoare: SNCF
(Societe Nationaie des Chemins de Fer Fran-
cais), Charbonnages (societate de stat - n.tr).
EDF (Eleoîncite de France ...). i se opune o
„logică de reglementare contractuală” (câzu)
muncitonloi de ia Livre este, din acest punct
de vedere exemplar). Aceste două modele
servesc ele inele drept suport unot tipologii
mai complexe și evidențiază, după diverse
varianțe, accesul la profesie*, atîibuirea pos-
turilor sau gestiunea carierelor.

Ni se oferă doua paradigme* Prima se
sprijină pe o viziune sistemică: statute și
reglementări figurează la loc de cinste. A
doua abordare pune accentul pe strategiile
de maximizare. Toate aceste analize, cu
toate ca sînt foarte utile, pot fi completate prin
luarea în calcul a unei componente „cultu-
rale”, la loc de frunte mai ales în cazul sticla-
rilor sau metalurgistiilor. Pentru că suferă
compromisuri sau reajustări din ce în ce mai
frecvente, apărarea identității profesionale
(legitimare, recunoaștere) lasă loc unei rela-
tive fluidități. Discursurile obișnuite în legătură
cu „exproprierea muncii” sau „dispariția pri-
ceperilor” trebuie deci privite cu oarecare re-
serve...

Prudența este de asemenea necesară în ceea ce privește aprecierea forțelor prezente, în vreme ce la nivelul politicilor contractuale, practicile de tip „eu îți dau ție și tu (în schimb) îmi dai mie” (negocieri riguroase salariale/stabilizare a efectivelor) se generalizează, eșichierul sindical se transformă: anumite centrale se radicalizează (Force ouvrière), altele se recentrează (CFDT - Confédération Française et Démocratique du Travail)... Clasificarea în „revoluționari” și „reformiști” își mai păstrează oare întreaga sa valoare?

În concluzie, două remarci:

- Constituirea sociologiei muncii ca disciplină specifică datează de aproximativ trei zeci de ani. Dezvoltarea sa datorează mult operei și personalității lui Georges Friedmann (G. Friedmann 1956)

- Dacă „atelierul” și „cronometrul” (componente esențiale ale taylorismului*) continuă să facă obiectul a numeroase analize, intervin și alte preocupări neinteresante din ce în ce mai mult de gestionarea resurselor umane*, de constrîngerile de flexibilitate* și de mutațiile tehnologice. Însăși clarificarea teoretică evoluează și își încorporează noi concepțe („oglar****. „capital umsn”¹ > Anumite

duiată*. înseamnă profesională*) pot fi, de asemenea, percepute într-o manieră mai pre-

**** Șoma; 1> Comunități de meserii [> Diviziunea muncii]> Fordism i> Nomen ■ claturii nivelurilor de formare]> Participare '■■■ Calificare]> Relații umane > Sindicalism ■ Taylonsm

• ADAM Gerard, REYNAUD Jean-Daniel, *Conflits du travail et changement social*. Paris, PUF, 1978.

BOYER Robert (sub coordonarea), *La Flexibilité du travail en Europe. Une étude comparative des transformations du rapport salarial dans sept pays de 1973 à 1985*, Paris, La Découverte, 1986.

CLOSETS François, *Tous ensemble. Pour en finir avec la syndicalité*, Paris, Le Seuil, 1985.

COMMISSARIAT GENERAL AU PLAN, *La Qualification du travail: de quoi parle-t-on?*, Paris, La Documentation Française, 1978.

FERREOL Gilles. DEUBEL Philippe, *Economie du travail*, Paris, A. Colin, 1990.

FRIEDMANN Georges, *Le Travail en miettes*, Paris, Gallimard, 1956.

SAUVY Alfred, *La Machine et le chômage. Progres technique et emploi*, Paris, Dunod, 1980.

SEGRESTIN Denis. *Le Phénomène corporatiste. Essai sur l'avenir des systèmes professionnels en France*. Paris. Fayard. 1985.

STANKIEWICZ François (sub coordonarea), *Les stratégies d'entreprise face aux ressources humaines. L'après-taylorisme*. Paris, Economica, 1988

TANGUY Lucie (sub coordonarea), *L'Inévitable relation formation-emploi. Un état des recherches en France*, Paris. La Documentation française. 1986

N

Naționalism (Nationalisme). Curent de gândire apărut în timpul Revoluției franceze, exaltând valorile* naționale. Multă vreme ancorat la stingă (ideal civil și revoluționar). Devine ulterior (de la sfârșitul secolului al XIX-lea) militarist și șovin (Barres, Maurras). În anii '60, un nou context: cel al decolonizării (lupta împotriva imperialismului). Cf. J. Plumyene, *Histoire du nationalisme*. Paris, Fayard, 1979.

Națiune (Nation). Comunitate umană ai cărei membri, uniți prin legături materiale (teritoriu, stat, interese economice comune) și spirituale (tradiție, istorie, cultură), au conștiința că formează o entitate, în zilele noastre, criza de identitate* națională în numeroase țări. Cf. E. Gellner. *Nation and Nationalism*. Oxford, Basil Blackwell, 1983.

Neam (Lignage). Grup de rudenie ai cărui membri au un strămoș comun în virtutea unei reguli de filiație uniliniară.

Neutralitate axiologică (Neutralité axiologique). Această expresie corespunde traducerii cuvîntului german *Wertfreiheit*. Este necesar să facem deosebirea dintre judecățile de fapt (a căror validitate este universală) și judecățile de valoare (referitoare la personalitatea cercetătorului). Procesul de obiectivare a cunoștințelor* nu se sprijină pe evaluările subiective, ci pe constatările verificate empiric.

Nivel de trai (Niveau de vie). Corespunde nivelului de consum (pentru o gospodărie) sau venitului național pe locuitor (pentru o țară). A nu se confunda cu puterea de cumpărare.

Nomenclator ai nivelurilor de formare (Nomenclature des niveaux de formation).

Se prezintă astfel:

NIVELUL VI - Absolvenți ai primului ciclu de gradul doi (a 6-a, a 5-a, a 4-a) și ai formelor de învățămînt preprofesionale în timp de un an (CEP, CPPN și CPA).

NIVELUL V bis - Absolvenți ai clasei a 3-a și ai claselor celui de-al doilea ciclu scurt înainte de anul terminal (în statisticile oficiale, nivelul VI include adesea nivelul V bis).

NIVELUL V - Absolvenți ai anului terminal al ciclurilor scurte profesionale și cei care au abandonat școala din al doilea ciclu lung înainte de clasa terminală.

NIVELUL IV - Absolvenți ai claselor terminale ale celui de-al doilea ciclu lung și cei care au abandonat școala după bacalaureat înainte de a atinge nivelul III.

NIVELUL III - Absolvenți cu diplomă de nivel BAC + 2 ani (DUT, BTS, instituturi, DEUG, școli de învățămînt sanitar sau social etc).

NIVELUL II + I - Absolvenți cu diplomă ai celui de-al doilea sau ai celui de-al treilea ciclu universitar sau cu diplomă de învățămînt superior.

Nomenclator PCS (profesii și categorii socio-profesionale) (Nomenclature des PCS - professions et categories socio-professionnelles). Obiectivul urmărit constă în „clasificarea ansamblului populației active într-un număr restrîns de mari categorii prezentînd fiecare o anumită omogenitate socială”. Decupajele reținute integrează moduri de viață, sentimentul apartenenței, practici culturale...

Începînd cu clasificările Parodi (1945), sînt utilizate două criterii: statusul* (activi/inactivi; salariați/nesalariați) și ierarhia profesională (în funcție de remunerare, de calificare* și de relațiile de muncă, se deosebesc astfel tehnicienii de muncitorii necalificați, cadrele superioare de funcționari, industriași de artizani).

Fiecare denumire corespunde unor interese particulare, atît materiale, cît și simbolice. Recunoașterea acestei specificități se efectuează la diferite niveluri: cadru legislativ, sisteme de pensionare, proceduri de negociere colectivă.

Toate aceste caracteristici au dat naștere „codului PCS” (care a fost actualizat în 1982). Anumite rubrici au fost modificate: cadrele medii fac de acum parte din profesiile intermediare. Acestea din urmă cuprind, de asemenea, tehnicienii sau salariații care se situează între muncitori și cadrele de conducere. Salariații agricoli și persoanele din servicii au fost regrupate respectiv alături de muncitori și de funcționari. Descompunerile cele mai fine (în 24 sau 42 de posturi) ne dau informații în legătură cu alte subdiviziuni (sector privat/funcție publică: proprietăți mici, medii sau mari...).

Această manieră de a se proceda se dovedește, în ansamblu, foarte utilă. Ea permite să fie comparate strategiile de consum, să fie studiate fenomenele de mobilitate socială*, să fie reperate inegalitățile în ceea ce privește venitul sau patrimoniul.

Sînt demne de semnalat cîteva critici. Orice nomenclator de activități se refera la o dubla reprezentare a spațiului social: una bazată pe observarea faptelor, cealaltă mai teoretică. Aceste două moduri de abordare se completează, dar ambiguitatea și imprecizia anumitor **formulări** nu pot fi eliminate în totalitate. Rămîn statistici indirecte, se impun revizii periodice (noi moduri de gestiune a mîinii de lucru, nesiguranța locurilor de muncă...). Sînt, de altfel, de conceput orientări concurente („clasă socială**”, „stiluri de viață**”).

Și acum cîteva date cantitative. Din 1954 pînă în 1982 (cifre elaborate plecînd de la vechiul nomenclator și din recensăminte), categoriile care s-au dezvoltat cel mai mult corespund meseriilor ce necesită calificările cele mai înalte. Astfel, profesiile liberale și cadrele superioare au trecut de la 2,9% din populația activă în 1954 la 7,7% în 1982 (proporție de creștere medie anuală de 3,5%). La fel, ponderea cadrelor medii era de 5,8% în 1954. Ea a atins 13,8% în 1982. Funcționarii

au înregistrat o progresie similară între aceste două date (de la 10,8% la 19,9%). Această creștere coincide cu **terțiarizarea*** activităților. Dimpotrivă, numărul **muncitorilor stagnează** și cel al muncii nesalariate **se află** în regres: se constată diminuarea nu numai a celor activi în agricultură, ci și a patronilor din industrie și comerț.

Care este situația astăzi? Tendințele astfel sugerate au continuat?

În noul nomenclator, agricultorii nu reprezintă mai mult de 5,5% din populația activă*. Totuși, este vorba aici de o populație mai bine educată. Pe de altă parte, începînd cu 1975, această descreștere încetinește. Criza limitează transferurile de mînă de lucru către industrie și sectorul terțiar și suscită poziții de repliere în mediul rural. În aceeași manieră. În vreme ce numărul artizanilor, comercianților și întreprinzătorilor particulari se micșora începînd cu 1954, asistăm, de la sfîrșitul celor Treizeci de ani glorioși la o răsturnare de tendințe.

O altă constatare: efectivele muncitorilor scad începînd cu 1977, în vreme ce funcționam continua sa progreseze (27 6% din activi în 1988) Dar deosebirea între aceste două grupuri devine din ce în ce mai dificil de stabilit. Ce criteriu trebuie reținut⁹ Referirea la natura muncii, manuală sau nu ne permite cu siguranță să identificăm cazurile cele mai evidente, dar nu este suficientă pentru o mare parte din aceste activități. Statisticienii de la INSEE se sprijin.ă pe condițiile de muncă, dar și pe finalitatea muncii: o femeie de serviciu angajată de un particular aparține categoriei funcționarilor: aceeași femeie de serviciu angajata într-o întreprindere va fi trecută în rîndul muncitorilor, în total, acestea sînt caracteristici sociale care sînt reținute pentru a repartiza profesiile în diferitele rubrici. Vor fi incluse, de exemplu, în grupul funcționarilor profesiile cele mai feminizate

Deși categoria cadre și profesii intelectuale superioare continuă să crească într-un ritm rapid, această creștere este totuși inegală. Creșterea cea mai importantă este cea a inginerilor și a profesilor liberale. Cît despre

- Dialectică
- Fenomenologie
- Cuantificare
- Logică
- ipotetico-deduc-tivă

- Tipologii
- Tip ideal
- Sisteme
- Modele structurale

POL EPISTEMOLOGIC

POL MORFOLOGIC

i Siudn co-ipcva!
 J fⁱ i - >ⁿ)
 f hrj j t ? pⁱ -a Un

POL TEORETIC

Cadre de referință

- Pozitivism
- Comprehensiune
- Funcționalism
- Structuralism

M
 ^s e Ge mv.?s exterior? re h -p "-p, ie -
 nsttuie o sufr Vi ^ii-ne Onr
 V ine din act me Tⁱ i * s ~>n aț i >- d^ r "n jai '
 ^ și In actul pi c* v o)pc" i s» ' di ni rț j ^cm ia -
 fD ma ^ap3ta u exstentj n"i?""^ u r a - ^A>U
 onsfor-na in lurru Dar a^ bta %t°i onz-'i- 'erna d f3^-t re
 T i ebîe niciodată perfeuta Mu ic pe Cd r dn' r oo t se di
 Heg«=l o dpfinește ca dorința rep ința f' saj H 'e'ebvre
 'nieaza și educa Activitatea set^ila rp^iPzinta reciprci'ate și o
 r razia pentru sclav de a depăși triata sa mișcare de totali

(Sursa: BRUYN

la *ratique* condiție. El învață să prevadă, să reflecteze și timp unei treziri a conștiinței, unui angajament

accede în acest fel la inteligență și rațiune. Dimpotrivă, stăpînul, care nu se mai raportează decît în mod indirect la lucruri și care nu face decît să distrugă bogățiile în actul consumarii, se menține într-o identitate pur subiectivă, identificabilă cu moartea. Concluzia:

militant și unei voințe de emancipare Golit de conotațiile sale politice sat; ideologice, acest *praxis** ne atrage atenția asupra prezenței eventuale a unor efecte emergente. „Profeția care se realizează singură” reprezintă o excelență ilustrare. Crezînd în insolabilitatea băn-

cilor, clienții procedează la retrageri masive: falimentul afit de temut devine atunci realitate. Studiul fenomenologic se alătură acestui tip de preocupări și operează prin reducere sau, mai precis, prin „punere între paranteze a încrederii spontane în pozitivitatea lumii”. Această *epoche*, în sensul husserlian al termenului, înțelege să se detașeze de conștiința naturală și de tot ceea ce reprezintă un obstacol în calea dezvoltării unei „științe a esențelor”. Analiza se vrea „eidetică”: departe de a se confunda cu perceperea faptelor ea servește drept intermediar „între ceea ce este delimitabil prin intuiție, ceea ce este formula-bi p dr'jrs și re^a ^e este a e *abi prin tr-o grupare de i dic e i iL i \\ Mouloud 10 T p "M) -l Tı itcT ș mai rp en "■ iJ og i snt i or-te Semmf î "P aMl i t "itd pîș șt- ■> u r t 3l prs în 1 1 gı pur in 'L c j n ^ ■'i me ntoi.IT til b s x U

radigmele de care dispunem au adesea valoare de exemplu. Ele se bazează pe reguli mai mult sau mai puțin implicite și se înru-desc cu credințele de tip „ontologic”. Să luăm în considerare, mai întâi, pozitivismul”. Știin-țele empirico-formale constituie, în această optică, modelul de scientificitate prin exce-lență, lată două reguli esențiale: renunțarea la tot ce este a *priori* și căutarea, prin intermedi ui observației, a datelor experienței, a legilor generale. Acestea pot fi tendențiale (xole t;p stări” la A. Comte), condiționale (cf te7 n ceiriza instiltPi famil ale °ai s iile rpic l IOS a¹ rirac d agec P e ■î bd°z ca 4 ° sa > ° n mu i -înj * a* m ju t'<-i'i re m i

'J a i?²~e eo

^ s

L/prin

i l d^ vc ti 'ie rut J p j^ [i D M° t nla SL,la ttus airt j țin dnim r ui n ctr ,iecjmma ui cmntofrt. mei 'exp^bie i uirl nm borohn¹»

a CADRELE DE REFERINȚĂ. Oacă ne interesăm în prezent de polul teoretic, pa-

ativă? Nu rnsam bare
roașore ceea ce aparit
au a valorilor?
numit comprehensiv a

J la io "t tistica or t > probar ta n fi ea nu este suficientă pentru a ne satisface cun ozitatea. Acțiunea umană este de un alt ordin. Autori cum ar fi H. Rickert, W. Dilthey sau

F. Schleiermacher au arătat că „viața semnificațiilor” este de resortul „științelor spiritului”. În măsura în care procedează indirect și gradat, urmînd exigențele succesive ale semanticii, apoi ale reflecției, metodologia interpretării este inseparabilă de o reprezentare în termenii „cercului hermeneutic”. Avînd totuși conștiința că un asemenea cerc nu poate fi deprecia pur și simplu calificîndu-l drept „vicios” pentru că, în sine, egalează o „posibilitate autentică” de cunoaștere pe cel mai original” (P. Ricoeur. 1969). Dincolo de aceste controverse, trebuie evitate două obstacole: „un sociologism” autoritar, care se declară în stare să trateze faptele sociale prin exigențele adesea imaginare ale unui sistem* căruia îi sînt împrumutate intenții sau finalități de reproducere sau de dominare, și un impresionism care reduce interacțiunea socială la o rapsodie de contracte private, întîmplătoare și discontinuă. (F. Bourricaud. 1986, p. 11).

Cu structuro-funcționalismul, punctul de vedere holist* își recapătă drepturile. „Societatea globală” cuprinde mai multe „subsisteme”, care se întrepătrund și sînt supuse unor imperative foarte variate (sigla AGIL). Principiile de integrare, de reglare sau de teleonomie joacă aici un rol important (cf. lucrările lui T. Parsons):

rare cinci conduite. Cea mai frecventă corespunde scenariului adaptării sau supunerii*. Cînd se produce un exces de zel, se deschide calea ritualismului*. O altă strategie, cu totul opusă: cea a revoltei*. Contestarea este extremă și atinge ansamblul valorilor dominante. Ostile violenței, practicile neimplicării sau evaziunii (vis, misticism...) nu trebuie să fie uitate: rezerva este atunci voluntară. Ultimele soluție, proprie minorităților active: inovarea* (proponeri de amenajări, de reforme sau de transformări mai profunde). Să precizăm, în plus, că instituțiile întrețin relații complexe cu devianța. Dacă asupra delinvenților se abat represiunea și pedepsele, se observă o anumită blîndețe față de „cerșetori” sau „vagabonzi”. Toleranța vizavi de nebulie sau de marginalitate rămîne totuși foarte variabilă, în funcție de culturi (R. Merton, 1965). Oricare ar fi temeiul acestei abordări, subzistă numeroase semne de întrebare: așa cum nota încă E. Durkheim, „a arăta la ce este util un fapt nu înseamnă a explica cum a apărut, nici cum este ceea ce este” Asemenea presupuneri pot fi oare răspunzătoare de schimbarea socială*? Există, în particular, loc pentru dezordine?

În optica structuralistă, predominanța universului semiotic merge rînă în mină cu

Cerințe funcționale prealabile	Subsisteme implicate	J Mijloc de schimb privilegiat	Tip de proces
Adaptare (A)	Economie	Bani	Eficiența optimă
Urmărirea scopurilor (G, Goal attainment)	Politică	Putere	Diferențiere a rolurilor
Integrare (I)	Justiție		
Latentă (L)	Familie, învățămînt, cultură	Angajament	

Din moment ce procesul de socializare* nu constă în a imita în mod pasiv modele pre-existente, gradul nostru de aderare depinde de împrejurări. Pentru a relua terminologia folosită de R. Merton, sînt luate în conside-

estomparea subiectului. Acesta nu mai este decît un simplu suport. Dacă percepțiile sînt înșelătoare și reprezentările iluzorii, accesul la coduri sau simboluri garantează o veritabilă „ruptură epistemologică”. De la regulile de

rudenie la practicile culinare, fenomenele studiate trebuie deci să fie percepute plecând de la relațiile care le caracterizează la un moment dat. Acest primat acordat dimensiunii sincronice se regăsește atât la lingviști (F. de Saussure), cit și la antropologi (C. Levi-Strauss) sau la psihanaliști (J. Lacan), Principalele critici adresate acestui tip de raționament menționează riscul reificării* și se bazează pe „ontologia reducționistă” (J. Piaget, 1968).

■ **CADRELE DE ANALIZĂ.** A lucra asupra unui concept înseamnă a varia extinderea și înțelegerea acestuia. Punerea în evidență a unor trăsături specifice este o operație delicată: într-adevăr, cum să găsești criterii pertinente de discriminare care să permită o împărțire univocă și reprezentativă a obiectului analizat? În acest domeniu este necesar să fii extraordinar de atent cu folosirea categoriilor, altfel pot fi reactivate anumite taxinomii* cu totul absurde. Caz extrem de îmbinare heteroclită, „clasificarea chineză” imaginată de J.L. Borges este aici foarte lămuritoare și se sprijină intenționat - pentru nevoile demonstrației - pe un empirism* dintre cele mai evidente. Pot fi distinse astfel, printre animale, cele care aparțin împăratului, cele care sînt împăiate, domesticite sau desenate cu o pensulă foarte fină din păr de câmilă, fără a uita sirenele, porcii de lapte și clinii în libertate... Sîntem departe de clauza „fără omisiune, nici dubla întrebuintare”.

Alte subdiviziuni sînt, dimpotrivă, mult mai pertinente. Printre dihotomiile clasice, să le cităm pe cele propuse de R. Benedict (civilizații apolinieni/civilizații dionysiace),

F. Tonnies (comunități/societăți) sau E. Durkheim (solidarități mecanice/solidarități organice). Teoria mertoniană a anomiei* poate fi de asemenea formalizată într-o manieră asemănătoare (R. Boudon și F. Bourricaud. 1982, p. 579). În funcție de resursele disponibile, de respingerea sau acceptarea scopurilor și mijloacelor, atitudinile vor evolua între „conformism”, „inovare”, „ritualism” sau „retragere” (a se vedea cazurile prezentate în tabelul de la mai jos).

Apatie, decalaj sau resemnare nu sînt nici ele de exclus (partea dreaptă a aceluiași tabel).

Tipul ideal constituie, ca urmare, un „procedeu experimental pe care savantul îi creează din proprie inițiativă, urmînd necesitățile investigației, și pe care îl abandonează în aceeași manieră dacă nu dă rezultatele scontate” (J. Freund. 1968, p. 57-58). Nu este deci vorba de a reproduce în mod adecvat „realitatea concretă”, ci de a clarifica proiectele actorilor și de a dispune de un „tablou de gîndire omogenă” plecînd de la care să se poată înțelege ceea ce determină singularitatea unui eveniment, a unei situații sau a unui comportament. M. Weber va vorbi, în legătură cu acea'sta, de „constelație” sau de „totalitate semnificativă”. Această reprezentare coerentă și stilizată răspunde unei exigențe de vizibilitate și nu poate fi obținută decît ținînd seama de diferitele puncte de vedere. Să ne gîndim, de exemplu, la caracterizarea formelor de autoritate* (charismatică, tradițională sau birocratică). Acțiunea poate fi ea însăși percepută ca fiind conforma cutumei, rațională în raport cu scopurile sau valorile... ceea ce înainte părea confuz sau

Scopuri

Individul le acceptă		Nu le acceptă	
Le acceptă	Nu le acceptă	Le acceptă	Nu le acceptă
-----	1-----	1-----	-----

Miiloac Individul dispune de ele
Individul nu dispune de ele

Sursa: BOUDON R., BOURRICAUD F., *Dictionnaire de la sociologie*, Paris, PUF, 1982, p. 579.)

contradictoriu devine mai familiar (cf. scrierile lui G. Gurvitch relative la noțiunea de tip real). La fel ca modelarea, cadrul sistemic se aplică unor contexte foarte diverse: organizații*, relații profesionale*, ecologie... Acest ansamblu de elemente interdependente trimite la un mediu dat și poate fi interpretat în termenii autoorganizării. Cuplarea și retroacțiunea (*feedback*) se dovedesc atunci esențiale.

■ MODURILE DE INVESTIGARE. Sesiizarea și tratarea datelor sînt preluate de poiul tehnic. Studiile de caz* se sprijină pe ipoteze și sînt adesea ghidate de o schemă teoretică. Ele pot fi exploratoare sau descriptive și se referă la anchete*, surse documentare sau monografii*. Să semnalăm, în această privință, lucrările de pionierat ale lui F. Le Play și ale doctorului Villerme (cf., mai ales, *Tableau de l'etat physique et moral des ouvriers employes dans les manufactures de coton, de laine et ae sote*, 1840). Alte contribuții celebre: cea a soților Lynd referitoare la *Middletown* (1929) sau cea a lui W. L. Warner asupra condițiilor de viață din *Yankee City* (1941). în limba franceză, sa ne raortăm, între altele, la

alegerea soțului (A. Girard, 1964) sau la zvonurile din Orleans (E. Morin, 1969).

Investigațiile precedente pot fi completate de un demers comparativ. Recurgerea la *surveys* sau la *paneluri** este cu atît mai prețioasă cu cît examenul dimensiunii spațio-temporale lărgeste cîmpul nostru de reflecție asupra similitudinilor sau deosebirilor dintre grupuri sau instituții. De unde o mai bună înțelegere a anumitor probleme (aculturație*, mobilitate socială*...).

Experimentarea* se efectuează fie în laboratoare, fie pe teren. Atunci cînd intră în contact cu mediul înconjurător, cercetătorul poate fi mai mult sau mai puțin „implicat” în postura de operator, consultant sau simplu observator. Schimbarea va trebui astfel să fie explicată sau programată (cf tabelul de mai jos).

O metodologie a evaluării (*ex ante* sau *ex post*) acompaniază acest dispozitiv și servește drept suport unor exerciții de simulare* introducerea de variante conjuncturale sau structurale, redefinirea obiectivelor sau conștrîngerilor. luarea în calcul a amînăni aplicațiilor, efectelor induse sau măsurilor însoțitoare .. Anumite date, cum ar fi evoluția men-

Experimentare pe teren

	<i>Cvasiexpehmeniare</i>	<i>Experimentare ..operațională"</i>	<i>Cercetare Acțiune</i>
Poziția cercetătorului	Observator/ pasiv	Operator/ angajat	Catalizor/ implicat
Rolul cercetătorului	Analiză	Consultare	Colaborare
Scopul cercetării	Explicarea schimbării	Cauzație și evaluare a schimbării	Cunoaștere și practică a dinamicii schimbării
Formularea problematicei	ipoteze explicite	ipoteze explicite	Probleme conjuncturale
Variabilă (e) experimentală (e)	Puțin numeroase, selecționate și neprovocate	Puțin numeroase, selecționate și provocate	Numeroase, neselecționate Si provocate
Tratare	Nonreactiv	Reactiv	Reactiv

(Sursa: BRUYNE P. și alții, *Dynamique de la recherche en sciences sociales, Les poles de la pratique methodologique*, Paris, PUF, 1974, p. 226.)

talităților sau a raporturilor de forță, rămân totuși greu de cuantificat sau suferă de numeroase „b/a/s-uri”: reprezentativitatea eșantionului, semnificația măturilor culese, modalitățile de construcție a scalelor de preferință.

În concluzie, să reamintim că fiecărui nivel al analizei (tehnic, metodologic sau teoretic) îi corespund interogații specifice: statutul termenilor observaționali, locul instrumentării, forța explicativă a schemelor conceptuale.

[> înțelegere ► Anchete O Epistemologie L> Explicare ► Metode cantitative ► Metodologia cercetării în științele sociale ► Paradigme sociologice

• BOUDON Raymond, BOURRICAUD Francois, *Dictionnaire critique de la sociologie*. Paris, PUF, 1982.

BOURRICAUD Francois. prefață la lucrarea lui J.-G. PADIOLEAU *L'Ordre social. Principes d'analyse sociologique*. Paris, L'Harmattan, 1986, p. 11-15.

BRUYNE Paul de. HERMAN Jacques, SCHOUTHEETE Marc de. *Dynamique de la recherche en sciences sociales. Les poles de la pratique methodologique*. Paris, PUF, 1974.

CICOUREL Aaron, *Cognitive Sociology. Language and Meaning in Social Interaction* New York, Free Press, ~1972.

FERREOL Gilles și DEUBEL Philippe, *Methodologie des sciences sociales*, Paris, A. Colin. 1993.

FREUND Julien, *Sociologie de Max Weber*, Paris, PUF, 1968.

MERTON Robert K.. *Elements de theorie et de methode sociologique*, trad. fr., Paris, Pion. 1965 (prima ediție 1949).

VOULOUX Noel, *Langage et structures. Essais de logique et de semiologie*, Paris, Payot, 1969.

PIAGET Jean, *Le Structuralisme*, Paris, PUF, 1968.

RICOEUR Paul. *Le Conflit des interpretations. Essais d'hermeneutique*, Paris. Le Seuil. 1969.

Obiectivitate (Objectivite). Atitudine, stare de spirit a celui care „vede lucrurile așa cum sînt”, fără prejudecăți*, nici păreri pre-

concepute. Valorizare a idealurilor de dezinteresare, de colectivitate și de universalitate. Ruptură cu simțul comun*, aparențele, lumea existenței...

Obişnuință (Habitude). Mod de a acționa și de a gândi dobîndit de individ și care devine, în mare parte, inconștient și automat. Termeni asociați: repetiție, rutină, stereotip*. Mecanisme de învățare* și de interiorizare*.

Observație (Observation). Din lat. *observare* - a nu pierde (din ochi). Constatare a unui fapt cu ajutorul mijloacelor de investigare potrivite. Observația poate fi directă sau indirectă, calitativă sau cantitativă, efectuată pe teren sau în laborator. ► Anchete ► Metodologia cercetării în științele sociale

Oligarhie (Oligarchie) Din gr. *oligon* - puțin. La origine, formă de regim politic ce a existat, în anumite epoci. În Grecia antică. Guvernarea cetății ara în acea vreme încredințată unui mic număr de cetățeni. Se opune astfel monarhiei și tiraniei*. Se aplică, mai general, oricărui grup care exercită puterea* fără o reală opoziție. Analiza fenomenului oligarhic și a, legii sale implacabile** este astăzi integrată celei a elitelor*. Cf, lucrările de pionierat ale lui R. Michels (1911) asupra conservatismului și a birocratizării structurilor ierarhice. C Elite > Putere

Olson (paradoxul lui) (Olson; paradoxe d'). Problematică a acțiunii colective. Punerea în evidență a comportamentelor de tip *free-rider*. Cf. M. Olson, *La Logique de l'action collective*, trad. fr., Paris, PUF, 1978 (prima ediție 1966).

Opinie publică (Opinion publique)
J. Stetzel, ale cărui lucrări se află la baza cercetărilor franceze în legătură cu acest subiect, a subliniat caracterul confuz și nedeterminat al noțiunii, ce provine din limbajul comun și pentru care nu există o definiție satisfăcătoare. Fenomen psihosocial prin excelență, opinia publică este o manifestare a mentalității colective, distinctă de voința po-

- Omul este motivat de teama foamei și
atracția reprezentată de câștig O retribuție
proporțională CL efortul a va incita 'a ati
gen=a unu randament maAi n Remunerați
vd =eoui ue; i Sd f<- dihbukd după V3iod'ea
oc "fo n H^i-?i nu pe u<. LA veun ni sa L^i
fi ari ului au va l a d epi uaiă
diudt I-^ uo o tt H i V3 ILOL sa e iu sa "i
ia a nul fo tMar upi ^ 3 " in) au
uirș ai/v laria a tnni
De z bat^nu r bi ^s^'cder" -
td iui or r dl xi t. o r u ^ ț i
* t ui l i ^ - =b it d i ml

Ca reacție la această viziune mecanicistă a întreprinderii s-a dezvoltat, în Statele Unite ale Americii, între cele două războaie mondiale, curentul Relatiilor Umane* (RU). Căcazia unei vaste cercetări făcute în atelierele de la Western Electric Company. E Mayo și colaboratorii săi (W. Dickson, F. Roethlisberger etc.) au evidențiat ceea ce e nur eș'e cu un tⁿ meri foaue gen' al f_u-ti ui Jiman efe l\ th>n<?> l"jn ioa a apaie cu d ratdrca a " i ♦ " n i pentru acești djt n UL e Tu " i -> r i o " t ina importanți decit cori. * i iqñl⁻³ lv-r ^/olvatla și mo aiul rn J ci onr ni pe> ip e te ca elemente AS> l p pe itr i n l n' pger<- ppif imantflor t c^A din domo jl' mbol i 111 'ie ra 0+0 verba dⁿ compⁿqnp anctiuii* ere dmtp i) io un ro e'jita tiru'e it^QIP finat ar ^ 1 v dⁿ dnrIt efioidn' nitat t - își cri ti it b^eaa de il'fel ci

^u i?oi ti ci c a "n
1' i u->t^ jn priiti je
) ie me ie TICr
1' 1 1 t-CTni
.It 1 III 1^ IU

1 Jil V 1 A 1-3 i i1J 3 / 1 qici inq 0 t J i
1 1 i t e j n* <- 1V1p tru 1 r i A1 e t in-
ort ,h C* r² z l Vin ni i dt j*a n c*rr n A1ute
1 -lf1 r r UJ d t t r n lp ip^ run t t^D tot , r u
V'al ir 1 i te t t li^r tta¹ t* f- ft tor1 treoi
n² n² o Of 0 npr art pi^d i P Tej^a r p l j1 eoni jl jr de-

i uului n n f yer^ fCTP3 dLtori ții (K Lev n
P Lippitt și R Mi ") admm "trarea uimOdrii
(L Coch și J R rench^ dman ica grupuri or
(i Lewin) Totuși abordarea propusa de RU
nu se substituie deloc modelului taylorist.

9th 'tinHtaylor ta est» oth nth t
mure mth oegiaba dec t a ^rganzin
Pnnth-iDiesalp in' r opuneri lehnire iar pre
ceptele sale proceduri opethtom -entrate pe
activitățile fizice de bază implicate în pro-

De altfel, dacă viziunea omului devine ma
 bogată, ea nu se transformă în același timp,
 i l ? e o n cu a fost
 l b al e a ie nda
 e d Ș ba dl .0 d
 ane) n "ici tu
 l D de ar f ti t^ e n n ^ a
 t d d *o ița
 a a e c od eca l t mul
 r nt i tti ch^~ M ^ ta a

D M
tmp c
e tec e e
a i t n
mt auto o

Hexagon, M. Crozier este inițiatorul unei adevărate școli franceze de sociologie a organizațiilor. La confluența analizelor **webetiene asupra birocrăției*** și a studiilor de **psihosociologie industrială**, el a prelungit exa-

Să insistăm asupra punctelor esențiale ale ceea ce apare ca o nouă paradigmă. În primul rând, trebuie să subliniem ruptura profundă cu abordările precedente. Ambiția generală este de acum înainte mai vastă și interesează sociologia în ansamblu: „Nu numai o sociologie a organizațiilor, ci o sociologie a acțiunilor sociale care iese dincolo de granițele disciplinei”. (Vi Cr ze u g 7 p 9 Dacă gan/dt le 1 ie 3p tal ud u u p te pen e y. li pl i a co i o d en i a lt,ga icu o j obi" ^ ma p o f i j? l "3 \$ de 1entb dit oam ou c nat e l nb d sene ne b i ti i t ne \at 0 j. p te r iqp P ° t t a < lo-j c r n | g o p l CP n 03 a j t A al z 1 i a 1 -i p pt i

n a a i a C² i a l
t 3 a_K p e x l e G
Jul r e t t l n e t e t a
tp n b l n np 1a nt l a P
strîngerî și proiecte se stabilește în acest caz
un fel de joc care traduce funcționarea reală
a **organizării**. Ce loc să acordăm de acum
înainte **puterii**?

Astăzi, tema raportului a depășit cadrul variabilelor economice pentru a lua în considerare contextul cultural în ansamblu. Pentru a explica raporturile de autoritate sau formele de solidaritate muncitorească, se face apel mai mult la specificitatea instituțiilor* sau culturilor* naționale (A. d'Iribarne; M. Maurice și alții). A vorbi despre modelele japonez, scandinav, german... a devenit la fel de obișnuit ca a vorbi despre modelul taylorist. Una dintre dezbaterile contemporane se referă în acest caz la a ști cum să gîndești raportul cultural: poate deveni acesta un nou model explicativ capabil să explice structura, reușita și dificultățile organizațiilor?

↳ Behaviorism ↳ Birocrație f> Cultură de întreprindere !> OST /> Putere i> Relații umane D> Strategie D> Taylorism (procesul ~) ► Muncă (sociologia ~)

Organizări simbolice (Organisations symboliques). Sisteme mai mult sau mai puțin organizate de reprezentări*, de atitudini*, de norme*, cu mare încărcătură afectivă, în funcție de care se structurează, la un nivel puternic implicit, percepții, valorizări, convingeri și conduite. Aceste organizări subiective determină sensul pe care îl îmbracă pentru subiecții sociali condițiile obiective cu care sînt confrunțați. Individul le formează plecînd de la mesajele ideologice la care este expus și de la experiențele pe care le trăiește, în cursul unei biografii* marcată de relații întotdeauna sigulare și active cu multiplele sale grupuri de apartenență trecute și actuale. Convorbirea* nondirectivă, chestionarul*, tehnicile proiective, istoriile vieții sînt principalele mijloace de acces la aceste organizări.

• BALLE Catherine. *Sociologie des organisations*. Paris, PUF. 1990.

BERNOUX Philippe, *La Sociologie des organisations*, Paris. Le Seuil 1985.

CROZIER Michel. *Le Phenomene bureaucratique*, Paris, Le Seuil, 1963

CROZIER Michel, FRIEDBERG Ehrard, *L'Acteur et le systeme. Les contraintes de l'action collective*. Paris, Le Seuil, 1977.

ETZIONI Amitai. *Les Organisations modernes*. t'ad fr. Gembloux. Duculot. 1971 (prima ediție 1964)

GREMION Pierre, *Le Pouvoir peripherique bureaucrates et notables dans le systeme politique frangais*, Paris. Le Seuil, 1976.

LAWRENCE Paul R., LORSCH Jay W., *Adapter les structures de l'entreprise*, trad. fr., Paris, ed. d'Organisations 1973 (prima ediție 1967)

MARCH James G., SIMON Herbert A., *Les Organisations*, trad fr., Paris, Dunod, 1969 (prima ediție 1958).

MAURICE Marc. SELLIER François, SILVESTRE Jean-Jacques, *Politique d'education et organisation industrielle en France et en Allemagne*, Paris, PUF, 1982.

SAINSAULIEU Renaud, *Sociologie de l'organisation et de l'entreprise*, Paris, Presses de la FNSP et Dalloz, 1897.

Panel (**Panel**). Tehnică de anchetare pusă la punct de Lazarsfeld și care vizează relevarea modificărilor de comportament și schimbările de opinie în cadrul unei populații date, grație chestionarelor* repetate, la intervale regulate, pe același eșantion. Folosit frecvent în sociologia politică (studiul evoluției intențiilor de vot, în particular).

Paradigme sociologice (Paradigmes sociologiques) Termenul de „paradigmă” acoperă multiple accepții (G. Ferreol, 1994). El poate fi folosit mai întâi în sensul specialiștilor în gramatică. Evocă atunci un „model de declinare sau conjugare”; pornind de la acesta pot fi ilustrate o serie de fenomene. Formulările cele mai cunoscute sînt următoarele:

EXEMPLE DE PARADIGME SOCIOLOGICE:

i Paradigma nașterii capitalismului*

i (Max Weber): burghezul se transformă în j întreprinzător atunci cînd vede în bogăție l un capital, o investiție productivă și nu o l ocazie de speculă sau de viață îmbel-| șugată. Teologia morală a calvinistilor este j congruentă cu această ideologie. |

i Paradigma socializării* anticipate j (Merton): indivizii tind mai degrabă să imite i valorile* și comportamentele grupurilor l cărora doresc să li se alăture, decît pe cele | ale grupurilor cărora le aparțin. l

j Paradigma frustrării* relative (Stouffer): dacă normele* sociale sînt clar definite i și percepute ca stabile, indivizii își limitează ambițiile în funcție de aceste norme. Dacă normele sînt imprecise și instabile, indivizii nutresc ambiții ce depășesc posibilitățile de realizare și resimt o frustrare.

Paradigma familiei* nucleare (Parsons): dezvoltarea societății industriale impune mobilitatea populației și deci independența copiilor, ceea ce antrenează „nuclearizarea” familiei.

Paradigma acțiunii colective (Olson): nici un individ nu are interesul să acționeze pentru a susține o organizație* care procură bunuri și servicii colective pentru că el va beneficia oricum de ele; el va participa deoarece această organizație furnizează în plus satisfacții individuale.

Paradigma capitalului social (Bourdieu): egalitatea de acces la școală menține inegalitatea* de origine socială, de vreme ce copiii claselor superioare au mijloace culturale și motivații care le permit să profite mai bine de școală decît copiii claselor inferioare.

Paradigma conflictelor de grup (Dahrendorf): diversificarea societății antrenează o diversificare a grupurilor sociale și o specializare a- intereselor de grup; rezultă o multime de conflicte de interese între grupuri.

Paradigma democrației* (Tocqueville): egalitarismul* este resortul societăților democratice și pe măsură ce egalitatea progresează, inegalitățile* devin tot mai șocante și alimentează exigența de egalitate.

Paradigma Chicago (Park și Burgess): popularea unui oraș se face pe zone concentrice și prin regruparea diferitelor grupuri etnice sau sociale.

Paradigma conflictelor de clasă (Marx): clasele sociale* sînt într-o permanentă luptă. Țăranii și clasele de mijloc vor trebui să se împartă între burghezie și proletariat, iar proletariatul va înlocui burghezia în postura de clasă dominantă, în perspectiva societății fără clase.

Paradigma logicii semnelor (Baudrillard): în societățile bogate, consumatorul își procură semne sociale, cumpărând în același timp bunuri și servicii; logica semnelor se substituie atunci logicii necesităților și comandă alegerile sale mai mult decât utilitatea.

(Sursa: MENDRAS H., FORSE M., *Le Changement social*, Paris, A. Colin, 1983, p. 264 și următoarele)

Cea mai mare parte a acestor analize fac obiectul unei prezentări detaliate în această lucrare (cf.. de exemplu, articolele Mișcări sociale* sau Obiectivarea cunoștințelor*). Printre celelalte semnificații reținute, se va vorbi de „matrice disciplinară”, de „model teoretic” sau de „curent de gândire”. Un efort de clasificare se impune, cu scopul de a sublinia aportul acestor diferite abordări în termenii științificității. Ne vom întreba astfel în ce condiții și cu prețul căror constrângeri acțiunea colectivă este posibilă și poate lua o formă sau alta

■ O GRILĂ DE LECTURĂ. Precum economistul, care își stabilește poziția raportându-se la teoria valorii, nici sociologul nu poate să scape de problematica ordinii sociale*. Considerată din punct de vedere epistemologic, aceasta implică o dublă întrebare. Mai întâi, care este natura realității în care se inserează fenomenele sociale? Cum anume putem noi, în consecință, să abordăm cognitiv

(și într-o manieră adecvată) această realitate?

Ca răspuns la prima întrebare, sînt de conceput două atitudini: una, inspirîndu-se din doctrinele naturaliste, pune accentul pe procese sau suporturi materiale; cealaltă pe un ansamblu de reprezentări mintale prezente la fiecare individ: conduitele umane. În această perspectivă, nu se adaptează în mod mecanic la forțe pur fizice, dar sînt expresia unor reguli și coduri* socio-culturale foarte pregnante. În spatele acestei dileme, se regăsesc dezbaterele din secolul trecut în legătură cu dualismul între explicare* și înțelegere*: țesătura societății este relevantă oare de o metodologie empirico-formală sau de un tratament mai specific?

Pe de altă parte, se poate admite că acele concepte pe care le utilizăm pentru a descrie sau a interpreta lumea nu sînt nimic altceva decît denumiri mai mult sau mai puțin comode care nu au, ca atare, nici o „realitate”. Dezvoltarea principiului nominalist* se află pe picior de egalitate cu respingerea sistematică a oricărei tentative ce vizează reificarea unei entități colective sau a alteia (birocrație*. stat*, opinie publică*...). Dar se poate de asemenea susține, cu aceeași convingere, că abstracțiile la care am recurs nu sînt utile decît în măsura în care au capacitatea de a „revela” sau de a „penetra” o realitate socială greu accesibilă observației.

Cînd combinăm criteriile precedente, apar patru „strategii de cercetare”: empirism*, subiectivism, substanțialism* și raționalism (T. Johnson și alții. 1984) De unde diagrama următoare;

	Nominalism	Abordare cognitivă asociată	
Materialism	A Empirism'	B Substanțialism'	
Idealism	C Subiectivism	D Raționalism	
Axa1: Natura realității sociale			

Să începem cu caseta A. Aceasta se referă la empirismul logic* și mai ales la celebra doctrină a *sense data*. Conform punctului de vedere formulat inițial de Cercul de la Viena* (M. Schlick. R. Carnap, O. Neurath), fiecare concept ar putea fi asociat, prin intermediul unui proces mai mult sau mai puțin complex, cu termeni observaționali. Era deci vorba să fie reconstruit limbajul științei plecând de la o bază strict atomistă. Verificarea unei propoziții dotată cu sens trebuia să se reducă, mijlocind intervenția anumitor operații logice, la examinarea unor aserțiuni elementare, nefăcând să intervină decât predicate de observație și desemnări de obiecte fizice. Considerat prea exigent, criteriul de punere la încercare astfel sugerat a fost destul de rapid modificat chiar în cadrul neopozitivismului, cedând locul ideii de confirmare, apoi principiului de interpretabilitate. Pentru ca un sistem conceptual determinat să poată fi considerat ca având o influență cognitivă în ceea ce privește realitatea, este suficient de acum ca anumite propoziții pe care teoria permite să fie stabilite să poată fi puse în corespondență cu predicatele obișnuite ale observației. Așa cum remarcase deja C.W. Mills, cu ocazia cuticii sale privind curente utilizanste* sau behavioriste*, nu se mai cere decât ca o referire empirică corespunzătoare să fie în mod necesar asociată fiecărei teme teoretice.

Dacă se dorește totuși să se explice veritabilul statut al limbajului științific, perspectivele precedente trebuie să fie radicalizate. Se pare astfel că trebuie să i se recunoască teoriei* o virtute proprie, nu numai pentru că ea conferă, prin construcții adecvate, un conținut particular termenilor săi, independent de relațiile semantice pe care aceștia le întrețin cu omologii lor din sfera descriptivă, ci și pentru că mișcarea formalizării rămîne o exigență fundamentală. Nereducîndu-se la o „codificare a analizei funcționale”, opera lui T. Parsons este mai mult decît exemplară deoarece întreține cu tradiția pozitivistă un dialog nuanțat.

Asociind nominalismul* și idealismul, atitudinea subiectivistă (al doilea moment al dispoziționalului propus) se interesează de noțiunile

de evaluare, de responsabilitate și de sancțiune. Ea dezvoltă, de asemenea, o concepție explicită a conștiinței. Nu este vorba, la acest nivel, despre referirea la o substanță amorfă, nediferențiată sau transparentă, susceptibilă de a dezvălui conținuturile noastre psihice. Conștiința - așa cum o consideră Husserl sau Schutz - nu se mulțumește să acompanieze pasiv acțiunea, ci participă din plin la ea. Localizată istoric și geografic, ea nu este deci o stare, ci o activitate. De fapt, ar trebui să facem distincția între conștiința practică și conștiința discursivă. Conștiința practică vizează stocul de cunoștințe pe care actorul nu încetează să le mobilizeze în timpul diferitelor sale acțiuni, dar pe care este incapabil să le realizeze în discursul său cotidian. Într-adevăr, în esență, ne vedem de ocupațiile noastre cu o îndeminare căreia ne-ar fi foarte greu să îi explicăm formalismul. De unde importanța etnometodologiei*, a sociologiei cognitive sau a fenomenologiei pentru a preciza complexitatea acestor multiple ajustări: capacitate de simbolizare, istorii ale vieții* sau - pentru a folosi vocabularul lui H. Garfinkel - „indexicalitatea”* se plasează într-un context de raționalitate limitată (cf. lucrările Școlii de la Chicago”).

Punînd în legătură și interpretînd în funcție de modalitățile, de fiecare dată altele, semnalele sau mesajele care îi sînt adresate, fiecare agent girează pe plan local incertitudinile, conflictele și aspirații, fiind în același timp o sursă și un receptor potențiale de influență. Deoarece obiectivele și constrîngerile se redefinesc și se transformă fără încetare, logica actelor - departe de a fi unimodală - nu poate fi înțeleasă decît în funcție de jocurile relaționale foarte diversificate. Metodologia interpretării - sîntem aici în centrul întreprinderii weberiene - trimite la o anumită viziune a lumii, ea însăși perceptibilă prin intermediul unei „hermeneutici” a acțiunii”.

La polul opus al paradigmei interacționiste*, substanțialismul* - a treia abordare luată în considerare - tinde în ceea ce îl privește să negligeze registrul intenționalității pentru a acorda structurilor* și condiționărilor* o preponderanță pe care unii o vor considera

din puncte diferite de vedere. În această optică, ceea ce literatura anglo-saxonă înțelege prin expresia *the acquaintance process*, adică procesul ce comandă stabilirea de relații sociale, se rezumă fie la o legătură mecanică de tip stimul-răspuns, fie la o secvență cauzală **stereotipă**. Astfel se face, de exemplu, că, în versiunile sale cele mai ambițioase, programul nomologic, cedînd la „apelul emoțional al istoricismului”⁸, nu ne oferă decît o versiune sărăcită a schimbării sociale* (autoreproducere a clasei dominante, programare a destinelor, necesități funcționale...) Oricine propune de genul: „Comportamentele observate nu merită atenție și nu sînt sesizabile științific decît în măsura în care sînt supuse unor determinisme* sociale”, ridică probleme tocmai datorită riscurilor de excludere pe care le suscită. Alte abordări, mai contextuale, nu au și ele diept de rețenit,⁹ Daci oituatn’p de ilegprp forțîi nu mplica nici o pnotatP logra aau exster’iaid me ibrii uIP olecti ititi d’te (evc’uind ir rad 11 u or jrocfsf general deschise nu pot mnodit-i s’ fi= ru otul r» iuși ‘i simple cu ele de trai smisip

Cnd st identifira cu rpoîi de pncedju dp tina * unr ureni mer > iche’e ~rjmtive par dnjMd ronc’ițiL.m i in iimtnp are < b nt | op ii nj cs e Hm îndoiam de rf- pi D’f mjrru t ii in r’e n foima unu raicr n n nipnt fdfk lai pătruns de |_ etog jtivelt, s’le intervîn numeioase rezerve. Se poate nota a’tfel <~a ^d< a d ^t-rminismul cenoerva i n sens, nu o poate face decît prin plăci (*pla-ques*): în afara acestor „borne”, iluzia speculativă (care poate fi regăsită cu mai multă sau mai puțină amploare în mare parte a tradiției holiste*) produce efecte dintre cele mai nefaste: căutarea unui *primum mobile*, confuzia „marilor povestiri de emancipare”, cuitul „constructivismului”.

Proslăvită de școala durkheimiană, explicarea socialului prin social alimentează a patra și ultima subdiviziune a diagramei noastre, respectiv curentul **raționalist**. Un asemenea demers este în sine **perfect** respectabil. El poate chiar, în multe cazuri, să ofere indicații pertinente asupra unei configurații sau a alteia. Este totuși necesar să fim vigilenți în

ceea ce privește condițiile de aplicare, în măsura în care anumiți promotori ai săi depășesc cu mult limitele impuse de regulile formalizării. Nerespectarea acestor precepte poate să suscite numeroase aporii. Pentru R. Boudon, acestea iau naștere cînd simple condiții de posibilitate sînt promovate la rangul de legi* universale sau cînd perspectiva formală este interpretată în manieră realistă. Oricine demers de tip „esențialist” - conștiința colectivă* la Durkheim, alienarea* sau libidoul în antropologia freudo-marxistă - riscă să ajungă la o „metafizică a reprezentării” (R. Boudon, 1984).

■ OPOZIȚIE SAU COMPLEMENTARITATE⁰ în ciuda n’cioi argi.m’nt i<= ‘are le-au fost adresate, toate aceste strategii conservă o valoare euristică deloc de neglijat chiar dacă numai raportată la criteriile obișnuite de coerență și de pertinență. Nu este vorba î. r a den ‘a p > i<?n>’ J cuce pre 3 ori P imprp] mrp supenont tei întîindea d uni stera i ^a 3 a^uia modelJe 11 zitp f nd în rm’Ofitatf 3^ui lor mdir tvi- si r irir¹ con a î t depaț t de iiv rst ^nt n] itr saus iqu’an ațî C ;mr> irățiatezelo pr* n’ f-resiD Jmnd ca este prsb’U ‘ U 3 m1^C nt v Labi¹ pe poziții i eronrihabile cn f r lK l r asp^pr ed sa ougere/e înjmite cT np’ornp 1 tantati se it nlp l ii Bndoki sau i¹⁸ H (i dens’rtbuie sa f c i ac easti uriv rn e minat in Jeaproctpe între strurtu ”> si p^pn ment, explicare* și înțelegere*, exista nume roase medieri, diverse curente de gîndirp între care hermeneutica* - încercînd să articuleze mai bine cauzalitatea și motivația, fără a renunța totuși la specificitatea fiecăreia dintre aceste abordări (A. Giddens, 1987).

Tipologia* adoptată aici nu este evident exhaustivă; ar putea fi imaginate, fără îndoială, tipologii mai sofisticate sau mult mai legate de sociologia franceză contemporană. Să cităm astfel axele sistem*-acțiune*/întegrare*-conflict*. Obținem, în acest caz, o nouă „partiție”:

	SISTEM*	ACȚIUNE
INTEGRARE*	UTILITARISM* Raymond Boudon	ANALIZA STRATEGIILOR* Raymond Aron, Michel Crozier
CONFLICT*	STRUCTURALISM* CRITIC Pierre Bourdieu	SOCIOLOGIA ACȚIUNII* Alain Touraine

(Sursa- TOURAINE A., în *LBat des sciences sociales en France*, sub coord. lui GUILLAUME M., Paris La Decouverte. 1986, p. 139.)

Se mai poate raționa în termenii coerciției, interacțiunii*, unității sau dialecticii*. În funcție de opinia aleasă, schimbarea socială* va fi diferit percepută (a se vedea pagina următoare)

Unii vor fi poate tentați să reproșeze tuturor vctn 3<~horratrai r pi*a mare genrra
 1 ta*p Oi. * nu ttt'oi'i'- ^a utam ca. soluțiile ai
 tAtnjt ie adusp 'ilemelor i_ ISICP (fapt/tpone
 'lot&fminism/liber-arbitru. structura/acțiune.
 (H/ goni conceptUt le dt ernnari ipalei tu
 ,11 *i ,pte'idt'Hf i* i H (.tip de o anumiți
 n iobi<,n 'tici Oatd ^"p&ruii q ea însași ini
 igibilit. tea cjin'xtului in ai'areloc Dinccic
 de îcestc iua> ar po'iț.c concurente (dai nu
 i i iod ne'e^at exi lu'i *-■) >=<= profilează uni
 titea „uLa'-t-i'ta i coi lologiti Aceasti uni
 tate", pentru a nu fi artificială, corespunde
 destul de bine la ceea ce Popper desemna
 iub denumirea de „reparare fragmentară”
tfiecrmcgal tinkpm^ l măsura care
 i ■tpn apab n sa menajam un spațiu de
 i iditație între aceste proiecte diferite, vom
 dispune în același timp de „jocuri de cuvinte”
 *nult mai performante prin intermediul cărora
 opozițiile și afinitățile, tensiunile și comple-
 mentaritățile fac să progreseze reflecția.

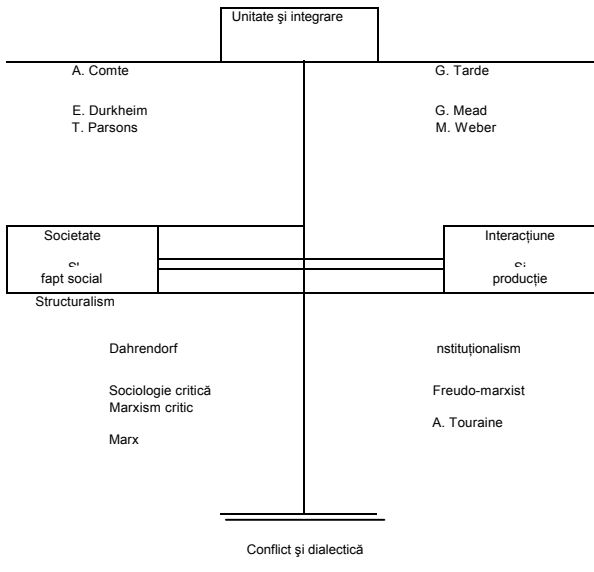
■ CITEVA EXEMPLE. Orice teorie generală care pretinde că extrage, din câteva poziții considerate ca „evidente”, consecințe universale valabile, comportă în realitate mai multe inconveniente decât avantaje. În final este pusă sub semnul întrebării nu atât apti-

tudinea sociologiei de a avea un demers științific sau de a desprinde anumite regulări-tăți, ci mai degrabă pretenția sa de a legifera pentru întreaga umanitate prin intermediul formulei: dacă A, atunci B. Te poți expune în acest caz fie la a inventa concepte lipsite de sens. fie la a fi rapid dezmințit de fapte Numeroase încercări, neatențe la diversitatea realului, au crezut în existența unei pietre filo-
 ple

esențialul - ar fi putut fi explicat Dai adoptarea unor asemenea vederi constringe la deformarea artificială a anumitor fenomene pentru a le adapta forțat la interpretarea rprata Metodologia istoriei a luat c no'tmță în ceea ce o privește, de pericolul re; erp ițit de vocabulele „integialism” sau hi. ism ș vorbește acum despre „generalizări limitate sau restrînse”.

Această redescoperire a actorului nu nofamnă totuși că trebuie să fie ridicat în slavi individualismul* ca o valoare în sine. Nu pi'p vorba nici de a dori negarea existenței unor gtupuri sau a unor fenomene colective. c 1P3 afirma că nici un model de comportament nu are șansa de a fi cu adevărat pertinent dacă neglijează dimensiunea intențională și strategică a actorilor O asemenea aserțiune trebuie să fie luată în considerare pe un plan strict metodologic: într-adevăr, ceea ce contează este eficacitatea a *posterori* a principiului adoptat, adică facultatea sa de a dovedi cel mai mare număr de regulări-tăți observate fără a fi recurs în mod sistematic la o nouă unealtă de explicare *ad hoc*. Pentru o rețea dată de interacțiuni*, ceea ce este de preferat se exprimă sub formă relativă și comparativă, prin ajustări limitate și

O altă grilă de lectură

(Sursa: DELRUELLE-VOSSWINKEL N., *Introduction a la sociologie generale*, Bruxelles, ed. de l'Universite de Bruxelles, 1987, p. 69.)

graduale. Deoarece nu este numai imposibil să atingi perfecțiunea, ci și irațional să dorești a o căuta cu orice preț, trebuie să înveți să raționezi nu categoric (în termeni de „totul sau nimic”), ci prin incrementare (de tip: „mai mult sau mai puțin”). Așa cum au remarcat M. Crozier și E. Friedberg, practica deciziei* – chiar atunci când ea se exercită într-un cadru orăni-

zațional bine structurat - ar releva mai puțin un demers științific și mai degrabă „arta de a se descurca” (M. Crozier și E. Friedberg, 1977).

Există, ne spune J.-P. Sartre în *Critique de la raison dialectique* (Paris, Gallimard, 1960), două moduri de a cădea în idealism: „Unul constă în a dizolva realul în subiectivitate, celălalt în a nega orice subiectivitate

reală în profitul obiectivității". Subiect/obiect, determinism/libertate, sincronic/diacronic: tot atâtea antinomii ce relevă o asemenea schemă și față de care sociologul este chemat să ia o poziție. Să dezvoltăm, pe scurt, câteva dintre aceste „alternative”:

« - Fie se rezumă actorul la subiectivitatea sa: spirit fără materialitate, fascicul de emoții, de percepții sau de intenții. În acest caz, socialul este interioritate. Fie, dimpotrivă, omul nu este nimic altceva decât un purtător orb al unei structuri ascunse, al unei ordini transcendente sau al unor legi inflexibile: cogito-ul său este vid, „eu” său nu este, în cel mai bun caz, decât un eu epifomenal, un fetiș, un altul. Socialul este atunci exterioritate.

- Fie distingem în realitatea socială numai indivizi ascunși dincolo de contururile lor. Socialul este constituit din atomi. Fie ne grăbim să survolăm aceste corpuri singulare, să topim particularul în universal. Într-o totalitate. Socialul este sistem.

- Fie se neglijează partea de intenționalitate a acțiunilor umane, nu se remarcă decât invariанților nevoi, norme, habitus. Socialul este constringere. reproducere. Fie nu se distinge în acțiunile oamenilor - grupurilor etc. - decât raționalitatea lor. contexte obiective, strategii adecvate, consecințe intenționate. Recunoscută sau nu, intenția se află peste tot chiar și în istorie: totul este dorit, totul „aranjează” cel puțin anumite (grupuri de) actori. Aici socialul este producție, strategie.”

(Sursa: ERALY A., în *Revue internationale de sociologie*, 1984. p. 300-301.)

Nu ar trebui, oare, dimpotrivă, așa cum ne invită Giddens, să depășim aceste dualisme (care admit coexistența a două principii ireductibile), păstrându-le în același timp ca dualități (adică dubluri în sine)? Aceeași remarcă în ceea ce privește de această dată două dintre cele mai mari nume în sociologie: Durkheim și Weber. Dacă primul - urmându-i lui Comte - este animat de cercetarea regularităților sau a invariанților și urmează deci o perspectivă nomologică*, al doilea, mult mai rezervat în ceea ce privește existența unor

asemenea „legi”, aderă la principiile „raționalismului critic”. Dispunem, raportându-ne la obiectele atribuite sociologiei, de două versiuni foarte diferite corespunzând unor tradiții naționale foarte tipice. Ar fi totuși inutil să dorim să operăm cu orice preț (oricare ar fi domeniul de studiu considerat) o ierarhie tranșantă între asemenea abordări. A discuta, într-o manieră generală, despre validitatea comparată a modelelor utilitarist și cognitiv este deci aproape la fel de potrivit ca a vorbi despre meritele respective ale pensei și cleștelui! (R. Aron, 1967).

Dacă pînă nu de mult o parte deloc neglijabilă a producției sociologice s-a lăsat invadată de numeroase „unelte”, cel mai adesea prost stăpînite. o nouă fază a dialecticii între intervenția cercetătorului și obiectivarea cunoștințelor” pare a se afla pe punctul de a se dezvolta. Raționamentului factorial, ilustrat de reprezentativitatea statistică sau comparația de tip experimental, tînde astfel să i se substituie o abordare numită contextuală, bazată pe constituirea unor rețele mai complexe, în vreme ce înainte autonomia individului era presupusă ca fiind neglijabilă (aplicarea automată a testelor de corelație servind drept paravan unui anumit vid teoretic), folosirea „tehnologiilor blînde” (*douces*) (analiza de similitudine, graf..) invită în prezent la recunoașterea deplină a diversității „cercurilor sociale” și la studierea influenței asupra arbitrajelor individuale prin intermediul unei proceduri de „agregare interactivă” (A. Degenne, 1981). Cu condiția să fie utilizate cu suplețe și discernămint, procedeele algoritmice nu sînt de disprețuit și pot, dimpotrivă, să dezvolte foarte mult aria de pertinență a anumitor ipoteze. Cercetătorul trebuie în orice caz să se străduiască să aleagă unelte de investigare care să fie transparente, pe care să le stăpînească și care să îi lase posibilitatea să intervină în fiecare fază a modelării. Cadrl conceptual pe care trebuie să îl elaboreze este, desigur, construit plecînd de la anumite principii generale (relevînd în particular semantica), dar specificitatea și legitimitatea nu se apreciază decât în funcție de nevoi foarte precise.

TREI FORME DE PARTICIPARE

INTERESARE

- prime de producție
- prime de productivitate
- prime de interesare la economiile realizate
- prime în funcție de rezultate
 - repartizarea personalizată a creșterii de patrimoniu rezultând din autofinanțare

ACTIONARIAT

- repartizarea uniformă a creșterii de patrimoniu rezultând din autofinanțare
- participare la capitalul existent
- planuri de economie
- cooperative de producție

METODE DE GESTIUNE PARTICIPATIVĂ

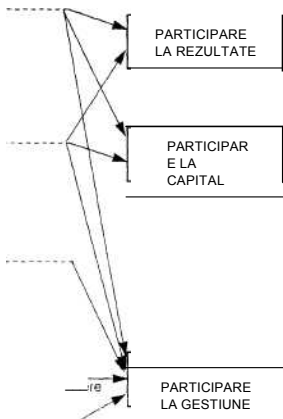
- gestiune per obiective
- ateliere autonome
- comitet de întreprindere
- informarea muncitorilor
- împărțirea sarcinilor

COGESTIUNE

- salariați alături de acționari într-un comitet de supraveghere

AUTOGESTIUNE

- salariații aleg un comitet de gestiune ce numește la rândul lui un director

Capitalul, Marx părea să se orienteze mai ales către ideea de pauperizare relativă: „Salariile reale nu cresc niciodată proporțional cu productivitatea muncii” (Cartea I, secțiunea 7, cap. XXIV).

Mai târziu, economiștii sovietici, conștienți că această formă de pauperizare lăsa să subziste o posibilitate de „ajungere din urmă”, au afirmat că sărăcirea era în același timp relativă și absolută. Pentru aceasta a fost suficient să introducă un minimum istorico-social, identificabil cu minimumul vital, și să constate că sistemul capitalist* se afla în incapacitatea de a asuma acest tip de constrângeri.

În fine, alți autori nu au ezitat să deplaseze dezbaterea, părăsind sfera monetară. Pauperizarea devine atunci un fenomen psihologic, care se integrează într-o critică a

vieții cotidiene. Accentul va fi pus pe reificarea* relațiilor umane, pierderea contactului cu natura, într-un cuvânt, alienarea* care însoțește domnia mărții. Destinul ideii de pauperizare joacă deci un rol central pentru cel care dorește să analizeze evoluțiile gândirii marxiste. Atunci când se constată că există o contradicție între o teorie și faptele pe care aceasta se presupune că le explică, există două moduri de a reduce distanța. Unul constă în a nega verdictul experienței. Se va spune că pauperizarea există, contrar aparențelor. Este suficient să fie pusă în discuție fiabilitatea statisticilor, acuzate că deformează realitatea. Când evidența este prea bătătoare la ochi, există o a doua soluție pentru a restabili acordul între conceptualizare și fenomene. În acest caz, teoria va face obiec-

tul diverselor aranjamente, **fie** prin introducerea ideii de pauperizare relativă, fie prin abaterea către considerații de ordin etic.

Nu este vorba aici de a introduce un proces care să vizeze în mod deosebit abordarea marxistă. Procedeele evocate mai sus sînt o parte a tuturor construcțiilor științifice, inclusiv acelea care provin din științele exacte, în oricare comunitate de cercetători, există instituții, poziții de apărut, care fac ca modelele abstracte să nu cedeze chiar atît de ușor la presiunile realității.

Personalitate de bază (Personalite de base). Noțiune cheie propusă de școala Cultură și personalitate, sistematizată de A. Kardiner. Definită de M. Dufrenne (1953) ca „numitorul comun al personalităților individuale într-un grup social dat”. Trăsături tipice constituente ale „caracterului etnic” sau „național”. Cf., pentru o analiză critică, lucrarea lui G. Devereux: *Essais d'ethnopsychiatrie generale* (Paris, Gallimard, 1970). i> Culturalism ► Cultură

Piață (Marche). Loc de intîlnire între ofertă și cerere. Temă a alocării optime a resurselor (Walras, Pareto). Metafora Miinii Invizibile. Cf. A. Smith (*Theorie des sentiments moraux*, 1759): „Nu de bunăvoința măcelarului, a berarului sau a brutarului tre-

buie să depindă masa noastră cea de toate zilele, ci de grija (acestora) de a mări la maximum propriul lor interes”. Mai multe aspecte: concurență pură și perfectă, monopol, *oligopsonie* (piață caracterizată prin prezența unui foarte mic număr de cumpărători și numeroși vînzători - n.n.)... Discuții celebre, mai ales în anii '30 (cf. expresia: „socialism de piață”, introdusă de Oskar Lange).

Piață primară și piață secundară (Marche primaire et marche secondaire). Problematika dualismului. Segment primar și segment secundar, definind fiecare funcții caracteristice: garanții și stabilitate, pe de o parte; precaritate și riscuri de excludere, pe de altă parte.

Piața primară poate fi împărțită, la rîncul ei. În două mari părți. Prima, calificată drept „superioară”, desemnează posturi cu responsabilitate, foarte bine remunerate, dar ale căror titulari (conducători sau cadre superioare, de exemplu) se află sub amenințarea concurenței. A doua componentă, numită „inferioară”, se raportează la sarcini relativ standardizate. Inițiativa și autonomia rămîn limitate, dar cariera este asigurată (cazul muncitorilor calificați). Cu toate că este utilă, această clasificare rămîne discutabilă, deoa rece criteriile pe care se bazează s'înt în același timp imprecise și puțin adaptate la

Piețele primară și secundară

Caracteristici	Piața primară	Piața secundară
Durata muncii	Permanent	Timp parțial ¹ sau CDD ²
Salarii	Ridicate	Slabe: salarii minime
Avantaje sociale	Importante	Nici unul sau puține
Condiții de muncă	Bune	Proaste
Securitatea postului de muncă	Asigurată	Nici una
Stabilitatea postului de muncă	Mare	Slabă (+ risc de șomaj)
Controlul muncii	Slab	Mare
Sindicalizare	Frecventă	Rară
Posibilități de promovare	Puternică	Slabe
Posibilități de formare	Puternică	Slabe

¹ inferior duratei legale a săptămîinii de lucru - n.n.

² CDD = contract cu durată determinată; muncă „ocazională” etc.

(Sursa: TREMBLAY D.-G., *Economie du travail*, Quebec, Ed. Saint-Martin, 1990, p. 458.)

comparațiile pe perioadă lungă. ► Muncă (sociologia -).

Planificare (Planification). Diferite modalități: imperativă și centralizată (țările din Est), suplă și indicativă (Franța, de exemplu). Este vorba, în funcție de caz, de a promova un nou mod de organizare economică, de a corija imperfecțiunile pieței sau de a stabili planuri pe termen mediu. Nu mai corespunde, în zilele noastre, unei „obligatii ardente”.

Plusvaloare (Plus-value) ► Legea im- placabilă a salariilor

Plutocrație (Ploutocratie). Din gr. *ploutos* - bogăție, și *kratos* - putere, guvernare. Regim politic în care puterea* este deținută de cei mai bogați.

Polemologie (Polemologie). Din gr. *polemos* - tumult, război. Analiza conflictelor ca formă esențială a vieții societăților. Cf. lucrarea lui J. Freund, *Sociologie du conflit*, Paris, PUF, 1983. A se vedea, de asemenea, lucrările lui G. Bouthoul.

Poliarhie (Polyarchie). Din gr. *polus* - numeros. Trimite, în democrațiile noastre, la logica reprezentării politice și a consultării electorale: pluralismul partidelor, recunoașterea și protejarea libertăților publice, multiplicarea centrelor de decizie... Cf. lucrările lui F. Bourricaud, CE. Lindblom și mai ales R. Dahl (a se vedea, în mod deosebit, *Qui gouverne?*, trad. fr., Paris, A. Colin, 1971; prima ediție 1961).

Poligamie (Polygamie). Opusul monogamiei. Formă de uniune matrimonială a mai mult de două persoane, incluzând poliandria (o femeie este soția mai multor bărbați) și poliginia (caz invers, un bărbat cu mai multe neveste).

Popor (Peuple). Numeroase semnificații, în accepția sa cea mai largă, grupare umană care posedă o limbă, o cultură și trăsături psihologice asemănătoare. În tradiția romantic-

mului german din secolul al XVIII-lea (H6lderlin, Schelling), este o totalitate vie care transcende indivizii. Ei au în acest caz sentimentul apartenenței la aceeași comunitate*. Desemnează, de asemenea, într-o manieră peiorativă, populația, „masă neorganizată cu pulsuni necontrolate” (cf. L. Chevalier, *Classes laborieuses et classes dangereuses*, Paris, Pion, 1959).

Populație activă (Population active). Populația activă cuprinde, de obicei, persoanele care au o slujbă, ca și șomerii. Am reamintit această definiție succintă, dar nu toate problemele sînt astfel rezolvate. Există, într-adevăr, situații intermediare între activitate și inactivitate: datele exhaustive sînt rare și obligă la frecvente revizuirii pe baza procedurilor dacă nu arbitrar, cel puțin foarte discutabile. Rezultatele la care se ajunge nu sînt, de altfel, independente de instrumentul de măsură ales. Sîntem deci confrunțați cu mai multe abordări, care conduc la estimări uneori diferite. Trebuie menționate trei surse: recensămîntul, ancheta privind postul de muncă și Starea Națiunii (*Les Comptes de la Nation*).

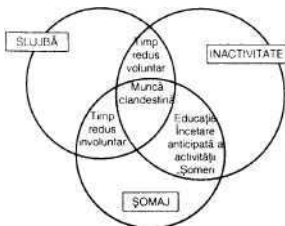
- **Recensămîntul (Le recensement):** este o operație administrativă care se sprijină pe ansamblul populației și care se realizează cu regularitate din 1836, cu o periodicitate cuprinsă între cinci și opt ani. Populația activă regroupează aici persoanele care declară. În momentul recensămîntului, că exercită sau caută să exercite o activitate profesională remunerată. Sînt incluse persoanele fără ocupație, dar care caută o slujbă, ca și membrii clerului. Nu sînt însă luați în calcul militarii în termen, studenții, pensionarii, persoanele retrase din afaceri, ca și gospodinele (atunci cînd nu contribuie la exercitarea profesiei unui membru al familiei lor). Sînt cuprinși de puțin timp beneficiarii stagiilor în întreprinderi și a contractelor slujbă-educație. Datorită exhaustivității sale, recensămîntul este sursa cea mai fiabilă de care dispunem. Cu toate acestea, întrebările puse rămîn destul de generale; răspunsurile sînt furnizate de cei interesați, cu un ajutor limitat și o supra-veghere sumară din partea agențiilor recen-

zori. Așa că erorile sînt posibile în numărarea activilor.

- Ancheta privind postul de muncă (*L'enquete-emploi*): este realizată o dată pe an de către INSEE din 1950. Definiția reținută se bazează pe o rezoluție adoptată în 1982 de Biroul Internațional al Muncii (BIT). Se va vorbi deci de „populație BIT”. Este vorba despre o anchetă prin interviu făcută pe un eșanșon de 6 000 de gospodării. Amploarea chestionarului permite să se ia în calcul „activii marginali”, adică persoanele clasate, la început, printre inactivi. În consecință, „sînt considerați activi ocupatii cei care, sub rezerva anumitor condiții, au declarat că lucrează la începutul interviului, dar și cei care, fără a se fi aflat în această situație, au declarat totuși că au lucrat în cursul săptămîinii ce a precedat ancheta, chiar și numai timp de o oră” (*Economie et statistique* nr. 171-172, noiembrie-decembrie 1984, p. 7).

- Starea Națiunii (*Les Comptes de la Nation*): acest raport anual, elaborat de INSEE, se referă la economia și societatea franceză. Sînt publicate două serii de estimări. Prima contabilizează persoanele angajate în diferite sectoare de activitate, cărora li se adaugă mii litari în termen și procedează la o evaluare a șomajului în sensul BIT. A doua abordare aplică populației procente de activitate ce rezultă din observațiile anchetei privind postul de muncă.

Un exemplu de verificare a declarațiilor

(Sursa: FREYSSINET J., *Le Chomage*, Paris, La Decouverte, 1988, p. 19.)

Oricare ar fi convenția adoptată, apar suprapunerii între muncă, șomaj și inactivitate.

Populism (Populisme). În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mișcare a intelectualilor ruși (Bielinski, Herzen, Cernișevski) care se opunea țarismului. Dorință de a educa țărănimea, cu scopul de a combate despotismul*. „Pămînt și libertate”, una dintre primele organizații revoluționare ale epocii (1861-1862). dorea să promoveze un comunism agrar. Se aplică, în zilele noastre, la regimuri sau doctrine ce exaltă „masele” sau care recurg la demagogie.

Potlatch. Cuvînt din limba indienilor nootka însemnînd „acțiunea de a da”. Servește la desemnarea ceremoniilor observate la indienii de pe coasta nord-vestică a Americii (Kwakiuti), care se desfășoară în diverse ocazii (funeralii, căsătorie, investire) în cursul cărora participanților li se distribuie bunuri (cuvaturi, ulei de pește), aceștia aflîndu-se din acel moment constrînși să supraliciteze. Interpretările potlatch-ului sînt multiple: tip de „plasament interesat” (F. Boas); formă primitivă de schimb fondată pe dar sau contradar (M. Mauss); expresie a unei tendințe megalomanice (R. Benedict). Considerat mai recent ca un mijloc de redistribuire a resurselor ce corijează inegalitățile datorate naturii sau ca un transfer de bunuri patrimoniale. > Dar

Pozitivism (Positivisme). Doctrină conform căreia domeniul „lucrurilor în sine” rămîne inaccesibil. Numai cunoașterea faptelor se relevă fecundă. Cf. A. Comte (*Cours de philosophie positive*, 1830-1842, I, 16): „Caracterul fundamental al filozofiei pozitive este de a privi toate fenomenele ca fiind supuse unor legi naturale invariabile, a căror descoperire precisă și reducere la cel mai mic număr posibil sînt scopul **tuturor** eforturilor noastre, considerînd absolut inaccesibilă și golită de sens cercetarea a ceea ce au fost numite cauze, fie primare, fie finale”. > Cercul de la Viena > Empirism

Practică (Pratique). Activitate care pune în practică principiile unei arte sau ale unei științe, ale unei doctrine sau ale unui corp de obligații. Desemnează, după L. Levy-Bruhl (*La Morale et la science des mœurs*. Paris, Alean, 1903. p. 9), „regulile conduitei individuale și colective, sistemul de obligații și drepturi, într-un cuvânt. relațiile morale dintre oameni”. Corespunde, în tradiția marxistă, unui proces productiv (cf. lucrările lui L. Althusser). O logică și comportamente specifice fiecărui mediu; a se vedea lucrarea lui P. Eourdieu, *Le Sens pratique*, Faris. **Minuit**. 1980.

Pragmatism (Pragmatisme). Doctrină conform căreia cunoașterea trebuie orientată spre acțiuni eficiente: este adevărat ceea ce a fost verificat (W. James), ceea ce „este util” (C.S. Peirce) sau „dă satisfacție” (J. Dewey).

Praxeologie (Praxeologie) Regrupează ansamblul cercetărilor privind adaptarea mijloacelor la scopuri.

Praxis (Praxis). Substantiv semnificând, în limba greacă, acțiune. Se opune termenului *theoria*. Tradiție marxistă a materialismului istoric sau dialectic”. Cf. *Teza XI despre Feuerbach*: „Filozofii nu au făcut decât să interpreteze lumea în diferite maniere, dar trebuie să o transformăm”.

Predicție creatoare. (Prediction creative). În engleză; *self-fulfilling prophecy* (profeție care se realizează prin ea însăși). Cf. „teorema lui Thomas”: În multe cazuri, previziunea unui eveniment antrenează realizarea acestuia. Exemplu de efect de compoziție (R.K. Merton). Cf. și teoria „anticipărilor raționale” (Muth, Lucas).

Prejudecată (Prejuge). În sensul cel mai frecvent utilizat; raționament oprit înainte de a se putea da o justificare rațională și considerat de obicei eronat. Opinie în general peiorativă, mai mult sau mai puțin implicită, fără verificare, nici control critic, a unui individ sau grup despre celălalt. Caracter ineluctabil: „Pentru a acționa, trebuie să crezi; **pentru a**

crede, trebuie să te decizi, să tranșezi, să afirmi și, în fond, să decizi dinainte chestiunile” (H.-F. Amiel. *Fragments d'un journal intime*). Mai largi decât stereotipurile pe care le includ, prejudecățile se înrudesesc mult cu atitudinile, cu studierea cărora au tendința de a se confunda. D> Atitudine i> Autoritară (personalitate -) i> Rasism i> Stereotip

Prenoțiuni (Prenotions). Termen utilizat de Durkheim pentru a desemna „concepte formulate în mod grosier (...) produse ale experienței vulgare”, obstacole cu atât mai rezistente la cunoașterea științifică, și mai ales sociologică, cu cât sînt „formate de practică și pentru ea” (*les Regles de la methode sociologique*, cap. 2).

Pentru a răspunde la exigența durkheimiană de a îndepărta în mod sistematic toate ideile înnăscute și a asigura ruptura cu simțul comun. Bourdieu și alții sugerează să se pună la punct o serie de tehnici de obiectivare: măsură statistică, definiție prealabilă, critică a limbajului (cf. *Le Metier de sociologue*.. Paris. Bordas/Mouton, 1968). > Prejudecată > Simț comun

Prestigiu (Prestige). Din latinescul *praestigium* - artificiu, iluzie. Considerație mai mult sau mai puțin puternică de care beneficiază unele persoane sau grupuri în funcție de puterea lor, de bogăția lor sau de statutul lor social. Fiecărei culturi* îi corespund ierarhii* sau valori* specifice; în domeniu! profesiiilor, de exemplu, atracția pentru un tip de activitate sau altul se manifestă în funcție de tradiții și de reprezentările colective.

Procese discursive (Processus discursifs). ► Obiectivarea cunoștințelor

Profan (Profane) [> Sacru

Profesii și profesionalizare (Professions et professionnalisation). Termenul de profesie, utilizat în limbajul curent, face de acum parte din vocabularul științelor sociale. Sociologia profesiiilor, de origine anglo-saxonă. ocupă în Franța un loc tot mai impor-

tant. Această noțiune este acceptată de diferitele curente de gândire, spre deosebire de cea de clasă socială*. Dar, dacă încercăm să o definim pentru a o constitui în **obiect al demersului științific**, așa cum invita deja Durkheim în *Les Regles de la methode sociologique* (1895), ne lovim de numeroase dificultăți, în limba franceză, termenul este ambiguu și are cel puțin trei sensuri. El desemnează:

- genul de muncă obișnuită a unei persoane (se vorbește despre exercitarea unei profesii): termenul este atunci apropiat de cel de activitate sau de ocupație, în Codul profesiilor și categoriilor socio-profesionale al INSEE. profesia indică nivelul cel mai detaliat al nomenclatorului:

- ansamblul intereselor unei colectivități date în cadrul căreia fiecare participant exercită o aceeași meserie (se referă la apărarea profesiei): termenul evocă atunci pe cel de serviciu specializat, recunoscut și organizat:

- grupul profesiilor liberale, ocupații cu caracter intelectual a căror remunerare exclude ideea de profit. Exemplul tipic este cel al profesiei de medic. În această singură accepție este, în general, utilizat termenul de profesie în țările de limbă engleză

Tentativa de definire sociologica necesită în prealabil un "ocol" istoric.

■ **O PRIMĂ ABORDARE.** Primele lucrări care au utilizat această noțiune au apărut mai degrabă ca încercări de justificare a privilegiilor legate de exercitarea profesiilor valorizate social decât ca tentative teoretice permițând înțelegerea evoluției activităților în societățile occidentale. Ele se situează în contextul apariției profesiei de sociolog. Când sociologia este abia recunoscută în cadrul universitar, cererea de expertiză socială se dezvoltă și sociologii tind să se facă recunoscuți ca specialiști, capabili să rezolve problemele marilor organizații și ca profesioniști ce dezvoltă practici de lucru, de formare și asociere, construind astfel reprezentări* ale activității lor în legătură cu modelul profesiilor liberale.

Pentru a defini într-o manieră satisfăcătoare profesia, trebuie deci să ne îndepărtăm

de reprezentările cele mai comune și să încercăm să situăm termenul în raport cu cele de **ocupație și meserie***.

Din punct de vedere istoric, termenul de profesie desemnează funcții instituite, înregistrate oficial, recunoscute juridic și figurând de drept în nomenclatoarele de stat. Originea sa etimologică (*profesio* înseamnă declarație publică) pune accentul pe eficacitatea simbolică a riturilor sociale de *trecere*, de autojustificare, care incită pe cei de aceeași profesie să se organizeze în grupuri care dispun de puterea adesea exclusivă de a exercita o activitate social valorizată, de a o reglementa și de a controla accesul la ea. Profesia este astfel o ocupație care a ajuns încet, încet să pună la punct condițiile instituționalizării sale.

Caracteristicile precedente tind să apropie profesiile de vechile meserii, cele de „corporație*“). Riturile* de trecere permit separarea simbolică a șefilor de echipă (maștri) de colegi și ucanici. Dar, în cazul profesiilor, ele nu constituie deci! unul din modulele de trasare a liniei de demarcație dintre grupul profesioniștilor și cel al profanilor. Opoziția cea mai marcată între profesie și meserie (din latinescul *mnvsterium* - sarcini și îndatoriri asociate cu funcția de servitor) este cea care opune capul și mîiniile, activitățile nobile după modelul medicului sau avocatului și activitățile mnuuale. Enciclopediștii desemnau deja meseria ca ocupație „care cere folosirea brațelor și care se mărginește la un anumit număr de operații mecanice, care au drept scop o aceeași muncă pe care muncitorul o repetă fără încetare“. Acest clivaj între artele liberale și artele mecanice, care își are originea în evul mediu, nu a împiedicat totuși profesiile și meseriile să se organizeze și reglementeze încă din secolul al XIII-lea sub un același regim, regimul corporatist, în care ceremoniile rituale se înrudeau în multe privințe cu modelul religios al profesiei de credință. Meseriile și profesiile au evoluat astfel în paralel; franceza modernă se mulțumește cu echivocul ce se referă la deosebirile între meserii și profesii: ea utilizează termenul de profesie într-un sens adesea foarte larg și neutru, apropiat de cel de ocupație.

în Franța, interesul actual pentru analizele în termen de profesie este legat de reînnoirea a trei domenii de activitate ale sociologiei:

- sociologia muncii*, care, după o perioadă marcată de interesul pentru studii prioritar al taylorismului* în cadrul atelierului, se preocupă din ce în ce mai mult de problemele postului de muncă, ale întreprinderii și se interesează de categoriile tehnicienilor sau inginerilor, ca și de profesiile liberale;

- sociologia organizațiilor*, care își întinde câmpul de investigație la studiul sistemelor de acțiuni concrete din ce în ce mai diversificate;

- sociologia educației*, care lărgeste domeniul sociologiei educației la problemele de dobândire a competențelor profesionale în situațiile de muncă, prin intermediul proceselor formale și informale de construcție a cunoștințelor și relațiilor între formare și calificare*.

Dacă este deci dificil de ajuns la o definiție sociologică univocă a termenului profesie, se înțelege cum sociologia profesiilor poate dezvoltă orientări teoretice concurente și poate da loc la numeroase controverse și privilegia proximități sau divergențe cu sociologiile specializate.

Dacă dezvoltarea sociologiei profesiilor datează din secolul XX, reflecțiile cele mai vechi ale lui Weber și Durkheim permit să situăm mai bine dezbaterile actuale asupra profesionalizării și ambiguității lor.

Weber subliniază importanța profesiilor (termen pe care îl folosește într-un sens învecinat celui de profesie liberală) în societatea occidentală modernă și vede în procesul profesionalizării trecerea de la o ordine socială tradițională la o ordine socială în care statutul* fiecăruia va depinde de sarcinile pe care le îndeplinește și în care alocarea posturilor de muncă se va efectua după criterii raționale de competență și specializare. Profesia este o vocație: ea nu mai este moștenită ca un destin, ci dorită și asumată. Dezvoltarea profesiilor este legată de birocratizare, caracterizată de ierarhizarea sarcinilor împărțite și repartizate pe baza unor criterii obiective, separarea completă între funcții și oamenii care le ocupă, punerea la punct a unor formări specializate și a unor proceduri

de recrutare fondate pe libera alegere și angajamentul contractual.

Durkheim (cf. *La Division du travail social*, 1893) se întreabă în legătură cu conflictele de interese care sfîșie societățile industriale, în căutarea autorităților legitime care ar putea restaura un minimum de coeziune socială. Pentru el, asociațiile profesionale sau corporatiste ar putea fi instanțele susceptibile de a lupta împotriva riscurilor de anomie* care se înmulțesc în societățile cu solidaritate* organică. Ele ar putea fi echivalentul modern al meseriilor organizate în corporații, guvernate de o deontologie specială și susceptibile de a dezvolta la membrii lor o disciplină și o solidaritate ce le detașează de egoismul individualist.

În tradiția continentală, în ciuda diferențelor de abordare marcate, profesionalizarea trimite deci mai degrabă la dezvoltarea formărilor* și calificărilor* specializate, de competențe specifice, la o modernizare și o intelectualizare a vechilor meserii decât la nașterea și structurarea grupurilor organizate, autonome, controlînd accesul la profesie și exercitarea sa.

■ DE LA FUNCȚIONALISM* LA INTERACȚIONISM SIMBOLIC*. În Statele Unite ale Americii, sociologia profesiilor este marcată încă de la origine de curentul funcționalist. Pentru Carr-Saunders și Wilson (1933), profesiile, în particular cea de medic, sînt prezentate ca model de dezvoltare a activităților; în afara unei definiții precise, ele se caracterizează esențialmente printr-o formare specializată prelungită, un exercițiu al responsabilității grație competențelor cîștigate și formelor de asociere vizînd menținerea normelor* tehnice și etice. Tendințele către profesionalizare nu sînt limitate decât de existența unor grupuri care nu pot plăti prestațiile și absența unei stime suficiente pentru serviciile oferite.

Îndepărtîndu-se de această punere în formă a reprezentărilor* pe care profesiile o au despre ele, Parsons prezintă profesionalizarea ca pe trăsătura dominantă a societăților industriale. Plecînd de la opoziția dintre ca-

racterul dezinteresat al profesiiilor liberele și urmărirea profitului de către întreprinderile private, el adoptă criteriile de definire care tind să micșoreze la minimum această opoziție:

- predominanță a tehnologiei și recurgere la știința aplicată;

- autoritate fondată pe deținerea unui sector determinat al cunoașterii și practicii (specificitate funcțională);

- relații cu clientela orientate către universalism:

- urmărire a succesului, reușită instituțională valorizată, achiziție a unor diferite simboluri de recunoaștere.

În ordinea importanței, valorile* care prezintă orientările urmărite de către profesii sunt realizarea, universalismul, specificitatea funcțională, neutralitatea afectivă, orientarea către colectivitate (și nu către lumea afacerilor). Aceste valori se află la baza autonomiei profesiiilor liberele, a căror practică cotidiană este marcată de risc, incertitudine, implicare emoțională. Toate aceste caracteristici explică, după părerea lui Parsons, necesitatea controlului informal al activității de către persoane cu același status și importanța asociațiilor profesionale. Acest model, foarte legat de analiza profesiei medicale și apropiat de ideologia acesteia, pare puțin adecvat pentru a studia condițiile apariției altor corpuri de specialiști, a monopolizării cunoașterii și a închiderii pieței. La succesorii lui Parsons, modelul se lărgiște, dar în aceeași timp se diluează: un mare număr de ocupații sunt analizate din punctul de vedere al procesului profesionalizării lor. Pentru a ține seama de diversitatea situațiilor de piață, a relațiilor profesioniștilor cu clienții lor, a formelor de organizare a activităților într-o abordare sociologică a grupurilor profesionale concrete, pare necesar să depășim viziunea unificatoare care are tendința de a construi teoria funcționalistă*.

Dacă nu a exercitat o influență preponderantă în sociologia americană, curentul interacționist*, redescoperit recent în Franța, a furnizat numeroase studii empirice utilizând observarea grupurilor profesionale mult mai diversificate. Mai puțin preocupată să constru-

iască modele decât să studieze obiectele practicii cotidiene, interacționistii consideră „profesiile pur și simplu ca pe ocupații care au avut suficiente șanse pentru a dobândi și a păstra în lumea actuală a muncii proprietatea unui titlu onorific” (Becker, 1963). Obiectivul lor este să progreseze în cunoașterea diviziunii sociale a muncii și a genezei sale, acordând atenție proceselor istorice de împărțire a sarcinilor și de categorizare a corpurilor profesionale. Este vorba de asemenea despre studierea specializării și diversificării profesiilor sub impactul determinărilor lor economice, politice și culturale. Profesia este în acest caz definită mai precis ca fiind „ocupația care a atins statutul de învidiat în care ea are dreptul de a controla munca sa și mandatul social pentru a o organiza” (Hughes, 1958). Există deci în același timp permisiunea legală de a conduce anumite activități tehnice specializate și proclamarea reușită a dreptului de supervizare și determinare a condițiilor de muncă în domeniu. Studiul activității profesionale, analizată ca interacțiune socială, trece prin aprofundarea sistemului de muncă în care se întâlnesc mai multe profesii sau ocupații. Noțiunea de carieră* permite înțelegerea traiectoriilor în globalitatea lor și interpretarea semnificațiilor practicilor. Studiul profesiilor, oricare ar fi statusul lor social, trece prin reperarea etapelor și descoperirea circumstanțelor în care grupurile de indivizi împărțind aceeași ocupații se organizează, se structurează, dobândesc o anumită putere sau uneori se pierd.

■ SPRE NOI PERSPECTIVE. În etapa sa actuală de dezvoltare, sociologia profesiilor se organizează în jurul a trei tendințe:

- Prima se raportează la aprofundarea studiului unor grupuri profesionale cu status superior sau mediu Pentru a analiza profesia medicală dintr-o perspectivă interacționistă*, E. Freidson (1970) adoptă un punct de vedere istoric, pe care îl completează cu o analiză a diviziunii muncii*. Diviziunea medicală a muncii are un caracter ierarhic. Profesia de medic, opunându-se ansamblului meseriilor paramedicale, se caracterizează prin auto-

Proletariat (Proletariat). Concept central la Marx. Desemnează, în cadrul societății capitaliste, clasa cea mai defavorizată. Membrii acesteia sînt constrînși să își vîndă forța de muncă proprietarilor mijloacelor de producție. Ei primesc în schimb un salariu de subzistență, plusvaloarea* fiind „însușită” de capi-

Proletarizare (Proletarianisation). în tradiția marxistă, evoluție ineluctabilă către salariat* a unui anumit număr de muncitori independenți, artizani sau mici comercianți, de exemplu.

Propagandă (Propagande). Acțiune exercitată asupra opiniei, cu scopul ca aceasta să sprijine un anumit proiect sau o anumită politică. Problematika condiționării*. Rolul mass-media*. Cf. lucrarea lui J.-M. Domenach, *La Propagande politique*, Paris, PUF, 1959.

Protestantism (Protestantisme). După părerea lui Weber (1920), spiritul capitalismului* (raționalizarea conduitelor, procesul de acumulare) nu poate fi înțeles în sine; el își are sursele într-o etică mai profundă: ascețismul protestant în varianta sa calvinistă. Aversiunea față de muncă este de atunci percepută ca simbolul unei „lipse de grație”. Reexaminarea doctrinei predestinării (cf. *Les Confessions de Westminster*, 1647). Rol decisiv în sistemul de valori. Repunere în discuție a primatului infrastructurii*. O metodologie specifică: cea a tipului-ideal. Numeroase discuții; a se vedea, în mod deosebit, lucrarea lui H.R. Trevor-Roper, *De la Reforme aux Lumieres*, trad. fr., Paris, Gallimard, 1972 (prima ediție 1967).

Putere (Pouvoir). Abordările puterii sînt multiple, ca și definițiile sale. Într-o perspectivă relațională, „puterea lui A asupra lui B corespunde capacității lui A de a obține ca, în negocierea sa cu B, termenii schimbului să îi fie favorabili” (M. Crozier). Aflîndu-se la baza oricărei relații umane, imediat ce aceasta este orientată spre un scop, fenomenul „invadea-

ză” larg politicul, cu care este adesea confundat. Cu toate acestea, dacă puterea înseamnă „șansa de a găsi anumite persoane gata să asculte un ordin” (este vorba despre *Herrschaft*-ul lui Weber), nu trebuie să se uite că aceasta implică sancțiuni*, ceea ce o deosebește de influență*.

Analiza exercițiului său pune problema surselor, a pluralității grupurilor care o exercită, a posibilității și naturii contraputerilor. > Elită > Influență > Oligarhie ► Organizații (sociologia ~) î> Sancțiune

Rasă (Race). Grup uman ce prezintă, în afară de limbă, naționalitate sau moravuri, un ansamblu de caractere fizice (anatomice sau genetice) comune și ereditare în același timp. De la Linne (1758) la Vallois (1942), au fost făcute diferite clasificări. Numeroase controverse. Denunțarea arbitrarului unora dintre aceste taxinomii*.

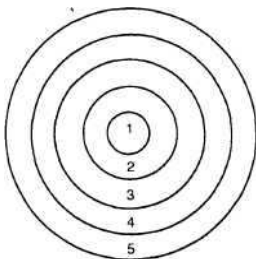
Rasism (Racisme). Pentru numeroși autori, rasismul vehiculează opinii atât de disparate încât are alura unui mit* al cărui contur este dificil de accentuat. Termenul însuși are o rezonanță peiorativă, un conținut vag și răspunde unei logici inflaționiste, generatoare de stereotipuri. Nu este deci deloc surprinzător că, în anumite cazuri, diluare rimează cu insignifianță: „Dacă toți sînt rasiști, nimeni nu este de fapt”.

Oricare ar fi definiția reținută, predomină mai multe credințe: inegalitatea raselor, superioritatea de ordin biologic, legitimitatea năzuințelor hegemonice, păstrarea unui ideal de „puritate” sau de „autenticitate” - împreună cu, dacă este nevoie, un recurs la epurare sau eugenism*. Variantele utilizate încorporează o gândire decadentă sau celebrează, dimpotrivă, meritele selecției naturale. Mai trebuie menționate și alte clivaje. Se pot distinge astfel rasismul de excludere și rasismul de dominare, rasismul propriu-zis și teoria rasială, în funcție de perspectiva imaginată (de la Pearson la Chamberlain sau de la Gobineau la Victor Courtet), apar anumite divergențe. Să nu uităm, de altfel, că se impun anumite nuanțe și că orice ierarhie nu se rezumă numai la „categoriile exploatării sau disprețului”. Cf., din acest punct de vedere, lucrarea colectivă, sub coordonarea lui Andre Bejin și Julien Freund, *Racismes - Antiracismes* (Paris, Klincksieck, 1986).

A se vedea și contribuția lui P.A. Taguieff: *La Force du préjugé. Essai sur le racisme et*

ses doubles, Paris, La Decouverte, 1988. Autorul ne prezintă „un inventar sistematic de trăsături definitorii”: respingerea universalului, postulatul incomunicabilității, legile eredității, voința de diferențiere. Dacă ansamblul acestor presupuneri merită să fie chestionat, trebuie să fii cu atât mai vigilent și să denunți cu vigoare un anumit număr de „ficțiuni”: exaltarea unei lumi fără prejudecăți, dragoste absolută de pace și umanitate, retorică a conspirației* sau orcheștrării... Fără această punere la punct, pot să reapară orbirea, fanatismul sau resentimentul.

Raționalitate (Rationalité). Caracterizează, în sens strict, faptele științifice, demonstrabile, universale și necesare. Desemnează, în domeniul sociologiei, acțiunile care determină mijloacele avute în vedere pentru atingerea scopurilor. Diferite tipuri: instrumental, axiologic, utilitar... Cf. și principiul raționalității limitate (H. Simon): informațiile indirecte sau incomplete. Mai multe grade, ca în schema de mai jos. ► Mișcări sociale, mobilizare și acțiune colectivă

1. Raționalitate utilitară și teleologică
2. Raționalitate „weberiană”
3. Raționalitate situată: „motivele bune”
4. Acte afective, impulsive etc.
5. Acțiuni iraționale

(Sursa: BOUDON R., *L'Ideologie*, Paris, Fayard, 1986, p. 294.)

■ **DEOSEBIRILE.** Această primă modalitate de abordare a problemei este mai veche. Școala culturalistă, mai ales, s-a inspirat din această paradigmă*. În *L'Un et l'autre sexe* (1966, p. 13), Margaret Mead afirmă universalitatea diferențierii între bărbați și femei în civilizații diferite precum triburile din Noua Guinee și societatea americană a timpului său. „Nu se cunoaște nici o cultură care să fi proclamat în mod expres o absență a diferenței între bărbat și femeie în afară de ceea ce le revine în procrearea generației următoare; care să fi profesat ideea că nu sînt, în afară de aceasta, decît ființe umane cu atribute variabile din care nici unul nu poate fi atribuit în mod exclusiv unui sex sau altul.” Înțelegerea acestor deosebiri necesită pronunțarea asupra alegerii între trei posibilități: sîntem oare confrunțați cu un imperativ natural legat de anatomie, fiziologie, biologie? Este vorba despre o modalitate comodă pentru societăți de a rezolva problemele diviziunii muncii* și reproducerii? Trebuie pusă în evidență o resursă prețioasă pentru progresul civilizațiilor? Dacă alegem ultima opțiune, studierea antropologică a variațiilor multiple ale repartiției rolurilor sociale între bărbați și femei ne permite să înlăturăm prejudecățile* și locurile comune pe care le vehiculează societățile în care trăim pentru a degaja „concluzii pozitive apărute din studii comparativ al civilizațiilor, asupra constantelor virilității și feminității de care toate societățile trebuie să țină seama, indiferent că este vorba de similitudini sau de disparități” (*ibid*, p. 35). Situîndu-se într-o perspectivă comparativă, proiectul urmărit de autoare este de a observa ceea ce „a condus cînd un sex, cînd celălalt să își aroge, să negligeze sau chiar să abandoneze o parte a umanității sale comune atît de scump cîștigată” (*ibid*, p. 344).

Mai recent, această problematică a diferenței ne face să ne punem întrebarea asupra definiției sociologice a sexului. Numeroși autori remarcă faptul că majoritatea lucrărilor antropologice abordează în mod nesimetric categoriile masculin și feminin. Însăși limba franceză poartă marca acestei ambiguități de sens, atunci cînd vorbește de drepturile omu-

lui pentru a desemna drepturile persoanei umane. Cît despre studiile sociologice, numeroase sînt cele care nu analizează specificitățile feminine decît ca o variantă sau chiar o deviație în raport cu un model general care, de fapt, nu vorbește decît despre genul masculin.

Caracteristicile fiziologice permit, de altfel, un anumit impas în studierea relațiilor sociale legate de sex într-o societate dată. Problema este eliminată din domeniul sociologiei sau, mai insidios, este tratată într-o manieră nesimetrică, ancorînd viziunea feminină a lumii în biologic („fapte de natură”) și practicile masculine în sociologic („fapte de cultură”). Dacă cea mai mare parte a societăților utilizează un asemenea clivaj pentru a impune, respectiv a justifica, anumite realități sau anumite situații, munca sociologului nu constă în a conferi o garanție științifică acestui tip de reprezentări, ci în a înțelege cum se produc și se reproduc social aceste inegalități.

■ **INEGALITĂȚILE.** Aceasta este actualmente maniera cea mai frecventă de a aborda problema care ne interesează aici. În epoca noastră, creșterea activității femeilor, îndeosebi a femeilor căsătorite cu copii mici, tinde să apropie modurile de viață masculine și feminine, caracterizate prin alternarea zilnică a activităților profesionale și familiale. Cu toate acestea, inegalitățile dintre sexe, atît în sfera muncii, cît și în sfera domestică, rămîn considerabile.

Cîteva repere istorice ne permit să măsurăm evoluția statuturilor* și rolurilor* în secolul al XIX-lea. Familia tradițională se baza pe o împărțire foarte tranșantă: bărbaților, exteriorul, activitatea profesională, producția, sarcina de a procura resursele financiare ale familiei; femeilor, interiorul, activitatea domestică, reproducerea, sarcinile de întreținere a menajului și de educare a copiilor. Aceasta nu înseamnă că nu exista activitate productivă a femeilor. Așa cum remarcă numeroși autori, acestea au muncit întotdeauna, dar cadrul acestei activități a fost la început cel al micii exploatări agricole sau artizanale familiale în care sarcinile productive și cele

domestice, puternic suprapuse, se situau, cel mai adesea, chiar în interiorul căminului. În familia modernă, în care cei doi soți au o activitate profesională, rolurile masculine și feminine evoluează, iar partajul tradițional este repus în discuție. Scăderea natalității, diminuarea mortalității infantile, lungirea duratei de viață diminuează partea din viața femeilor consacrată reproducerii, activitatea profesională salariată efectuându-se în afara cadrului familial. Opozițiile structurante între exterior și interior, producția și reproducerea care caracterizează rolurile masculine și feminine în societățile tradiționale își pierd eficiența simbolică. Cu toate acestea, inegalitățile rămân și, în anumite cazuri, se întăresc.

Cîteva date și cifre permit măsurarea amplitudinii și evoluției. Prima constatare este creșterea procentului activității feminine, care se mărește și mai mult în perioadele de criză economică.

EVOLUȚIA RATEI ACTIVITĂȚII FEMININE

Anul	Rata activității feminine (%)
1901	31
1911	31
1921	32
1931	32
1946	32
1954	30,1
1962	29
1968	29,5
1975	30,3
1982	33,5
1989	37,4

(Surse: recensămintele și ancheta referitoare la forța de muncă din 1989.)

Rata activității este aici raportul dintre numărul de femei active și ansamblul popu-

lației feminine. Oscilând între 31 % în 1901 și 29,5% în 1968, aceasta atinge 37,4% în 1989. Rata continuă să crească, chiar în timp ce rata activității masculine scade ca urmare a mării perioadei de școlarizare și reducerii vârstei de pensionare. Situația activității bărbaților și femeilor tinde să se apropie, dar situațiile lor profesionale rămân inegale.

Proporția femeilor crește în majoritatea categoriilor. Și la nivelul repartiției sectoriale se constată mari inegalități. În 1986, rata feminizării în sectoarele producției de combustibil și construcții era 4,1% și respectiv 7,5%; cea din sectoarele textile și al serviciilor necomerciale 66,3%. Inegalitatea salariilor rămîne foarte mare, în ciuda legislației referitoare la egalitatea remunerațiilor muncitorilor (1975). În 1984, femeile reprezentau 40% din populația activă, dar 60% din salariații de la SMIC. Diferența de salariu mediu atingea 35% în 1984: este maximă pentru cadrele superioare, minimă pentru funcționari. Aplicarea principiului „La muncă egală, salariu egal” se lovește de numeroase obstacole: concentrarea mîinii de lucru feminine în sectoarele cu salarii mici, numărul scăzut al posibilităților de promovare, inegalitatea clasificărilor de locuri de muncă cu calificări egale.

Inegalitățile în materie de șomaj* sînt de asemenea importante. Procentul de șomaj masculin era de 7,3% în 1989, cel al femeilor de 12,6% și diferența nu are tendința de a se reduce. Bărbații și femeile nu sînt atinși în aceeași manieră de nesiguranța locului de muncă. În 1989, 7,2% dintre femei aveau un statut nesigur (ele sînt mai mult decît bărbații angajate cu contract cu durată determinată sau ca stagiare); acesta este cazul a 6,9% dintre bărbați (aceștia sînt mai mult decît femeile interimari sau în perioada de învățare), în fine, munca cu program redus, care cunoaște o mare dezvoltare de cîteva ani, este o formă de angajare tipic feminină (23,8% dintre femei și 3,4% dintre bărbați în 1989).

În sfîrșit, deosebiri în băieți și fete sînt în mod deosebit relevante în domeniul orientării școlare și al formării*. Dacă accesul fete-

**EVOLUȚIA PROPORȚIEI FEMEILOR ÎN FUNCȚIE
DE GRUPURILE SOCIO-PROFESIONALE (%)**

Grupuri socio-profesionale	1954	1968	1982
Agricultori	41,5	37,9	37,5
Salariați agricoli	15,0	10,4	15,8
Întreprinzători din industrie și comerț	37,2	34,9	34,6
Profesii liberale și cadre superioare	13,8	18,7	26,5
Cadre medii	36,7	40,6	48,8
Funcționari	52,8	59,8	65,5
Muncitori	22,7	20,4	24,0
Personal de serviciu	80,7	79,1	79,0
Alte categorii	26,1	20,3	13,0
Total	34,8	34,9	40,7

(Sursa: recensămintele din 1954, 1968 și 1982.)

lor la formele lungi ale învățământului secundar este asigurat (numărul fetelor cu bacalaureat îl depășește actualmente pe cel al băieților), diferența între sexe în alegerea disciplinelor rămâne marcantă: majoritare în fiile-teie generale literare și tehnice ce pregătesc pentru activitățile terțiare, liceenele și studen-tele sînt minoritare în disciplinele științifice și tehnice ce pregătesc pentru meseriile din in-dustrie, în domeniul formării continue, în par-ticular cea finanțată de întreprinderi, rata sta-giarelor femeii este cu siguranță în creștere, dar rămîne net inferioară ratei de participare la activitatea economică.

În cercetările care se ocupă de proble-matica inegalităților*, tema muncii feminine ocupă un loc central. Compararea sistema-tică a datelor ce privesc locurile de muncă furnizează o panoramă detaliată care duce la următoarea constatare: cea a specificității populației femeilor active, ocupînd locurile de muncă cele mai puțin calificate și cel mai prost plătite, mai nesigure, depinzînd de con-junctura economică și supuse șomajului*, avînd o viață profesională mai discontinuă

decît bărbații și posibilități mai mici de mobi-litate și mai ales de promovare. Această speci-ficitate a locului femeilor în sfera producției sociale își găsește, în general, o explicație în afara acestei sfere, datorită locului ocupat în familie, importanței sarcinilor lor gospodărești și educative, responsabilității privilegiate în sfera reproducerii, femeile nu pot ocupa decît un ioc subordonat și inferior pe piața muncii. Analiza comparată a bugetelor ae timp furnizează un suport statistic pentru această interpretare. Pentru indivizii căsătoriți, cu doi copii, în 1985, timpul total de muncă pe săptămîină al bărbaților activi (55 ore), aproape echivalent cu cel al femeilor care lucrau în gospodărie (57 ore), era inferior celui al femeilor active (57 ore), dar in-eegalitățile sînt mai marcante la nivelul repartizării între munca profesională și munca menajeră: 13 ore de muncă menajeră pentru bărbați, 39 ore pentru femei.

Mai recent, studierea inegalităților între sexe a depășit cadrul sociologiei muncii. Înteresîndu-se, de exemplu, de femeile cadre superioare (Huppert-Laufer, 1982) sau de fe-

mei în politică (Sineau, 1988), aceste analize pun problema împărțirii puterii*.

■ **RELAȚIILE SOCIALE LEGATE DE SEX.** Punctul de vedere al inegalităților, centrind investigațiile pe comparația între activitatea masculină și feminină, neglijează partea importantă, deși în scădere, a femeilor numite „inactive”; dar ocultează, de asemenea, partea considerabilă a muncii sociale care este munca gospodărească, ce reprezintă mai mult de jumătate din **orele** lucrate. Privilegiind, timp de o lungă perioadă, analiza relațiilor de clasă, sociologia s-a interesat de diviziunea socială a muncii de producție și a utilizat poziția profesională ca indicator privilegiat al apartenenței de clasă. Centrîndu-și investigațiile pe cei activi, ea a cuprins cvasitotalitatea categoriei bărbaților, dar nu și pe cea a femeilor: limitîndu-și preocupările la sfera producției, ea nu și-a oferit mijloacele de a analiza poziția socială a femeilor, nici de a înțelege procesul reproducerii.

Cercetările ce se referă la analiza relațiilor sociale legate de sex au debutat repunînd în discuție noțiunea de „muncă feminină”. Analiza muncii domestice, exclusă în problematizarea dominantă a relațiilor sociale legate de sex, se p/este drept suport acestei tentative de reconstrucție teoretică ce vizează studiarea ansamblului diviziunii sociale a muncii (muncă profesională și muncă domestică) și a locului bărbaților și femeilor în ansamblul structurilor sociale. Perspectiva centrală nu mai este în acest caz cea a analizei inegalităților* de situație, nici măcar cea a comparării sistematice a traiectoriilor masculine și feminine. Pot fi explorate două piste de cercetare: la un nivel microsociologic, cel al interacțiunilor între bărbați și femei în sferele profesionale și familiale; la un nivel macrosociologic, cel al construirii unor sisteme de acțiuni și de reprezentări* pe principiul unei diviziuni care apare ca fiind „în ordinea lucrurilor”.

În primul caz, lucrările de care dispunem se referă îndeosebi la modulele de construire a traiectoriilor profesionale și familiale ale femeilor, articulația unor strategii în sinul cuplurilor, ca și apropierea de către **soț** a **bogațiilor**

școlare și sociale ale soției sale (de Singly, 1987). Sînt puse, de asemenea, în evidență plasarea femeilor în stare de inferioritate și existența unor raporturi de putere* în cuplu, dar și condițiile foarte diferite în care se situează ele, în funcție de importanța capitalurilor economice, culturale și sociale ale fiecărui soț. **Analiza relațiilor sociale** legate de sex vine astfel să îmbogățească și nu să respingă pe cea a strategiilor de reproducere și de reconversie a grupurilor sociale.

Dacă ne plasăm în prezent pe un plan mai global, discuția rămîne deschisă în ceea ce privește înseși fundamentele perpetuării dominației masculine, ce poate fi observată atât în societățile industriale sau postindustriale, cît și în societățile studiate de antropologi, inclusiv societățile matriliniare.

Pentru autorii lucrării colective (apărută în 1984) *Le Sexe du travail*, punctul de plecare este repunerea în discuție a ideii dominante în științele sociale potrivit căreia mecanizarea socială a femeilor s-ar fi datorată mecanismelor de selecție cărora le este supusă această parte a populației, mai puțin înarmată pe piața muncii. Respingînd modulele de analiză a muncii femeilor, grup analizat ca marginal, inadapdat la constrîngerile producției, ținînd seama de sarcinile sale familiale, este vorba de a „promova cercetări centrate pe analiza simultană, atât pentru femei, cît și pentru bărbați, a situației în muncă și în familie”. Refuzînd dihotomia producție/reproducere* și analizînd interacțiunile lor, reprezentările în termenii meseriei sau activității se transformă, relaționarea sferei profesionale și sferei domestice permițînd reinnoirea analizei diviziunii muncii*. Respingînd noțiunea de roluri masculine și feminine, trebuie să ne întrebăm în legătură cu relațiile sociale dintre bărbați și femei și nu numai în sfera privată, obiect tradițional al sociologiei familiei*. Aceste ceretări implică construirea unor domenii noi, transversale disciplinelor, sociologie a muncii și a familiei, sociologie și psihologie... Ele ajung la discuții animate referitoare la evoluțiile actuale și la viitorul relațiilor sociale legate de sex: „Pentru unii, familia rămîne matricea explicativă a comportamentului la

locul de producție al muncitoarelor; subordonării lor în cadrul acesteia corespunzându-i supunerea la uzină. Pentru alții, dimpotrivă, experiența muncii salariate ar induce într-o manieră mai mult sau mai puțin subterană sau frontală o repunere în cauză a ordinii patriarhale" (*ibid*, p. 144).

Un text de Pierre Bourdieu furnizează, apropo de analiza practicilor și reprezentărilor unei civilizații tradiționale, cea a kabililor, o interpretare de ansamblu a fundamentelor „dominației” masculine și a construcției sociale a categoriilor de sex. Conform autorului, care se alătură analizei lui C. Levi-Strauss, „în logica economiei schimburilor simbolice și mai precis în construcția socială a relațiilor de rudenie și de căsătorie, care atribuie femeilor, universal, statutul lor social de obiecte de schimb definite conform intereselor masculine (adică în mod primordial ca fiice sau surori) și destinate să contribuie astfel la reproducerea capitalului simbolic al bărbaților, rezidă explicarea primatului universal acordat masculinității în taxinomiile culturale” (Bourdieu, 1990, p. 27). Departele de a fi un fapt natural, este vorba de o construcție socială, dar a cărei eficacitate simbolică provine din retraducerea sa în termeni biologici în sistemele de reprezentări și în mitologia colectivă. „Forța deosebită a sociodiceii masculine provine din faptul că ea cumulează două operații: ea legitimează o relație de dominare înscrind-o într-un biologic care este în sine o construcție socială biologizată” (*ibid*, p. 14). În aceste condiții, numai „lupta simbolică” și „conversia colectivă a structurilor mintale” ale bărbaților, ca și ale femeilor sînt susceptibile să permită o reală transformare a structurilor sociale. Privilegiind forța și stabilitatea sistemelor simbolice, care sînt, după autorul citat, fundamentul inferiorității statusului social al femeilor, nu riscăm oare să minimalizăm importanța schimbărilor de practici și modificărilor de reprezentări colective care afectează relațiile sociale legate de sex în perioada actuală?

D> Ciclu de viață ► Familie (sociologia ~)

t> Feminizarea locurilor de muncă t> Inega-

lități sociale D> Organizarea sferei domestice
i> Reproducere ► Muncă (sociologia ~)

• BOURDIEU Pierre, „La Domination masculine”, *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr. 84, 1990, p. 2-31.

COLECTIV, *Le Sexe du travail*, Grenoble, PUG, 1984.

DURU-BELLAT Marie, *L'Ecole des filles. Quelle formation pour quels roles sociaux?*, Paris, L'Harmattan, 1990.

HUPPERT-LAUFER Jacqueline, *La Feminite neutralisee? Les femmes cadres dans l'entreprise*, Paris, Flammarion, 1982.

INSEE, *Femmes en chiffres*, Paris, CNIDF-INSEE, 1986.

KERGOAT Danielle, *Les Ouvrieres*, Paris, Le Sycomore, 1982.

MARUANI Margaret, NICOLE Chantal, *Au Labeur des dames. Metiers masculins, emplois feminins*, Paris, Syros, 1989.

MEAD Margaret, *L'Un et l'autre sexe*, trad. fr., Paris, Denoel/Gonthier, 1966 (prima ediție 1948).

SINEAU Mariette, *Des Femmes en politique*, Paris, Economica, 1988.

SINGLY Francois de, *Fortune et infortune de la femme mariee. Sociologie de la vie conjugale*, Paris, PUF, 1987.

Relații umane (Relations humaines).

Mișcare apărută în anii '30 în Statele Unite ale Americii împotriva exceselor organizării științifice a muncii (OST*). Principalii reprezentanți: E. Mayo, F. Roethlisberger și W. Dickson. Cercetări experimentale la Western Electric, lângă Chicago, între noiembrie 1924 și februarie 1933. Punerea în evidență a „efectului Hawthorne”: importanța motivației individuale și a coeziunii de grup.

Religie (Religion)

■ RELIGIOZITATEA, OBIECT SOCIOLOGIC? Faptul religios pune în fața sociologului o provocare redevabilă. Conform definiției cea mai larg acceptată, o religie constă în esență într-un ansamblu de credințe și de practici relative la sacru*. Aceste credințe și practici

se află ele însele în relație cu conduita profană a vieții. Ele unesc, în fine, în aceeași comunitate ansamblul indivizilor care aderă la ele. În numeroase religii (iudaică, creștină, mai ales islamică), se presupune că mesajul fondator a făcut obiectul unei revelații: cuvîntul Domnului în persoană se află în textul sacru și, la niveluri variabile, în funcție de confesiuni, în interpretii săi. Într-o manieră generală, referirea la puteri suprasensibile și atenția acordată semnelor prin care se manifestă acestea se regăsesc în toate religiile. Deci oricare ar fi rolul intermediarilor, experiența religioasă este trăită de către credincios ca o relație directă și personală (la limită, în experiența mistică, inefabilă) cu ceva divin existent în sine, ireductibil la orice explicație psihologică sau socio-istorică a reprezentărilor și sentimentelor pe care le inspiră. Universalitatea faptelor de credință* și de cult*, confirmată de istorie, etnologie și chiar preistorie, poate da de gîndit că aspirația la viața de apoi și teama de existența acesteia, chiar sub forme inițial foarte fruste, sînt substanțiale condiții umane. În aceste condiții, dimensiunea religioasă, în ceea ce are ea esențial, pare să scape investigației sociologice. Cu toate acestea, sociologia religiilor există. Care îi sînt demersurile, care îi sînt realizările și, eventual, limitele?

Să subliniem mai întîi că definiția religiozității la care ne referim are legătură cu propria noastră cultură. Multe societăți ignoră deosebirea dintre religioși și civil. Termenul de religie nu apare, în sensul apropiat de cel dat de noi, decît în momentul în care creștinismul se impune în Imperiul roman ca religie oficială, recunoscută ca atare de stat, dar distinctă de acesta („Dă Cezarului ce este al Cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu”) și ascultînd de alte legi. Mai ales în Occidentul creștin va avea loc un proces marcat prin autonomizarea progresivă a unor domenii la origine incluse în religios sau plasate sub tutela acestuia (drept, putere civilă, filozofie și știință etc.) și, în mod corelativ, printr-o specificare crescătoare a religiozității ca atare. Aceasta pare mai puțin adevărat sau altfel adevărat pentru alte religii abrahamice

(mai ales islamul), fără a mai menționa India și China, antichitatea clasică, a *fortiori* numeroasele culturi „etnologice” în care religiozitatea, în măsura în care poate fi folosit acest termen, nu are nici același conținut, nici aceleași frontiere. De asemenea (Durkheim insistă), deosebirea sacru/vprofan* nu implică neapărat credința în realități transcendente, distincte de lumea sensibilă, ca în religiile noastre. Se poate susține chiar că anumite credințe, ritualuri și investiții afective (politice, de exemplu) pot prezenta o dimensiune cvasireligioasă. Deci în cultura noastră „ceea ce caracterizează societatea religioasă este că sfîrșitul său ultim se află în afara acestei lumi: ea înțelege să comunice cu forțe ascunse care nu rezidă în natura lucrurilor vizibile. Sociologul caută să înțeleagă aceste reprezentări ale vieții de apoi și organizarea relațiilor supranaturale (...). Relațiile dintre cele două societăți, societatea vizibilă și cea invizibilă, se află în centrul preocupărilor religioase: ele intră în mod deosebit în programul sociologiei” (Le Bras, 1960, p. 87). La această definiție riguroasă ne vom opri, chiar dacă vom lărgi, ulterior, referirea la manifestări ale religiozității mai difuze și poate noi pentru unii. Oricare ar fi convingerile sale individuale, sociologul nu are ca atare vocația de a tranșa în materii în care, oricum, alegerile nu se operează în mod unic, nici în principal, din motive demonstrative. Principala sa contribuție, într-adevăr, este de a pune în evidență extraordinara varietate de forme în funcție de care, potrivit culturilor și perioadelor istorice, poate fi dat un răspuns (chiar dacă prin necredință) la anumite întrebări, așteptări și angoase la care numai o abordare ce face apel la diversele discipline ale omului poate permite să se întrevadă, pe o bază pozitivă, dacă ele sînt sau nu constitutive ale condiției umane. Două trăsături deosebesc demersul său de alte abordări (mistică, metafizică, estetică) ale religiozității. Este vorba, în primul rînd, despre (neutralizare axiologică*) suspendarea oricărei judecăți asupra existenței unor entități transcendente a căror afirmare se situează în centrul posturii religioase. Este apoi perceperea religiozității ca fenomen so-

cial, în sensul în care „sînt sociale toate manierele de a acționa și de a gândi pe care individul le găsește prestabilite și a căror transmitere se face, în general, prin educație”, cum ar fi limbajul, codul posturilor și conduitelor, tehnicile și, dincolo de ele, tot ceea ce constituie o cultură (Maus, 1901, art. „Sociologie”, în *Essais de sociologie*, Paris, Pion, 1971, p. 16).

Așa cum remarcă Mauss (*ibid.*), nu se poate realiza extrema diversitate a religiilor observabile plecînd de la „sentimentele religioase foarte generale care sînt de obicei atribuite omului (respect și teamă de ființele superioare, frămîntările legate de infinit)”, pentru că, în acest caz, „fiecare om, sub influența emoțiilor, își va reprezenta în felul său ființele superioare și își va manifesta față de acestea sentimentele așa cum i se va părea convenabil să o facă. Or, o religie atît de simplă, atît de nedeterminată nu a existat niciodată. Credinciosul crede în dogme” și acționează conform unor rituri” extrem de complicate, care îi sînt de altfel inspirate de grupul religios căruia îi aparține; în general, el cunoaște foarte puțin aceste dogme și aceste rituri și viața sa religioasă constă, în mod esențial, într-o participare depărtată de credințele și actele oamenilor înșărcinați în mod special să cunoască iucrurile sacre și să intre în contact cu ele, iar acești oameni înșiși nu au inventat nici dogmele, nici riturile, ei le-au învățat prin tradiție și veghează mai ales să le păstreze de orice alterare. Sentimentele individuale ale unui credincios nu explică deci nici sistemul complex al reprezentărilor și practicilor care constituie o religie, nici autoritatea prin care aceste moduri de a gândi se impun tuturor membrilor Bisericii (Maus. *ibid.*, p. 12). Pot fi formulate mai multe rezerve în legătură cu un text marcat de realitatea care l-a inspirat (catolicismul în Franța), epoca în care a fost redactat, paradigmele* și, fără îndoială, valorizările subînțelese. Să reținem doar că dacă individul poate acționa asupra elementului religios, ca asupra oricărei realități sociale, inclusiv limba (dacă nu, nimic nu s-ar transforma), el nu le inventează și nu face cu ele

ce vrea: ca toate faptele de cultură, acestea se înscriu într-o istorie.

■ RELIGIE ȘI SOCIETATE. Nu din întîmplare „părinții fondatori” ai sociologiei s-au confruntat cu faptul religios, în același timp miză teoretică și, cel puțin pînă într-o perioadă recentă, instanță majoră a unui mare număr de societăți umane. Să încercăm să degajăm liniile de forță care, dincolo de afirmații cu pasiune și indefinit discutate, rămîn pentru cercetare referințe vii, chiar cu titlu de sugestii, dacă nu provocări.

O primă inovație constă în a lua în considerare religiozitatea ca producție socială, în cadrul unei abordări istorice a mișcării societăților globale. La Marx și Engels. De exemplu, acest demers se prezintă sub două aspecte principale. Încă de la primele lor opere, religia este concepută ca o compensare fantastică a necazurilor, „expresie a unei disperări reale” și „protest” împotriva acestei disperări, „suspîn al creaturii oprimate, suflet al unei lumi fără inimă, spirit al unor condiții sociale din care spiritul este exclus, (...) opiu pentru popor”: abolirea iluziei religioase implică nu persecutarea religiei, ci atacarea practic a condițiilor sociale alienate în care se înrădăcinează apelul la salvarea religioasă (*Critique de la philosophie du droit de Hegel*, 1843, în Marx, Engels. 1968). În lucrările ulterioare, se regăsește această teză fundamentală: în același timp, investigația istorică conduce la construirea unor modele interpretative mult mai complexe.

Avem un exemplu: cercetările lui Engels în legătură cu luptele religioase din evul mediu și Renaștere (cf. *La Guerre des paysans*, 1850, *ibid.*). În măsura în care, în interiorul unei formațiuni sociale date (ca în cazul Europei medievale), religia, din motive istoric explicabile, este în același timp principiu organizator al vieții sociale, fundament al legitimității puterii și mod exclusiv de reprezentare a lumii, orice protest social sau politic se prezintă sub forma unor confruntări religioase și se „exprimă” într-o limbă religioasă, chiar dacă trimite, pentru istoric, la realitatea structurii și opozițiilor de clasă. Acesta este cazul

marilor **erezii sau reforme medievale** în care adesea luxului prelaților și **cîrdășiei** lor cu puternicii **zilei** li se opune reîntorcerea la puritate și la simplitatea evanghelică („Cînd Adam ara și Eva torcea, unde era nobilul?”): la fel. Reforma protestantă, și ea marcată de o „reîntorcere” la Scripturi, și în care Marx și Engels, ca mulți dintre contemporanii lor, vedeau o primă manifestare a individului burghez modern, prefigurare, din acest punct de vedere, a supusului autonom al filozofiei Luminilor.

Durkheim și școala sa și-au întemeiat raționamentul plecînd de la societățile numite în epoca lor „primitive”, în funcție de o perspectivă evoluționistă* foarte criticată ulterior, și presupuse a scoate la iveală „formele elementare” ale socialului și în particular ale religiozității. Aportul lor este însă considerabil. Pentru Durkheim, religia se definește prin distincția riguroasă între două domenii: cel al sacralului (obiect de prescripții și interdicții categorice, în afara domeniului discuției și al aprecierii personale) și cel al profanului*. Ea are forța și autoritatea de a fi expresia sau, cum spune Le Eras, „proiecția” simbolică a societății: structura lumii sacre, mituri de origine, organizarea cosmosului, tot atîtea transfigurări sublimite ale universului social, ale subdiviziunilor sale, ierarhii, reguli, noime* și valori (orice restructurare a grupului sau redistribuire a puterii este însoțită, va nota Malinowski, de redublaiea și justificarea lor mitică), în acest sistem simbolic, riturile*, mai ales cele colective, joacă un rol central, pe măsura forței lor emoționale: „Cultul nu este pur și simplu un sistem de semne prin care credința se traduce în afară, este colecția de mijloace prin care ea se creează și se recrează periodic, indiferent dacă constă în manevre materiale sau în operații mintale, este întotdeauna eficace” (Durkheim, 1985). Matrice originală a ceea ce se va autonomiza mai tirziu în morală, diept, știință etc, religia creează, și va crea multă vreme singură, autoritatea spirituală a colectivității asupra indivizilor. În acest sens, religia (contrar afirmațiilor marxiste în legătură cu „slăbirea” sa într-o societatea eliberată de exploatare* și de

alienare*) își asumă, după părerea lui Durkheim, o funcție de neînlocuit. Problema nu este de a o aboli sau „depăși”, ci de a o înlocui cu alte sinteze justificatoare, fondate pe morală și știință și mai potrivite pentru a asigura un consens și o coeziune socială într-un univers marcat de modernitate.

În raport cu aceste abordări, originalitatea lui Max Weber este dublă. Pe de o parte, el se ferește să propună o viziune la fel de globală și valorizată a religiei și a ceea ce va deveni ea. Pe de altă parte, el ia în calcul (și, am spune noi, în serios) logica proprie și sensul existențial al atitudinilor, conduitelor și mizelor religioase. Acestea nu sînt, după părerea lui, numai sau în principal expresia, reflexia sau instrumentul organizării grupurilor și conflictelor de clasă; ele sînt de asemenea factorul causal relativ autonom al orientării comportamentelor și mobilizărilor individuale și colective, în ceea ce privește protestantismul*, de exemplu. Weber (1970) se întreabă în legătură cu implicațiile în lanț care unesc ideea exclusiv teologică a predestinării (în virtutea infinității și eternității divine, totul este scris pînă [a sfîrșitul lumii și fiecare este. pentru eternitate, sortit mîntuirii sau osîndirii). căutarea neliniștită, în reușita mondenă, a semnelor alegerii, avînd drept consecințe organizarea metodică a conduitei, o muncă îndîrjită concepută ca vocație, arbitrajul auster în favoarea investiției și acumulării, spre deosebire de tendința nobililor de a consuma ostentativ, de a se bucura de viață și de a delapida. În ciuda aparențelor, Weber vede în anumite aspecte ale protestantismului* (mai ales în versiunea sa puritană) unul din factorii care au permis apariția acestuia în Europa secolelor al XVI-lea și al XVII-lea și numai aici a acestei inovații absolute care este capitalismul modern. Mai generai, Weber va consacra multă atenție logicii proprii domeniului religios (diviziunea muncii* religioase, strategii și lupte pentru putere* în interiorul diferitelor Biserici) și efectelor sale asupra stilurilor de viață*, culturilor* și ansamblului activităților sociale, inclusiv în dimensiunea lor economică.

Osificate în doctrine rivale, aceste teorii nu pot decît să reprezinte un obstacol pentru

opinii eretice (Michelat, Simon, 1977). Același este cazul atitudinilor favorabile achiziției unui patrimoniu, justificabile pe baza unui calcul economic: printre cei de 18-29 de ani, proporția celor care fac economii în vederea cumpărării unei locuințe trece astfel de la 12%, la cei fără religie, la 41%, la catolicii practicanți; relația se verifică oricare ar fi nivelurile studiilor și venitului (Michelat, Simon, 1985). În fine, numărul celor care votează cu partidele de dreapta crește în mod regulat o dată cu nivelul de integrare religioasă; el devine masiv majoritar la catolicii practicanți (cf. Comportament politic*). Există deci o puternică relație între nivelul de practică, nivelul de credință, atitudinea vizavi de instituție, gradul de adeziune la sistemul normelor*, valorilor*, opiniilor socio-politice care au prevalat de-a lungul istoriei în catolicism. Practica religioasă, așa cum am definit-o mai sus, constituie în această privință un bun indicator al ceea ce numim nivel de integrare în catolicism.

■ MEDIUL SOCIAL ȘI APARTENENȚELE RELIGIOASE. Pozitive sau negative, atitudinile și conduitele relative la religiozitate sînt eminamente personale. Din această cauză, distribuția lor nu este una oarecare. Harta practicilor catolice din Franța face să apară contraste considerabile de la o regiune la alta (Isambert. Terrenoire, 1980); astfel, procentajele de credincioși adulți relevate în urma recensămîntului realizat de Fernand Boulard (1952-1965) sînt de 4% în cantonul Treignac (Correze), față de 94% în cantonul Plabennec (Finistere-Nord). Toate aceste cercetări atestă constanța în timp (și permanența încă și astăzi) a configurațiilor astfel conturate. Nici industrializarea, nici urbanizarea nu permit să ne dăm seama: regiunile Nord-Finistere, Vendee, Aveyron, în mod tradițional catolice, nu sînt mai puțin rurale decît Limousin-ul „fin”; Alsacia „fidelă” nu este nici mai puțin industrializată, nici mai puțin „modernă” decît altă regiune franceză. La urma urmei, în zonele foarte catolice, ruralul este mai puternic integrat catolicismului decît urbanul; în zonele foarte detașate

din punct de vedere religios, urbanul este mai puțin radical decît ruralul (Boulard, Remy, 1968, referiri în Michelat, Simon, 1977). Cadru ecleziastic mai mult sau mai puțin restrîns, subculturi* locale mai mult sau mai puțin impregnate de catolicism, interacțiune între cultura religioasă savantă, rolul elitelor*, organizarea și stratificarea societății locale, religie populară (cf.. de exemplu, Lambert, 1985); totațtea elemente care trimit la o istorie seculară ale cărei anume cezuri majore (Revoluția franceză, Reforma și Contrareforma) par să constituie noduri decisive.

Într-o aceeași zonă, comportamentele nu sînt însă omogene (Isambert, Terrenoire. 1980). Peste tot (și cu toate celelalte caracteristici constante), femeile merg la biserică mai mult decît bărbații: efect și de asemenea factor al unei diviziuni sexuale persistente a statusurilor* și rolurilor* sociale și al unei atenții particulare acordate socializării* religioase a fetelor, viitoare păzitoare ale căminului și agent privilegiat al transmiterii convingerilor, normelor* și valorilor* de la o generație la alta. La fel, nivelul de integrare religioasă variază aproape peste tot invers proporțional cu locul în stratificarea socială. Funcționarii, și mai ales muncitorii, sînt cei mai puțin practicanți. Acest lucru nu a fost întotdeauna adevărat (nici nu poate fi generalizat la toate țările) și în aceste categorii poate fi găsită cel mai puțin rar menținerea unui nivel semnificativ de credință asociat cu absența practicării (cf. Michelat, 1990). Global, agricultorii sînt cei mai practicanți, la egalitate cu cadrele superioare, profesiile liberale, industriașii și marii comercianți; dar ei sînt cu atît mai mult cu cît întreprinderea lor este mai importantă. În zonele foarte religioase, ei practică mai mult decît cadrele și alte profesii „superioare”; lucrurile stau invers în zonele foarte nerezigioase. Înseamnă că un muncitor din zona religioasă are incomparabil mai multe șanse de a fi practicant decît un cadru superior, patron sau agricultor din zona „liberă”: conform aceluiași date, 86% din muncitori mergeau la biserică în mod regulat în momentul anchetei în cantonul Plabennec,

comparativ cu cantonul Treignac: 19% din industriași, mari comercianți, profesii liberale și 3% din agricultori.

Aceasta vrea să spună ce importanță are faptul că a fi sau nu practicant și a împărtăși convingerile corespondente depinde de diversele medii de apartenență la intersecția cărora individul se găsește plasat și în interacțiune cu care el își construiește personalitatea psihosocială. Familia*, loc al primelor învățări, cu ceea ce ele comportă în ceea ce privește dinamica afectivă, pare să joace în această privință un rol esențial (Boulard, Remy. 1968: Percheron, 1982; referiri în Michelat, 1990). Proporția de practicanți cel puțin ocazionali trece în 1986 de la 52%. cînd tatăl și mama persoanei chestionate sînt sau erau ei înșiși practicanți, la 27% (tată sau mamă) și 11% (nici unul din cei doi); cea a nepracticanților și fără religie se stabilește respectiv la 45%, 70% și 87%: în pofida scăderii practicilor de la o generație la alta, probabilitatea de a fi practicant depinde foarte mult de practica religioasă a părinților. Citite altfel, aceste date arată că 80% din actualii practicanți de duminică au avut doi părinți practicanți. 11% unul singur, 7% nici unul. Se poate deci să provii dintr-o familie nepracticanță și, în funcție de o dinamică existențială proprie și de contacte sociale ce deschid către alte orientări, să devii tu însuși practicant fervent, dar acest caz este rar (0,77% din eșantion). Socializarea familială acționează, de asemenea, asupra credințelor: chiar dacă nu mai practică, copiii practicanților rămîn net mai credincioși decît copiii nepracticanților. Faptul de a fi fost sau nu catehizat culează propriile efecte cu cele ale influenței familiale. în fine, cu cît au fost mai precoce abandonarea prezenței la slujba religioasă și încetarea corelativă a răsplătirii învățării religioase, cu atît este mai puțin probabilă implicarea religioasă adultă: cei care spun că în viața lor credința deține un loc foarte important sau destul de important reprezintă 7% din cei care nu au asistat în mod regulat la slujba religioasă, 25% din cei care au încetat să mai asiste înainte de vîrsta de 13 ani, 59% din cei

care au întrerupt după 21 de ani, 96% din actualii practicanți duminicali (Michelat, 1990).

■ DECLIN, RECRUDESCENȚĂ, MUTAȚIE A RELIGIOZITĂȚII? Dacă relațiile între variabile (și ipotezele interpretative pe care le sugerează ele) arată o mare stabilitate în timp, realitatea este departe de a fi statică. Toți indicatorii arată un important regres al catolicismului în Franța în ultimele trei decenii. Identificarea cu catolicismul rămîne foarte importantă: 86% dintre francezii chestionați se declarau catolici în 1966, 81% în 1988. Procentajul celor „fără religie” trece de la 10% la 15%. Rata celor botezați este dificil de calculat, dar pare a fi în scădere semnificativă (INSEE, 1990); totuși, în jur de 90% dintre francezii chestionați actualmente se declară botezați. Proporția căsătoriilor catolice (din 100 de căsătorii civile fără soț divorțat) trece de la 76,7% în 1977 la 70,4% în 1987. Preoții secularizați (*seculiers* = care nu aparțin nici unui ordin sau institut religios - n.tr.) erau 41 642 în 1960, față de 28 175 în 1985. deci o scădere de 30% în 25 de ani; clerul îmbătrînește și numărul deceselor și plecărilor anuale îl depășește foarte mult pe cel al hirotonisirilor (Potel, în *Donnees sociales*, INSEE. 1990). Mai ales se înregistrează o diminuare considerabilă a asistenței la slujba religioasă, a cărei relevanță, ca indicator global al nivelului de integrare la catolicism și adeviune la organizarea simbolică* corespundență, a fost arătată. La mijlocul anilor 1960. între 20% și 25% din francezi se duceau în fiecare duminică la slujba religioasă: ei sînt în jur de 11% în 1986. Rata credincioșilor practicanți variază invers proporțional cu vîrsta și diminuarea participării tinerilor este deosebit de spectaculoasă. în 1986, 5% dintre cei de 18-25 de ani se declarau practicanți duminicali, în timp ce acesta este cazul a 23% dintre cei de 65 de ani și mai mult; 26% din primii, față de 6% din ceilalți, se declară fără religie. Același este și cazul celorlalți indicatori (Michelat, 1990). Comparația între cele două anchete la interval de 10 ani dă de gîndit că nu este un efect al vîrstei* ca atare,

Reprezentări sociale (Representations sociales). Reprezentările sociale (RS) se prezintă sub o mare diversitate fenomenală: imagini ale realului, credințe*, valori*, sisteme de referință, teoriile socialului... care, în realitatea concretă, cel mai adesea coexistă. Nu este nimic uimitor în aceasta dacă înțelegem că RS corespund unei exigențe fundamentale a gândirii umane, necesitatea de a reprezenta realul, că acesta este în același timp divers și de temut dintr-o multitudine de puncte de vedere, ele însele depinzând de caracteristicile istorice și sociale ale actorilor.

Cu toate acestea, și indiferent de formele pe care ar putea să le ia, RS au în comun faptul că sînt o manieră de a gândi și de a interpreta realitatea cotidiană. Ele sînt o producție mentală socială, distinctă prin modul de elaborare și de funcționare de celelalte forme de idee colectivă care sînt știința, miturile*, religia*, ideologia*. Mai precis, se va desemna prin RS cunoașterea la nivelul simțului comun*, social elaborată și împărtășită, construită pentru și de către practică și care concurează la structurarea realității noastre. Cunoaștere a realului la edificarea căruia contribuie, RS sînt deci produse și procese ale unei elaborări atât psihologice, cit și sociale.

Concret, o RS este întotdeauna definită de un conținut: informații, imagini, norme* și modele*, opinii, credințe*, atitudini*, valori*... Toate aceste elemente se raportează la un obiect: indivizi, fapte de societate, mecanisme politice sau economice. Dar o reprezentare este, de asemenea, și de manieră inseparabilă, reprezentarea cuiva (un individ, dar poate fi vorba și de un colectiv: o familie, un grup, o clasă), el însuși în relație cu alți subiecți. Astfel, „orice reprezentare socială este reprezentarea a ceva și a cuiva. Ea nu este nici dublul realului, nici dublul irealului; nici partea subiectivă a obiectului, nici partea subiectivă a subiectului. Ea este procesul prin care se stabilește relația între ele” (Jodelet. În Moscovici, 1984, p. 361). De aici decurge că RS se prezintă întotdeauna sub două fațete: cea a figurii și cea a semnificației, tot atât de puțin dissociabile ca și cele două fețe ale unei pagini de hîrtie. Făcînd să corespundă fie-

cărei imagini un sens și fiecărui sens o imagine, ele constituie o formă particulară de gândire simbolică.

Această poziție intermediară, la interfața dintre obiect și subiect, dintre imagine și semnificație, dintre psihologic și social, face ca RS să se expună riscului ca una dintre dimensiunile care le constituie să fie accentuată în dauna altora. Ele riscă, în particular, ca fenomene de cunoaștere, să fie reduse la mecanisme pur psihice și, ca producții sociale, să fie diluate în fenomenele culturale sau ideologice. Pentru a evita acest dublu pericol, abordarea conceptului cere ca să fie situat mai întîi în raport cu diferite uzanțe. Apoi vom vedea cum psihologia socială a reînnoit abordarea, propunînd un model de analiză în același timp a procesului de formare și al produsului care rezultă. În cele din urmă, vom contura nivelurile și perspectivele cercetărilor care iau astăzi drept obiect reprezentările pe care oamenii le construiesc pentru a trăi în societate.

■ **REPREZENTĂRI COGNITIVE, REPREZENTĂRI COLECTIVE.** Conceptul de reprezentare ocupă astăzi un loc din ce în ce mai important în numeroase discipline (sociologie, psihologie, psihologie socială, filozofie, istorie, psihanaliză, științe politice...). Totuși luarea sa în considerare ca formă de gândire socială *sui generis* este departe de a fi împărtășită. Ea se află în concurență cu alte uzanțe care relevă o pluralitate de abordări și de semnificații.

Astfel, într-un sens frecvent întîlnit în filozofie sau dominînd în psihologia genetică, reprezentarea este una dintre formele activității simbolice ce vizează să facă prezent un obiect absent. Ea se înscrie într-o topografie a gândirii care o situează ca intermediară între activitatea de percepție (în măsura în care aceasta presupune prezența obiectului) și activitatea conceptuală (în măsura în care aceasta din urmă face abstracție de proprietățile ce pot fi atribuite obiectului). Reprezentarea devine atunci o manieră de a conserva anumite părți ale informației conținute în entități originale, în perspectiva unei uti-

lizări aminate. S-au subliniat adesea limitele acestei concepții a reprezentării ca indicii mental al realului. Pe de o parte, ea implică o distincție radicală între un interior și un exterior (a căror reproducere mai mult sau mai puțin pasivă ar fi aceasta) și nu explică cum se desfășoară activitatea de selecție și de reproducere a informației. Pe de altă parte, ea induce că ordinea logică perceput-reprezentat-concept are încă o pertinentă genetică. Ceea ce trebuie de fapt să discutăm.

Într-o cu totul altă perspectivă, Durkheim este cel care a dat noțiunii un statut sociologic într-un articol celebru publicat în *Revue de meïaphysique et de morale* în 1898, „reprezentările colective” sînt astfel considerate ca un obiect de studiu autonom. Este afirmată, de asemenea, specificitatea gândirii colective în raport cu gîndirea individuală. La fel cum reprezentările individuale au proprietăți care le sînt proprii, ireductibile la procesele psiho-chimice ale creierului care le dă naștere, la fel reprezentările colective nu pot să se reducă la însumarea reprezentărilor indivizilor care compun societatea. Dimpotrivă, ele reprezintă unul dintre momentele prin care se afirmă primatul socialului asupra individualului. Mai general, folosirea unui asemenea termen permite atît desemnarea miturilor*, cît și a riturilor* sau gîndurile unei comunități* date. Acest univers simbolic (a cărui importanță este capitală în viața socială) nu este altceva decît rezultatul elaborării comune pe care o făurește societatea cînd caută să interpreteze mediul fizic și să dea un sens organizării sale sau structurilor ierarhice.

Dar dacă reprezentările colective sînt definite ca o realitate *sui generis*, categoria rămîne foarte generală, înglobînd de manieră nediferențiată orice formă de gîndire socială. Nu se știe nici prin ce se deosebesc aceste reprezentări de mentalități sau de ideologii, nici ce anume se află la baza singularității lor, nici modalitățile construcției lor sau transmiterii lor. Ele desemnează un fenomen, dar nu sînt cu adevărat un concept operator.

■ CĂTRE O NOUĂ CONCEPTUALIZARE A SIMȚULUI COMUN*. Psihologia socială este cea care face ca noțiunea să capete o evoluție conceptuală importantă atunci cînd S. Moscovici (1961) studiază reprezentările pe care diferite grupuri le au despre psihanaliză. Problema este de a înțelege cum, la o jumătate de secol după inventarea ei, o teorie științifică a fost difuzată în marele public, ce transformări se produc cu această ocazie, în funcție de ce practici.

Să notăm mai întîi că nu există o singură reprezentare a psihanalizei, ci mai multe. Ele diferă prin conținutul lor, nivelul de structurare internă și mai ales prin orientarea globală în ceea ce privește psihanaliza, variabilă în funcție de apartenența socială. Ceea ce este comun în proces se referă la maniera în care sînt transformate conceptele teoretice: elementele de informare disponibile sînt selecționate, în afara contextului lor, deplasate și refondate pentru a ajunge la o schemă figurativă care dă în același timp o coerență și un caracter concret și figurativ reprezentării. În cazul psihanalizei, cîteva noțiuni simple, ușor de figurat, sînt extrase din teorie și reconstituite într-o viziune a psihismului centrată pe o opoziție simplificată între interior și exterior, ascuns și aparent, conștient și inconștient. Din presiunea care rezultă (este represiunea sau refularea) apare complexul care devine o entitate tangibilă, un organ psiho-fizic asupra căruia se va încerca să se acționeze. Se va remarca faptul că această schemă elimină, fără a o înlocui, noțiunea de libido, ceea ce duce la o transformare importantă, dacă nu esențială, a teoriei inițiale.

Reținerea selectivă și schematizarea sînt astfel cele două momente ale acestui proces fundamental care este obiectivarea. Dar această etapă nu se derulează în vid. Procesul de obiectivare ar fi imposibil fără recurgerea la un dispozitiv vizînd să facă familiară noutatea, să o transforme pentru a o integra într-un univers de gîndire preexistent, să îi dea un sens în funcție de valorile* și de credințele* grupului care o receptează. Procesul de ancorare are proprietatea de a furniza un context de inteligibilitate, de a

Într-o perspectivă încă și mai largă, a putut fi aplicată noțiunea la universuri de opinie uneori efemere, dar susceptibile de o analiză în termenii reprezentărilor în măsura în care acestea rămân în legătură cu acțiunea (mișcări de mobilizare* socială). De altfel, psihologii sociali au dezvoltat o serie de cercetări experimentale fie pentru a analiza rolul RS în fenomenele de interacțiune, fie pentru a înțelege mai bine constituirea nucleului lor central. În fine, întâlnirea dintre teoria RS și cercetările asupra logicii naturale (cea care se exprimă prin intermediul „lămurilor naturale” și ia în considerare conținuturile și nu doar formele gândirii) apare foarte promițătoare atât pe plan teoretic, cât și metodologic (Grize și alții, 1987).

Dacă ne aplecăm asupra condițiilor care au permis o asemenea dezvoltare, putem căuta un răspuns în evoluția paradigmelor* dominante. În psihologie, behaviorismul* nu vede interesul noțiunii în schema sa stimul-răspuns. Psihologia cognitivă continuă să privilegieze invarianta funcționării pe seama aspectului său social și să invoce o concepție a reprezentării ca filtru interpretativ. Dar incapacitatea acestor paradigme de a explica aberațiile aparente ale comportamentului social sau ale raționamentului natural îi va antena pe unii cercetători, urmându-i lui S. Moscovici, să considere reprezentarea ca o activitate complexă de restructurare a realității. La fel este și în sociologie, unde va fi nevoie de regresul marilor interpretări societale și difuzarea unei abordări constructiviste a realității pentru a fi descoperit un interes față de RS ca instanță intermediară între ideologie* și practică*.

Dar recunoașterea unei arii de studiu specifice nu implică unitatea punctelor de vedere sau a paradigmelor* puse în practică. D. Jodelet (în Schiele și Belisle, 1984) distinge în legătură cu aceasta trei mari perspective în funcție de modul de abordare și statutul acordat reprezentărilor sociale. În primul rând, RS trebuie să fie tratate ca o formă de expresie socială și culturală, ca produse a căror descifrare permite clarificarea și scoaterea la lumină a unor fenomene sociale

mai profunde. Scopul vizat de cercetare nu este atât reprezentarea în sine, cât ceea ce ea ne împărtășește despre societate. RS pot fi abordate fie ca sisteme semnificative, simple percepții-interpretații ale socialului sau și mai bine revelatoare ale relației pe care grupurile le întrețin cu aceste, fie ca chei pentru a accede la universul ideologiei*. Folosirea conceptului va depinde în mod esențial de concepția pe care cercetătorii o au despre acest univers, despre locul și funcția pe care le atribuie în acest cadru reprezentărilor. Elemente de conținut între altele sau, mai general, locuri de actualizare a ideologiei. RS găsesc o determinare socială aparent clară, chiar dacă, pe de altă parte, ele își pierd substanța proprie, fiind reduse la un ghid de lectură destinat studierii funcționării societății

Într-o altă perspectivă. RS pot fi concepute ca rezultanta unei dinamici psiho-sociale ale cărei mecanisme pot să îmbrace diverse forme. Accentul poate fi pus pe o dinamică psihică. Reprezentarea devine, de exemplu, rezultatul contradicției care se dezvoltă între o condiție obiectivă și un imaginar hrănit de dorințele de schimbare pe care o situație insuportabilă nu scapă ocazia să le provoace. Alți autori au privilegiat cercetarea elementelor sociale care structurează elaborările individuale: matrice socio-culturale de interpretare sau cadre de neliniște social determinate de categorii, scheme, norme* cu caracter colectiv.

O ultimă abordare atribuie RS o eficacitate proprie. RS nu reprezintă pur și simplu un mediator ce oferă acces la social, un ansamblu de conținuturi a căror operativitate ar fi raportată la procese externe, ci o formă de gândire a cărei elaborare tinde să definească obiectul însuși prin raport la care se situează subiecții. Alături de aspectul expresiv, problema proprietăților cognitive ale conținuturilor reprezentative devine în acest caz esențială. Luarea în considerare a acestei gândiri constitutive ar trebui să ne permită să înțelegem mai bine legătura cu practica, legătură fără de care reprezentările ar rămâne un concept pur descriptiv.

[> Ideologie > Mituri !> Opinie publică > Rituri D> Simț comun D> Simbol

• BELISLE Claire, SCHIELE Bernard (ed). *Les Savoirs dans les pratiques quotidiennes. Recherches sur les représentations*, Paris, ed. du CNRS, 1984.

DOISE Willem, PALMONARI Augusto, *Textes de base en psychologie: l'étude des représentations sociales*, Neuchâtel/Paris, Delachaux et Niestle, 1986.

GRIZE Jean-Blaise, VERGES Pierre, SILEM Ahmed. *Salahes face aux nouvelles technologies. Vers une approche sociologique des représentations sociales*, Paris, ed. du CNRS, 1987.

JODELET Denise (ed.), *Les Représentations sociales*. Paris. PUF. 1989.

JODELET Denise, *Folies et représentations sociales*. Paris, PUF. 1989.

KAES Rene, *Images de la culture chez les ouvriers franglais*. Paris. Cujas, 1968

MOSCOVICI Serge (ed). *La Psychanalyse. son image et son public*, Paris, PUF. 1961 (a doua ediție 1976).

MOSCOVICI Serge (ed.), *Psychologie sociale*, Paris, PUF, 1984

MUGNY Gabriel, CARUGATI Felice, *L'Intelligence au pluriel: les représentations sociales de l'intelligence et de son développement*, Cousset, Del Val. 1985.

SCHIELE Bernard, BELISLE Claire (ed.). „Les représentations”, în *Communication-Information*, nr. special 2-3, Montreal, 1984.

Reproducere (Reproduction). Marx distinge reproducerea simplă de reproducerea lărgită. Prima (cf. codul Monopolului la Crozier. legea implacabilă a oligarhiei* la Michels) nu modifică cu nimic sistemul; a doua își conservă structura, dar ia în considerare procesele evolutive. La Bourdieu (1970), problematica dominației*: menținerea inegalităților*, logicile claselor*.

Resurse umane (gestiunea ~) (Resources humaines; gestion des) ► Muncă (sociologia ~)

Retragere (Retraît). Strategie de dezagajare. Cf. tipologia mertoniană a modurilor de adaptare. ► Obiectivarea cunoștințelor

Rețea (Reseau) Rețea individuală: ansamblul legăturilor (sau relațiilor) unui individ dat cu alte persoane; rețea socială: ansamblul legăturilor între indivizii unei populații date. Sprijinindu-se pe teoria grafurilor, V. Lemieux opune rețeaua și aparatul în funcție de gradele de conexiune și de deschidere a frontierelor, ca și de natura relațiilor (finalizate sau polivalente). A se vedea în legătură cu aceasta dosarul asupra „Rețelelor sociale”, apărut în *Societes contemporaines*. nr. 5. martie 1991.

Revoluție (Revolution) Vizează transformarea radicală a unui sistem social prin recurgerea la violență*. Se declanșează, în perspectivă marxistă, când clasele oprimate au devenit conștiente de exploatarea* lor și s-au organizat pentru a lua puterea și a face să triumfe astfel noi idealuri. Mai generai, diferite variante: industrială (*factory system*), culturală (Mao Tzedung), națională (Vichy, iulie 1940). permanentă (Troțki), sexuală (Marcuse. Reich)... ► Schimbare socială

Reziduuri (Residus) Pareto utilizează acest termen în cadrul acțiunilor nelogice. Fiind în același timp iraționale, sînt „elementele constante ale acestor conduite”, instincte sau pulsuni, de exemplu. De exemplu, cifra 13: toată lumea știe că nenorocirea pe care o poartă este de ordinul superstiției; o gospodină avizată va evita totuși ca la masa pe care o organizează să ia parte treisprezece convivi. Alte accepții posibile în metodologie (J.S. Mill) sau în statistică (diferență între rezultatele observației și valoarea teoretică obținută prin ajustare sau regresie - dreapta celor mai mici pătrate, în particular. > Derivație D> Raționalitate

Ritualism (Ritualisme). Respectare excesivă a regulilor sau riturilor*. La Merton (1949), în conflictul potențial între normele* de comportament și valorile* legitime propuse

de societate membrilor săi, modul de adaptare, caracterizat de accentul pus pe mijloace în detrimentul scopurilor, specific „celor care caută o poartă de ieșire individuală pentru a scăpa de pericolele și frustrările legate de ambiție”.

Rituri (Rites). Comportamente codificate și impuse de grupul social, repetându-se după o schemă fixată de fiecare dată când apar circumstanțele cu care sînt corelate. Gesturile, cuvintele și obiectele care le compun nu au o justificare utilitară, ci o valoare simbolică orientată spre comunicarea cu puterile supra-naturale (cf. J. Cazeneuve, *Sociologie du rite*, Paris. PUF, 1971).

Rivalități etnice (Rivalités ethniques). Cînd un izolat* se deschide către exterior, cumînd în același timp handicapuri majore (șomaj*, sărăcie...), pot apărea dificultăți: insecuritate, revoltă, recurgere la mijloace ilegale. Problema minorităților* se înscrie în această schemă.

Să considerăm, de exemplu, „mișcarea Beur”. Născuți în Franța, francezi prin studii, obiceiuri și, din ce în ce mai mult, prin cartea de identitate, tinerii imigranți rămîn atașați mediului lor de origine. Această a doua generație nu mai este cea a liniștii, ci a cuvîntului. Cu toate că este atenuat, mitul reînnoierii subzistă încă. De unde incertitudini și uneori neînțelegeri (marșuri pentru egalitate, manifestații legate de Codul naționalității etc). Trebuie subliniate prăbușirea proceselor de socializare* tradiționale, ca și devalorizarea imaginii tatălui. Limba arabă este din ce în ce mai puțin vorbită, prestigiul neamului tinde să dispară în fața nevoii de exprimare personală. Segregarea, incertitudinea în fața viitorului, inadecvarea între învățămînt și viața cotidiană accentuează dificultățile. Acestea se manifestă printr-o indiferență vizavi de școală, de controalele administrative chițibușare sau interdicțiile de acces în anumite locuri publice. Reacțiile sînt ambivalente: se întîlnesc în același timp agresivitatea și dependența, pasivitatea și revolta, fără ca să existe o reală adeziune la un proiect sau altul.

„O situație insuportabilă”, cum ar putea fi tradus titlul cărții *La Galere* de F. Dubet (Fayard, 1987), plină de amenințări. ► Cultură

Rol (Role). Configurație de modele* de conduită asociate unei poziții sau funcții într-un sistem. Aspect dinamic al statusului*. Cf., pentru o analiză detaliată, opera clasică a lui A.-M. Rocheblave-Spenle, *La Notion de role en psychologie sociale*, Paris, PUF. 1962. O Status

Rudenie (Parentele). Din lat. *parentela* - ansamblul rudelor. Criteriu de consangvinitate (cf. analizele antropologului britanic W.H. Rivers, 1864- 1922).

Sacrificiu (Sacrifice). După Hubert și Mauss, „act religios care, prin consacrarea unei victime, modifică starea persoanei morale care îl îndeplinește sau a anumitor obiecte de care se interesează ea”¹. Mai multe interpretări posibile: proces de regenerare a forțelor divine (J. Frazer). mod de comunicare între profan și sacru (M. Gnaule), conjurare a violenței prin intermediul unui simuiacru catartic (R. Girard)... Cf. lucrarea colectivă (sub coordonarea lui M. Cartry): *Sous le masque de l'animai Essais sur le sacrifice en Afrique noire*. Paris, PUF, 1978. Rituri* de purificare, de expiere sau de supunere (ofrande sau acțiuni de iertare, de exemplu)

Sacru/profan (Sacre/profane). După formula celebră a lui Durkheim, sînt sacre „lucrurile pe care interdicțiile le protejează și le izolează” și profane „cele la care se aplică aceste interdicții și care trebuie să rămînă departe de primele” (*Les Formes elementaires de la vie religieuse*. 1912V

R Otto (Le Sacre, irad fr.. Paris, Payot. 1949. prima ediție 1917) a propus termenul de „numinos” (*numineux*) pentru a califica această categorie specifică, exprimînd sfera de dincolo de etic și rațional și care se prezintă sub dublul aspect al misterului înfricoșător și fascinant. Din acest principiu fundamental ar decurge mana și sacralitatea religioasă și magia*.

Relațiile sacralului cu profanul sînt fluctuante în funcție de autor. Pentru Durkheim, opoziția este constitutivă fenomenului religios. ► Religie t> Tabu

Salariat (Salariat). Mod de retribuire a efortului colectiv prin salariu. Nefiind proprietar al mijloacelor de producție, salariatul - în schimbul unei remunerații după învoială - își pune forța de muncă la dispoziția patronului.

Sanctiune (Sanction). Recompensă acordată pentru conformare la normele* sau - invers - pedepsele impuse celor care le transgresează. Exprimă constrîngerea care definește regula. Mai mult sau mai puțin difuze, sau, dimpotrivă, codificate prin tradiție*, cutumă sau drept*, sancțiunile pot să ia forme foarte variate: constrîngere fizică sau violență corporală, blam. excludere... > Normă > Putere

Sărbătoare (Fete). În același timp ceremonie și divertisment, celebrare și petrecere, comemorare și transgresiune. Ocazie oferită unei comunități de a-și reafirma identitatea* într-un mod simbolic sau alegoric. Funcție dublă: obiativă și de reglare. Cf. J. Duvignaud. *Fetes et civilisations*. Geneve, Weber. 1973.

Schimb (Echange). De tip restrîns sau generalizat (C. Levi-Strauss). Noțiuni de reciprocitate de contrapartidă sau echivalență (lucrările lui P. Blau și G. Homans) Teoria generală a darului (F. Boas, B. Malinowski. M. Mauss) Trecerea de la troc la monedă: problematica „violentei mimetice”, dorința de a l imita pe altul prin însușirea unui obiect '-are îi aparține. Cf., asupra acestui ultim punct. teza lui R Girard. *La Violence et ie sacre*. Grasset 1972. > Dar > Kula ► Potiatch

Schimbare socială (Changement social), ideea ca schimbarea este un fenomen de suprafață nu este nouă. Se întâlnește încă în *Ecclesiast* (1,9): „Nimic nou sub soare” La platonicieni, lumea supusă schimbării nu es'e decît o imitație a lumii ideilor, universale și necesare. În fapt. o dată instalate structurile, nimic nu poate cu adevărat să le modifice: singura problemă veritabilă este cea a așa-numitului *pnnum mobile*, întrucît o dată determinată originea, restul nu va fi decît consecința acesteia Este unul din marile merite ale lui Ernst Cassirer faptul că a arătat, în *La Philosophie des Lumieres*, că în secolul al XVII-lea apare pentru prima oară credința potrivit căreia „în schimbarea neconținută se relevă unitatea substanței”. Altfel spus, „natu-

ra acestei substanțe nu este de a rămâne închisă în ea însăși, ci de a lucra în favoarea productivității sale. dezvoltare a unei diversități nesfârșite ce pornește de la ea" (Cassirer, 1966, p. 233). Chiar dacă schimbarea (sau istoria) este orientată încă de la început, ea este esența naturii lucrurilor. Aceasta a fost perspectiva folosită de primii sociologi pentru a explica dinamica relațiilor sociale.

„Legea celor trei stadii” constituie pentru A. Comte. în *Discours sur l'Esprit Positif* (1844), firul conducător al evoluției umanității. După ce au cunoscut mai întâi o fază teologică, marcată de superstiție, oamenii intră într-un stadiu abstract, mai rațional. Înainte de a ști să coreleze realul cu gândirea în era pozitivă, în cele din urmă, omul învață treptat să domine natura

Un finalism asemănător, poate mai puțin naiv, manifestă și Durkheim când afirmă că diversificarea diviziunii muncii permite trecerea de la societățile de solidaritate* mecanică la cele bazate pe solidaritate* organică.

La Marx (prefața la *Contribuții la critica economiei politice*), dacă există o succesiune - marcată de un progres - de moduri de producție (asiatic, antic, feudal, capitalist), elementul explicativ nu este altul decît lupta de clasă Evoluționism*. deșigur, dar subordonat unui proces istoric.

Aceste exemple încearcă să demonstreze faptul că viziunile tradiționale ale schimbării sociale cunosc transformări mai mult sau mai puțin importante ce pot fi reprezentate astfel:

Chiar dacă abandonează principiile filozofiei istoriei - o cauză unică acționînd în toate societățile și explicînd evoluția lor -, majori-

tatea analizelor contemporane păstrează, sub o formă sau alta, paradigma schimbării sociale.

Diferitele **problematici propuse se pot** clasi-
fica în felul următor (vezi pagina următoare).

Dimensiunea temporală trebuie luată și ea în considerare pentru a face operantă noțiunea de schimbare. Evoluția desemnează astfel transformările progresive de lungă durată. Pe de altă parte, evenimentul poate sau nu să conducă la modificări de profunzime, în cadrul unui sistem și independent de caracteristicile acestuia, operațiile de înlănuire implică reactualizări frecvente: Parsons vorbește în acest caz de schimbare de echilibru. Într-o primă definiție, schimbarea socială poate fi reperată după patru manifestări, conform tipologiei lui G. Rocher

- implică noi organizări* (optica structurală):
- poate fi identificată în timp: prin raportare la o situație inițială, dar și pe termen scurt sau mediu;
- este durabilă:
- este colectivă.

■ **FACTORII EXPLICATIVI.** Durând și Weil disting. în *Sociologie contemporane*. Vigot, 1989, p. 279, factorul demografic, progresul tehnic*, valorile* culturale și ideologia*,

- *Factorul demografic*

Faptul că presiunea demografică stă la originea schimbării este o idee care se regăsește la Durkheim, dar și în sociologia dezvoltării cînd sînt analizate exodul rural, subnutriția sau urbanizarea*. Riesman, în *Fcule solitaire* (1962), arată în ce fel modificarea raportului între rata natalității și cea a mortalității orientează evoluția mentalităților: din momentul în care, de exemplu, creșterea demografică este puternică, indivizii au un caracter „introdeterminat”, adică modelat de către cei mai vîrstnici și orientat spre anumite scopuri. Ester Boserup, în *Evolution agraire et pression demographique* (1970), afirmă că inovația* tehnică depinde de presiunea populației: o populație trece de la un sistem de parcelă lungă la unul de parcelă scurtă pentru că a devenit mai numeroasă pe un același spațiu

PROCESE		
demografic (Riesman, Boserup)	conflict* (Dahrendorf/Adam, Reynaud, Coser, Freund)	liniară (Rostow)
progres tehnic* (Marx, Mumford, Bell)	răspîndire (Mendras, Lazarsfeld)	ciclică (Sorokin)
sistem de valori* (Weber, Parsons) ideologie* (Boudon)	efect de agregare (Schelling, Olson)	multiliniară (Sahlins)

Dar la fel de bine susținea și Malthus (aptul că ameliorarea productivității agricole explică creșterea demografică. În consecință, nu trebuie să gîdim schimbarea prin intermediu! unui factor privilegiat.

- *Progresul tehnic**

Marx consideră tehnologia ca o variabilă determinantă. Lewis Mumford leagă dezvoltarea istorică de cea a tehnicii*. Avînd în vedere inovațiile. Touraine și Reynaud susțin ca introducerea unor mașini noi (laminatoare) modifică nu numai organizarea muncii (diminuarea rolului contiamaiștrilor, mărirea celui a! birourilor de studii), ci și modul de viață ai salariaților. Nu trebuie să credem însă că înlănțuirea cauzală este întotdeauna simplu de identificat. Această ultimă afirmație poate fi explicată în diverse moduri.

În *Le Changement social* (1983, p. 86), Mendras (și Forse observa faptul că introducerea porumbului hibrid în legiunea Bearn a bulversat complet sistemul de producție și societatea rurală. Noua varietate de porumb necesită cumpărarea de îngrășăminte, deci piocurarea banilor, ieșirea din ciclul de auto-consum. și conduce la dependența de o piață. Este vorba în acest caz de o schimbare exogenă (la originea căreia se află serviciile Ministerului Agriculturii), o cauză aparent neînsemnată provocînd o serie de transformări ireversibile. În concepția lui Boudon, nu se poate deduce existența unor legi* condiționale (de tipul: **dacă A este prezent, atunci avem B**); în **caz contrar, Revoluția Verde**, în agricultura **țărilor în curs de dezvoltare**, ar fi

trebuit să se tiaducă întotdeauna printr-o creștere a productivității agricole.

„Aceeasi cauză nu are întotdeauna aceleasi efecte” este o lecție a empirismului* pe care Boudon o reține în *La Place du desordre* (1984), insistînd asupra ideii că modalitatea de combinare a factorilor schimbării nu este unică. Introdusă la începutul anilor '40, la inițiativa guvernului indian, în două orașele comparabile (Wangala și Dalena), irigarea a avut consecințe foarte diferite în primul caz, acest factor exogen a permis treceia de la o economie de subzistență ia o economie monetară, fiii au devenit mai independenți fața de părinți, dar sistemul castelor s-a accentuat. Nici unui din elementele structurii nu s-a modificat în același fel. În al doilea orașel, ierahiile* (în particular legăturile de subordonare sau de clientelism* între țărani și paria) s-au modificat. Nu exista așadar legi* structurale. Impactul progresului tehnic* nu este neglijabil, dar gradul de cauzalitate al acestuia este adesea în funcție de sistemul la care se aplică. Același lucru se poate spune despre toți factorii.

- *Rolul valorilor* culturale*

Teoreticienii dezvoltării accorda un loc important moravurilor și cutumelor în ceea ce privește fie rezistența la schimbare, fie transformările din societățile tradiționale, în sociologia cunoașterii* funcționează aceeași paradigmă*: Bachelard măsoară ponderea mentalității newtoniene în geneza unei fizici relativiste; în același fel Kuhn sau Hirschman insistă asupra faptului că un cadru de referință, înainte de a fi infirmat de experiență,

dă ocazia unor multiple justificări. Max Weber este cel care a afirmat explicit importanța valorilor* culturale, în *L'Étique protestante et l'esprit du capitalisme*.

Reforma protestantă începută în 1517 permite recunoașterea împrumutului cu dobândă și legitimează îmbogățirea, care devine astfel „o dovadă a alegerii Domnului”. Capitalismul* - căruia Max Weber îi construiește tipul ideal*, plecând de la faptul că acesta regrupează întreprinderi care urmăresc profitul maxim, organizând în mod rațional munca și producția - găsește aici o posibilitate de dezvoltare. Și în acest caz trebuie nuanțată ideea de schimbarea a fost indusă exogen. În *L'Histoire ambiguë* (Paris, PUF, 1988, p. 110), B. Rosier și P. Dockes arată că această relație nu este posibilă decât în contextul cultural stabilit o dată cu gândirea scolastică. În viziunea acesteia, „interesul devine licit a-tunci când există, pentru cel care împrumută, un risc (*damnum emergens*) sau lipsă de profit (*lucrum cessans*)”. Valorile* sînt un element de schimbare, dar gradul lor de cauzalitate* este cuprins într-un cîmp de posibilități.

- *Importanța ideologiilor**

Ideologiile sînt în același timp „descriptive” și „prescriptive”. Pornind de la o situație, ele dau anumitor grupuri ocazia de a angaja o acțiune de transformare. Diferitele curente teoretice au opinii divergente în această privință. Pentru Lenin și Althusser, ideologiile sînt arme în lupta de clasă*. Pe de altă parte, Geertz insistă asupra faptului că acest tip de reprezentare* este un „act simbolic” menit să declanșeze un proces de mobilizare*. Pentru Touraine, în *Production de la société* (1973, p. 173), ideologia opune categoriile sociale: ea instaurează între ele un dialog conflictual în care „actorul de clasă, identificînd orientările societății cu propriile valori* și interese, combate adversarul, care devine dușmanul valorilor, principiul răului”. Trebuie totuși văzută în ideologii cauza inițială a schimbării? În realitate, astfel de *Weltanschauungen* trebuie repuse în cadrul lor instituțional și conjunctural (Boudon, 1984, p. 114). Astfel, în anii '30, partidul comunist american a reușit să convingă unele cercuri ale intelectualității să adere la marxism, arătîndu-le că principiile pe

care acesta le apăra erau compatibile cu cele ale New Deal-ului. La sfîrșitul războiului, schimbare de perspectivă: adoptarea unor poziții mai dogmatice (apropierea de Moscova) conduce la pierderea credibilității și la diminuarea masivă a efectivelor. Alegerile partizane sînt deci în funcție de o situație concretă și nu de o modificare în profunzime a societății. O aceeași structură poate conduce, după împrejurări, la acțiuni simbolice diferite.

■ **PROCESE ÎN DESFĂȘURARE.** Trei întrebări:

- Sînt conflictele* mijlocul privilegiat de producere a schimbării (Dahrendorf/Coseru)?
- Aceasta se difuzează în mod continuu și liniar?
- Inovația* nu rezultă din fenomene de agregare?

În tradiția marxistă conflictele sînt considerate ca un proces continuu de transformare socială. La fel cum floarea este în același timp conservare și depășire a plantei - conform bine cunoscutei scheme dialectice (*Aufhebung* la Hegel) -, sistemele sociale dau naștere unor tensiuni care le modifică: „Dezvoltarea forțelor productive ale muncii sociale, iată misiunea istorică și justificarea capitalismului. Astfel, fără să fie conștient, acesta a creat condițiile unui sistem de producție diferit” (Marx, *Capitalul*).

Dahrendorf consideră că luptele nu se declanșează numai în legătura cu proprietatea asupra mijloacelor de producție, ci și în funcție de repartizarea autorității, care, oricare ar fi grupările, îi opune pe cei care o dețin celor care îi sînt supuși. Relația de dominare* este constitutivă socialului. Există o pluralitate de conflicte* în cadrul aceleiași societăți: antagonismul. În sensul marxist al termenului nu apare decât atunci cînd discordanțele sau opozițiile se cumulează. Procesul conflictual se află în miezul schimbării, dar gradul său de radicalitate va depinde de cîmpul său de aplicare. Dacă vizează industria, Biserica sau Statul* (ca în Rusia anului 1917), atunci va conduce la o transformare a structurilor sau la o revoluție; dacă nu atinge însă decât un aspect al vieții sociale (reprezentarea politică, de exemplu), va fi vorba doar de o modificare în interiorul sistemului sau de o mutație.

Trebuie evitată, totuși, asimilarea schimbării structurale cu conflictul¹. Acesta din urmă dă naștere unor procese nu numai evolutive, ci și reproductive, după cum subliniază Boudon și Bourricaud (*Dictionnaire critique de la sociologie*, 1982, p. 65). În mod paradoxal, contestarea poate întări coeziunea în cadrul unei organizații: „Conflictul, cu toate că tulbură, la prima vedere, funcționarea unor coduri sau a unor mecanisme în mod clar rațional, poate avea consecințe importante. Atacînd și temperînd rezistența la inovație (...), el împiedică sufocarea sistemului în rutina mortală a obișnuinței și permite, în plus, dezvoltarea spiritului de creativitate și a inventivității” (Coser, 1982, p. 95). Aceasta este direcția în care Adam și Reynaud (1978) analizează cea mai mare parte a conflictelor de muncă: salariații și antreprenorii caută să profite de pe urma unei soluții negociate. Confruntarea nu se produce decît atunci cînd orice mediere devine imposibilă.

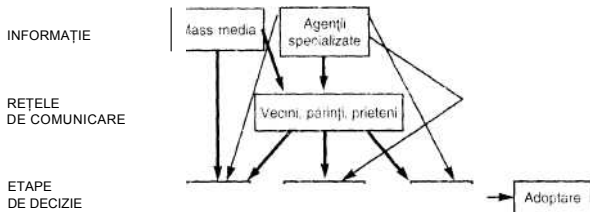
O inovație* - alt element-cheie - se poate propaga într-un sistem social în mod exponențial, logistic sau limitat: este, în acest caz, un „fenomen de contagiune” sau „de stimulare pornind de la o sursă exterioară” (Boudon și Bourricaud, 1982. p. 179). Coleman, Katz

și Menzel sînt cei care, studiind răspîndirea unui medicament în mediul medical, au pus în evidență paradigma epidemiologică. Un medicament nou **se răspîndește în mod diferit** în funcție de structura mediului și **de rețelele de comunicare**. În spital, unde medicii **se cunosc** între ei, noutatea este „contagioasă” și curba este în formă de S. Medicii particulari, mai izolați, primesc informațiile din exterior (publicitate, reviste de specialitate) și răspîndirea este limitată.

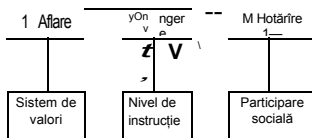
Această paradigmă* este utilizată frecvent în sociologie: moda vestimentară, inovațiile* agricole și chiar ideologiile* par să se supună „legilor” difuziunii. În fapt, este necesară reunirea mai multor condiții: sistemul să fie alcătuit din indivizi relativ omogeni, informația inițială (inovația) să fie acceptabilă decizia să fie colectivă.

Mai de aproape, difuzarea sau lipsa difuzării pot fi privite ca pornind de la actorii care propun sau refuză noutatea: în acest caz, explicațiile în termeni de contagiune sau imitare* apar insuficiente.

Producerea schimbării se bazează astfel mai ales pe decizii individuale. Mendras și Forse (1983. p. 81) schematizează procesul astfel:

CARACTERISTICI
ALE INDIVIDULUI

Este aplicat aici un raționament de tip interacționist* în care luarea unei decizii individuale se face trecând prin anumite filtre. Boudon (1984, p. 40) definește paradigma acțiunii în felul următor: pentru a interpreta *M* (un fenomen social oarecare) trebuie cunoscute acțiunile individuale care au condus la acesta (*m*). ele însele fiind o funcție $m(S)$ a structurii situației *S*. Această structură *S* depinde de *M'*, ansamblul de date macrosociologice. Se obține astfel $M = MmSM'$. Schimbările înregistrate sînt deci rezultatul agregat al acțiunilor individuale. Este vorba, cel mai adesea, de jocuri* cu sumă nenulă. Acest gen de situații poate fi ilustrat în multiple moduri. Politica copilului unic în China, cu scopul lăudabil de a limita nașterile, a condus la o revenire a infanticidului în mediul rural. Al¹ exemplu: cînd municipalitatea New York-ului a decis blocarea chiriiilor, în încercarea de a asigura o mai mare echitate socială, cartiere ca Bronx au devenit încă și mai defavorizate, fiind lăsate pradă delincvenței și jafurilor. Este vorba, în aceste cazuri, de un proces de

transformare - rezultînd dintr-un efect de retroacțiune care modifică sistemul de relații - sau de adaptare la o situație nouă, care nu corespunde intenției inițiale (efecte perverse* sau nedorite).

■ EXISTĂ O TEORIE A SCHIMBĂRII SOCIALE? De obicei, dezbateră se poartă în jurul a două concepții despre schimbarea socială: endogenă sau exogenă. Boudon (1984, p. 31) propune patru tipuri de teorii (a se vedea tabelul de mai jos).

Într-o perspectivă funcționalistă, Parsons definește societatea ca un ansamblu integrat de elemente, avînd o funcție de coeziune ce permite asigurarea unei relative stabilități a structurii sociale. Este deci un model care privilegiază echilibrul. O primă dificultate survine cînd ne interesăm de fenomenele disfuncționale. Aici se află paradoxul, subliniat de Moscovici și Faucheux (*Psychologie sociale theoretique et experimentale*, Paris, Mouton, 1971, p. 351): dezechilibrul nu poate proveni din echilibru, altfel ar trebui să ad-

TEORIE SCHIMBĂRII SOCIALE

	Definiții	Exemple
Tipul I	Cercetarea tendințelor (<i>trends</i>)	- Parsons: tendință spre universalism - Comte: cele trei stadii - Rostow: etapele creșterii
Tipul al II-lea	a. legi condiționale b. legi structurale	- Parsons' industrializare -> familie nucleară - Dahrendorf: industrializare -> dispararea conflictelor de clasă - Nurske: cercul vicios al sărăciei - Bhaduri: caracterul reproductiv al relațiilor de producție semif feudale
Tipul al III-lea	Forme ale schimbării	- Triada hegeliană - Kuhn: revoluțiile științifice
Tipul al IV-lea	Cauzele schimbării	- Weber: etica protestantă - McClelland: <i>the achieving socic</i> ;

(Sursa: BOUDON R., *La Place du desordre. Critique des theories du changement social*, Paris, PUF, 1984, p. 31).

mitem că Lenin, înainte de a transforma Rusia în țară socialistă, nu era altul decât țarul. Un același element nu poate fi deci în același timp sursă de coeziune și vector de transformare. La polul opus, un întreg curent sociologic conferă un rol esențial analizei schimbărilor în interiorul unui mediu dat: se întâlnesc aici Crozier (pentru fenomenele birocratice*), Adam și Reynaud (pentru relațiile profesionale*) sau Coser (pentru funcția conflictului*). Insistând asupra caracterului endogen al procesului, paradigma marxistă permite explicarea situațiilor de dezechilibru care conduc la schimbări de sistem sau la schimbări structurale. Astfel, pentru Dahrendorf, conflictele de autoritate, dacă sînt globale, modifică structura societății în ansamblu.

A doua dificultate, întîmpinată atît de către Parsons, cit și de Rostow, Sorokin sau Sahlins, rezidă în formularea unei teorii generale a societății: sistemul social este un tot care evoluează în vederea unei mai mari adaptări. Există legi* de dezvoltare: ele pot fi economice (Rostow), nu sînt neapărat liniare (Sorokin), dar conduc societățile spre o mai mare pozitivitate. Dubiile în legătură cu legile condiționale și structurale fac improbabilă existența unor teorii de tipul acesta.

Pot fi opuse totuși atît de ușor două feluri de a înțelege schimbarea? Întrebarea este de oiam epistemologic. În *Anthropologie structurale* deus, Levi-Strauss relevă faptul că „cioplirea și șlefuirea pietrei au coexistat uneori; cînd cea de-a doua tehnică o eclipsează complet pe prima, aceasta nu este urmarea unui progres tehnic rezultat în mod spontan din etapa anterioară, ci o tentativă de a copia în piatră armele și uneltele din metali pe care ie aveau civilizațiile - mai «avansate», fără îndoială - contemporane totuși cu imitatorii lor” (1973. p. 392). Progresul tehnic* nu explică deci el singur schimbarea structurală, cauzalitatea sa fiind de ordinul posibilului, utilitarului și strategicului. Aceasta este și direcția urmărită de Boudon atunci cînd afirmă că nu există o singură teorie a schimbării, ci o multitudine de situații de luat în considerare. Procesele pot fi endogene, exogene sau și

endogene, și exogene în același timp. Factorii demografici, culturali sau ideologici au sau nu un rol dominant, în funcție de context. Este dificil să abandonezi concepția endogenă sau pe cea exogenă, ambele fiind marcate de tradiția filozofiei istoriei, deci de cercetarea în direcția evoluției. De asemenea, nu este simplă nici adoptarea unei epistemologii* bazate pe regularități statistice. Criteriul adevărului și falsului trebuie abandonat în favoarea procedurilor de infirmare și de confirmare în relație constantă cu realitatea. Dar, în definitiv, aceasta nu înseamnă oare că „pluralismul rațional”, ce caracterizează demersul științific modern, potrivit lui Gaston Bachelard (cf. *La Philosophie du non*. 1970, p. 140), devine constitutiv modului de cunoaștere sociologică?

*** Conflicte C> Determinism /> Efecte perverse !> Ideologie > Lege ► Obiectivarea cunoștințelor ► Paradigme sociologice > Valon

• ADAM Gerard. REYNAUD Jean-Daniel, **Conflicts du travail et changement social**. Paris, PUF, 1970.

BOUDON Raymond, *La Place du désordre. Critique des théories du changement social*, Paris, PUF, 1984

CASSIRER Ernst, *La Philosophie des Lumières*. trad. fr., Paris, Fayard, 1966 (prima ediție 1932).

COSER Lewis A., *Les Fonctions du conflit social*, trad. fr., Paris, PUF, 1982 (prima ediție 1956).

CROZIER Michel, FRIEDBERG Erhard. *L'Acteur et le système, Les contraintes de l'action collective*. Paris, Le Seuil, 1981

DAHRENDORF Ralf. *Classes et conflits de classes dans la société industrielle*. trad. fr., Paris-La Haye, Mouton. 1981 (prima ediție 1957).

MENDRAS Henri, FORSE Michel, *Le Changement social. Tendances et paradigmes*, Paris. A. Colin, 1983.

SAHLINS Marshall, *Âge de pierre, âge d'abondance*. trad. fr., Paris, Gallimard, 1976 (prima ed. 1972).

TOURAINE Alain, *Production de la société*. Paris, Le Seuil, 1973.

WEBER Max, *L'Ethique protestante et l'esprit du capitalisme*, trad. fr., Paris, Pion, 1967 (prima ediție, 1920).

Scientificitate (norme de ~) (Scientificite; normes de) ► Metodologia cercetării în științele sociale

Scientism (Scientisme). Tendință de a face din cunoașterea empirică și experimentală absolutul cunoașterii. Prin extensie, creștină în progresele nelimitate ale științei.

Sectă (Secte). Termen folosit în mod tradițional într-o manieră peiorativă pentru a desemna grupurile de indivizi care profesază o doctrină născută la marginea sau ca reacție la o Biserică* sau o tradiție religioasă dominantă. Elaborarea de către M. Weber a tipului ideal Biserică (instituție de mîntuire) și secta (grup contactual) rămîne la baza analizelor contemporane (cf. M Weber *L'ethique protestante et l'esprit du capitalisme*. 1904-1905. trad. fr., Paris, Pion, 1964).

începînd cu 1960, au apărut secte de un tip nou. cel mai adesea de oi gine orientala (Moon, Krishna etc.) și prezentînd caracteristici sensibil diferite de sectele protestante organizate piramidale, antiintelectualism, refuz al politicii, recrutare din clasele mijlocii.. Semnificația lor sociologică nu este deocamdată decît parțial elucidată Cf. în legătură cu acest subiect: J. Seguy „Sectar ei societates”. in *Encyclopaedia Universalis*. voi 20. 1989. ■■ Biserică [► Religie

Secularizare (Secularisation) Trecere de la sacru la profan. Proces de laicizare (mai ales începînd cu secolul al XIX-lea). în anii '60, problematica modernității: declinul practicilor religioase, pierderea influenței Bisericii* (cf. anchetele lui G. Le Bras și F. Boulard). în zilele noastre, numeroase semne de întrebare: a se vedea, îndeosebi, lucrarea lui D. Hervieu-Leger și F. Champion, *Vers un nouveau christianisme?*, Paris, Le Cerf, 1986.

Segmentare (Segmentation) Cf. problematica dualismului sau excluderii.

> Discriminare > Piață primară și piață secundară ► Muncă (sociologia ~)

Segregare (Segregation). Etimologic, semnifică: a se separa de turmă. Problematicele apartheidului sau discriminării* sociale. Cf. lucrarea lui R. Williams. *Strangers next Door: Ethnic Relations in American Communities*, Englewood Cliffs (N.J.), Prentice Hall. 1964. Prin extensie, separare impusă, mai mult sau mai puțin radicală, a unor persoane sau colectivități, în funcție de vîrstă, sex, nivel de instrucție sau condiție socială.

Simbol (Symbole). Legătură de semnificație, cel mai adesea convențională, între o semnificație (obiectul sau ideea de reprezentat) și un semnificant (forma luată de reprezentant!). Cf. lucrarea lui G. Durând, H. Corbin sau P. Ricoeur. ► Viață cotidiană (sociologia -)

Simulare (Simulation). Substituit al experimentării* Recurgere la tehnicile de modelare. Metodă de tip previzionist, fiecare scenariu admitînd mai multe variante. în funcție de valorile atribuite unui parametru sau altui. Este voi ba astfel de a prognoza anumite procese teoretice și de a observa ce gen de modificare induc acestea. Cf. contribuția lui J.-P. Gremy, în R. Boudon, *Les Mathématiques en sociologie*, Paris, PUF, 1971, cap. XI. p. 241-263 ► Obiectivarea cunoștințelor

Simț comun (Sens commun) Ansamblu de opinii sau de credințe* admise în cadrul unei societăți date și considerate ca a se impune oricărui spirit rezonabil. Permite indivizilor să își orienteze conduitele O aceeași convingere: „pentru că știu că este astfel”, atunci „acesta este cu adevărat cazul”. De la Thomas Reid (1710-1796) la George Moore (1873-1958), o lungă tradiție. Dacă ne situăm în prezent într-o perspectivă bachelardiană (ruptura epistemologică), necesitatea de a combate prenoțiunile*, de a rupe cu eviden-

tele primare. ► **Viață cotidiană** (sociologia ~)
► Reprezentări sociale

Sindicalism (Syndicalisme). Legea Le Chapelier (14-17 iunie 1791) a interzis, în timpul Revoluției franceze, toate adunările profesionale; a trebuit să se aștepte aproape un secol pentru ca să fie oficial admisă libertatea sindicală, libertate în același timp individuală și colectivă. Primele sindicate (*trade unions*) au apărut în Marea Britanie. În strînsă relație cu dezvoltarea manufacturilor. Născut din mașinism, apărut din separarea muncii și capitalului, sindicalismul releva o logică diferită de cea a corporațiilor moștenite din evul mediu, în funcție de țară, de tradițiile culturale și de raporturile de forță, mișcarea sindicală a optat pentru mai multe căi: unitatea sau pluralismul, abordarea reformistă sau opțiunea revoluționară, acțiunea revendicativă sau politica contractuală. Sindicatele intervin, în mod direct sau indirect, în numeroase domenii. Să cităm:

- condițiile de muncă (durata săptămînii de lucru, igienă, securitate etc);
- salariile, interesare și participare;
- foaiața;
- negocierea colectivă.

Ele sînt, de altfel, chemate să își spună părerea într-un anumit numai de instituții (în Franța - n. n.) Consiliul economic și social. Comisariatul general pentru plan. Comitetul național al prețurilor, Comisia consultația pentru drepturile omului, Agenția pentru dezvoltarea educației permanente...

Organizațiile cele mai reprezentative participă, de asemenea, la consiliile de administrație ale întreprinderilor naționale mixte și fac parte, în Funcția publică, din comitetele paritare ale diferitelor administrații.

în fața restructurării aparatului productiv și a noilor modele de gestiune a mîinii de lucru, se dovedesc necesare anumite adaptări pentru remedierea crizei militantismului și atenuarea unei eventuale derive către „sindicrație” (reapariția corporatismului, crampionarea de apăierea avantajelor cucerite). ► **Muncă** (sociologia ~)

Sinucidere (Suicide). O analiză clasică: cea a lui Durkheim (1897). Definiție: „Orice caz de moarte care rezultă direct sau indirect dintr-un act pozitiv sau negativ, îndeplinit de către victima însăși, care știa că va trebui să producă acest rezultat”. Critica interpretărilor psihologizante în termeni de „predispoziție” sau de „imitație”. Problematika integrării”. Metoda variațiilor concomitente: analiza corelațiilor* (variabile sex, vîrstă*, religie*, categorie socio-profesională*, localizare geografică...). Stabilirea unei tipologii: egoism, altruism*, fatalism și anomie*. O teză: „Curente suicidogene au ca origine nu individul, ci colectivitatea”. Numeroase discuții (de la M Halbwachs la J. Baechler). Cf. lucrarea lui C. Baudelot și R. Estabiet, *Durkheim et le suicide*, Paris. PUF, 1984.

Sistem (Systeme). Din gr *systema* - adunare, reuniune. Evocă o „ordine în care diferitele părți se susțin reciproc” (Condillao Ansamblu de elemente materiale sau nu care depind reciproc unele de altele în așa fel încît să formeze un tot organizat. Trei caracteristici esențiale (L. von Bertalanffy. G Bateson); capacitate de adaptare, homeostazie, bucle de retroacțiune. Numeroasa aplicații Științe politice (K. Deutsch. D Easton c im i moare (A. Wilden), relații economice în *u naționale (F. Braudel, I. Wallerstein A zc face distincția între sisteme induse și biotul_e deschise- ► Obiectivarea cunoștințelor

Sociabilitate (Sociabilité) Diverse „, ■ spectivă: caracter „sociabil” al individului ^ ' tudine psihologică de a intra în contact ^ n celalalt; model de relații publice (opus de > - _ i unvate) caracteristice unui grup sau. „; unei societăți; comportamente expmînd formele concrete luate de „legătura sc” ^ ila raporturi cu înrudirea”, vecinătatea, angajamentul asociativ, ieșiri și recepții, în această ultimă accepție, pot fi distinse, o aată cu M. Forse, o formă „internă”, întoarsă către familie, și o formă „externă”, orientată către prieteni, relații în sens larg (cf. M. Forse „La sociabilité”, *Economie et Statistique*, nr. 132, aprilie 1981). A se citi, de asemenea, arti-

cotele „Pratiques alimentaires et sociabilite”, în *Revue française de sociologie*, nr. 4, 1980. ► Cultură t> Grup (dinamică de ~) ► Viață cotidiană (sociologia ~) l> Sociometrie

Socialism (Socialisme). Termen apărut la începutul secolului al XIX-lea. Se referă la „cei care, în această lume, nu văd mântuirea decât în reconstrucția completă a ordinii sociale”. Mai precis, ideologie în slujba mișcării muncitorești. Denunțare a nedreptăților și inegalităților*. Critică a principiului „laissez faire, laissez passer”. Numeroase variante: utopic, anarhist, științific, de stat, bazat pe autogestiuine... Desemnează, în tradiția marxist-leninistă, faza tranzitorie între capitalism* și comunism*. Cf. J. Droz, *Histoire generale du socialisme* (4 voi.). Paris, PUF, 1974-1978.

Socializare (Socialisation). Concept ce ocupă un loc ambiguu în sociologie, central pentru unii, secundar pentru alții. În psihologia socială, desemnează procesul prin care indivizii învață modurile de a acționa și de a gândi despre mediul lor, le interiorizează, integrându-le personalității lor și devin membri ai unor grupuri în care capătă un status specific. Socializarea este deci în același timp învățare*, condiționare și inculcare, dar și adaptare culturală, interiorizare* și încorporare. Termenul își găsește locul în curente teoretice foarte diverse ca antropologia culturală, psihanaliza, psihologia genetică sau interacționistă.

La Durkheim, importanța conștiinței colective* (transmiterea, de la o generație la alta, a normelor* și tradițiilor*; rolul educației morale; construirea unei identități*), plecând de la dualitatea originală între egoism și altruism).

Trebuie să distingem bine, după Weber, socializarea asociativă, prin acord voluntar, și socializarea instituțională, prin impunerea de reguli și dominația* puterii* legitime.

Corespunde, la Parsons, unei adaptări de tip funcțional. O altă perspectivă: cea a *habitus-ului** (transformarea diferențelor sociale în diferențe individuale, prin inculcarea și încorporarea practicilor și reprezentărilor* gru-

purilor ce împărtășesc aceleași condiții de existență).

Noile abordări se străduiesc să depășească anumite clivaje și consideră socializarea ca o tranzație între sistemele definite prin reguli și valori* și indivizii ce își dezvoltă propriile strategii* (cf. C. Dubar *La Socialisation: construction des identites sociales et professionnelles*, Paris, A. Colin, 1991). ► Comportament politic ► Paradigme sociologice

Socio-stiluri (Socio-styles). Abordările în termen de stratificare* (nomenclator PCS* mai ales) au în comun faptul că sînt construite esențialmente plecînd de la criterii socio-economice. Ele ignoră alte surse de diferențiere, cum ar fi valorile* sau reprezentările*. Pentru cercetătorii de la CCA (Centre de Communication Avancee), francezii pot să fie repartizați în cinci mari „mentalități”*: se disting astfel cele centrate pe ego, decalate, activiste, materialiste și rigoriste. Fiecare rubrică se descompune ea însăși în socio-stiluri. De exemplu, familia „decalajilor” (cei care refuză criza industrială și dau prioritate aventurilor individuale) cuprinde „profitorii” (care doresc „să se bucure la maximum de confortul modern fără a se lăsa înrolați”), „diletanții” (care ar dori „să se realizeze în afara drumurilor bătătorite și a instituțiilor”), „anarhiștii” (care înțeleg „să rămînă fără a se supune, fără a face concesii”). Cf. B. Cathelat, *Styles de vie* (vol. I, *Cartes et ponraits*, vol. II, *Courants et scenarios*), Paris, ed. d’Organisation, 1985.

Adoptarea acestui tip de demers nu poate fi făcută fără probleme: „Dacă lăsăm deoparte gelozia și dificultatea de evaluare a lucrărilor aflate la adăpostul unui secret de fabricație care este de ordin comercial, rezervele universitarilor au două fundamente: primul îl reprezintă relativa ambiguitate a numeroaselor rezultate pe care analiza le face să spună ceva; al doilea este constatarea unei cvasiabsențe de referire la împărțirea societății în clase* sau chiar în straturi” (J. Lautman, în *Encyclopaedia Universalis*, simpozion 1985, p. 640). A se citi de asemenea-

nea articolul lui N. Herpin (în *Revue française de sociologie*, 27 (2), aprilie-iunie 1986, p. 265-272) ► Viață cotidiană (sociologia ~)

Sociobiologie (Sociobiologie). Teorie propusă în 1975 de către E. Wilson (*L'Humaine Nature. essai de sociobiologie*, trad. fr.. Paris, Stock. 1979). Se prezintă ca „studiul științific al bazei biologice a tuturor formelor de comportament social al organismelor, inclusiv omul”. Dacă ideea nu este recentă, teza ia un aspect particular, ea apărând ideea că ființele vii se comportă în așa fel încât să își optimizeze câștigurile, cel mai prețios dintre ele fiind genele lor.

Datele geneticii moderne și incapacitatea de a explica existența și diversitatea culturilor constituie principalele critici adresate acestei teorii.

Sociologism (Sociologisme) Termen cu tonalitate peiorativă aplicată adeptilor lui Durkheim și, mai general, tuturor celor care se înscriu într-o perspectivă holistă*. Denunțarea „realismului totalitar” (expresia îi aparține lui J. Piaget). Cf. F. Boumcaud. „Contre le sociologisme: une critique et des propositions”. *Revue française de sociologie*, 16 (supliment.). 1975. p. 583-603. ► Paradigme sociologice

Sociometrie (Sociometrie) Pentru J. Moreno, sociometria are ambiția de a studia matematic caracterelor psihologice ale unei populații și de a desprinde „modele de interrelații spontane” între indivizi (sisteme de preferințe, de atracții și de repulsii reciproce). în sens larg, sociometria acoperă un ansamblu de tehnici (test sociometrie, psihodramă, sociodramă, joc de rol).

Testul sociometrie, în mod deosebit, se prezintă ca o tehnică de factură cantitativă ce permite descrierea jocului de forțe care apropie sau îndepărtează membrii unui grup restrâns. Aflând de la fiecare subiect cu cine i-ar face plăcere sau nu să se asocieze într-o situație comună sau alta, se pot aprecia grafic într-o sociogramă relațiile de simpatie, de antipatie sau de indiferență, se poate pune

un diagnostic de sociabilitate*, în același timp personală și colectivă, și se poate măsura astfel gradul de integrare* socială. Să notăm că dacă această procedură are o slabă forță teoretică, practicarea sa rămâne foarte răspândită, dată fiind simplitatea punerii sale în practică și cantitatea importantă de informații culese.

Solidarism (Solidarisme). Doctrină dezvoltată la sfârșitul secolului al XIX-lea și care face din solidaritatea* dintre cetățeni fundamentul moralei sau al vieții în societate. Numeroase scrieri: E. Durkheim (1893) *L. Bourgeois* (1897), C. Bouglé (1907), L. Duguit(1922)...

Solidaritate (Solidarite). Trebuie să facem deosebirea, o dată cu Durkheim. între solidaritatea mecanică (sau prin similitudine: exemplul clanului* sau al tribului*) și solidaritatea organică (principiul diferențierii în societățile occidentale), în primul caz. dreptul* este represiv: în al doilea, restituiv. în zilele noastre, politici de reglare* sau de redistribuire (problematica Statului-providență*) Cf. volumul IV din *Trăite de science politique* (sub coordonarea lui M. Grawitz și J. Leca). Paris, PUF, 1985.

Sondaj (Sondage). Tehnică de investigare ce constă în analizarea unui eșantion* (zis „reprezentativ”), pentru a afla tendințele caracteristice ale populației din care este extras. Aplicată la origine fenomenelor de opinie, această procedură este folosită în prezent în mod curent și se aplică în domenii foarte variate. Numeroase semne de întrebare (cf.. de exemplu. M. Brule, *L'Empire des sondages. Transparence ou manipulation*. Paris, R. Laffont. 1988) ► Anchetă

Stat (état). Actor și instituție în același timp (cf, analizele școlii *Public Choice* ului J. Buchanan G Tullock). Concepția clasică: studierea faptelor de dominare*, de autoritate* și de putere* (cf. interogațiile relative la „exercitarea monopolului violenței fizice legale”). Interes, în zilele noastre, pentru po-

STRUCTURALUL (STRUCTURI)	DOMENIUL TEORETIC	ORDINE INSTITUȚIONALĂ
Semnificație Dominație* Legitimare*	Teoria codificării Teoria resurselor de autoritate Teoria resurselor de alocare Teoria reglementării normative	Ordini simbolice/moduri de discurs Instituții politice Instituții economice Instituții legale

(Sursa: GIDDENS A., *La Constitution de la société, Elements de la théorie de la structuration*, Paris, PUF, 1987, p. 80.)

Șomaj (Chomage). Inactivitate forțată, totală sau parțială, a unui individ sau a unei părți a forței de lucru dintr-o țară. Două sigle importante (în Franța - n.n.): PSERE (*population sans emploi à la recherche d'un emploi* - populație fără loc de muncă, în căutarea unui loc de muncă) și DEFM (*demandeurs d'emploi en fin de mois* - solicitanți de loc de muncă la sfârșitul lunii). Prima siglă se referă la definiția reținută de BIT (*Bureau International du Travail*), cea de-a doua la statisticile ANPE (*Agence Nationale pour l'Emploi*). Șomajul poate fi fricțional sau sezonier, conjunctural sau structural, clasic sau keynesian. legat de mutațiile tehnologice, de insuficiența cererii sau de o încetinire temporară a creșterii economice Această îndepărtare de piața forței de muncă este adesea sinonimă cu decăderea sau stigmatizarea' (cf. lucrările lui R. Ledrut și D. Schnapper). ► Muncă (sociologia ~)

Șomaj de lungă durată (Chomage de longue durée). Indiferent de sursele utilizate, șomajul de lungă durată (mai mult de un an) este în progresie constantă. Fie că este vorba de efective, de partea relativă sau de vechimea medie, indicatorii reținuți confirmă această tendință. Amploarea fenomenului conduce, în consecință, la „banalizarea” lui. În realitate, fenomenul cuprinde situații foarte eterogene. Astfel, pot fi puse în evidență:

- un șomaj de excludere, reprezentativ pentru lucrătorii mai vârstnici;

- un șomaj de inserție, propriu celor sub 25 de ani;

- un șomaj de reconversie, legat de restructurările industriale.

Aceste trei componente nu evoluează în același ritm. Din 1985 șomajul de excludere este în scădere. Dimpotrivă, șomajul de reconversie - caracterizat de creșterea numărului concedierilor din motive economice -, precum și șomajul de inserție - corelat cu creșterea procentului activității feminine la vârste intermediare - se mențin la un nivel ridicat.

Dacă asemenea fenomene se observă în toate țările membre ale OCDE (*Organisation de coopération et de développement économiques* - Organizația de cooperare și de dezvoltare economică - n.tr.), totuși, de la o țară la alta se manifestă importante disparități. Numărul șomerilor de lungă durată este foarte mare în Spania, Olanda și Belgia. Alte regiuni sînt, dimpotrivă, relativ ocolite de acest fenomen (America de Nord, Scandinavia). Aceste diferențe depind de diverși factori. Este vorba, de la caz la caz, de reparțizarea populației active, de structurile industriale sau de nivelul de calificare Trebuie menționate, de asemenea, și variabilele instituționale (influența legislației, organizarea protecției sociale și dinamica relațiilor contractuale).

Acțiunile de combatere combină garanțarea resurselor cu politici de calificare și măsuri de inserție. Ele devin din ce în ce mai „autonome” (specifice în funcție de populația avută în vedere).

motul, oboseala, „exploatarea”. Revendicările nu sînt numai salariale, ele conțin și alte aspirații: participare*, dezvoltare personală... Oricare ar fi curentul de gîndire la care ne referim (cercetare operațională, relații umane*), recomandările merg în sensul autonomiei, polivalenței și descentralizării informației. ► Muncă (sociologia ~)

Tehnică (Technique). ■ Francezii nu s-au reconciliat încă deplin cu tehnica. Desigur, ei admit importanța invențiilor, cred în știință, dar nu au încredere în aplicațiile industriale ale progresului științific. Pentru ei, inovațiile* nu sînt bune decît atunci cînd se referă la activități dezinteresate.

■ Această atitudine rezervată, respectiv neîncredătoare, este împărtășită și de numeroși gînditori. Alți autori raționează în mod diferit. Astfel, pentru Jean Fourastie, efectele mașinismului sînt manifeste. Într-o carte celebră (*Les Trente Glorieuses*. Paris, Fayard, 1979), el analizează și compară același sat, Douelle-en-Quercy. Într-un interval de 30 de ani. În 1949, în¹ această comunitate rurală, speranța de viață nu depășea 60 de ani și numai un număr limitat de indivizi erau școlarizați. Majoritatea oamenilor trăiau din munca în agricultură: nivelul de trai era scăzut, iar alimentația reprezenta 70% din bugetul gospodăriilor. Trebuie să adăugăm că străinii și noutățile inspirau o neîncredere prealabilă oricărui contact și că activitățile de petrecere a timpului liber erau cvasiinexistente?

În 1975, satul s-a transformat în asemenea măsură că este de nerecunoscut. Puterea de cumpărare este mult mai mare, sătenii posedă „confortul modern”. Pleacă în vacanță, majoritatea muncesc în sectorul terțiar, au un nivel de educație mult superior celui de altădată și trăiesc mai mult. În lumina acestor comparații, cum să te mai arăți ostil difuzării inovațiilor? După Fourastie, contestarea binefacerilor progresului* vine dintr-o lipsă de recul istoric. Pe termen lung, influența pozitivă nu este discutabilă. Tehnica permite trecerea de la un „stadiu vegetativ” la un „stadiu speculativ”. Intelectualii care neagă

Tabu (Tabou). Cuvînt de origine polineziană, care semnifică, pe de o parte, ceea ce este în același timp prohibit și sacru*, pe de altă parte, ființa lovită de interdicție. Se aplică persoanelor, actelor, lucrurilor, locurilor, momentelor... Prin extensie, interdicție de ordin religios, magic sau superstițios, fără motivație rațională și a cărei transgresare antrenează o sancțiune de origine supranaturală. Legat de categoria impurului. Joacă un rol de reglare ce permite îndepărtarea a ceea ce amenință condiția umană.

Taxinomie sau taxonomie (Taxinomie ou taxonomie). Știință a clasificării. Punere la punct, exhaustivă („fără omisiune, nici dublă înșoțită”).

Taylorism (proces al ~) (Taylorisme; proces du). Teoretizat de către Adam Smith (*La Richesse des nations*, 1776). „principii specializării” (parcelarea sarcinilor) se manifestă prin *economies d'échelle* (economii bazate pe reducerea costurilor de producție ale unei întreprinderi consecutivă unei creșteri a dimensiunilor sale - n.tr.) și prin creșterea productivității. Surplusul astfel creat se traduce printr-o scădere a prețurilor relative și o creștere a puterii de cumpărare. Normele de consum se transformă și asistăm la o difuziune masivă de bunuri. Această „democratizare a produselor” nu rămîne fără consecințe. Pentru tradiția marxistă, relele provocate de organizarea științifică a muncii* (preconizată de F.W. Taylor) și apariția modului de retribuire prin salariu* (obținut din plusvaloare*) nu pot fi trecute sub tăcere. Prizonier al ritmurilor de lucru, deposedat de îndemînarea sa, muncitorul este „alienat”: obiectul pe care îl fabrică nu îi aparține. O dată cu G. Friedmann (*Le Travail en miettes*, Paris, Gallimard, 1956), se fac considerații mai concrete. Sînt denunțate cu vigoare zgo-

efectele favorabile ale mecanizării ar face bine să ia în considerare ameliorarea generală a sortii populațiilor. Astăzi, aproape toată lumea poate trăi cum trăiau cîțiva privilegiați ieri și aceasta contează. Însă această apologetică a modernității* nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere anumite disfuncționalități. Civilizația actuală comportă mari riscuri și, reluînd o expresie a lui Fourastie însuși, „dacă bilanțul economistului este foarte favorabil, cele ale moralistului și sociologului nu sînt la fel” (*Machinisme et bien-etre*. Paris, Minuit. 1951. p. 242).

■ O altă perspectivă: teza neutralității. Activitatea tehnică, în această optică, aparține sferei mijloacelor. Ea nu ne poate spune nimic despre măreția scopurilor urmărite și, mai ales, rămîne independent față de scopurile vizate. Știința poate servi orice cauză. Pentru a da un exemplu cunoscut, tehnologia nucleară, care produce megawați din abundență, poate la fel de bine să ducă la ameliorarea sortii speciei umane, dar și la distrugerea planetei. Ea poate fi pusă în slujba unor obiective pacifiste, ca și la producerea energiei casnice, dar și să fie subordonată unor scopuri războinice. Această abordare a fost apărută de diferiți autori

Karl Marx, în *Capitalul* (Cartea I. 1867). pune în evidență consecințele negative ale mașinismului asupra condiției muncitorului. Marea industrie și automatizarea au ca rezultat o „alienare” din ce în ce mai mare a muncitorilor: ritmurile de lucru se măresc, salariile stagnează, ziua de lucru se lungeste. Evident, nu mașinismul ca atare este cauza tuturor acestor rele. ci sistemului capitalist, sinonim cu „exploatarea” omului de către om”. O dată cu modul de producție socialist, mașina redevine „bună” și contribuie la eliberarea indivizilor.

La fel, G. Friedmann (*La Puissance et la sagesse*, Paris, Gallimard, 1970) ne invită să reflectăm asupra „marelui dezechilibru”. Acesta se definește ca fiind distanța din ce în ce mai mare dintre puterea pe care progresul tehnic o conferă omului și slăbiciunea forțelor morale care îi sînt proprii. Această distanță

produce multiplicarea efectelor perverse*. „Protezele” de care dispune ființa umană ar trebui să îi permită să se elibereze de influența necesității. Ele sînt în realitate sursa unei „alienări” noi și mult mai periculoase decît aceea care caracterizează starea naturii. Omul actual este pasionat de tehnică, dar această pasiune îl conduce la lipsa de măsură. Este oare posibil să te sustragi acesteia? Poate omul să învețe să își domine creațiile? După Friedmann, depășirea de sine nu se realizează decît într-un singur fel: prin educație*. Trebuie deci promovată o „cultură veritabilă”, ceea ce presupune o „profundă transformare a sistemelor de învățămînt”.

Diagnosticul privind prăpastia din ce în ce mai mare dintre tehnică și sistemul social este confirmat de G. Gurvitch. În *La Vocation actuelle de la sociologie* (Paris, PUF, 1969) Gurvitch observă că „tehnicile au depășit structurile sociale” și că este pentru prima dată că o asemenea situație se produce în istoria umanității. Dezlănțuirii tehnicilor i se alătură pericolul tehnocratic. Tehnocrației, a căror autoritate se bazează pe cunoaștere, posedă singuri puterea de decizie și riscă să sacrifice omul mașinii, interesele vitale unor chestiuni de aparat. Pentru Gurvitch, soluția rezidă în aprofundarea democrației economice, adică în asocierea salariaților la luarea deciziilor.

La anumiți filozofi. îndoiala nu se referă numai la scopurile pe care le urmărește umanitatea, ci la tehnica însăși. Este cunoscută expresia celebră a lui G. Bernanos conform căreia mașinile reprezintă „o conjurație permanentă împotriva oricărei forme de viață interioară”. Această perspectivă a fost sistematizată de Heidegger în diferite scrieri (cf. mai ales, „La Question de la technique”, în *Essais et conferences*, trad. fr. Paris. Gallimard. 1958). Pentru Heidegger, metafizica modernă se caracterizează printr-o ignorare a ființei care participă la tehnică. Este criticată concepția conform căreia mașinile nu ar fi decît simple mijloace de producere a scopurilor cele mai diverse. Tehnica nu mai este un element neutru, ea este înainte de toate un mod de dezvoltare a lumii și acest mod de

dezvăluire se singularizează prin control. Tehnicile moderne supun natura, ele o controlează. Inspectarea reprezintă pericolul suprem, căci este uitarea de sine. Pot oare să fie avute în vedere și alte relații între om și această lume? Dacă lăsăm deoparte aspectul metafizic al chestiunii, emergența actuală a unor tehnologii mai „blînde”, mai „conviviale”, luarea în considerare a poluării și preocuparea pentru respectarea mediului lasă să se întrevadă un viitor mai favorabil.

■ Avînd în vedere aceste observații diferite, se pare că tehnica nu întrunește unanimitatea. Mai mult, ea îngrijorează majoritatea gînditorilor. De unde importanța analizelor relative la impactul noilor tehnologii asupra locului de muncă, formare* și calificări*. > Progres tehnic ► Muncă (sociologia ~)

Tehnocrație (Technocratie) Sistem de putere în cadrul căruia deciziile sînt luate de o minoritate de cadre de conducere sau de înalți funcționari a căror legitimitate se bazează pe diplomă, competență sau specializare.

Tehnostructură (Technostructure)

Termen folosit de economistul american J.K. Galbraith în diferite lucrări (*Le Nouvel Etat industriei* mai ales). Desemnează, în cadrul întreprinderii, ansamblul inginerilor și tehnicienilor care, prin informațiile pe care le culeg și pe care le transmit, orientează alegerile celor care iau deciziile.

Teleologie (Teleologie). Cuvînt de origine aristotelică. Te/os-ul este cauza finală a unei acțiuni, ceea ce este vizat de un individ și care declanșează un comportament. Se opune mecanicismului, doctrină conform căreia explicarea faptelor ar rezida în jocul cauzelor eficiente. :> Finalitate > Istoricism

Teleonomie (Teleonomie). Studiul legilor finalității.

Teocrație (Theocratie). Regim politic în care puterea (*kratos*) aparține lui Dumnezeu (*Theos*) și este exercitată de ierarhia religioasă. Pentru A. Comte (*Catechisme positiviste*, 1852), „teocrația se sprijină pe două instituții conexe: ereditatea profesilor oarecare și preponderența universală a castei sacerdotale”.

Teorie (Theorie). Prin opoziție cu cunoașterea vulgară; „Ceea ce este obiectul unei concepții metodice, organizată în mod sistematic și depinzînd ca urmare, în forma, de anumite decizii sau convenții științifice care nu aparțin simțului comun” (P. Duhem). Mai general, construcție intelectuală prin care un anumit număr de legi sînt alăturate unui principiu din care pot fi deduse în mod riguros. Pentru L. de Broglie (*Sur les sentiers de la science*. Paris. A. Michel, 1960. p 191). teoria are ca misiune de „a face o clasificare și o sinteza a rezultatelor obținute, de a prezenta un tablou rațional care să permită nu numai interpretarea a ceea ce este cunoscut, ci și, în măsura posibilului, pievederea a ceea ce este încă necunoscut”.

În sociologie, numeroase accepții: idei directoare, codificare, paradigmă*... Cf. R.K. Merton: *Elements de theorie et de methode sociologique*, trad. fr.. Paris, Pion, 1965. p 27-44, ► Paradigme sociologice

Terțiarizare (Tertiariation) Creșterea numărului locurilor de muncă terțiare este un fenomen care poate fi observat atît pe termen lung, cit și pe o peioadă mai tעתenta. Limintîndu-ne investigațiile ia *Cei treizeci da ani glorioși*, constatăm că proporția serviciilor crește de la 38% din totalul persoanelor active în 1954 la 51% în 1975.

Fenomenul se repetă în principalele țări ale OCDE , cu citeva variante locale. Putem opune astfel națiunile „cele mai industrializate”, cum ar fi Germania sau Japonia, în care activitățile din sectorul serviciilor ocupă 54,2%, respectiv 57,9% din mîna de lucru, națiunile „cele mai terțiarizate”, cum ar fi Statele Unite ale Americii (69,9% din persoanele active) sau Marea Britanie (67,4%).

ansamblu de caractere pe care al doilea nu le conține și reciproc.

- Regruparea, prin construirea de ase-mănări și deosebiri, a unor unități în jurul unui mic număr dintre ele, considerate ca esențiale. Se procedează atunci prin agregare. Această metodă este foarte mult utilizată în sociologie, atât pentru datele calitative, cât și pentru cele cantitative.

■ Demersul tipologic apare ca o etapă importantă în construcția teoretică, Sprijinindu-se pe o problemă și pe ipoteze de cercetare, tipologia poate avea un rol euristic și permite astfel ameliorarea unui model explicativ.

► Obiectivarea cunoștințelor

Tiranie (Tyrannie). Desemnează, în general, orice regim politic în cadrul căruia puterea, cucerită prin uzurpare și sprijinită pe forță, se exercită în mod violent și opresiv. Adesea sinonimă cu despotismul*, dictatura sau autocrația*. Cf. L. Strauss, *De la tyrannie*, trad. fr., Paris, Gallimard, 1983 (prima ediție 1954).

Totalitarism (Totalitarisme). Cf. analizele lui H. Arendt, R. Aron și L. Kolakowski. Mai multe elemente componente: ideologie* oficială, partid unic, control polițienesc, concentrarea mijloacelor de informare și de propagandă, absența libertății, violență* și reprimare... Pentru P. Fidelius (în *Commentaire* nr. 27, toamna 1984, p. 471-476), "gândirea totalitară" cristalizează o tendință nemijlocită a spiritului uman, și anume "capitularea în fața ambivalenței lumii".

Totem (Totem). Animal sau plantă considerată ca strămoșul mitic al unui clan*. De la Durkheim la Freud. tentative de explicare sînt numeroase: expresia cutumei sau a conștiinței colective*, forma cea mai primitivă a religiei... Levi-Strauss a criticat semnificația totemismului văzînd în acesta în primul rînd o reprezentare simbolică a clasificărilor sociale (cf *Le Totemisme aujourd'hui*, Paris, PUF, 1962) > Clan

Tradiție (Tradition). Din lat. *traditio* - a transmite. Evocă ceea ce, în cadrul unei societăți, se transmite în manieră vie prin cuvînt, scriere sau modul de a acționa. Pentru Maurice Blondie (comunicare prezentată la Societatea franceză de filozofie, ședința din 3 aprilie 1919), „tradiția - conform imaginii pe care o evocă sensul activ al etimologiei - vehiculează mai mult decît idei susceptibile de formă logică: ea încorporează o viață care cuprinde atît sentimente, gînduri, credințe, aspirații și comportamente. Departate de a considera ca vanitate cunoștințele dobîndite în secolele trecute ca pe un depozit intangibil, ea dă loc la o întregă serie de reinterpretări posibile, care, în schimb, o mențin, o consolidează, o actualizează sau o reînnoiesc, în consecință, „ea oferă printr-un fel de contact fecund ceea ce generațiile următoare au de întreprins și ceea ce au de legat ca o condiție permanentă de însuflețire, de participare la o realitate în care efortul individual și succesiv poate să extragă indefinit fără a o epuiza”. Astfel, de exemplu, activitatea teologică are drept misiune fundamentală de a face accesibilă în fiecare epocă o înțelegere tot mai penetrantă a Scripturii și Cuvîntului A se vedea lucrările lui Shils și mai ales Max Weber legitimitatea de tip tradițional caracterizîndu-se prin atașamentul la cutume sau la autoritate*.

Tradiționalism (Traditionalisme) Atitudine ce valorizează trecutul. La origine, doctrină a adversarilor Revoluției franceze (Lamennais, Bonald, Maistre), care opunea experiența rațiunii, ordinea progresului, tradiția Luminilor. În zilele noastre, adesea sinonim cu conservatorismul*, respectiv mtegrismul.

Tranzacție (Transaction). Termen folosit în mod curent de către etnometodologi*. Trimite la interacțiunile* dintre grupuri sau indivizi. Importanța negocierii sau compromisului. Cf. A. Strauss: *Negotiations, Varieties, Contexts, Process and Social Order*, San Francisco. Holden Days. 1978.

Trebuie (Besoin). La nivelul cel mai elementar, sentiment de lipsă sau de privațiune. O distincție clasică (ce trebuie examinată în mod critic): trebuie primare (care permit unui individ sau unei gospodării să subziste) și trebuie secundare (a căror satisfacere apare ca superfluă). Problematika condiționării* sociale (cf. analizele lui T. Veblen, J.K. Galbraith sau J. Baudrillard).

Triangulare (Triangulation). Principiu al „extinderii metodelor”, vizînd să perceapă mai bine bogăția și complexitatea comportamentului uman. Punere la lucru, după colectarea datelor, a mai multor tehnici de investigare (chestionar*, studiu de caz*, observație* participativă...).

Trib (Tribu). În societățile primitive, unitatea socială cea mai vastă, compusă din grupuri multifamiliale care formează segmentele primare ale acesteia. Termen părăsit astăzi de antropologi în favoarea celui de etnie*, dar care revine sub formă metaforică în vocabularul curent (de exemplu, „tribul planetar” la McLuhan),

Țărănie/ruralitate (Paysannerie/ruralité). Să examinăm, mai întîi, transformările din agricultură. Pînă în 1945, Franța nu se angajase în totalitate în procesul de industrializare. Această realitate a fost observată și apreciată în mod diferit de către istorici: unii dintre ei văd în asta confirmarea tezei „întîrzierii hexagonale”; alții, mai numeroși astăzi, pun accentul pe constituirea unui „mod de dezvoltare original”. Oricum, începînd cu anii '50, mutațiile din economia franceză se accelerează. Acea parte a populației active din agricultură descrește în mod regulat: 27% în 1954, 15% în 1968, 6% în 1990. Această diminuare arată dispariția țăranimii tradiționale, centrată pe autoconsum, economisire și cultul virtuților ances-trale, în locul său, apare o agricultură de tip capitalist, sub presiunea intensificării schimburilor și a Europei verzi.

O dată cu realizarea spațiului comunitar, acum trebuie să fii competitiv. Agricultura

modernă se sprijină pe o utilizare din ce în ce mai importantă a unor consumuri intermediare și pe comercializarea produselor. În acest context, muncitorii agricoli sînt la concurență cu mașinile, iar mica țăranime constată că încet, încet i se diminuează efectivele. Tinerii agricultori sînt mai bine educați decît predecesorii lor, ei își prelungesc perioada de studii și nu ezită să investească și să solicite ajutorul băncilor. Constrîngerea este, într-adevăr, foarte puternică: a te dezvolta sau a pieri. Astăzi, cultivatorii sînt veritabili proprietari de întreprinderi și de altfel revendică acest titlu, în plus, lucrarea pămîntului este din ce în ce mai puțin despărțită de activitățile industriale sau de sectorul terțiar. Înainte de a se lansa în producerea a ceva, trebuie să studiezi dinamica piețelor și răspîndirea microinformaticii facilitează operațiile de gestiune. Sectorul primar nu mai este izolat: el este legat de ansamblul societății printr-o adevărată țesătură de relații. Muncile agricole se aseamănă astfel din ce în ce mai mult cu alte activități.

Totuși, această tendință nu este generală. O dată cu criza, declinul nu mai este chiar atît de accentuat. Dificultățile întîlnite suscită poziții de repliere către o agricultură tradițională în care partea autosubzistenței este ridicată. Cîștigurile sînt modeste, dar riscurile de a pierde sînt de asemenea reduse la minimum. Micii cultivatori își completează veniturile prin munci sezoniere sau prin activitatea salariată a soției. Asemenea strategii se potrivesc cu anumite aspirații, cum ar fi „reîntoarcerea la pămînt” sau „nevoia înrădăcinării”. Se observă o recrudescență a interesului pentru pămînt: departe de relele orașului, noii locuitori ai satelor caută să pună la punct un spațiu de conviețuire și să dezvolte curente de schimb susceptibile a-i favoriza pe cei care rămîn atașați de pămînt. Cf. lucrările lui B. Kayser, H. Mendras, M. Jollivet și alții.

U

Uniune liberă (Union libre). Coabitare în afara căsătoriei. ► Familie (sociologia ~)

Urbanizare (Urbanisation). Fenomen dintre cele mai caracteristice societății de masă*. Traduce proliferarea structurilor urbane, ștergerea limitelor orașului tradițional în profitul vastelor aglomerări urbane, concentrarea mărită a populațiilor și activităților într-un spațiu limitat. De exemplu, mai mult de 90% din populația Regatului Unit al Marii Britanii locuiește actualmente într-un oraș și, în 1980, 22% din populația Statelor Unite ale Americii trăia pe mai puțin de 2% din teritoriul acestei țări în gigantul ansamblu al megalopolisurilor situate pe coasta Atlanticului. Cercetările privind fenomenul urban, deosebit de numeroase, au căutat să măsoare relațiile între diferitele componente ale vieții sociale, comportamentele individuale și urbanizare. Cf. contribuțiile lui Simmel, ale Școlii de la Chicago*, ale lui M. Castells, H. Lefebvre sau R. Ledrut.

Utilitarism (Utilitarisme) Doctrină care plasează valoarea supremă în utilitate. Trei autori importanți: J. Bentham (1748-1832), J.S. Mill (1806-1873) și H. Sidgwick (1838-1900). Exaltarea meritului personal, a gustului pentru risc și a spiritului de competiție. Model al lui *Homo oeconomicus* (calcul al durerilor și plăcerilor). Tema asocierii sau armonizării intereselor.

Utopie (Utopie). Juxtapunere a cuvintelor grecești *topos* - loc și *ou* - auxiliar pentru negație. Nume dat de Thomas More (1478-1535) țării imaginare descrise în lucrarea sa *De optimo reipublicae stătu, deque nova insula Utopia* (1516). Temă recurentă în toată literatura occidentală: Cetatea lui Platon în *Republica*, abația lui Theleme la Rabelais, *Călătoria în Icaria* a lui Cabet... Diferite forme

(milienarism) sau realizări (falanstere). În limbajul curent, adesea sinonimă cu himera sau iluzia. Valoare totuși creatoare (Sorel), euristică (Lalande) sau estetică și premonitoare (Comte). La Mannheim (1929) se opune ideologiei*.

Valori (Valeurs). Preferințe sau principii ce definesc principalele orientări ale acțiunii. Orientează și legitimează regulile sociale. Originea lor, locul și transformările lor au suscitât numeroase discuții. În particular la Marx, Durkheim și Weber.

Variabile (Variables). Punerea la punct a unui chestionar* duce în cele din urmă la stabilirea unei liste de factori avînd modalități diferite conform anchetelor:

- O variabilă poate fi cantitativă dacă este susceptibilă de a asocia un număr fiecărui individ: vîrstă, salariu, cheltuieli de consum etc.

- Ea este ordinală dacă permite poziționarea persoanei anchetate pe o scară dată. Variabilele de opinie, de exemplu, dau adesea loc la un clasament care situează indivizii conform gradului lor de adeziune: de la foarte favorabil la foarte defavorabil, de exemplu.

- Ea este calitativă dacă atribuie o titlură fiecărui element.

O variabilă este astfel definită de ansamblul modalităților sale, care pot sau nu să fie regrupate în clase.

În demersul anchetei*, construirea de variabile este o etapă importantă (fiecarei concept îi este asociată o baterie de indicatori* măsurabili). Se poate uneori proceda într-o manieră mai sintetică elaborînd un indice*.

Trebuie bine făcută aici distincția între variabilele independente (sau explicative) și variabilele dependente (sau explicate). În cercetările asupra mobilității*, mediul de origine sau nivelul școlar (variabile independente) vizează astfel să explice poziția socială a individului (variabilă dependentă).

► Metode cantitative

Viață cotidiană (sociologia ~) (Quotidiennetes; sociologie des). Normele* și re-

prezentările* care ne ghidează acțiunile nu sînt imuabile. Intervin anumite ajustări, au loc modificări sau devieri. Mentalitățile care predomină reflectă atmosfera unei epoci și ne oferă informații asupra modului de a gîndi sau de a se distra al oamenilor. În acest context, examenul conduitelor celor mai obișnuite ocupă un loc special (A. Coulon, 1987).

■ **STRUCTURILE ANTROPOLOGICE ALE IMAGINARULUI.** Dacă strategiile și comportamentele actorilor pot fi de obicei reperate prin intermediul înbinării fericite a unor numeroși parametri: vîrstă*, sex, apartenență politică, credințe religioase, status socio-profesional, cod cultural.... „valorile de intimitate” care compun universul nostru cotidian (ritualuri, munci menajere, igienă corporală...) nu se lasă „prinse” cu aceeași ușurință și pun, dimpotrivă, probleme de metodă redutabile.

În ciuda cîtorva pași înainte promițători (datorăți, în special, unor autori precum P. Aries sau R. Mandrou), investigațiile realizate în acest domeniu rămîn, în fond, foarte limitate. Sărăcia mărturiilor, fragmentarea și incertitudinea «surselor documentare explică în mare parte o asemenea situație. În măsura în care atinge imaginarul, această istorie a sensibilităților bulversează în profunzime repere cutumiere și certitudini tradiționale. Nu există o evoluție asigurată, nici explicații globale: în prezent nu putem decît să tatonăm și să ne bazăm pe intuiție. Nu putem prinde, într-adevăr, decît elemente exterioare, indirecte, dificil de interpretat; ne confruntăm în acest fel cu o istorie în aceeași timp exploratoare, „impresionistă” și plină de surprize.

Istorie „poroasă” deci, în mod necesar lacunară și care prin subiectivitatea sa va părea anumitor persoane superficială sau arbitrară. Demers esențial cu toate acestea și care trebuie încurajat pentru că, dincolo de propriile lipsuri, în fine s-a garantat luarea în calcul a unor fapte și gesturi pînă acum neglijate în mod voluntar, fiind considerate minore, anodine sau secundare (E. Goffmann, 1973). Cum ar putea fi abordate procesele de vrăjito-

cumva modificări doctrinare? Tot atâtea ipoteze de aprofundat pentru a înțelege mai bine această cădere în desuetudine.

Considerată din acest punct de vedere, rugăciunea rămâne o sursă inepuizabilă de lumi și iertări. Strămoșii noștri îi atribuiau virtuți pe cât de diverse, pe atât de infailibile: practică zi de zi, ea trebuia să atragă binecuvântarea divină, să alunge întunericul, să combată fărmecele... Fervoarea populară rămânea puternic înrădăcinată în tradiție: recitățile rugăciunii, participarea la pelerinaje... Dincolo de simpla superstiție, pietatea feminină afișa - în urma misiunilor și confrerilor - o uimitoare vitalitate: dezvoltarea apostolatului sau reînnoirea cultului Fecioarei Măria, de exemplu. Sensibilitatea religioasă era educată în sinul „focarelor de spiritualitate”, unele dintre acestea neezitând să codifice într-o manieră foarte precisă posturile și gesturile care trebuiau adoptate. Din acest punct de vedere, influența călugărițelor de la Charite de Nevers nu se limita la pension și la școlile normale de învățătoare, ci asupra întregii societăți din Nevers. Raportându-ne la acest model clasic, rupturile cele mai decisive datează de aproximativ treizeci de ani: dispariția anumitor devoțiuni cutumiare (indulgențe, Sufletele purgatoriului), punerea la punct a unor reforme liturgice (renunțarea la slujbele în limba latina), multiplicarea cercurilor biblice și a priveghiurilor în grup...

Un alt domeniu de investigație în care se impune prudența: retorica lacrimilor. Se știe că ritualurile care însoțeau moartea în mediul rural le foloseau altădată din plin. Acest „limbaj instinctiv”, disimulat de conveniențe, era cu toate acestea inegal distribuit: cu cât te aflai mai sus în ierarhie, cu atât mai mult funcționau interdicțiile. Puteau fi reperate însă variații notabile în funcție de vîrstă sau sex. Semn de slăbiciune și de delăsare vinovată în anumite ocazii, acest „comportament lacrimal” mărturisește uneori o bogăție emoțională demnă de elogiul. De cîțiva ani, poate fi observată o „epuizare” netă. Probabil că trebuie văzută în aceasta o accentuare a presiunii mediului înconjurător, apariția pe piață a antidepressivelor și a euforizantelor sau poate o mai

mare sensibilitate la constrîngerile estetice (tinerele fete știu foarte bine că plînsul urîște!). Nu putem totuși uita că crizele de plîns evident nu au dispărut în intimitate și că persoanele singure - vîrsta a treia, mai ales - își suportă din ce în ce mai greu condiția.

În același timp acțiune și schimb, anchetă și înțînire, privirea - ultima temă menționată - angajează relațiile cu ceilalți și dobîndește sens mai ales la nivel profesional: pădurarul știe să aprecieze „dintr-o singură privire” cubajul unui arbore, muncitorul turnător evaluează metalul topit după culoarea acestuia, „roșu cireășă”. Controlarea cîmpului vizual, mult încurajată de Biserică, ia forme dintre cele mai diverse. Cu scopul de a preveni concupiscenta și păcatul, era recomandat să nu privești cu prea mare insistență fața apropiatului: îndeosebi tinerele trebuiau „să plece ochii în fața păsărilor prea colorate, a norilor prea modelați, a bărbaților prea bărbați” (G. Thuillier, 1985, p. 5). Purtarea voaletei le confera stimă și respectabilitate. Prevalau și alte credințe: teama de deochi, neîncrederea în oglinzi... O dată cu alfabetizarea și răspîndirea unor noi surse de lumină, a fost instaurat un nou „regim al vederii”. Terapeutica oculară a progresat, consultațiile oftalmologice s-au multiplicat, iar fardarea ochilor s-a generalizat. Bilanțul acestor transformări dă prilejul unor discuții: dacă privirea s-a eliberat efectiv de aceste tabuuri, ea a devenit dependentă de marile mijloace de comunicare audiovizuală, în plus, perceperea formelor a sărăcit, iar peisajul cotidian nu mai este știut cu aceeași acuitate.

Reprezentările* ce presupun operațiile de numărare au evoluat și ele profund. De-a lungul mileniilor, măsurile au rămas solidare cu practicile sociale care le foloseau. Ele corespundeau unor cantități foarte diverse în funcție de loc, epocă și obiectul măsurat. Piciorul servea la exprimarea depărtării între rîndurile de cartofi, pasul evalua distanțele, iar cotul era rezervat măsurării lungimii țesăturii. Etaloanele antropometrice, a căror existență poate fi înțînă încă din preistorie, s-au perfecționat încet, încet de-a lungul timpului și **au** oferit numeroase servicii colecti-

viații: o dată organizate într-un sistem coerent, ele au contribuit nu numai la „satisfacerea eficientă a nevoilor cotidiene”, dar și la „crearea unor opere de artă nemuritoare, cum ar bisericele romane, gotice sau baroce” (W. Kula, 1984, p. 37).

Un asemenea sistem era deosebit de comod. Toată lumea îl putea înțelege: el aducea la un numitor comun natura și cultura, mediul și produsele muncii umane. Deosebiri individuale, care, ici-colo, se manifestau cu ocazia unei estimări sau a alteia, nu aveau prea mare importanță deoarece, pe de o parte, era nevoie rareori de o precizie foarte pronunțată și, de altfel, întotdeauna putea fi rezolvat un eventual conflict prin concesii reciproce. O lungă observare permitea chiar stabilirea unor corespondențe sau corelații între anumite părți ale corpului uman: astfel, la un bărbat cu o constituție normală, cotul corespundea „dublei circumferințe verticale a capului - de la bărbie la occipital” (*ibid.* nota 6, p. 35).

De altfel, diverse metode mnemotehnice erau în vigoare într-o lume în care analfabetismul era preponderant. În cîmpia poloneză erau cunoscute două: creta, cu ajutorul căreia hangiuul marca pe o tablă neagră fiecare pahar de rachiu consumat de clienții săi, și creștăturile făcute de supraveghetori în loc de „chitanță” pentru o zi de muncă. Utilizarea cretei sau a creștăturilor declanșa în mod frecvent certuri și încăierări (*ibid.*, p. 92).

În plus, numeroase superstiții erau asociate procedurilor de cuantificare cele mai des folosite. În Boemia, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, se credea că fermitate că un copil mai mic de șase ani înceta să mai crească dacă i se luau măsuri pentru a i se face o cămașă sau orice alt veșmînt. În aceeași epocă, țărani bulgari, temîndu-se că va crește mortalitatea nou-născuților, refuzau să întocmească acte de naștere: „Este un mare păcat, spuneau ei, să controlezi hotărîrile bunului Dumnezeu. Au dorit să se știe cîți copii ne dă El și iată că ni-i ia înapoi” (*ibid.*, nota 1, p. 21). Măsurarea corpului uman sau a uneia din părțile sale avea de altfel un caracter simbolic net afirmat: un fir sau o pan-

glică a cărei lungime corespundea circumferinței capului unui bolnav putea fi depusă ca ex-voto pentru vindecarea acestuia; dar putea, de asemenea, atunci cînd intenția de a face rău era deliberată, să se înrudească cu magia neagră și să antreneze un sfîrșit fatal. Cînd era vorba de un mort, același obiect suspendat la altar apăra de eventuale deochiuri.

După ce am făcut aceste precizări, s-ar putea crede, la prima vedere, că în întreaga societate sau în toate satele din epoca preindustrială imaginea predominantă era cea a unui „haos metrologic”. Nu acesta era însă cazul. Într-adevăr, măsurile numite „primitive” răspundeau unei anumite logici, „inexactitatea” lor trebuind să fie relativizată din mai multe motive. În realitate, metrologia veche - care nu tolera nici improvizatia, nici arbitrarul - era fondată pe o morală codificată și pe reguli foarte stricte, chiar dacă adesea implicite. Orice abatere repetată de la normele stabilite se lovea de vii rezistențe.

Totuși, abia o dată cu Revoluția franceză, sistemul metric a putut în fine să cunoască o primă dezvoltare: „O asemenea reformă, operă abstractă și rațională a cîtorva savanți, nu a putut deveni o realitate socială decît o dată cu desființarea privilegiilor feudale și proclamarea egalității tuturor cetățenilor în fața legii”; astfel, unificarea măsurilor și greutăților era imposibilă „fără noaptea de 4 august și fără Declarația drepturilor omului” (*ibid.*, p. 210). Această unificare a făcut ea însăși obiectul unui cult particular și, ca orice cult, a avut un martir: „La 20 septembrie 1804, Pierre Mechain a murit de malarie la sfîrșitul lucrărilor de măsurare a meridianului dintre Dunkerque și Barcelona, victimă sacrificială pe altarul științei” (*ibid.*, p. 19). Să reținem că toate aceste tentative de armonizare încorporează un „element esențial al luptei pentru putere”, aceasta din urmă conferind procedurilor folosite o forță legală și sancționînd aspru infracțiunile (amenzi, surghiunire, țintuire la stîlpul înfamiei, pedepse corporale).

Dincolo de toate aceste întîmplări, a fost în fine proclamată capacitatea de a trăi viața așa cum este, în realitatea aspectelor și a

STOETZEL Jean, *Les Valeurs du temps présent: une enquête européenne*, Paris, PUF, 1983.

THUILLIER Guy, *L'Imaginaire quotidien au XIXe siècle*, Paris, Economica, 1985.

Victimizare (anchete de -) (Victimisation; enquêtes de) !> Cifra neagră

Violență (Violence). Recurgere la forța fizică avînd drept scop prejudicierea integrității bunurilor sau persoanelor. Diferite forme: simbolică (P. Bourdieu), anomică (A. Hirschman), strategică și nu în mod necesar irațională (L. Coser). Problema „ajungerii la extreme” (Hobbes, Machiavelli). Cf. lucrarea lui C. Tilly, *La France conteste: de 1600 à nos jours*, trad. fr, Paris, Fayard, 1986 (prima ediție 1986).

Vîrstă (Âge). Număr de ani scurși de la naștere. Variabilă sociologică importantă, împărțire uzuală: copilărie, adolescență, maturitate, bătrînețe*. De la un stadiu la altul, prezența riturilor* de trecere (lucrările lui Van Gennep). Reprezentări variabile în funcție de diferitele culturi. În zilele noastre sînt fixate praguri legale sau administrative foarte precise: școlaritate obligatorie, serviciu militar, majoritate civilă, admitere la anumite concursuri... Fiecărei „grupe” sau „clase” îi corespund instituții* specifice: creșe, școli, cluburi de tineret, aziluri de bătrîni. Atitudini diferite atît la nivelul valorilor, cît și la cel al comportamentelor politice* (spre deosebire de cei mai vîrstnici, tinerii au opinii mai „radicale”). A nu se confunda efectul de vîrstă (îmbătrînirea biologică) cu efectul de generație* (influența contextului spațio-temporal. A se recurge, în această perspectivă, la studii longitudinale.

Vot (Vote) ► Comportament politic

Zadruga (Zadruga). Tip de „familie în indiviziune”, întîlnită în general în țările slave. Adună, în jurul unui patrimoniu comun, proprietate inalienabilă a bărbaților, un ansamblu de cupluri care împart locuința și masa și care formează o societate completă ce poate deveni autarhică. Este condusă de un șef unic ales, care are drept sarcini gestionarea bunurilor, organizarea muncii și riturile* pentru cinstirea sfîntului protector. Căsătoria este exogamă* și locul femeilor secundar (cf. E. Sicard, *La Zadruga sud-slave*, Paris, Ophrys. 1943). [> Familie (sociologia ~)

Zoosociologie (Zoosociologie). Termen puțin folosit. Acoperă cercetările asupra comportamentelor sociale ale animalelor (fenomene de grup și de „cuplu”, de ierarhie și de dominație, ritualuri amoroase și sexuale etc). Cf. lucrările lui R. Chauvin și K. Lorenz.

Zvon (Rumeur). Noutate sau istorisire de origine anonimă, susținută de un sentiment de evidentă care o impune și face inutilă orice verificare. Difuzarea sa, cel mai adesea orală, se sprijină pe jocul relațiilor interpersonale. Cercetările făcute încă din anii '40 de către psihosociologii americani (G. Allport și L. Postman, 1948) au permis să se ajungă la o cunoaștere precisă a fenomenului: conținuturile cele mai frecvente, legile de alterare a mesajului (nivelare prin pierdere din conținut, care devine astfel mai concis, accentuarea prin îngroșarea detaliilor reținute, asimilarea prin reorganizarea în jurul elementelor centrale sau al stereotipurilor*), alura difuzării (S. Dodd). Impactul social al zvonurilor este foarte variabil. Ca manifestare a dorinței și exorcizare a angoasei, studiul lor trebuie alăturat celui al inconștientului colectiv* (cf. E. Morin, *La Rumeur d'Orleans*, Paris, Le Seuil, 1969). > Inconștient colectiv t> Opinie publică ► Reprezentări sociale i> Stereotip

Anexe*

Anexa I: Marii clasici (precursori și fondatori): puncte de reper

Anexa a II-a: Elemente de bibliografie **Anexa a III-a:**

Reviste de specialitate **Anexa a IV-a:** Cercetarea

documentară **Anexa a V-a:** Universități

Aceste anexe au fost realizate de Gilles Ferreol

Anexa I: Marii clasici

(precursori și fondatori): puncte de reper

AUTORI	PRINCIPALELE LUCRĂRI	TEME ABORDATE	PENTRU A ȘTI MAI MULT
MONTESQUIEU (Charles de Secondat, baron de La Brede și de) (1689-1755)	- <i>Considerations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur decadence</i> (1734). - <i>De l'Esprit des lois</i> (1748).	Filozofie politică. Tipologia regimurilor. Teoria decadenței. Abordare comparativă. Critica despotismului și monarhiei absolute. O definiție celebră: "Legile, în semnificația cea mai răspândită, sînt raporturi necesare care derivă din natura lucrurilor".	- R. Shackleton, <i>Montesquieu, biographie critique</i> , trad fr.. Grenoble, PUF, 1977 (prima ediție 1961). - P. Verniere, <i>Montesquieu et l'Esprit des lois ou la Raison impure</i> . Paris, Sedes, 1977.
COMTE (Auguste) (1798-1857)	- <i>Cours de philosophie positive</i> (1830-1842). - <i>Discours sur l'esprit positif</i> (1844). - <i>Systeme de politique positive ou Traite de sociologie instituant la Religion de l'Humanite</i> (1851-1854).	Ordine socială. Legea celor trei stări. Pozitivism. Perspectivă constructivistă.	- P. Arnaud, <i>Sociologie de Comte</i> , Paris, PUF, 1969. - A. Kremer-Marietti, <i>A. Comte et la theorie sociale du positivisme</i> , Paris, Seghers, 1970.
MARX (Karl) (1818-1883)	- <i>Misere de la philosophietf&47)</i> . - <i>Manifeste du Parti communiste</i> (1848). - <i>Le Dix-huit Brumaire de Louis Bonaparte</i> (1852). - <i>Le Capital. Critique de l'economie politique</i> (1867).	Materialism dialectic. Teoria valorii-muncă, a plusvalorii și a alienării. Lupta de clasă, moduri de producție. Istoricism.	- L. Althusser, <i>Pour Marx</i> , Paris, Maspero, 1965. - G. Labica și G. Bensussan (sub coordonarea), <i>Dictionnaire critique du marxisme</i> , Paris, PUF, 1982.

TOCQUEVILLE (Charles Alexis Clerel de) (1805-1859)	- <i>De la démocratie en Amérique</i> (1835). - <i>L'Ancien Régime et la Révolution</i> (1856).	Teoria democrației pluraliste. Reflecții asupra "egalității condițiilor". Metodă comparativă.	- P. Birnbaum, <i>Sociologie de Tocqueville</i>, Paris, PUF, 1970. - J.-C. Lamberti, <i>La Notion d'individualisme chez Tocqueville</i>, Paris, PUF, 1970. - P. Manent, <i>Tocqueville et la notion de démocratie</i>. Paris, Julliard, 1982.
DURKHEIM (Emile) (1858-1917)	- <i>De la division du travail social</i> (1893). - <i>Les Regles de la methode sociologique</i> (1895). - <i>Le Suicide, etude sociologique</i> (1897). - <i>Les Formes elementaires de la vie religieuse</i> (1912).	Teoria faptului social. Perspectivă holistă. Determinism: "Fiecare dintre noi crede că nu ascultă decît de sine însuși, în timp ce el este jucăria forțelor colective". Principiul diferențierii (de la solidaritatea mecanică la solidaritatea organică). Problematika integrării (și a anomiei).	- P. Besnard, <i>L'Anomie. Ses usages et ses fonctions dans la discipline sociologique. aujourd'hui</i>, Paris, PUF, 1987. - B. Lacroix, <i>Durkheim et le politique</i>, Paris/Montreal. Presses de la FNSP/ Presses de l'Université de Montreal. 1981. - J.A. Prades, <i>Durkheim</i>, Paris, PUF, 1990.
PARETO (Vilfredo) (1848-1923)	- <i>Les Systemes socialistes</i> (1903). - <i>Manuel d'economie politique</i> (1906). - <i>Trăite de sociologie generale</i> (1916). - <i>La Transformation de la démocratie</i> (1921).	Tema circulației elitelor. Clasificarea diferitelor tipuri de acțiune. Evidențierea reziduurilor și a derivațiilor. Teoria ideologiilor.	- J. Freund, <i>Pareto. La Theorie de reequilibre</i>, Paris, Seghers, 1974. - G. Perrin, <i>Sociologie de Pareto</i>, Paris, PUF, 1966. - B. Valade, <i>Pareto. La Naissance d'une autre sociologie</i>, Paris, PUF, 1990.
WEBER (Max) (1864-1920)	- <i>L'Ethique protestante et l'esprit du capitalisme</i> (1920). - <i>Le Savant et le J>olipgue</i> (1921)^	Abordare comprehensivă. Tip ideal. Individualism metodologic. Studiarea procesului de raționalizare.	- J. Freund, <i>Sociologie de Max Weber</i>, Paris, PUF, 1966. - M. Hirschhorn, <i>Max Weber et la sociologie</i>, Paris, PUF, 1990.

	- <i>Economie & société</i> (1922). - <i>Essais sur la théorie de la science</i> (1922).	Analiza birocrăției, a sectelor protestante, a profetismului, a modernizării...	L'Harmattan, 1988. - P. Raynaud, <i>Max Weber et les dilemmes de la raison moderne</i>, Paris, PUF, 1987.
SIMMEL (Georg) (1858-1918)	- <i>Les Problèmes de la philosophie de l'histoire. Une étude d'epistemologie</i> (1892). - <i>Philosophie de l'argent</i> (1900). - <i>Sociologie</i> (1908).	Sociologie "formală". 0 idee centrală: cea a relativismului. Conceptul interacțiunii. Critica interpretărilor "realiste". Cîmpuri de interes foarte diverse: moda, arta, secretul, fidelitatea. Filozofie a vieții, metafora podului și ușii.	- R. Aron, <i>La Sociologie allemande contemporaine</i>, Paris, PUF, 1935. - J. Freund, Introducere la lucrarea lui G. Simmel: <i>Sociologie et epistemologie</i>, Paris, PUF, 1981. - F. Leger, <i>La Pensée de Georg Simmel. Contribution à l'histoire des idées en Allemagne au début du XXe siècle</i>, Paris, Kime, 1989.

Anexa a II-a: Elemente de bibliografie

Cititorul va găsi, la sfârșitul fiecărui articol, referințe mult mai precise privind domeniile specifice (educație, identități, mobilitate, muncă, religie...). Aici nu sînt indicate decît lucrări generale introductive.

- ALBOUY Serge, *Elements de sociologie et de psychologie sociale*, Toulouse, Privat, 1976.
- ANSART Pierre, *Les Sociologies contemporaines*, Paris, Le Seuil, 1990.
- ARON Raymond, *Les Etapes de la pensee sociologique. Montesquieu, Comte, Marx, Tocqueville, Durkheim, Pareto, Weber*, Paris, Gallimard, 1967.
- BERTHELOT Jean-Michel, *La Construction de la sociologie*, Paris, PUF, 1991.
- BIRNBAUM Pierre, CHAZEL Francois, *Theorie sociologique* (culegere de texte), Paris, PUF, 1975.
- BOURDIEU Pierre și alții, *Le Metier de sociologue*, Paris, Mouton/Bordas, 1968.
- CAZENEUVE Jean, *Dix grandes notions de la sociologie*, Paris, Le Seuil, 1976.
- CHAMPAGNE Patrick și alții, *Initiation a la pratique sociologique*, Paris, Dunod, 1989.
- CUIN Charles-Henry, GRESLE Francois, *Histoire de la sociologie*, Paris, La Decouverte, 2 voi., 1992.
- DURÂND Jean-Pierre, WEIL Robert (sub coordonarea), *Sociologie contemporaine*, Paris, Vigot, 1989.
- FERREOL Gilles, *Vocabulaire de la sociologie*, Paris, PUF, 1995.
- FERREOL Gilles, NORECK Jean-Pierre, *Introduction a la sociologie*, Paris, A. Colin, 1989.
- FERREOL Gilles (sub coordonarea), *Histoire de la pensee sociologique. Les grands classiques*, Paris, A. Colin, 1994.
- GRAWITZ Madeleine, *Methodes des sciences sociales*, Paris, Dalloz, 1972.
- GURWITCH Georges (sub coordonarea), *Trâite de sociologie*, Paris, PUF, 2 voi., 1958-1960.
- JAVEAU Claude, *Legons de sociologie*, Paris, Klincksieck, 1986.
- JONAS Friedrich, *Histoire de la sociologie. Des Lumieres à la theorie du social*, trad. fr., Paris, Larousse, 1991 (prima ediție 1965).
- MENDRAS Henri, *Elements de sociologie*, Paris, A. Colin, 1975.
- MERTON, Robert K., *Elements de theorie et de methode sociologique*, trad. fr., Paris, Pion, 1965 (prima ediție 1949).
- NISBET Robert, *La Tradition sociologique*, trad. fr., Paris, PUF, 1984 (prima ediție 1966).
- QUIVY Raymond, VAN CAMPENHOUDT Luc, *Manuel de recherche en sciences sociales*, Paris, Dunod, 1988.

Anexa a III-a: Reviste de specialitate

Vor fi **consultate** mai **ales**:

- Actes de la recherche en sciences sociales
- Archives europeennes de sociologie
- Bulletin de methodologie sociologique
- Cahiers internationaux de sociologie
- L'Annee sociologique
- Revue de l'Institut de sociologie
- Revue europeenne de sciences sociales (Cahiers Vilfredo Pareto)
- Revue francaise de sociologie
- Societes
- Sociologie du travail

Se vor consulta de asemenea:

- Buletin du MAUSS (Mouvement anti-utilitariste en sciences sociales)
- Commentaire
- Economie et statistique
- L'Homme et la societe
- Pouvoirs
- Sciences humaines
- Societes contemporaines...

Un exemplu: *La Revue frangaise de sociologie* (sursa: M. Cottalorda, "La Revue francaise de sociologie", în *La Lettre de l'APS*, serie nouă, nr. 3, iunie 1992, p. 22-23.

La Revue frangaise de sociologie este o revistă editată de Centrul național de cercetare științifică (CNRS), înființată în 1960 de Jean Stoetzel, căruia i-a succedat J.-D. Reynaud.

Este vorba despre o revistă de sociologie generală. Acoperind toate domeniile disciplinei, ea publică texte de natură variată: articole cu dominantă teoretică sau empirică, note de cercetare, note critice, prezentări ale unor lucrări...

Departate de a fi o revistă de școală, ea se străduiește să includă autori din provincie sau din Paris și să fie astfel reprezentativă pentru cercetarea sociologică franceză, independent de "spiritul de gașcă". Există deci un refuz de a se încadra într-un singur curent sociologic, o dorință de deschidere, martore fiind "Sumarele" ce atestă atât diversitatea autorilor care au publicat aici, cât și varietatea subiectelor cercetărilor prezentate în revistă.

Redacția definește politica generală a *Revistei* și se **reunește o dată** sau de două ori pe an. În ceea ce îl privește, comitetul constituie **executivul Revistei** este însărcinat cu

redactarea (fiecare participă pe rînd), este reinnoit în mod frecvent și se reunește aproximativ o dată pe lună.

În ceea ce privește originea instituțională, o parte din membrii redacției aparțin Universității, alții CNRS, Conservatorului național de arte și meserii sau INSEE. În toate cazurile, este vorba despre cercetători științifici care au o cultură sociologică foarte vastă.

În fine, să precizăm că vîrsta medie a celor 17 membri este de 42 de ani și că majoritatea sînt bărbați, cu toate recente participări feminine.

La o privire pe termen lung, se constată că *Revista* a rămas fidelă primelor sale ambiții, rezumate la patru obiective principale:

- să promoveze lucrările care contribuie la cunoașterea lumii sociale sau dezvoltării instrumentelor, conceptuale și tehnice, ale acestei cunoașteri;
- să fie vitrina producției sociologice franceze și francofone, făcînd cunoscute rezultatele cele mai recente și cel mai bine susținute ale acesteia;
- să furnizeze informații utile și controlate profesioniștilor, studenților, ca și publicului interesat de contribuțiile sociologiei;
- să fie receptivă la orientările teoretice și metodologice cele mai diverse, dacă acestea sînt animate de grija pentru rigoare în argumentație.

La Revue française de sociologie își stabilește sumarele alegînd dintre textele care îi sînt trimise (din care 10% provin din străinătate), ea nu solicită (sau foarte rar) articole. Toate textele primite pentru publicare sînt citite de membrii comitetului de redacție (în număr de cinci) și de alți doi membri ai redacției, solicitați în funcție de specificul articolelor. Fiecare text face apoi obiectul unei discuții care are ca final luarea unei decizii colective, comitetul optînd pentru una dintre următoarele trei decizii: acceptarea articolului (uneori cu solicitarea de modificări redacționale minore), respingerea articolului sau solicitarea unei a doua versiuni,

În total, selectarea articolelor duce la refuzarea a aproximativ 65% din textele propuse.

Motivele respingerii sau ale solicitării unei a doua versiuni sînt multiple: articolul poate fi nepotrivit orientat și nu este un articol de cercetare sociologică, poate fi considerat puțin original în raport cu literatura existentă sau poate fi perceput ca prematur dacă cercetarea este încă slab susținută. O a doua versiune este solicitată atunci cînd un articol este prea lung, ca și atunci cînd prezintă probleme de lizibilitate sau pare inegal sau neterminat.

Textele publicate au forma unor articole științifice, ceea ce presupune în același timp rigoarea demonstrației, fermitatea stilului și absența unei contradicții manifeste. În legătură cu aceasta, *Revista* dovedește o indiscutabilă atitudine pedagogică vizavi de tinerii autori, țată de care are o funcție de formare.

Bineînțeles, evenimentele politice, economice sau sociale sînt întotdeauna susceptibile să influențeze alegerea articolelor ce urmează a fi publicate. La fel, colocviile și seminariile reprezintă surse potențiale de articole.

În schimb, și acest lucru pare logic pentru o revistă care încearcă să devină "generalistă", fiecare număr nu este în mod necesar construit după un model tematic. Desigur, începîndu anul 1960, au apărut 18 numere tematice, 15 numere "centrate" pe o temă și 28 care prezintă și suscită dezbateri științifice.

Revista publică de asemenea note critice și prezentări bibliografice. Nota critică se deosebește de prezentare prin faptul că ea conține un ansamblu de lucrări referitoare la un același domeniu de cercetare sau comparabile prin problematica abordată. Prezentarea bibliografică, mai scurtă, este centrată pe o singură lucrare. Și într-un caz și în celălalt, trebuie să fie evitate textele de complezență și să fie privilegiate notele bibliografice cu adevărat

Să menționăm și publicațiile INSEE și cele ale serviciilor statistice ale principalelor ministere: al Muncii, al Afacerilor sociale, al Educației naționale...

	INSEE	Ministere		
		al Muncii (DARES)*	al Afacerilor sociale (SESI)**	al Educației naționale (DEP)***
Periodice	<i>- Economie et statistiques</i> (lunar) <i>- INSEE Premiere</i> (șaizeci de numere pe an)	<i>- Travail et emploi</i> (trim.) <i>- Dossiers statistiques du travail et de l'emploi</i> (aproximativ zece numere pe an)	<i>- Informations rapides</i> (de două ori pe lună) <i>- Solidarite sante. Etudes statistiques</i> (trim.)	<i>- Education et formations</i> (trim.) <i>- Note d'information</i> (săptăminal)
Lucrări	<i>- Series INSEE Resultats, contours et caracteres</i> <i>- Tableaux de l'economie frangaise</i> (anual) <i>- Donnees socia les</i>	<i>- Rapports d'etude et de recherche (Documents travail et emploi)</i>	<i>- Annuaire des statistiques sanitaires et sociales</i> (anual)	<i>- Geographie de l'ecole</i> (anual) <i>- L'Etat de l'ecole</i> (anual) <i>- Reperes et references statistiques sur les enseignements et la formation</i> (anual)

* Direcția de stimulare a cercetării, de studii și statistică (fost SES: Serviciul de studii și statistică)

** Serviciul de statistică, studii și sisteme de informare.

*** Direcția de evaluare și prospectare.

Pot fi consultate, în plus, publicațiile CNDP (Centre național de documentation pedagogique, 29, rue d'Ulm, 75230 Paris Cedex 5), ale CREDOC (Centre de recherche pour l'etude et l'observation des condrtions de vie, 142, rue du Chevaleret, 75013 Paris), INED (Institut național d'etudes demographiques, 27, rue du Commandeur, 75675 Paris Cedex 14), INSERM (Institut național de la sânta et de la recherche medicale, 101, rue de Tolbiac, 75654 Paris Cedex 13), OSCE (Office statistique des Communautés europeennes, 61, rue des Belles-Feuilles, 75782 Paris Cedex 16)...

La dispoziția dumneavoastră se află și alte instrumente de lucru: tabele, buletine analitice, bibliografii (formați 3615, cod ELECTRE).

Tipul publicației	Instrumente de cercetare: câteva exemple
Lucrări	- Biblio, curente: <i>Les Livres de l'annee</i> - Biblio. <i>Bibliographie generale des ouvrages de langue frangaise</i> (Cercle de la Librairie) - Biblio, selective: <i>Bibliographie selective des publications officielles frangaises</i> (bilunară, documentație franceză). - Biblio, de semnalare și critice: <i>Les Livres</i> (lunară, Institut pedagogique național); <i>Revue bibliographique des ouvrages d'Economie poitiique. de Science financiare, de Sociologie, d'Histoire et de Phiiosophie</i> (trimestrială, LGDJ: Librairie generale de droit et de jurisprudence)
Articole	<i>Bulletin analytique de documentation poitiique, economique et sociale contemporaine</i> (lunară, FNSP: Fondation naționale des sciences politiques); <i>Tables pluriannuelles</i> (reviste și periodice; cf. Anexa III)

În plus: cataloagele editorilor, expediate la cerere (A, Colin, Dalloz, Dunod, Fayard, Gallimard. Hachette, La Decouverte, L'Harmattan, Minuit, Nathan, PUF, Le Seuil...).

Anexa a V-

a:

Universități

Tabelul de mai jos inventariază, după localizarea geografică, nivelurile de formare propuse, de la DEUG la DEA, menționând, dacă este cazul, acordarea diplomei de magistere și specializarea în ciclul al treilea. Toate aceste informații pot fi completate și actualizate formînd pe minitel 3614, cod ENSUP. Au fost reținute aici diplome de dominantă sociologică.

Universitatea	Adresa instituției de învățămînt	Primul și al doilea ciclu (D = DEUG L = Licence, M=Maîtrise)*	Magistere"	DEA*** a! III-lea ciclu (cu numele responsabilului)
Aix-Marseille I	UFR Sciences sociales et historiques, 29, avenue R.-Schuman, 13621 Aix-en Provence (42.59.99.30)	D.L.M.		Dezvoltare și schimbări în modelele culturale și formele de socializare (V.T. Trinh) Antropologie (J. Benoist)
Aix-Marseille II	UFR des Sciences économiques/LEST, 35, avenue J.-Ferry, 13621 Aix-en-Provence (42.37.85.00)			Economia și sociologia muncii (J.-J. Silvestre)
Amiens	UFR Philosophie, sciences humaines et sociales, rue Salomon Mahlangu, 80025 Amiens (22.82.72.72)	D.L.M.		Teoriile despre om și societate Epistemologie și filozofie (S. Ostrowetski)
Besancon	UFR Lettres et sciences humaines, 30, rue Megevand, 25030 Besancon (81.66.54.13)	D.L.M.		Metodologii și tehnici noi în științele omului și ale societății (M.-M. Mactoux)
Bordeaux II	UFR de Sciences sociales et psychologiques, domaine universitaire, esplanade des Antilles, 33405 Talence (57.17.10.10)	D.L.M.		Sociologie (F. Dubet)

Brest (Bretagne occidentale)	UFR Lettres, avenue G.- Clemenceau, 29200 Brest (98.01.68.28)	_____		Etnologie și sociologie (J. Kerherve)
Caen	UFR Sciences de l'Homme, esplanade de la Paix, 14032 Caen (31.94.81.40)	D.L.M.		Inovație și imaginar (L. Moreau de Bellaing) (în colaborare cu Universitatea din Rouen F. Ahallea)
Dijon	UFR des Sciences humaines, 2, boulevard Gabriel, 21000 Dijon (80.39.58.12)	D.		
Grenoble II	UFR des Sciences de Homme et de la Societe, domaine universitaire, 1251, avenue Centrale, B.P. 47X, 38040 Grenoble (76.82.54.00)	D.L.M.	Mag. Gestiunea întreprinde- rilor	Sociologia imaginarului (C. Tratant)
Lille 1	Faculte des Sciences economiques et sociales. Bât. SH2, 59655 Villeneuve d'Ascq (20.43.45.96)	D.L.M.	Mag. Dezvoltarea resurselor umane	Schimbare socială și dezvoltare (M. Forse)
Lyon II	UFR de Sciences psychologiques et educatives, ensemble universitaire de Bron Pavilly, 69500 Bron (78.77.23.23)	D.L.M.		Sociologie și științe sociale (P. Fritsch) Demografie și științe sociale (în colaborare cu l'EHESS Paris. H. Le Bras)
Montpellier III	UFR de Sciences humaines, route de Mende, BP 5043, 34032 Montpellier (67.14.20.92)	D.L.M.		Sociologie generală (S. Goth) (în colaborare cu Universitatea Toulouse II, J.-M. Berthebt) Antropologia dinamicilor sociale și culturale (D. Vazeilles)
Nancy II	UFR Connaissance de l'Homme, 3, place Godefroy-de- Bouillon, 54000 Nancy (83^98,08.49) _____	D.L.M.		Formare, muncă, dezvoltare (J.-P. Terrail)

Nantes	Departement de Sociologie, Ensemble "L", chemin de la Censive du Tertre, BP 1025, 44036 Nantes (40.74.74.01)	"D.L.M."		Științe sociale (J.-M. Faure)
Nice	UFR Lettres et sciences humaines, 98. boulevard E.-Herriot, BP 209, 06204 Nice (93.37.53.53)	D.L.M.		Antropologie generală și aplicată (M. Oriol)
Paris 1	- UFR de Sociologie politique, 14, rue Cujas, 75005 Paris (40.46.28.09) - Institut des Sciences sociales du travail. 16, boulevard Carnot, 92340 Bourg-la-Reine (46.63.20.05) - Institut de Demographie, 22, rue Vauquelin, 75005 Paris (43.37.48.11) - IEDES. 58, boulevard Arago, 75013 Paris 143.36.23.55)			Sociologie politică (P. Birnbaum) Politici sociale și societate (A.-M. Guillermand și M. Offerle) Demografie (A. Norvez) Politici și practici comparate ale dezvoltării (M. Haubert)
Paris II	Universite de droit, d'economie et de sciences sociales, 12, place du Pantheon. 75231 Paris (44.41.55.90)			Sociologia dreptului (J. Hilaire)
Paris III	IHEAL, 28, rue Saint-Guillaume, 75007 Paris (42.22.35.93)			Studii ale societăților latino-americane (A. Collin-Delavand)
Paris IV	UFR de Sciences humaines appliquees. ISHA, 98, boulevard Raspail, 75006 Paris (45 48.08.04)	MST (maîtrise des sciences et techniques) Sciences sociales appliquees		Științele sociale și științele cunoașterii (R. Boudon) Matematică, informatică și aplicații la științele omului (M. Barbut) (în colaborare cu l'EHESS Paris)

	UFR TeFrifoires; " " economies, societies (49.40.64.61) UFR Pouvoir, administration, echanges J49.40.66.28)	D.L.M.- ----- D.L.M.		Antropolo'gie și sociologie politică (P.-P. Rey) Drept, economie și sociologia deciziei medicale (A. Demichel)
Paris IX	UFR Sciences des organisations, place de-Lattre-de-Tassigny, 75116 Paris (44.05.42.35)		Mag. Științele gestiunii	Sociologie, inovație, organizație (D. Blondei) Identitate și organizare (politică, societate, cultură) (D. Colas) Politica generală a organizațiilor (A. Cotta)
Paris X	UFR Sciences sociales et administration, 200, avenue de la Republique, 92001 Nanterre (40.97.75.87)	D.L.M.	Mag. Drept social	Societăți rurale europene: istorie, geografie, sociologie (R. Hubscher) Sociologie și demografie socială (M. Cosio) Științe sociale contemporane: sociologie, antropologie, istorie (F. Gresie) (în colaborare cu l'ENS Cachan) Cinema, televiziune și audiovizual (C. de France) (în colaborare cu Paris I, H. Mercillon) Oraș și societate (G. Burgel) Etnologie și sociologie comparată (E. de Dampierre)
Rennes II	UFR Psychologie, sociologie et sciences de l'education, 6, avenue Gaston-Berger, 35043 Rennes (99.33.52.52)	D.L.M.		
Rouen	UFR de Psychologie et Sociologie, 76821 Mont-Saint-Aignan (35.16.60.00)	D.L.M.		Inovație..., op. cit. (vezi Universitatea din Caen)

*SaH- Quentin-en- Yvelines Versailles	UFFfcte SiiRt- Quentin-en- Yvelines, 3, rue de la Division-Leclerc, 78280 Guyancourt (30.97.23.16)	~D.		
Strasbourg II	UFR Sciences sociales, 22, rue Descartes, 67084 Strasbourg (88.41.74.10)	D.LM.		Schimbări sociale, mutații, crize și conflicte: sociologie, etnologie, demografie (C. de Montlibert)
Toulouse II	UFR Institut de Sciences sociales R.-Ledrut, 5, allée Antonio-Machado, 31058 Toulouse (61.50.42.50)	D.LM.		Sociologie..., <i>op. cit.</i> (vezi Universitatea Montpellier III)
Tours	UFR des Sciences humaines, 3, rue des Tanneurs, 37041 Tours (47.36.65.45)	D.LM.	Mag. Organizare	Dinamici interculturale (M. Adam și G. Belloncle)
CNAM (Conservatoire național des Arts et Metiers)	292, rue Saint- Martin, 75003 Paris (40.27.20.00)			Gestiunea perso- nalului, dezvoltarea resurselor umane și relații sociale (F. Piotet) Știință, tehnologie, societate (J.J. Salomon) Turism internațional (vezi Universitatea Paris V)
EHESS Paris (Ecole des hautes etudes en sciences sociales)	54, boulevard Raspail., 75270 Paris Cedex 06 (49.54.25.56)			Științe sociale (M. Auge) (în colaborare cu l'ENS Ulm) Științe sociale (J.-C. Chamboredon) Demografie și științe sociale, <i>op. cit.</i> (vezi Universitatea Lyon II) Instituții, muncă..., <i>op. cit.</i> (vezi Universitatea Paris III) Teritorii urbane: reprezentări, practici, amenajări (M. Roncayolo)

BIOGRAFIE (G.F.) 25
 BIROCRATIE (J.-M.D.) 25
 BISERICĂ (G.F.) 25 BRICIUL LUI
 OCCAM (G.F.) 25 BURGHEZIE
 (G.F.) 25

 CADRE (P.C.) 26
 CADRU DE REFERINȚĂ (G.F.) 26
 CALIFICARE (G.F.) 26
 CAPITALISM (G.F.) 27
 CARIERĂ (N.G.) 27
 CASTE (P.C.) 27
 CATOLICISM SOCIAL (G.F.) 27
 CAUZALITATE (principiul ~) (G.F.) 27
 CĂSĂTORIE (G.F.) 27
 CELIBAT (G.F.) 28
 CERCETARE-ACTIUNE (G.F.) 28
 CERCUL DE LA VIENA (G.F.) 28
 CHARISMĂ (J.-M.D.) 28
 CHESTIONAR (G.F.) 28
 CHICAGO (Școala de la ~) 28
 CIBERNETICĂ (G.F.) 28
 CICLU (G.F.) 28
 CICLU DE VIAȚĂ (teoria -) (G.F.) 29
 CIFRĂ NEAGRĂ (G.F.) 29
 CIVILIZAȚIE (J.-M.D.) 30
 CÎMP (J.-M.D.) 30
 CLAN (G.F.) 30
 CLASĂ SOCIALĂ (M.S.) 30
 CLASE MIJLOCII (P.C.) 31 CLIENTELISM
 (G.F.) 31 COD (G.F.) 31 CODAJ/DECODAJ
 (G.F.) 31 COHORTĂ (J.-M.D.) 31
 COLECTIVISM (G.F.) 31 COMPANIONAJ
 (model de ~) (G.F.) 31 COMPORTAMENT
 COLECTIV (P.C.) 32 *COMPORTAMENT*
POLITIC (M.S.) 32 COMPUNERE (efect de
 ~) (P.C.) 41 COMUNISM (G.F.) 41
 COMUNITATE/SOCIETATE (P.C.) 41
 COMUNITĂȚI DE MESERII (G.F.) 41
 CONDIȚIONARE (J.-M.D.) 41 CONFLICTE
 (P.C.) 42 CONFORMARE/CONFORMISM
 (J.-M.D.) 42 CONSANGVINITATE (G.F.) 42
 CONSENS (J.-M.D.) 42 CONSERVATISM
 (G.F.) 42 CONSPIRAȚIE (teoria ~) (G.F.)
 42 CONSTRUCȚIA SOCIALĂ A LUMII (G.F.)
 42 CONSTRÎNGERE SOCIALĂ (J.-M.D.)
 43 CONSUM (G.F.) 43 CONȘTIINȚĂ (P.C.)
 43 CONȘTIINȚĂ COLECTIVĂ (G.F.) 43
 CONTINGENȚĂ (G.F.) 43 CONTRACT
 (G.F.) 43 CONTRACT IMPLICIT (G.F.) 43
 CONTRACULTURĂ CRIMINALĂ (G.F.) 44
 CONTRADICȚIE (P.C.) 45 CONTROL
 SOCIAL (P.C.) 45

CONȚINUT (analiză de -) (N.G.) 45
 CONVENȚIE (de șomaj și de productivitate) (G.F.) 46
 CONVENȚII COLECTIVE (G.F.) 46
 CONVENȚIONALISM (G.F.) 46
 CONVINGERE (etica -) (P.C.) 46
 CONVORBIRE (G.F.) 46
 CORELAȚIE (N.G.) 46
 CORPORAȚIE (G.F.) 46
 COTĂ (N.G.) 47
 CREDINȚĂ (J.-M.D.) 47
 CRIZĂ (G.F.) 47
 CULT (J.-M.D.) 47
 CULTURALISM (G.F.) 47
CULTURĂ (J.-M.D.) 47
 CULTURĂ DE ÎNTREPRINDERE (G.F.) 53
 CUNOAȘTERE (sociologia ~) (G.F.) 53

 DAR (J.-M.D.) 53
 DARWINISM SOCIAL (P.C.) 53
 DATE (analiza ~) (N.G.) 53
 DECIZIE (P.C.) 54
 DELINCVENȚĂ JUVENILĂ (P.C.) 54
 DEMOCRATIZARE (J.-M.D.) 54
 DEMOCRAȚIE (J.-M.D.) 54
 DERIVAȚIE (P.C.) 54
 DESCENDENȚĂ (G.F.) 54
 DESPOTISM (G.F.) 54
 DETERMINISM (G.F.) 54
DEVIANȚĂ ȘI CRIMINALITATE (P.C.) 55

DIALECTICĂ (G.F.) 59
 DIFERENȚIERE SOCIALĂ (P.C.) 59
 DIFUZIONISM (J.-M.D.) 59
 DILEMA
 PRIZONIERULUI (G.F.) 59
 DISCRIMINARE (G.F.) 60
 DISONANȚĂ
 COGNITIVĂ (J.-M.D.) 60
 DIVIZIUNEA
 MUNCII (G.F.) 60
 DIVORȚ (G.F.) 61
 DOBÎNDIT/ÎNNĂSCUT (G.F.) 61
 DOGMĂ (J.-M.D.) 61
 DOMINARE (P.C.)
 61
 DREPT (G.F.) 61
 DREPT DE
 EXPRIMARE (G.F.) 61

EDUCAȚIE (sociologia ~) (J.-M.D.) 62
 EFECT DE DESCENDENȚĂ (P.C.) 68
 EFECTE PERVERSE (G.F.) 68
 EGALITARISM (G.F.) 68
 ELECTORALĂ (sociologie ~) (M.S.) 68
 ELITE (P.C.) 68
 EMPATIE (J.-M.D.) 68
 EMPIRISM (G.F.) 68
 EMPIRISM
 LOGIC (G.F.) 68
 ENDOGAMIE (G.F.)
 68
 ENDOGEN/EXOGEN (P.C.) 68
 EPISTEMOLOGIE (G.F.) 68
 EREDITATE SOCIALĂ (P.C.) 68
EȘANTION (N.G.) 68
ETOS/ETICĂ (J.-
M.D.) 69
ETICHETARE (N.G.) 69

ETNIE (G.F.) 69 ETNOCENTRISM

(J.-M.D.) 69 ETNOMETODOLOGIE

(G.F.) 70 EUGENISM ((G.F.) 70

EVOLUȚIONISM (P.C.) 70

EXOAMIE (G.F.) 70 EXPERIENȚA

(G.F.) 70 EXPERIMENTARE (G.F.)

70 EXPLICARE (G.F.) 70

EXPLOATARE (P.C.) 70

FAMILIE (sociologia ~) (G.F.) 71

FAPT SOCIAL (G.F.) 77 FASCISM

(G.F.) 78 FEMINISM (N.G.) 78

FEMINIZAREA LOCURILOR DE MUNCĂ
(G.F.) 78

FETIȘISM (G.F.) 79

FETIȘISMUL MĂRFII (G.F.) 79

FILIAȚIE (G.F.) 79

FINALITATE (G.F.) 79

FLEXIBILITATE (F.G.) 80

FOLKSOCIETY (G.F.) 80

FORDISM (G.F.) 80

FORMARE (N.G.) 80

FORMĂ (G.F.) 80

FRANKFURT (Școala de la ~) (G.F.) 80

FRATRIE (G.F.) 81

FRUSTRARE (G.F.) 81

FUNCȚIE (G.F.) 81

FUNCȚIONALISM (G.F.) 81

FUNCȚIONARI (P.C.) 81

FUNDAMENTE CULTURALE ALE
PERSONALITĂȚII (J.-M.D.) 81

GEN (SAU MOD) DE VIAȚĂ (G.F.) 82

GENERAȚIE (G.F.) 82

GNOSEOLOGIE (G.F.) 82

GRADUALISM (G.F.) 82

GREVĂ (G.F.) 82

GRUP (dinamică de ~) (J.-M.D.) 82

GRUP DE PRESIUNE (P.C.) 82

GRUP DE REFERINȚĂ/DE APARTE-
NENȚĂ (J.-M.D.) 82

GRUP DOMESTIC (J.-M.D.) 83

HABITUS (N.G.) 83 HALO

(efect de ~) (G.F.) 83

HAZARD (G.F.) 84

HERMENEUTICĂ (G.F.) 84

HISTEREZIS (G.F.) 84

HOARDĂ (G.F.) 84 HOLISM

(G.F.) 84 HOMOGAMIE

(G.F.) 84

I - Î

IDENTITĂȚI (N.G.) 85

IDEOLOGIE (G.F.) 89

IDIOGRAFIC/NOMOTETIC (G.F.) 89
 IERARHIE SOCIALĂ (P.C.) 90 IMAGINAR
 (G.F.) 90 IMITAȚIE (G.F.) 90
 IMPERIALISM (G.F.) 90 IN-GROUP/OUT-
 GROUP (G.F.) 90 INCONȘTIENT
 COLECTIV (J.-M.D.) 90
 INCREMENTALISM (G.F.) 90
 INDEXICALITATE (G.F.) 91 INDICATORI
 DEMOGRAFICI (G.F.) 91 INDICATORI
 SOCIALI (J.-M.D.) 91 INDICE (N.G.) 91
 INDIVIDUALISM (G.F.) 91 INDIVIDUALISM
 METODOLOGIC (G.F.) 91 INDIVIDUAȚIE
 (G.F.) 91 INEGALITĂȚI SOCIALE (N.G.) 91
 INFLUENȚĂ (J.-M.D.) 93
 INFRASTRUCTURĂ/SUPRASTRUCTURĂ
 (P.C.) 93
 INIȚIERE (rit de ~) (J.-M.D.) 93
 INOVAȚIE (G.F.) 93
 INSERTIA PROFESIONALĂ A TINERILOR
 (G.F.) 94
 INSTANȚE DE ORIENTARE (P.C.) 95
 INSTITUȚIE (G.F.) 95 INSTITUȚIONALISM
 (G.F.) 95 INTEGRARE (G.F.) 96
 INTELECTUAL (G.F.) 96
 INTELIGHENȚIA(G.F.) 96
INTERACȚIONISM SIMBOLIC (G.F.) 96
INTERACȚIUNE (N.G.) 96
INTERIORIZARE (N.G.) 97

INTERPRETARE (G.F.) 97
 INTERVIU (**G.F.**) 97 ISTORIA
 VIEȚII (G.F.) 97 ISTORICISM
 (P.C.) 97 ISTORICITATE
 (P.C.) 97 ITEM (N.G.) 97
 IZOLAT (J.-M.D.) 97
 ÎNRUDIRE (G.F.) 97
 ÎNȚELEGERE (G.F.) 97
 ÎNVĂȚARE (G.F.) 98

JOCURI (teoria ~) (G.F.) 98

K

KULA (J.-M.D.) 98

LEGALITATE/LEGITIMARE (G.F.) 99
 LEGE (G.F.) 99
 LEGEA IMPLACABILĂ A OLIGARHIEI
 (J.-M.D.) 99
 LEGEA IMPLACABILĂ A SALARIILOR
 (G.F.) 99
 LIBERALISM (G.F.) 100
LOBBY(P.C) 100 LOCAL (G.F.)
100 LOIALITATE (G.F.) 100
LUPTĂ DE CLASĂ (P.C.) 100

VALORI (J.-M.D.) 219

VARIABLE (N.G.) 219

VIAȚĂ COTIDIANĂ (*sociologia* ~)
(G.F.) 219

VICTIMIZARE (anchete de ~) (G.F.) 226

VIOLENȚĂ (P.C.) 226 VÎRSTĂ (G.F.)

226 VOT (M.S.) 226

ZADRUGA (J.-M.D.) 226

ZOOSOCIOLOGIE (J.-M.D.) 226

ZVON (J.-M.D.) 226

Bun de tipar: februarie 1998. Apărut: 1998 SC
„Știință și Tehnică” SA, București, Piața Presei Libere nr. 1.
sector 1 • Tel & Fax (01) 2228494; (01) 6175833
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 3 • P.O. Box 266, 6600, Iași •
Tel. & Fax (032) 214100; (032) 214111; (032) 217440 (difuzare);
București, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7- Tel.: (01) 6138978

Tiparul executat la Polirom S.A., Iași, 6600
Calea Chișinăului nr. 32, Tel.:
(032) 230323; Fax: (032) 230485

Gilles Ferreol
Philippe Cauche, Je
Mcole Gadrey, Michel Simon

DICȚIONAR DE SOCIOLOGIE

- Peste 500 de termeni specifici orientărilor sociologice moderne.
- Sunt definiți termeni de bază ai sociologiei, semnalându-se conexiunea lor.
- Douăzeci de studii explică domeniile sociologiei contemporane (schimbare socială, comportament politic, devianță și criminalitate, educație, familie, acțiune colectivă, identități ș.a.).
- Sunt prezentate paradigmele sociologice fundamentale.
- Rezultatele unor cercetări sociologice concrete de referințe ilustrează ramurile sociologiei.
- Se precizează echivalența terminologică româno-franceză.
- O bibliografie de primă mână completează explicația termenilor.
- Se regăsesc punctele de reper ale sociologiei: marii clasici (precursorii, fondatorii și operele lor principale, datate conform ediției princeps) și lucrările de exegeză.
- Sunt menționate revistele de specialitate și universitățile din Franța în care se formează sociologi, indicându-se localizarea geografică și nivelul studiilor.

Un dicționar cu valoare de manual universitar; un instrument de lucru pentru sociologi și pentru specialiști din științele socioumane; un ghid metodologic - cu un cuvânt, o lucrare necesară. (Septimiu Chelcea, Adrian Neculau)

Editura POLIROM
ISBN 973-683-054-3

ȘTIINȚĂ & TEHNICĂ
ISBN 973-9236-30-8

**Philippe Cauche, Jean-Marie Duprez
Nicole Gadrey, Michel Simon**

polymers